

BERGAMALI
LOKMAN HEKİM
GALENOS

Proje: Mustafa DURMAZ

BERGAMALI LOKMAN HEKİM GALENOS

PROJE
MUSTAFA DURMAZ

CALIŞMA GRUBU
EYÜP ERİŞ
DR. ÖNDER ALTUĞ
NECATİ KARAÇOBAN
DR. TANJU ÇELİK

PROJE DANIŞMANI
SEFA TAŞKIN

KURGULAMA
DR. ÖNDER ALTUĞ

EDİTÖR
EYÜP ERİŞ

BERGAMA KÜLTÜR VE SANAT VAKFI
BERGAMA FOUNDATION FOR CULTURE AND ARTS

BERGAMA BELLETEN - 18

Bergama Kùltür ve Sanat Vakfı'nın bir kùltür hizmetidir.
Yılda bir kez yayınlanır.

Sahibi : BERKSAV Bergama Kùltür ve Sanat Vakfı

Genel Yayın Yönetmeni : Dt. A. Gürbüz BAĞANA

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü : Mustafa DURMAZ

Yayın Kurulu : Dt. A. Gürbüz BAĞANA
Mustafa DURMAZ
Av. Mete MORAL
Eyüp ERİŞ
Necati KARAÇOBAN

Yönetim ve Yazışma Adresi : Atatürk Blv. No: 54 - 35700 Bergama / İZMİR
www.berksav.org
berksav@berksav.org

Sayfa Tasarım : Hüseyin ÇAĞDAŞ

Kapak Tasarım : Samet ŞAHİNER

Fotoğraflar : BERKSAV

Basım Yeri : Çağdaş Matbaa Reklam Ltd. Şti.
www.cagdasmatbaa.com.tr

ISSN : 1303-1708

ISBN : 978-975-95865-8-4

Basım Tarihi : EYLÜL 2010

Akil bir taife cem olıcak
İtmam oldu işbu eser-i calinus

Girdi halvete dun-u gün
Oturakaldı tam üç sene bahusus

Bahar geçti, kış geçti, bu üçüncü yazdı
İğneyle kazdı, kasti var gibi dertleri azdı

Hocazade Eyyub sağlık deyü yazdıkça yazdı
Nihayete erdi amma sağlığından olayazdı

Buldu sonunda şifayı dermeyan eyledi
Medet ya lokman hekim diye beyan eyledi

Ebcede döküp zamanı fi tarih milat ola
Bergama bilgisiyle hey dost hayatın rahat ola

Ayıttı lokmanı sani doğduğum şehir hani
Okumayan kalmasın beni
Yazanlara selam olsun

Değerli Belleten Okurları,

Bergama Belleten 18 yaşında. Belleten yayın hayatına başladıktan sonra Bergama Evleri, Bergama Halıları, Bergama Konut Sergeni, Bergama Türküleri ve Oyun Havaları, Bergama Müzesi, Bergama Müzesi Cam Eserleri, Bergama Söylenceleri gibi özel sayılarla yaşayan ya da unutulmuş kültürümüzü gelecek kuşaklara aktaracak çalışmalar sunmuştur.

Bergama Kültür ve Sanat Vakfı'nın 2011'i "BERGAMALI LOKMAN HEKİM GALENOS" eseri ile karşılıyor. Bu eser bir ekip çalışmasıdır. Bu çalışmada emeği geçen, Mustafa DURMAZ, Eyüp ERİŞ, Dr. Önder ALTUĞ, Necati KARAÇOBAN, Dr. Tanju ÇELİK ve Sefa TAŞKIN' a özverili çalışmalarından dolayı ayrıca yayın kurulu ve yönetim kurulu üyesi arkadaşlarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Roma imparatoru Marcus Aeurelius Bergamalı Lokman Hekim Galenos'u "**Hekimlerin İmparatoru**" olarak adlandırmıştı. Bergama yıllardır ihmal ettiği hemşehrisi Galenos'u Belleten'in 18. sayısında yeniden hatırlamanın gururunu yaşayacaktır. Bu görevin bir hekim olarak benim dönemimde gerçekleşmesinden mutluluk duyuyorum. Merhum Dr. Hasan Ergül'de bunu isterdi.

Bergamadaşlık bu olmalı.

Dr.İnsaf FİDAN

Berksav Yön.Kur.Bşk.

ANADOLU'NUN LOKMAN HEKİMİ

Hem halk sağlıkçısı bir lokman, hem saray doktoru; hem hekim hem hakim, hem bir düşünür, bilge bir kişi. Bergama'da bir Gılgamış, İlkçağ'da bir Hızır; devrinin güneşi, iksir saçan, deva dağıtan tıbbın, teba-
betin piri Galenos.

Her üç dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) kaynaklarına bakıldığında Bergama doğumlu bu Lokman Hekimin sıradan bir tabip olmayıp, bir ahlak önderi ve hikmet sahibi bir kişi olarak ün kazandığı görülür. Fakat o öyle bir öğretiyeye sahiptir ki her bilim ve meslek erbabına diyecek sözleri vardır. O "her işin başı ahlaktır" ilkesinden hareket ederek insanı insan yapan unsurları bir bütün halinde birleştirerek yüzyıllarca şifa dağıtıcı bir sembol olarak ününü sürdürmüştür. Fakat onun dağıttığı şifa dar anlamda fizyolojik bir hastalığın tedavisi bağlamında değil hayatın bütünlüğüne yönelik bir şifadır. Adeta o mutlu ve huzurlu bir hayatın şifrelerini içeren bir ahlak öğreticisi olmuştur.

Galenos, ilkeli ve başkaları ile olumlu iletişim kuran bir insan tıbbı ve bu insanlardan oluşan sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmak için uğraşmıştır. Onun bu öğretisinin odağında ahlâk yer almaktadır. Bu yüzden bu bütüncül hayat anlayışı en çok insanın fizyolojisini, ruhunu, psikolojisini ve toplumsal ilişkilerini bilen, insanın organik bütünlüğünün ve çevresiyle uyumunun sağlık açısından ne kadar önemli olduğunu gözleyen hekimlere yansımıştır. Belki de bu yüzden o, kendi kurduğu bu bütüncü ahlâk öğretisini en iyi temsil eden hekimlerin mesleği ile anılmayı istemiştir.

Her ne kadar lokman hekim, tıp tarihinde hekimlik mesleğinin temel kodlarını belirleyen bir bilge olarak bilinse de o, sadece tıp sahası ile sınırlı kalmayan etik öğretilerin temsilcisi olmuştur.

SUNUM

Antik Çağın en ünlü sağlıkçılarından Hipokrates kadar önemli birisi de Bergamalı Galenos'tur. M.S. 129 ya da 130 yılında doğan Galenos, tıpta birçok buluşların sahibi ve eczacılığın atasıdır. Galenos'un Roma İmparatorluk hekimi olarak görev yaptığı dönemde Roma İmparatoru Marcus Aeurelius kendisine bir madalyon armağan etmiş, üzerindeki işlemeli yazı ile Galenos'u 'Hekimlerin İmparatoru' ibaresi ile onurlandırmıştır. Galenos, 81 yaşında Bergama'da öldüğünde tıp ve eczacılığa ilişkin birçok yeni tedavi yöntemi ve buluş bırakmıştır.

EXPO 2015 için aday olan İzmir'liler, Paris'te iki sunum gerçekleştirmişti, Burhan Öcal'ın darbukası ile yaptığı solodan sonra Bergamalı Galenos, 3 boyutlu olarak sahnede beliren görüntüsü ile İngilizce olarak canlandırılmıştı. Sesli sunumda:

“Gözünüz açık, zihniniz serbest olsun. Ben Cladius Galenos. Bergama'da doğdum. 1877 yaşındayım. 16 yaşında hekim olmaya karar verdim. İzmir'de, İskenderiye'de hekimlik dersleri aldım. İmparator Antonius beni hekimler kralı ilan etti. Anatomi, fizyoloji, ilaç ve tedavi yöntemlerim yüzyıllarca kullanıldı” deniyordu.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de burada yaptığı konuşma içeriğinde Bergama'lı Galenos'tan söz etti.

İzmir'in EXPO 2015 adaylığıyla sürecinde kente gelen delegelerin eşlerine, eczacılığın atası sayılan Bergamalı Galenos'un icat ettiği özel bakım ürünü kremin yeniden üretilerek hediye edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Öyle bir yer ki Bergama; dünya'nın en ünlü antik sağlık yurdu olan Asklepion'u var. Hidroterapi merkezi, termal kent Alliano'i'si var. Cilt hastalıklarına ve tensel güzelliği sağlayan Cleopatra Güzellik İlcası var. O Asklepion ki kapısına "buraya ölüm giremez" diye yazılmış”, “Burada vasiyetler açılmaz”. İşte öyle bir diyar Bergama.

Tıbbın, eczacılığın simgesi olan yılan figürü, Bergama kökenli bir lo-godur. Bir gün ölümü kesinleşen bir hasta Asklepion'da ölemeyeceği için çıkarılmak istenmiş. Üzüntü içinde evine dönerken süt içtiği kaba kusan iki yılan görmüş. Zavallı intihar etmek amacı ile o zehiri içmiş. Öleceğine iyileşmesin mi?

Eczacılığın atası Bergamalı Galenos, bitkisel 473 ilacı eserlerinde kaleme almış. Merhemler, şuruplar, değişik preparatlar. 1900 yıl önce Ege topraklarından çıkan büyük hekimin bize bıraktığı mirası böylesi bir çalışmayla, hemşehrilik tutkusuyla, vefasızlıklara karşı gönül panzehiri yapabiliriz. Hele 2011 yılı Dünya Sağlık Yılı ilan edilince Bergama Asklepion'un ve Alliano'i'un gizemlerini ortaya çıkarmak ve Hipokrat'tan sonra dünyanın ilk büyük hekimlerinden Bergamalı Galenos'u anlatmak üzere Bergamadaşlık bağlamında bir şeyler yapma sorumluluğu duyulmuştur.

Yaşam bir şölendir erene
Otamayı ottan derene
Binbir türlü şifa serene
Galen'dir sağlık yanıtı

Irak yollar yakın olsa,
Bergama'ya akın olsa
Lokman Hekim aşkın olsa
Dikilir Galen anıtı

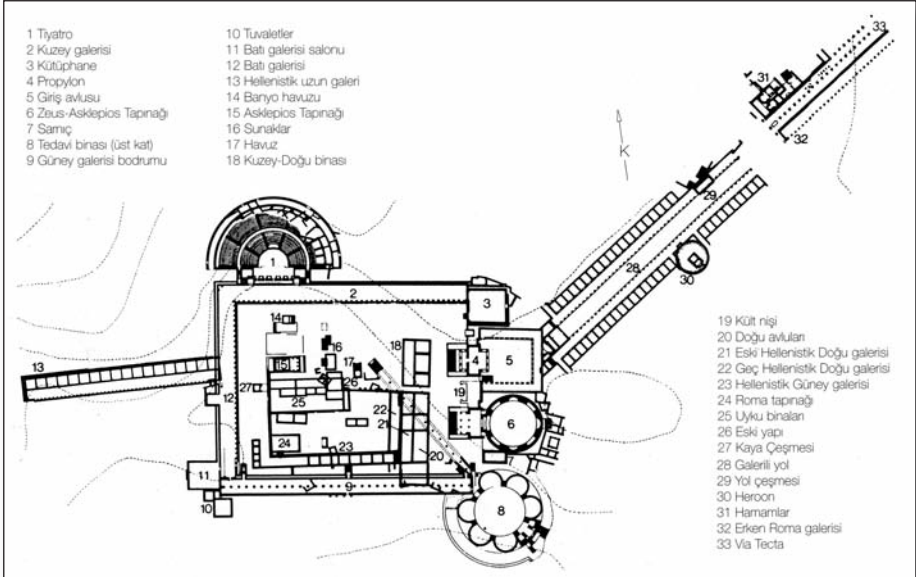
İLKLER BERGAMASI

- 1- İlk olarak Parşömen (deriden kağıt yapımı), Krates'in parşömen işlemi
- 2- İlk kez yazar ve bilgilerin biyografisinin okul programlarına alınması
- 3- İlk kez teorik matematikte Apollonios'un konik kesimler buluşu
- 4- İlk telkinle tedavi (psikoterapi)
- 5- İlk doğal tedavi (müzik, tiyatro, spor güneş, su ve çamur ile)
- 6- ilk farmakoloji (bitkisel ilaçlar)
- 7- İlk afyon maddeli ilaç
- 8- İlk kent hijyeni (sağlık altyapısı)
- 9- İlk tıp-eczacılık simgesi olarak (yılan)ın kullanılması
- 10- İlk mühendislik, "U" borusu yöntemi ile trigonometri
- 11- İlk kent imar yasası
- 12- İlk teraslı ve basamaklı tapınak: Zeus Sunağı ve Demeter Tapınağı
- 13- İlk kent çarşı-pazar yasası
- 14- İlk komün devleti projesi
- 15- İlk grev ve toplu sözleşme, (M.Ö. 248'de ücretli askerlerle, Bergama Kralı I. Eumenes arasında)
- 16- İlk dört tiyatrolu kent (Asklepion, Akropol, Virankapı, Amfityatro)
- 17- İlk çok amaçlı Asya Amfityatrosu
- 18- İlk meslek sendikaları ve sendika konfederasyonu
- 19- İlk üç dereceli öğretim (jimnazyum'da ilk, orta, lise)
- 20- İlk kutsal yol – Virankapı'dan Asklepion'a giriş-
- 21- İlk kazı müzesi (Arkeoloji deposu ve sonra müze)
- 22- İlk ahşap sahneli tiyatro (Akropol)
- 23- İlk kez renkli mensucat dokumacılığı
- 24- İlk taş bloklu liman - Bergamanın Elea limanı 240 metre taş bloklardan inşa edilmiş-
- 25- İlk parfüm imalatı
- 25- İlk Hıristiyan kilisesi (yedi kiliseden biri)

- 26- İlk Batı türkçesi grameri {Bergamalı Kadri Efendi'nin Müyesseretü'lulum adlı yapıtı)
- 27- İlk işgali kıran kent (15 Haziran 1919)
- 28- İlk festival yapan şehir (Kermes 1937)
- 29- İlk kambiyo işlemleri Asklepion'da yapılmış. Yabancı hastalar kendi paralarını burada Bergama paraları ile değiştirmişlerdir.
- 30- İlk kez sosyal devlet anlayışı, Asklepion'da Bergamalılar ücretsiz tedavi olurlarken ancak dışardan gelen yabancılar ücret ödemektedir.
- 31- İlk kez galenik preparat -Claudius Galen
- 32- İlk kez deneysel tıp -kobay kullanma-
- 33- ilk spor hekimi Bergamalı Galenos
- 34- ilk spor yazarı Doktor Galenos
- 35- İlk bilinen diş hekimi Bergama'lı Antipas
- 36- İlk kez heykel ve mimaride hissettirmeden abartılı sunum
- 37- İlk kez mimaride ion, dor, korint ve barok stilin dışında Bergama ekolü yapı tarzı
- 38- İlk meditasyon Asklepion'da "cryptoporticus" denilen loş tünelin tavanında ve Teleforos Tapınağı tavanında içeri ışık, hava ve ses girmesi için delikler meditasyon tedavi amaçlı kullanılıyor.

EN'LER BERGAMASI

- 1- En uzun süredir aynı kuruluş tarafından yürütülen yabancı kazı- Alman Kazı ekibi
- 2- En dik tiyatro- Akropol tiyatrosu
- 3- En büyük sunak- Akropol Zeus Sunağı
- 4- En yüksek Anadolu tapınak kalıntısı - Kızılavlu Serapis Tapınağı
- 5- En geniş çam fıstığı alanı - Kozak Yaylasında 16 milyon ağaç
- 6- En kullanılabilir antik yapıda termal kent - Allianoi
- 7- En teraslı antik kent- Kalede üst-orta ve aşağı şehir teraslaması
- 8- En büyük Asya kütüphanesi- Akropol Kütüphanesi 200 bin cilt
- 9- Asyanın en büyük sağlık yurdu-Asklepion
- 10- En büyük hekim- Asya'da hekimlerin imparatoru Galenos
- 11- Asyanın en büyük heykeltraşlık okulu - Bergama Heykeltraşlık Okulu
- 12- En görkemli duvar alçı ve yer mozaik işçiliği
- 13- Kitaplara en çok değer biçme
- 14- En görkemli erkek heykelleri

Bergama Asklepionu

Hipokrat, Galenos ve Ibn-i Sinâ

Asklepios ya da İlyada Destanı'nda geçen adıyla Eskulapios, iki hastayı para karşılığı tedavi ettiği için Zeus tarafından öldürülür.

Ölümünden sonra öğrencileri Asklepiad'lar tarafından tanrı mertebesine çıkartılmış, Antik Ege panteonuna eklenmiştir. Panteona geç katılmasına karşın ekolünün hızla yayılması sayesinde Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde Asklepios tarikatına ait birçok şifa merkezi kurulmuştur. Bu merkezler arasında en önemlilerinden olan Bergama Asklepiyon'unun kalıntıları, yılının tanrısal bir figür olarak hem mimaride hem de dekorasyon unsurlarında çokça kullanıldığı göze çarpar.

ASKLEPION'DA TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Galenos şifalı bitki topluyor

Bergama tıbbın-tebabetin ve eczacılığın beşiğidir. Dünyanın en ünlü hekimlerinden Galenos bu şehrin insanıdır. Dünyanın en ünlü 4 sağlık yurdundan en ilginç Bergama Asklepionudur. Dünyanın bilinen en ünlü termal tedavi merkezi Allianoi'dir. Hijyen sözü bile Asklepios'un kızı Hiji'den gelmektedir. İşte bu diyarda tıp bilimine temel oluşturan iyileştirme yöntemleri:

1-Psikoterapi	(Telkinle tedavi)
2-Fizyoterapi	(Fizik tedavi)
3-Helioterapi	(Güneşle tedavi)
4-Teatroterapi	(Tiyatroyla tedavi)
5-Musicoterapi	(Müzikle tedavi)
6-Teroterapi	(Çamurla tedavi)
7-Hidroterapi	(Suyla tedavi)
8-Klimoterapi	(Soğuk-sıcakla tedavi)
9-Jimnoterapi	(Sporla tedavi)
10-Biblioterapi	(Okumayla tedavi)
11-Farmacoterapi	(İlaçla tedavi)
12-Teoterapi	(İnançla tedavi)
13-Kaproterapi	(Boşaltımla tedavi)
14-Antidoterapi	(Panzehirle tedavi)

Galenos Theriake "Panzehir Macun" kitabını yazmıştır.

- 15- Aromaterapi (Meyve bitki ile tedavi)
- 16- Fitoterapi (Otlarla, bitkilerle tedavi)
- 17- Hipnoterapi (Uyutma ile tedavi)
- 18- İncubatioterapi (Rüya ile tedavi)
- 19- Apiterapi (Arı ve ürünleri ile tedavi)
- 20- Thalassoterapi (Deniz suyunu ısıtarak kullanma yoluyla tedavi)
- 21- Hirudoterapi (Sülüklerle tedavi)

GALENOS VE TIPTA İLKLER

Galen hastasına şifalı bitki veriyor.

İlkler Bergama'sında Bergamalı Galenos, tıp ve eczacılıkta birçok ilke imza atmıştır.

Toplardamar ve atardamar arasındaki farkı kavramış, kalbin anatomisini ve damar sistemini keşfetmiştir. Galenos'un adı dolaşım sistemi ile ilgisinden dolayı, beyin lobları arasında arka tarafta yer alan bir toplardamara verilmiştir. Bu damarın adı "Vein of Galen" (Galen veni) olarak bilinmektedir. Nabız sayısının, hastalığın ya da sağlığın ölçütü olduğunu keşfeden de odur. Her gözlemi ve ulaştığı her sonucu yazıya geçirdi. Böylece kendinden sonra gelen tıp bilginlerine eşsiz bir kaynak ve birçok anahtar miras bıraktı, işte bu nedenle Bergamalı Claudios Galenos, Hippokratesten sonra tıp bilimine en büyük katkıyı yapan kişidir.

Bergamalı Galenos büyük bir anatomist ve filozoftur; ilk kez fizyolojinin pratik tıptaki önemini gösterdi, maymun ve domuz ölümlerini kesti, ölüm mahkûmları üzerinde deneyler yaptı. Tıp tarihinde ilk kez, beden normal işlevlerini bilmeden hastalıkların tedavisinin mümkün olmadığını söyledi. Ona göre insan bedeni 4 sıvıya sahiptir: kan, safra, phlegma, khole-mukus; bunların karışımı yaradılış özünü oluşturur. Temel nitelikler de sıcak, soğuk, kuru, nemli olarak tanımlanır. Bir ilacın etkisini belirlemek için analogia'dan yararlanmak gerekir mi sorusuna, 7-8 kişide denenilen bir müşhil ilacının aynı kesin sonucu vermeyeceği cevabını verir. İlaçtaki dereceleme de Galenos'un buluşudur. Sıcak ilaçlar, ısı derecelerine göre yumuşatır, açar, temizler, seyrekleştirir, hazmeder, kendilerine çekerler. Bunlara örnek olarak bitkilerden numuneler sıralar. Hüner, hastalığın derecesine göre ilacın-çarenin derecesini uyarlamaktır.

Doğal ısı Galenos için yaşamın özü, esası ve koşuludur. İki türlü olup doğuştan olan biri organlarda yer alır, diğeri kalbin ısısıdır, kan yoluyla tüm gövdede taşınır. Doğuştan olan ısı üzerinde Galenos'tan sonra çok tartışıldı. Bilinmeyen bir kaynağı mı vardı? Bir kadavrada onu oluşturan tüm öğeler korunmuş olmakla birlikte ısı yok olur. Elementlerden ve biçimden bağımsız ısının saklı ve açıklanmayan bir kökeni var, Galenos, bunun havadaki oksijen olduğu konusuna çok yaklaştı, "bir gün havadan pneuma'nın çıkarılmasının mümkün olduğunu" söyledi ilk kez. Söz konusu şey oksijendi, pneuma olarak bilinen oksijen XVII. yüzyıla kadar bilinmeyecekti.

Galenos'un önemli araştırma ve çalışma alanlarından biri botanik, ilaç yapımı ve uygulaması olmuştur. Galenos, başta haşhaştan elde edilen afyon olmak üzere, yaşadığı çevrede yetişen, güzel avrat otu (atropas belladonna) ya da banotu (hyoscyamus niger), ebicehil karpuzu (cologuinte) ve (helleboius) üzerinde çalışmalar yapmıştır. Galenos, damla sakızının kellik, uyuz ve yılan sokmasında etkili olduğunu söyler. Özellikle, afyon içeren ilaçlar üzerinde çalışan Galen, bu ilaçlara deva (panacea) adını vermiş; bunların bedensel ve ruhsal hastalıkların yol açtığı bütün acıları, ağrıları, endişeleri, kaygıları, korkuları ve sıkıntıları düzelttiğini ileriye sürmüştür.

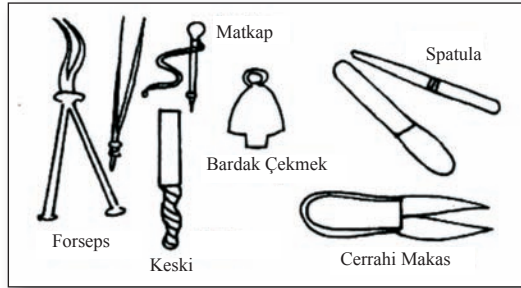
Ses telleri siniri olan nervus rekurrens inferior, Galenos tarafından bulunmuştu. Bu nedenle ses teli sinirleri arasındaki örümcek ağı gibi ara

dallara anastomoz adı verilir ki buluşundan ötürü Galen Anastomozu ya da Galen Halkası diye anılır. “Galen Halkası” rekürrens’in posteromedial dalıyla, n.laringeus superior’un internal dalı arasındaki anastomoz yapan sinir lifleri tarafından meydana getirilir.

Orta çağ tıbbı; Galenik Tıp olarak adlandırılır. "Primum non nocere; Önce zarar verme” ilkesinin en büyük uygulayıcılarından birisi olan Galenos ecza biliminin de atasıdır.

Ege uygarlığı çağında, Galenos döneminde, hastalar bugünkü muayeneleri andıran, "laterion " adı verilen özel yerlerde muayene edilir. Hekim tarafından önerilen ilaçlar "apotheca" adı verilen ve eczanelerin başlangıcı olan yerlerde yapılır, ayrıca Galenos tarafından önerilmiş olan "Panacea" ve diğer afyon içeren ilaçlar "Apotheca"larda hazır bulundurulur, ilaçların Galenos’un önerilerine uygun hazırlandığını, denetiminden geçtiğini ve güvenle kullanacağını belirtmek için üzerlerine, "Terra Sigillata" denilen simgeler konulurdu. "ilaçlara güven sağlayan marka" anlamına gelen ve kilden yapılmış mühürlerle

basılan bu simgeler, önceleri keçi başı resmi olup, zamanla Tanrıça Diana'nın başının resmine dönüştürülmüştür. Bu mühürlerin üzerindeki resim kalıplarının biçimi her yıl değiştirilerek ilaçların yıllık denetimden geçmesi sağlanırmış. (Baytop T. Eczacılığın Babası Bergamalı Galenos. İstanbul, 1977)

Bazı ilaçlar bütünüyle dönüşür, bazıları kısmen; şarap az içince ısıtır, çok miktarda alınırsa doğuştan olan ısıya yenilir ve soğutur. Kimi ilaçlar soğan, sarımsak, hardal dıştan uygulayınca, ısılarıyla aşındırırlar, ama içten rahatlıkla kullanılabilirler, iç ısı tarafından değiştirilirler.

Yeryüzünde 20 bin bitki türü var ama farmakoloji açısından önemli 700 çeşit bitki yöremizde preparat olarak kullanılmaktadır. Fitoterapi

yani bitkilerden şifalı reçeteler çıkarma işi Bergama Kralı III. Attalos ve fakat ilk kez kapsamlı olarak Galenos'la başlamıştır.

Galenos gençliğinde Convolvulus Scammonia (mahmudeotu), drastik, tahriş edici müshilden 1 drakhme yani 3 gram kadar aldığını ama zararlı bir etki görmediğini anlatır, genç bedeninin ısısı sonucu böyle olmuştur. Çok sonraki yüzyıllarda aynı görüşü denemek isteyen bir hekim, bir kadına Euphorbia lathyris (sütleğen) verdiğini, doğal ısısının zayıfladığı, sonuçta kadının 6 gün sonra maddeyi aynen kustuğunu söyleyecektir.

Galenos, önemli bir farmakologtur da. Roma yakınlarında bitkilere ayrılmış ekili yerleri vardı, koleksiyonu önemliydi, çarşıdan ya da geziciot satıcılarından da bitki toplardı, 5 ayrı nitelikteki

Cinnamomum 'tarçın' koleksiyonunun Via Sacra'daki yangında yok olduğu bilinir. İyi kapanan tahta kutularda İmparator Antoninus için hazır-ladığı thariake için uzak ülkelerden de getirttiği bitkileri saklıyordu.

Galenos tedavide Oxygala kullandığını da anlatır, ekşi süt yani yoğurt. Sonraki yüzyıllarda onun ilk kez yanmış geyik boynuzu kullandığı belir-tilir, çoğu balsamları, Aloe (sarısabır) ı tıbbı kazandırmıştır.

Benjamin D. Wiker, Galenos'un günümüzden yaklaşık iki bin yıl önce yaşamış, tıp dünyasına yapmış olduğu katkılarla ve kazandırdığı değer-lerle tüm zamanların en iyi hekimi olduğunu, söylüyor. Wiker'e göre, "o Ege tıbbını düzenledi ve sonra bunu Romalılara hediye etti. O, dört Roma imparatorunun özel hekimliğini yaptı. Ama kılıç, mızrak ve vahşi hay-vanların dişleriyle yaralanan gladyatörlerin tedavilerini de o üstlendi. Öylesine etkindi ki, bilgileri, deneyimleri, öğretileri imparatorluğun dört bir köşesine yayıldı. İmparatorluk yıkıldıktan sonra bile Galenos'un gücü, Bizans İmparatorluğu'ndan Arap İslam dünyasına, oradan da dünyanın dört bir köşesine uzandı. O yalnızca bir tıp bilgini değil, herkesin tanıdığı bir filozof, bir düşünür, aynı zamanda da bir din bilimcisiydi."

Sağlık deyince hep Bergama akla gelir. Örneğin Bergamalı Oriba-sius'un (M.S.325-403)

Synogogai Latrikai adlı 70 ciltlik cerrahi içerikli eserini ve ilk kez halk için yazılan ilk yardım içerikli kitabını burada anımsamak gerekir. Aşağıda resimleri görülen Galenos'un zamanında vajina üzerine yaptığı

çalışmalarda kullandığı vaginal spekulum'dur. Diğer resim de bağırsak üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan rectal spekulum'dur. En sağda görülen ise cerrahi çalışmalarda kullanılan makaslardır.

9. Yüzyılda, Arap bilginleri, Mutezile'nin devlet dini olarak kabul edildiği zamanlarda, eski Ege el yazmalarını Arapçaya çevirmişlerdir. Gene bu bilgilerden hekim Huneyn bin İshak, Galenos'un 129 eserinin Yunanca ve Süryanice'den Arapça'ya çevrilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Daha sonra Arap hekimlerin bu çevirilere eklenen açıklamaları Latince'ye çevrilmiştir. Eski Ege bilimini, bir ölçüde Avrupalı bilim adamlarına tanıtan bu çeviriler olmuştur. Oryantalist çevrelerin, Avrupa, bilimi İslam'dan öğrendi dediği aslında budur. Gerçekte Arap bilim adamları, Ege biliminin Avrupa'ya gitmesinde sadece bir köprü görevi oluşturmuşlardır. Bu oluşum da, Arapların İslam'dan uzaklaştığı diye eleştirilen halife Harun ve Memun zamanında, Mutezile'nin devlet dini olarak kabul edildiği 8. ve 9. yüzyıllarda olmuştur.

Galenos'un embriyoloji hakkındaki görüşleri de çok ilginçtir. Aşağıda Galenos'un kitabının Grekçe basımı görülmektedir.

Πάλιν δ' ἐπὶ τὴν πρώτην τοῦ ζῴου σύστασιν ἐπανάγωμεν τὸν λόγον· καὶ ὅπως γε ἡμῖν εὐτακτὸς τε ἅμα καὶ σαφὴς γίγνοιτο, διελώμεθα τέτταρσι χρόνοις τὴν σύμψασαν τῶν κυομένων δημιουργίαν. πρῶτος μὲν, ἐν ᾧ κατὰ τὰς ἀμβλώσεις τε καὶ κατὰ τὰς ἀνατομὰς ἡ τοῦ σπέρματος ἰδέα κρατεῖ. κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον οὐδ' Ἴπποκράτης ὁ πάντα θουμάσιος ἤδη που κύημα καλεῖ τὴν τοῦ ζῴου σύστασιν, ἀλλ', ὡς ἀρτίως ἠκούσαμεν ἐπὶ τῆς ἑκταίας ἐκπεσοῦσης, ἔτι γονήν. ἐπειδὴν δὲ πληρωθῆι μὲν τοῦ αἵματος, ἡ καρδία δὲ καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὸ ἥπαρ ἀδιάρθρωτα μὲν ἦ καὶ ἀμόρφωτα, πῆξιν δ' ἤδη τινὰ καὶ μέγεθος ἀξιόλογον ἔχη, δεύτερος μὲν οὗτος ὁ χρόνος ἐστί, σαρκοειδῆς δὲ καὶ οὐκέτι γονοειδῆς ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ κηήματος. οὐκοῦν οὐδὲ γονήν ἔτι προσαγορεύοντα τὸν Ἴπποκράτην τοιαύτην ἰδέαν εὐροις ἂν, ἀλλ', ὡς εἴρηται, κύημα. τρίτος ἐπὶ | τῷδε χρόνος, ἡνίκα, ὡς εἴρηται, τὰς μὲν τρεῖς ἀρχὰς ἐστὶν ἰδεῖν ἐναργῶς, ὑπογραφὴν δὲ τινὰ καὶ οἶον σκιαγραφίαν ἀπάντων τῶν ἄλλων μορίων. ἐναργεστέραν μὲν γὰρ ὄψει τὴν περὶ τὰς τρεῖς ἀρχὰς διάπλασιν, ἀμυδροτέραν δὲ τὴν τῶν κατὰ τὴν γαστέρα μορίων, καὶ πολὺ δὲ τούτων ἔτι τὴν κατὰ τὰ κῶλα. ταῦτα γὰρ ὕστερον, ὡς Ἴπποκράτης ὠνόμαζεν, ὀζοῦται, τὴν πρὸς τοὺς κλάδους ἀναλογίαν ἐνδεικνύμενος τῇ προσηγορίᾳ.

Τέταρτος δ' οὗτός ἐστι καὶ τελευταῖος χρόνος, ἡνίκα ἤδη τὰ τ' ἐν τοῖς κῶλοις ἅπαντα διήρθρωται, καὶ οὐδ' ἐμβρυον ἔτι μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ παιδίον ὀνομάζει τὸ κυοῦμενον ὁ θουμάσιος Ἴπποκράτης, ὅτε καὶ ἀσκαρίζειν καὶ κινεῖσθαι φησιν, ὡς ζῶον ἤδη τέλειον.

Corpus Medicorum Graecorum: Galeni de Semine (Galen: On Semen), Greek text with English trans. Phillip de Lacy, Akademik Verlag, 1992, section I:9:1-10 pp. 92-95, 101

İNGİLİZCE ÇEVİRİSİ

Here's Galen's writing on four embryonic stages:

But let us take the account back again to the first conformation of the animal, and in order to make our account orderly and clear, let us divide the creation of the foetus overall into four periods of time. The first is that in which, as is seen both in abortions and in dissection, the form of the semen prevails (Arabic nutfah). At this time, Hippocrates too, the all-marvelous, does not yet call the conformation of the animal a foetus; as we heard just now in the case of semen voided in the sixth day, he still calls it semen. But when it has been filled with blood (Arabic alaqa), and heart, brain and liver are still unarticulated and unshaped yet have by now a

certain solidarity and considerable size, this is the second period; the substance of the foetus has the form of flesh and no longer the form of semen. Accordingly you would find that Hippocrates too no longer calls such a form semen but, as was said, foetus. The third period follows on this, when, as was said, it is possible to see the three ruling parts clearly and a kind of outline, a silhouette, as it were, of all the other parts (Arabic mudghah). You will see the conformation of the three ruling parts more clearly, that of the parts of the stomach more dimly, and much more still, that of the limbs. Later on they form "twigs", as Hippocrates expressed it, indicating by the term their similarity to branches. The fourth and final period is at the stage when all the parts in the limbs have been differentiated; and at this part Hippocrates the marvelous no longer calls the foetus an embryo only, but already a child, too when he says that it jerks and moves as an animal now fully formed (Arabic "a new creation"™) ...

... The time has come for nature to articulate the organs precisely and to bring all the parts to completion. Thus it caused flesh to grow on and around all the bones, and at the same time ... it made at the ends of the bones ligaments that bind them to each other; and along their entire length it placed around them on all sides thin membranes, called periosteal, on which it caused flesh to grow.

Galenos gebeliği 4 evreye ayırmıştır. Modern tıpta ise gebelik 3 evreye (trimester) ayrılmıştır. İlginç yanı ise Galenos'un bunu Aristo ve Hipokrattan alması ve bu evrelemenin Kuran-ı Kerim'de de aynen yer almasıdır.

Aristo'ya göre gebelik

1. evre: sperm, 2.evre: regl kanı, 3.evre: beden/et, 4.evre: kemikler,
5.evre: etlerle beraber büyüme

Galen'e göre gebelik

1.evre: "semen", 2.evre: regl kanı, 3.evre: şekillenmiş vücut, 4.evre: kemikler

Kuran-ı Kerim'e göre gebelik

1.evre: "nutfa" yani sperm, 2.evre:"Alak" yani "kan pıhtısı", 3.evre:

“mudahgha” yani “bir et parçası”, 4.evre: “adaam” yani kemikler, 5.evre: kemiklerin kaslarla örtülmesi

Galenos, anatomi bilgisi olmayan bir hekimin, planı olmayan bir mi-mara benzeyeceğini söylemiştir.

Galenos:

Maymun ve domuzlar üzerinde anaotomik deneyler yapmak,

Kaslar ve kemikleri inceleyip otopsi deneyimi yaratmak,

Beyini ve karıncıkları tanımlayıp, yumuşak ve sert sinirler arasındaki farkları belirlemek ve sempatik sinir sistemini bulup sinirlerin işlevini çözmek,

Kan akımı teorisini bulmak,

Tanıda nabız ve idrar muayenesini geliştirmek,

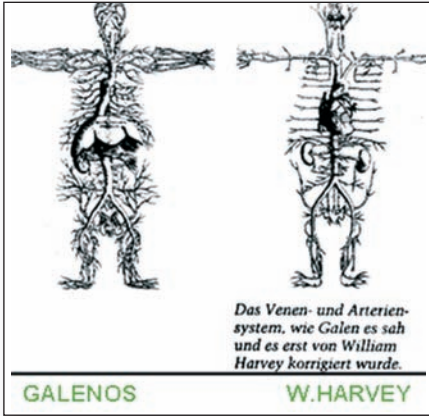
Tedavide diyet ve fizyoterapi uygulamak ile ve fitoterapi yani bitkisel tedavi ve bununla ilgili kendi adıyla anılan prepatların oluşumuna olanak sağlayan kimliği ile tanınır. “Narkotik” kelimesinin de ilk kez Galenos tarafından kullanıldığı öne sürülmektedir. Galenos kitaplarında uyuşturucu bitkileri sınıflandırmıştır. Mandrake kökü, Alternus tohumları ve afyon buna örnek olarak gösterilir.

GÜN İŞİYOR

Galenos'un yaşadığı dönemden yüzyıllarca önce, hekimler arasında hangi tıbbi bilginin en doğru olduğu konusunda tartışmalar vardı. Deneyciler (Ampirikler) ve Uşçular (Rasyonalistler) tıbbi ve bilimin diğer kollarını etkileyen en büyük iki okulu oluşturuyordu. Uşçular, yetkin bir hekimi "tıbbî kuramlar yaratarak ya da kuramları izleyerek değil, deneyler yaparak bilgi sahibi olan kişi" olarak tanımlıyordu. Uşçular ise hastaları tam anlamıyla tedavi edebilmek için saf deneyimi kuramla desteklemek gerektiğini öne sürüyorlardı.

Uşular ve Deneyciler arasındaki tartışma süredursun, çok etkili bir hekim olan Hippokrates hastalık belirtilerini inceleme, doğal nedenlerini bulma, akılcı tedaviler uygulama ve hastalıkların seyrini kaydetmenin önemini vurgulayan pek çok yazı yazmaktaydı. İnsan bedeninin parçalanmasına konmuş olan dinsel yasak, Hippokrates'i ve onun izinden gidenleri bedeni keşfetmek konusunda çok kısıtlıyordu; onlar daha çok hastalarının durumlarındaki gözlemlenebilir değişikliklere dayanarak çalışıyorlardı. Hippokrates'in hastalığın gözlemlenebilir özelliklerine odaklanması, kendi dönemini ve modern zamanlara kadar ulaşan sonraki dönemlerin tıbbını derinden etkiledi.

M.Ö. 500'lerde ortaya çıkmış olan bir diğer etki de, Sağlık Tanrısı Asklepios'a duyulan inançtı. Asklepios'un hastalığa neden olan doğaüstü nedenlerin yaratıcısı ve hastalıkların iyileştiricisi olduğuna inanılıyordu. İşte böylece, Deneycilerin ve Uşuların savlarına ek olarak Asklepios'a olan inanç ve Hippokrates'in öğretileri, M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Galenos'un içine düştüğü tıp ortamını şekillendirmişti. Doktorlar hâlâ çok çeşitli yaklaşımlarla gruplara ayrılıyorlardı ama Galenos, Uşuların ve Deneycilerin fikirleriyle kendinden önceki tıp bilginlerine ve tanrıların doğaüstü güçlerine duyduğu saygıyı bir potada eriterek eşsiz bir yaklaşım getirdi.

AÇILIM

GALENOS ve BERGAMA

Bergama (Pergamon), M.Ö.283-133 tarihleri arasında kendi adıyla anılan Bergama Krallığının başkenti olmuş, Galenos doğmadan 300 yıl kadar önce Romalıların eline geçmişti. Kutsal bir şifa yeri olan Asklepiyon'u, 200 bin rulodan oluşan büyük kütüphanesi ve parşömen (Charta Pergamena) denilen ince deriden yapılan kâğıdı ile ünlü ve zengin bir şehirdi.

Roma döneminin ünlü hekimlerinden Galenos'un doğup öldüğü bu şehirde Prof. Dr. Arslan Terzioğlu başkanlığında, 17 Ekim 1993 günü "Enternasyonal Galenos Paneli" (Galenos Workshop) adı verilen bir bilimsel toplantı yapılmış ve Bergama Belediyesi Başkanı Sefa Taşkın'ın önerisiyle şehrin bir caddesine "Galenos Caddesi" adı verilmiştir.

Enternasyonal Galenos Paneli'ne katılanların sundukları bildiriler, Türk Tıp Tarihi yıllığı (Acta Turcica Historiae Medicinæ)'nın 1.sayısında (1994) yayımlanmıştır.

1993 yılında Bergama'da adına uluslararası bir toplantı düzenlenmesi ve bir caddesine "Galenos caddesi" isminin verilmesi, aradan yaklaşık 1900 yıl geçmesine karşın Bergama'nın, hemşehrisi olan bu ünlü hekimi unutmadığını gösterir.

Galenos'un hayatta iken bir büstü yapılmamıştı. En eski resmi ise, 472'de tahta çıkan Batı Roma İmparatoru Anicius Olbyrius'un kızkardeşi Juliana Anicia adına, 487 veya 512'de kopya edilen ve halen Viyana Milli

Kütüphanesinde bulunan bir Dioskorides yazmasıdır. Aslı çok tahrip olan bu resim önce Poultan ve daha sonra da Singer tarafından yeniden çizilmiştir.

Osman Bayatlı'nın belirttiğine göre, antik çağda, bir şükran borcu olarak Bergama tarafından, adına bir anıt dikildi. Anıtın iki kitabesinin Bergamalı Kadri İlkokulu'nun arka kapısı yanındaki bir evin duvarında durduğu saptanmıştır.

Galenos'un İstanbul'da beyaz mermer üzerine yaptırdığı ihtiyar adam ve kadın heykeli olduğu söylenir. İnanışa göre birbiriyle geçinemeyen evli çiftlerden biri bu heykeli kucaklarsa hemen boşanmışlardır.

Galenos, yazdığı eserleri, anatomi, fizyoloji ve eczacılık alanlarında yaptığı araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçlarını tedavi alanına sokmayı başarmış oluşu nedeniyle bilimsel tıbbın gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir.

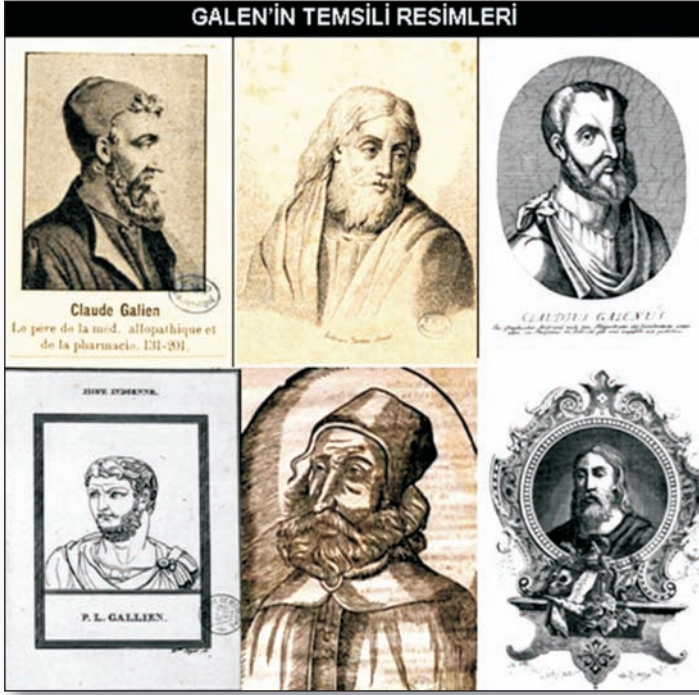
Grekçe olarak yazdığı 500 kadar eserinden 15 kadarı doğrudan tedavi alanı ile ilgilidir. Bu kitaplarında Galenos, ilaçların nitelikleri, miktarları, etkileri, seçimi ve hazırlama yolları hakkındaki kişisel görüşlerini açıklamıştır. Bu çalışmalar ona "Eczacılığın Atası" ünvanının verilmesine neden olmuştur.

Her ne kadar Alman hekimisi Paracelsus (1493-1540), İbn Sina ve Razi'ninkiler ile birlikte, onun kitaplarını da 1526 yılında yakmış ise de, Galenos'un tıp ve eczacılık alanında ortaya koyduğu temel fikirler 17. yüzyılın sonlarına kadar, yani 1500 yıl boyunca etkisini sürdürmüştür.

GRUP PSİKOTERAPİLERİ

Prof. Dr. Abdülkadir Özbek, önceleri Ankara'da yapılan, 1984'ten bu yana ise her yıl Bergama Eskülap'ta (Asklepion'da) yapılan Grup Psikoterapileri Kongrelerinin kurucusudur. Bergama Eskülap'ta, Mayıs 1984'de Türkiye'de ilk kez Grup Psikoterapileri Derneği, Ankara Üniver-

sitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı ve Bergama Belediyesi'nin işbirliği ile Bergama Eskülap Grup Psikoterapileri Sempozyumunu gerçekleştirdi. Böylece, Türkiye'de de, batı dünyasının yaklaşık 60 yıl gerisinden de olsa, ilk sistemli psikodrama eğitimi başlatılmış oldu. Ankara'da Türkiye Grup Psikoterapileri Derneği, İstanbul Psikodrama ve Grup Psikoterapileri Derneği, İzmir Psikiyatri Derneği kendi yapıları içinde Psikodrama Grup Psikoterapisi ve Sosyometri Birimlerini oluşturarak bu birlik içinde çalışmaya karar verdiler ve Psikodrama Eğitim Birliğini yarattılar.

Bu birliğin adı, XII. (1995) Bergama Grup Psikoterapileri Sempozyumu (25-27 Mayıs 1995) Genel Kurulunda sempozyuma katılan 150 üye ve psikodrama grup uygulama yöneticilerinin oy birliği ile Dr. Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü oldu. 1984 yılından beri her yıl Mayıs ayında Bergama Eskülap'ta (Asklepion'da) düzenlenen Grup

Psikoterapileri Sempozyumları, Türkiye Grup Psikoterapileri Derneği, Ankara Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı, İstanbul Grup Psikoterapileri Derneği, İzmir Psikiyatri Derneği ve Bergama Belediyesi işbirliği ile sürdürülmektedir.

Türkiye Grup Psikoterapileri Derneği Ortak Eğitim Kurulu temsilcilerinden Prof. Dr. İnci Doğaner, Asklepion'un seçimi konusunda şu tarihsel gerçeği dile getiriyor;

"Galenos, ilk ruhsal tedavilerin yapıldığı yer olarak Asklepion'u seçmiştir. Buraya ölümün hiç girmediğini düşünmüştür. Ve burada tam bizim 21. yüzyılda uyguladığımız tedavi sisteminin aynısını uygulamıştır. Müzik tedavisi, banyolar, grup tedavileri ilk defa da Bergama'da yapılmıştır".

Prof. Dr. Abdülkadir Türkmen ile Bergama'da Grup Psikoterapi toplantıları uluslararası bir nitelik kazandı. Bu toplantılar, bilimsel oturumlar halinde bir haftayı aşkın bir programla 30 yılı yakın bir süredir devam ediyor. İşte bu geleneksel toplantılardan birinin programı;

2005 yılında IV. LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ ve FOLKLORİK TIP GÜNLERİ gündemi ile açıldı. Gündemden bazı başlıklar şöyleydi;

Açılış Konferansı: Doğadan Fabrikaya Geçişte Dört Ürün: Prepagel (At Kestanesi), Colchicum Dispert (Çiğdem), Kyolic (Sarımsak), Ginger (Zencefil).

Ayşegül Demirhan Erdemir

1. Antik Tiyatroda Sağlık Teması. Nuray Çokol ve arkadaşları
2. Gilam Kayıtlarında Ege Bölgesi Halk İlaçları. Günay Sarıyar ve arkadaşları
3. Günümüzde ve Tarihte Üzüm ve Şarap. Sevgi Şar ve arkadaşları
4. Delinin "Hasta"ya Dönüşümü: Tımarhanenin Tarihi, Hafize Öztürk
5. Çizgilerde Süheyl Ünver, Ali Haydar Bayat
6. Hierapolis'li Epiktetos Örneğinden Hareketle Hikmete Dayalı Bir Tıp Felsefesi Önerisi –ya da Bilişsel İyileştirmenin Mümkünlüğü. Mehmet Önal
6. Biyoetik ve İbn-i Sina, A. Hilmi Gürses ve arkadaşları
7. Hipokrat (Hippocrates) Tıp Yemininin Onto-Teoloji Ufkunda ve Tıbbi

- Deontoloji Anlamında Tahlili. İhsan A. Karaağaç
8. Antik Çağ'da Masajla Tedavi. Ömür Dünya Çakmaklı
  9. Antik Çağda Müzikle Tedavi. Ayça Özcan
  10. Geleneksel Tıp Tarihinde Özyağlarla Sağaltım, Asuman Bolkan
  11. İmam Gazali'nin Anlayışına Göre Ölüm ve Ölüm Süreci. Şahin Aksoy ve arkadaşları
  12. Sayrılıkların Sağaltımında Büyüler ve Gizemler. Mustafa Gökçeoğlu
  13. Eski Çağdan Modern Zamanlara Batılının Akıl Hastalarına Yaklaşımı. Hafize Öztürk
  14. İki Tanrı, İki Asa, Üç Yılan. Esmâ Kilimcioğlu ve arkadaşları
  15. Hermes ve Tıp (Yunan, Mısır ve İslam Medeniyetlerinde). Ümit Emrah Kurt
  16. Hipokrat'tan Günümüze Homeostasis. Mevlut Yaprak
  17. Ortopedi ve Ambroise Pare (1517-1590). Zeki Tez
  18. "Bernoulli" Ailesi ve Kardiyofizyolojide Önemli Bir Denklem. Tamer Zeren

Yine bu kongrede; BERGAMA ve GALENOS OTURUMU yapıldı, şu ilginç ve önemli sunumlar gerçekleşti;

1. Antik Bergama Sikkelerinde Asklepios. Bekircan Tahberer ve arkadaşları.
2. Bergama'lı Galenos, Yüzyıllar Boyunca Galenik Farmasi ve Türk Eczacılığı. Bayhan Çubukçu.
3. Antik Dönemde Gladatörlerde Görülen Sağlık Sorunları ve Gladatör Doktoru Bergamalı Galenos. Seda Karaöz Arıhan.
4. Bergamalı Galenos ve Tıp Kitabı Üzerine Bir İnceleme. Hatice P. Erdemir ve arkadaşları
5. Bergama Aşığı Bir Araştırmacı; Osman Bayatlı (1892-1958) ve Tıp Tarihi ile Folkloruna Katkıları. Gülten Dinç.

GİRİŞ

İLKÇAĞDA ANADOLU'DA TIP

Anadolu'nun çeşitli antik kentlerinden yetişen hekimlerin tanı, tedavi ve cerrahi alanlarındaki katkıları, bu bilimin gelişimindeki temel dinamiği oluşturur.

Anadolu tıbbının özelliği ise, tıbbi konuları ele alırken, tarafsız bir gözlem, akılcı bir yorumla olayları sihir, büyü ve inanca dayandırma alışkanlığından arındırabilmesi ve ona bir bilim niteliği verebilmesindedir. Kuşkusuz bu başarıda hekimlerin, temel eğitimlerini gimnasyumlarda tamamlamaları ve matematik, geometri, coğrafya, felsefe, etik gibi dersleri izlemiş olmaları temel etkindir.

Anadolu hekimleri, araştırmaya ve yeni buluşlara olan güçlü istek ve eğilimlerinin kazandırdığı yeni bilgilerle ve ortaya koydukları birikim zenginliği ile yüzyıllar sürececek bilim ışığını yaktılar.

HİTİTLER'DE TIP

Genellikle Hitit tıbbının, çağdaşları olan Mısır ve Mezopotamya ile karşılaştırdığımızda, geri kaldığı bazı araştırmacılarca ileri sürülmektedir. Bugüne kadar kazılarla gün ışığına çıkarılan Hitit yazılı belgelerinin tümü okunmamıştır. Okunanlar arasında tıp ve hastalıklarla ilgili olanların sayısı 22 tablettir. Bu nedenle bilgi sınırlı kalmakla birlikte, genelde tıbbi uygulamaların sihirle, büyü ile ve salgınlara tanrı gazabı olduğu inancı ile iç içe olduğu, ilaç bilgisinin, kökü çok eskilere giden otların kullanılması ile ilgili gelenekler den oluştuğu anlaşılıyor.

Hititler kırk kadar hastalığı tanıyorlardı. Bunlar metinlerde anlatılmaktadır. Hijyen konusunda dinsel törenler sırasında hem kralın hem de katılanların temiz olmasına özen göstermeleri ve yıkanmanın ritüelin bir parçası olması dikkat çekicidir.

Halk sağlığı ile ilgili olarak içme suyu kaynaklarının temiz tutulmasının istenmesi de belli konulardaki titizliğe işaret eder.

Yine kazılarda bulunan banyo odalarından, daha sonraları da örneğin M.Ö. 9-8. yüzyıllarda eski İzmir, Bayraklı'daki gibi yıkanmanın bir mekân ve yöntemle ilgili yerleşik bir alışkanlık olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra tedavinin gözleme, birikime, deneyime ve araştırmaya dayanan bir eylem

olarak karşımıza çıktığını göremiyoruz. En azından şimdiki bilgilerimiz bize bunu göstermiyor. Hitit tıbbının, dinsel pratikleri ve inancı ağır basan Mısır tıbbından çok, dinsel pratikleri ve inancı ağır basan Mezopotamya tıbbına benzediğini ileri sürülebilir. Ancak doğal olarak spor, savaş ve benzeri eylemlerde ortaya çıkan kırık, çıkık, yaralanma gibi olgularda ortopedik ve cerrahi yöntemlerle hastanın iyileştirilmesi konusunda ileri adımlar atmışlardı. Hemen tüm ülkelerde ve toplumlarda ilkel ilaç tedavisi yanında önce gelişen dal cerrahi gibi görülüyor. Hititlerde yasa metinlerine de cerrahi işlemlerin niteliği ve karşılığı geçmiştir.

Hekimlerin kendi aralarında da bir hiyerarşik sıra olduğu metinlerde görülüyor.

GAL LÛ MEHS A.ZU Hekimlerin büyüğü

LÛ A.ZU SAG Başhekim,

LÛ A.ZU TUR Küçük (asistan) hekim unvanları vardır.

Hititlerde tedavi için düşünülen ilaçların bir reçeteye göre verildiği anlaşılıyor. Reçete tabletlerinin başında, biliniyor ise hastalığın adı, bilinmiyor ise arazları (semptomları) ve hasta organlar belirtiliyor, ondan sonra verilecek ilaçlar sayılıyor. Bu ilaçların hazırlanışı da ayrıca anlatılmaktadır.

HOMEROS DEVRİNDE TIP

Ege'nin çok erken dönemlerden başlayarak Mısır ile bağlantısı, tıp ve hekimlik alanında da etkilerini göstermiştir. İzmirli Homeros'un, Bodrumlu (Halikarnassos) tarihçi Herodotos'un yapıtlarında bu etkileşimi net olarak görüyoruz. Aslında ilkel düzeydeki tıp bilgileri, Homeros'un İlyada ve Odise adlı şiir düzeninde yazılmış yapıtında anlatılan M.Ö. 2. bin toplumunun özverili savaşçılara küçük yaşlardan başlayarak öğretiliyordu. Biraz söylence ile de karışan bu öğretilerde iyi söz söyleme, spor, savaş oyunları, yöneticilik gibi, toplum içinde gençlere gerekli olacak bilgileri verirken, savaş sırasında kendi başlarına veya arkadaşlarına gelebilecek yaralanma, kaza gibi durumlarda uygulanacak tedavi de öğretiliyordu. İlyada'da ve Odise'de bunu okuyabildiğimiz gibi, vazo resimlerinde de böyle sahneler vardır. Ancak Homeros öncesi çağ için söyleyebileceklerimiz bu bilgilerin ötesine geçemiyor. Bununla birlikte bu dönem insanların, gerek salgın hastalıklar, gerek iç hastalıkları için ve özellikle yaralanmalardan kaynaklanan sakatlanmalarda bazı tedavi yöntemleri olduğu söz konusudur.

Eski Çağda Paidia (Eğitim), gelişmenin, olgunlaşmanın önemli bir parçasıdır. Bugünkü bilgilerimizin sınırları içinde bu çağda özel bir tıp okulu olmadığını söylemek durumundayız. Ancak hekim olarak yetişecek her adayın öncelikle gimnasyum eğitiminden geçmesi, orada, beden eğitimi ile birlikte felsefe, matematik, müzik, coğrafya, retorik ve daha birçok konuyu öğrenmesi gerekmektedir. Daha sonra deneyimli ve ünlü hekimlerin yanında en az altı yıl süren bir öğrenim görmek zorunda idi. Ünlü pek çok hekimin çocukları da baba mesleğine girmek ister iseler, bu öğrenimi babalarının yanında görüyorlardı. Yani bir baba - oğul ve usta çırak ilişkisi içinde bir eğitim sisteminden söz etmek gerekir. Çoğu kez hekimlik bir aile mesleği olarak da görülmektedir.

Ege kültüründe M.Ö. 6. yüzyıl, Anadolu'nun, önderliğini İonia'lı matematikçi ve filozoflarla yaptığı büyük kültürel ve bilimsel devrimin çağıdır. Ama Mısır bilimi 6. yüzyıl Egelilerinin ilgisini hep çekmiştir. Miletos'lu Thales ve Attika'lı Solon'un bu ülkeye bilgi-görgü arttırmak için yolculuk yaptıklarını biliyoruz. M.Ö. 5. yüzyıl bu devrimin kökleştiği yeni fikirler ve bilgilerin üretiminin sürdüğü bir altın çağdır. Çeşitli

kazılarda çıktığını gördüğümüz adak heykelciklerinde ve tabula ansata adı verilen adak levhalarındaki organ motifleri adak inancının varlığını göstermektedir. Bu da Asklepios kültürünü ve kültürünü gündeme taşıyor.

ASKLEPIOS

Asklepios, en önemli tıp ve sağlık tanrısıydı. Onun kültü, yaklaşık bin yıllık bir döneme yayıldı. Ege ve Roma mitolojilerinde doğumu ile ilgili çeşitli öyküler vardır. Genel kabul, Pindaros'un M.Ö. 5. yüzyılın başlarında yazdığı üçüncü Pythionikon lirik şiirindeki şeklidir. Asklepios'un babası Apollon, Ege panteonunun şifa tanrısıdır. Ölümcül hastalıklar ve salgınlar verebilir ya da onları önleyebilir. Diğer Olymposlu tanrıların yara ve hastalıklarını iyi eder. Asklepios'un annesi ise Tesalya (Kuzey Yunanistan) Kralı Phlegyas'ın kızı ve bir ölümlü olan Koronis'tir. Apollon tarafından gebe bırakılan Koronis, bir ölümlü ile evlenince sadakatsizliğine öfkelenen Apollon onu ve kocasını öldürür. Onların vücutları yakılmak için odunların üzerine konduğunda kederli Apollon henüz yaşayan çocuğu Koronis'in karnından alır ve Pelion Dağı'na götürür. Asklepios orada Kentauros Kheiron tarafından büyütülür. Kheiron ona tıp sanatını da öğretir. Asklepios ünlü ve çok iyi bir hekim olur. Homeros'un İlyada'sında da böyle anlatılır. Tesalya'da çok aranan bir hekim olması, onu Troya Savaşı'na gitmekten korur, ancak iyi birer hekim olan iki oğlu Makhaon ve Podalirios'u savaşa gönderir. Bir ölümlü olmasına karşın Asklepios mucizeler yaratacak denli güçlüdür ve ölüleri (Thesus'un oğlu Hippolytos'u) diriltmesiyle Zeus'u öfkelenendirir. Bu tür diriltmelerin doğanın dengesini bozacağından korkan 'Tanrıların Kralı', yıldırımıyla Asklepios'u çarpar.

Bu öyküye göre Asklepios önce ölümlüdür, Kuzey Yunanistan'da aranan bir hekim olur ve Herakles gibi kahraman konumuna yükseltilir. Ölümünden sonra da yarı-tanrılar konumuna getirilir. Bir başka öyküye göre ise, şifa veren bir yeraltı ruhudur, giderek artan ünü, ona ilahi bir soy, Apollon'la bir kan bağı yaratma gereğini doğurmuştur. Kültü

geliştikçe efsanesi ve ailesi de genişlemiştir. Karısı Epione'den doğan iki oğlu, Makhaon ve Podalirios ve beş kızı vardır, Hygieia, Panakeia, Akeso, Iaso ve Aigle. Kızları Asklepios'un gücünün bir kısmına sahiptiler. Yalnız Hygieia, sağlığın kişileştirilmiş şeklidir. Bazan Roma Tanrıçası Salus ile özdeşleştirilir. Ancak ondan üstündür ve genellikle Asklepios ile birlikte betimlenir.

Asklepios, hem Ege hem de Roma sanatı'nda o dönemde heykellerde tercih edilen hekim görünümü ile güçlü, sakallı, orta veya ileri yaşta, çıplak ayaklı ya da sandaletli, sol omuza atılmış topuklarına dek uzanan harmani ile betimlenir. Sembolü, bir yılanın dolanmış olduğu sopadır. Hygieia'da genellikle aynı şifa sembolü ile betimlenir. Güçleri ve görevleri arasında tapınakta yardım etmek ve babası için kutsal olan yılanları beslemek de vardır. Sopa, büyük olasılıkla Egeli gezginlerce uzun yürüyüşlerde kullanılan bir semboldür. Asklepios da, önceleri ölümlü bir hekim, daha sonra da sağlık tanrısı olarak uzun seyahatler yapmıştır. Sopa, hastalara bir destek ve yardım anlamını da taşımaktadır. Yılanların, sembolik yoruma çok açık olan birçok özellikleri olduğu gibi, ilk dinlerde önemli bir yeri de vardır. Pagan Ege ve Roma dünyasında yılan, bugün olduğu gibi korku ve dehşet uyandırmaz ve Hristiyan literatüründe olduğu gibi şeytanı da çağırıştırılmaz. Tersine, genellikle yararlı kabul edilir, zoolojik bir yaratık olarak korunur, tanrısal ve kutsal bir yeri vardır. Ölüyü alan ama yeni yaşamı da doğuran Toprak Ana'nın çatlaklarından belirip yine orada gözden kaybolup gittiği düşünülürse, yılanın üreme ve sağlık tanrılarıyla ve yeraltının iyileştirici ruhlarıyla bağlantısı da anlaşılabilir. Aynı şekilde, her yıl deri değiştirmesi nedeniyle sonsuz yeniden doğuşun güçlü bir sembolüdür. Gençleşme ve sağlığa kavuşmanın da sembolü olması, Asklepios için en uygun sembol olmasını sağlamıştır.

Yılan, Asklepios tapınaklarında Tanrı'nın sembolüdür. Ünlü gezgin ve coğrafyacı Pausanias'a göre, ehlileşmiş ve Asklepios için kutsal olan

gerçek yılan türü, yalnız orada bulunur. Bu Asklepios yılanı, güneydoğu Avrupa'ya özgü zararsız, sarı bir tür olan *Elaphe longissima* olarak tanımlanmıştır. Bu yılan, gizem, güç ve iyiliğin bir karışımıdır ve bu özellikleriyle iyi huylu sağlık tanrısı için çok uygun bir semboldür. Asklepios Kültü'nde yılanların aktif bir rolü de vardır, Tanrı tedavilerini onlar aracılığıyla yazdırır. Köpeklerin de iyileştirici olduğuna inanılırdı. Bu nedenle bazan Asklepios ya da diğer sağlık tanrılarının eşlikçisi olarak gösterilmiştir.

Homeros'un destanlarında iki ünlü hekimin özellikle cerrah olarak adı geçer. Mitolojiye göre tanrı Apollon'un oğlu tanrı Asklepios'un iki oğlu olan Podaleirios ile Makhaon'dur bunlar.

Homeros çağında Asklepios daha tanrılaştırılmamıştı, ünlü bir hekimdi. Daha sonra ünü her yana yayılmış efsanevi bir hekim olarak tanrılaştırılmış ve eski Hellen dünyasında 320 ayrı kentte adına tapınaklar inşa edilmiştir. Eski Hellenlerin hekim tanrı veya hekimlerin tanrısı olarak adlandırdıkları Asklepios'un, insanlara, ordulara, kentlere veba ve benzeri hastalıkları salan, ama iyileştiren, derde çare bulan anlamına gelen Paian lakabıyla da anılır.

Doğumu üzerine çeşitli öyküler vardır. Onu Kentauros (at gövdeli adam) Kheiron'un büyüttüğü ve hekimlik sırrını öğrettiği anlatılır. Doğa içinde yaşayan Kheiron açık havada şifalı sulardan ve otlardan yararlanmayı keşfetmişti. Asklepios, çok iyi bir hekim olarak yetişir, ama çizmeyi aşarak ölüleri diriltmenin de sırrına erince, doğa düzenini bozmasına kızan büyük tanrı Zeus'un yıldırımlarına hedef olur. Zeus onu yakar yok eder. Anadolu inançlarına göre, son anlarında yazdığı ölümsüzlük reçetesi bir otun üzerine düşünce, bütün özellikleri o ota geçmiş. Bu otun adı sarımsaktır. Oğlunun öldürülmesine kızan Apollon da Zeus'a yıldırımları veren Kyklopları yok eder ve oğlu Asklepiosu gökteki burçların arasına yerleştirir. Asklepios hekimlik sanatını, kızı Hygieia'ya (hijyen sözcüğü onun adından gelir) öğretir. Onun sanatı Asklepiades olarak anılan ve bir okul düzeni içinde birleşen hekimler aracılığı ile eski çağda yüzyıllar boyunca sürdürülmüştür.

ASKLEPİON

Hekimliğin bu efsaneler, öykülerle dolu başlangıcının bir sonucu olarak da eylem alanları doğallıkla tapınaklardı. Bu tapınaklar birer külliye durumunda idiler. Hasta kabul ve bekleme yerleri, bakım odaları, jimnastik sahaları, gezinti alanları vardı. Başvuran hastalar bir dizi, dinsel havası da olan eylemden geçirilerek (ki buna ritus diyoruz) kabul ediliyordu. Hamam, terletme, müshil yoluyla içini temizleme, spor, çamur banyosu, uyku odaları, rüya yorumlama ve telkin geleneği bu dönemde egemendir ve tedavi, hekimlerden çok, hekimlik bilgisini dinsel öğretinin bir bölümü olarak kazanmış rahipler tarafından yapılmaktadır.

En ünlü sağlık yurtları Epidauros, Knidos. Kos, Rhodos, Kyrene ve Bergama gibi kentlerde kurulmuş olup bu külliyelerin temel işlevi tedavi özelliğidir.

Aelius Aristides, Asklepios ile yakın ilişkisini ayrıntılı olarak anlatırken, M.S. 2. yüzyılın ortalarında halen yapılmakta olan Bergama Asklepiyonu ile ilgili bilgi de vermektedir.

Diğer tüm dinlerde olduğu gibi, Asklepios Kültü'nde de hem bireyin hem de halkın tapınmasını belirleyen bir dizi karmaşık tören vardı. Halkı ilgilendiren törenler arasında, sık ve düzenli olarak kurban kesme ve tapınak rahiplerinin halk adına yaptığı kutsama törenleri de bulunuyordu. Her yıl yapılan, yakın ve uzak bölgelerden çok sayıda insanın katıldığı büyük festivallerle karşılaştırıldığında bu törenler oldukça alçakgönüllü kalıyordu. Ancak tapınma törenlerindeki farklılık Asklepios Kültü'nü diğer kültürlerden kökten ayırıyordu. Daha önce ortaya çıkan Ege tanrılarının çoğundan farklı olarak Asklepios kendisini uzaklaştırmıyor, tapınanlarıyla arasında sıkı bağlar kuruyordu. Bunu, onların kendi meskenine, yani tapınağa girmelerine izin vererek sağlıyordu. Yine de biçimci ve katı bir tören sözkonusuydu. Gelen herkes, ister hastalıktan kurtulmuş ve şükranlarını sunmaya gelmiş olsun, isterse de şifa aramaya gelmiş olsun, tapınak girişinde arınma töreninden geçmeliydi. Bu tören bir kurban sunulmasını ve törensel bir yıkanmayla temizlenmeyi kapsıyordu. Rahiplerin gözettiği bu törenlerden sonra, bir dileği olanlar tapınağın girişindeki abaton'a, yani 'kutsal yatakhane'ye' yatırılıyorlardı. Burada bütün bir geceyi ya da günün bir kısmını geçiriyorlardı. Bu, Asklepios'un tedavisini uyguladığı 'incu-

bation' yani tapınak uykusu idi. Asklepios genellikle bir düş görüntüsü olarak belirir veya doğrudan hastayı iyileştirir ya da ona, uyandığında hatırlayacağı talimatlar verirdi. Tedavi bazan yalnızca bu görüntü sayesinde etkili olurdu. Bazan da hastalıklı bölgenin kutsal yılan ya da köpek tarafından yalanması iyileşmeyi sağlardı. Bazen ise tanrının mesajı üstü örtülü olur, buna bir anlam vermek için rahibin yorumu gerekirdi. Daha sonra rahip, uygun ilacı, diyeti, banyo ya da egzersizi önerirdi. Bunlara tam bir modern karşılık aramak biraz naif olacaksa da, bu rahiplerin, antik çağın dini şifacıları ve psikoterapistleri olduğu söylenebilir. Bunlar inkübasyonun etkisini şarlatanlık yoluyla abartsalar da, hasta ile konuşarak, ona bazı dini tedaviler ve bitki terkipleri önererek ve gerçekleşmiş olan mucizevî şifaları anlatarak hastanın beklentisini yükseltiyorlardı.

Asklepios tarafından iyileştirilenler, ona şükran sunarlardı. Bunun, hayvan kurban edilmesi, yiyecek, para, çelenkler, değerli metallere yapılmış kap ve tabaklar ya da hasta vücut parçasının modelinin sunulması gibi birçok yolu vardı. Bugün ilgimizi en çok çekenler, rahiplerce de desteklenmiş olan, hastalığın tanımlandığı ya da betimlendiği metal plakalar ve taş tabletlerdir. Bunlar tapınakta sergilendiklerinde, Asklepios'un gücünün ve o merkezin anlamının reklamı oluyorlardı.

Galenos ve Ephesoslu Rufus gibi güvenilir kaynaklar da Asklepios'un bu tür güvenilir şifalarını onaylamaktadırlar. Rüyaların tıbbi açıdan anlamı olduğu düşünülüyordu. Galenos, rüyaların fiziksel ve ruhsal hastalığın tanısı ve seyrinde anlamlı olduğunu düşünen tek kişi değildi. O, hem hastanın esinlendiği hem de tanrı esini olan rüyaları eşit derecede değerli kabul ediyor ve kendisi de kutsal bazı işaretlere göre davranıyordu.

Tapınak tıbbına ait ilginç bir anlatım da Aelius Aristides'e aittir. Aristides hem hasta hem de dinin bir inananı olarak birçok yılını Bergama'daki Asklepios'ta geçirmiş ve oradaki deneyimlerini ayrıntılı şekilde yazmıştır.

KİM BU ARİSTİDES

M.S. 118'de toprak sahibi zengin bir ailenin çocuğu olarak Balıkesir'de doğdu. Dönemin en saygıdeğer öğretmenlerinden iyi eğitim aldı. Aristides, Atina'da seçkin öğretmen Herodes Atticus'un yanında retorik öğrendi. Eğitimini tamamlayınca Yunanistan ve Mısır'a gitti. Buraları görüp keşfederken halka ilk söylevlerini vermeye başladı. Yirmialtı yaşında Roma'ya gitti ve saraya sunuldu. Parlak bir söylev kariyerine başlamıştıki ağır ve kronik bir hastalık tüm planlarını bozdu. Solunum güçlüğü, ateş, karın şişliği, göğüs ağrısı, sağırılık ve diş ağrısı gibi belirtiler, onu aynı yıl Roma'yı terketmeye zorladı. Eve dönüşü, kazanılmış parlak bir başarının kutlaması değil, gelecek vaat eden bir kariyerin henüz başlamadan bitmesi anlamını taşıyordu. En iyi doktorlar derman için geldiler ama hiçbir iyileşme olmadı. Mısır'ın Şifa Tanrısı olan Serapis'e inancı bile çokkaz düzelme sağlayabildi.

Aristides, İzmir (Smyrna) yakınlarındaki ünlü kaplıcalarda umutsuzluk ve depresyon içinde çırpındığı sırada, Asklepios'tan ilk buyrukları aldı: 'Bana yalınayak yürümemi emretti. Rüyamda sanki uyanıkmiş gibi bağırardım ve rüyayı yerine getirdiğimdeyse şöyle dedim: 'Ulu Asklepios! Emrin yerine getirilmiştir.' Bu emir yeterince saçmaydı, ama Asklepios'la 'konuşma' kısmı başka birçok garip tedaviye de yol açmıştır. Daha sonra hekimlerle konuşmasına ve Serapis ile İsis'e de başvurmasına karşın, sonuçla kendisini Asklepios'un emrine adanmıştır. Tapınağın sınırları içinde ve dışında görmeyi sürdürdüğü birçok rüya aracılığıyla tanrı ona yaşamının her noktasında yol göstermiştir. İlk emirlerden biri de Aristides'in rüyalarını, emirleri ve tedavileri yazması ve bir gün bunları kültün yararına halka sunmasıydı. Bunların yazılı şekilleri olan Hieroi Logoi ile Aristides deneyimlerini gelecek kuşaklara bırakmıştır. Asklepios'a bağlılığına karşın Aristides'in hastalığı M.S. 145 yazına dek sürdü. Bu arada, Bergama Asklepionu'nu ziyaret etmek için bir buyruk aldı. Sonraki iki yıl boyunca Bergama'da inkübasyona yattı. Şehrin dışındaki küçük bir vadide bulunan bu tapınak, M.Ö. 4. yüzyılda ana tapınak Epidauros'a bağlı olarak kurulmuştu. Ünü, M.S. 2. yüzyılda doruğa ermişti. Aristides zama-nında, yakından ve uzaktan birçok hasta şifa bulmak için buraya geliyordu. İşte bu dönemdeki ününe dayanarak tapınak 'Dünyanın Yedi Harikası' arasına sokulmuştur. Dörtgen şeklinde bir alanın doğu kenarında

tapınak bulunuyordu, diğer üç kenar sütunlarla çevriliydi. Kuzeydeki sütun dizisinin dışına küçük bir kutsal tiyatro yapılmıştı. Güneybatı uçta ise oldukça lüks tuvaletler bulunuyordu. Roma döneminde yıkılan ilk döneme ait yapılar arasında sunak, kuyu ve kaynaklar, Asklepios Tapınağı ve Sunağı ile Apollon, Hygieia ve Telesphorus'a ait tapınaklar vardı.

Bu alandan yeni ana yapılara ulaşmak için büyük bir mermer propilondan geçiliyordu. Şehri kutsal alana bağlayan Kutsal Yol, bu propylonda sonlanıyordu. Propilonun bir kenarında bulunan kütüphanede, yeni binaların çoğunu yaptıran kutsal İmparator Hadriyanus'un heykeli bulunuyordu. Diğer kenarda Asklepios Tapınağı vardı. Bu, dairesel bir yapı olup iç duvarları kaplanmış, kubbe şeklindeki damıya mozaiklerle süslenmişti. Girişin tam karşısındaki yedi nişten en büyüğünde kült heykeli duruyordu. Küçük bir örneği olduğu Roma'daki Panteon gibi, bu tapınak da kubbenin merkezindeki açıklıktan ışık alıyordu. Tapınağa bitişik ancak daha alçak bir düzlemde başka bir dairesel yapı vardı. Bu, bir yeraltı geçidi ile meydana bağlanan iki katlı çok büyük bir yapıydı. Üst katta altı büyük apsid bulunuyordu. Altta ise taş banyolar vardı. Bu banyolar, tapınağın merkezindeki ana kaynaktan su alıyorlardı. Bu kubbeli dairesel binanın tam işlevi bilinmiyorsa da, tıbbi amaçlı banyoların burada yapıyor olduğu bilinmektedir.

Asklepios Tapınağı'nın yapımının, M.S. 142'de konsül olan Aristides'in dostu L.Cuspius Pactumeius tarafından desteklendiğini biliyoruz. Tapınağın yapımı çok uzun sürmemiş, Aristides'in gelişinden önce bitmiştir." Bitişindeki kubbeli dairesel yapı, tapınaktan daha sonra yapılmıştı ve Aristides'in ilk ziyareti sırasında henüz bir işlevi yoktu. Aristides, bu yapıdan söz etmemektedir. Ancak ne o, ne de tapınakla aynı derecede ilgilenen Galenos buradaki yapıların ayrıntılı tanımlarını yapmışlardır. Örneğin inkübasyon yeri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Arkeolojik kanıtlar da bir abaton bulunduğunu desteklemekten uzaktır. Sonuçta uykuya hem portikolarda hem de tapınak binasında yatıldığı sonucuna varılmıştır. Aristides'e göre, yapılar çok önemli sayılmazdı, yalnız onun Asklepios'la bağlantısını sağladıkları için ve tanrının emirlerinin uygulandığı yer olmaları nedeniyle önem taşıyordu.

Aristides'in Bergama'da mülkü yoktu. Kutsal alanda kalacak yer de bulunmuyordu. Ancak, aile bağlantıları sayesinde tapınağın İki bekçisinin-

den biri olan Asklepiakos'un evinde ağırlanıyordu. Bekçiler tapınağın bakımı ve işleyişinden, kurbanların sunulmasından, para ve hediyelerin hesabından sorumlu olan rahiplere yardım ediyorlardı. Rahiplik çok saygın bir görevdi ve yalnızca 'Asklepiadlar Ailesi'nden gelenlere özgü, kalıtsal ve yaşam boyu süren bir meslekti. Bunlar dışında, Bergama'nın sosyal açıdan seçkin tabakası tarafından yürütülen bir dizi onurlu görev daha vardı. Bekçilerden daha alt konumda, Bergama ve diğer Asklepi-on'lara ait yazıtlarda belirtilen çeşitli tapınak işlerini yapan görevliler de vardı. Bunlar arasında bir haberci, bir kapıcı, bir anahtar sorumlusu ve banyo görevlisi ile tören ilahilerini söyleyen bir koro bulunuyordu.

Bergama Asklepiou'ndaki yıllık takvim, üç büyük yıllık festivale göre düzenlenmişti. Bu festivaller sırasında tanrı adına şiiir yarışmaları ve gece tapınmaları yapılırdı. Epidaurus'ta olduğu gibi bu festivallerde de atletizm oyunları ve jimnastik yarışmaları yapılır, bu yolla sağlık tanrısına övgülerde bulunulurdu. Yıl boyunca ise tapınak, şifa arayanların yoğun trafiğine sahne olurdu. Tapınakta, her sabah ve her akşam, şükran sunmak ya da uykuya yatmak üzere gelenlere hizmet verilirdi. Bu kişiler, arınma törenlerinde, temizliğin sembolü olan beyaz giysiler giyerler, Kutsal Kuyu'da yıkanılırdı. Dualar ve koronun söylediği ilahiler, topluca tapınmanın bir parçasıydı. Tiyatroda ise, Aristides gibi inananların yazdığı övgü söylevleri okunurdu.

Hekimlerin, tapınağın normal görevlileri olduğuna ilişkin elimizde hiçbir kanıt yoktur. Hekimler, sık sık kutsal alana geliyorlardı, ancak bunun ziyaret mi olduğu, yoksa profesyonel bir amaç mı taşıdığı tam açık değildir. Bergama'da bulunduğu süre içinde Aristides, düzenli olarak hekim Theodotos ile görüştü. Theodotos, zaman zaman tanrının garip emirlerini uygulamaya yardımcı olmakla şüpheci davranırsa da genelde külte sempati duyuyordu. Gerçekten de Theodotos ve Asklepiakos, Aristides'in yakın dostları oldular ve onun fiziksel ve ruhsal iyileşmesinde, Asklepios ile birlikte büyük rol oynadılar. İşte bir alıntı: “Bu rüyaları gördükten sonra, gün doğduğunda Doktor Theodotos'u çağırıttım. Gelince ona rüyamı anlattım. Ne kadar ilahi olduklarına hayran kaldı, ne yapacağını bilemedi. Vücudumun kış boyu ne kadar güçsüz kaldığımı biliyor ve bundan korkuyordu. Çünkü aylardır evde yatıyordum. Bu nedenle bekçi Asklepiakos'u tapınağa göndermeye karar verdik. O sırada ben onun

evinde yaşıyordum ve rüyalarımı onunla da paylaşmayı alışkanlık edinmişim”.

Aristides Bergama'da sıradan bir ziyaretçi değildi. Hali vakti yerinde, seçkin, kendisi gibi eğitilmiş ve herşeyden önce Asklepiosün tutkulu müritleri olan bir grup insan arasında yaşıyordu. Hizmetçiler onların günlük gereksinimleriyle ilgilenirken, onlar edebi tartışmalara giriyor, hastalıklardan konuşuyor, rüya ve düşsel deneyimlerini paylaşıyor, tedavilerini karşılaştırıyorlardı: 'Tapınakta yalnız kalmıştık, tapınanlardan iki kişi, yani ben ve Nikaia'lı üst düzeyden biri. Bu kişinin asıl adı Theophilos'tu. Ama ona Sedatius denirdi. Hygieia Tapınağı'nda Telesphoros'un heykelinin olduğu yerde oturuyor ve birbirimize tanrının yeni buyruklarını anlatıyorduk. Çünkü ikimizin de bazı hastalıkları aynı idi.

Aristides'in bir başka yakın ve sadık dostu, onunla birlikte Bergama'ya gelmiş olan sütbabası Zosimos'tu. İlk inkübasyon gecelerinden birinde Asklepios onun rüyası aracılığıyla Aristides'in diyetini düzenlemişti. Yıllar içinde buna yalınayak yürümek, ata binmek, soğuk banyo yapmak, barsak boşaltmak, kan vermek ve battaniyeler altında terlemek de eklendi. Bütün bunlar Aristides zamanındaki hekimlerce bilinen ve uygulanan yöntemlerdi. Galenos'un çok iyi saptadığı gibi, Tanrı'nın gücünü aldığı şey, yöntemler değil, konuşmasıydı: 'Bergama'da hepimiz bir oranda fark etmişizdir ki, Tanrı'nın iyileştirdikleri, ona tam anlamıyla itaat ediyorlar, eğer on beş gün hiçbir şey içmemesini söylediye buna uyuyorlar, ama böyle bir öneride bulunan hekime hiç kimse kulak asmaz. Kendisine bir yarar sağlayacağından emin olan herkes, tüm bu önerilere uyuyor. Galenos'un tıp öğretmenlerinden biri olan seçkin hekim Satyros'da Asklepios'a bazan karşı çıkıyordu:

Ben (Aristides), yatağımda bile yatamayacak kadar güçsüzdüm ve Doktor Satyros adında üst düzeyden olmayan bir sufi o sırada Bergama'daydı. Bu adam beni yatağımda ziyaret etti, göğsüme ve karnıma baktı. Konuşmamız sırasında ne kadar çok kan verdiğimi öğrendi, buna bir son vermeme ve vücudumu zayıf düşürmememi söyledi. 'Ama ben' dedi, 'sana çok basit bir merhem vereceğim, sen de onu karnına süreceksin ve ne kadar iyi geleceğini göreceksin.' Bana bunları önerdi. Kanıma gelince, buna uymadım, çünkü tanrı kan aldırmanı söylemişti, ister istemez buna uydum, hatta seve seve kan vermeye devam ettim. Yine de hâlâ Satyros'un

öğüdünü reddetmiyor, onu da tutuyorum. Bu bir cornucopia değildi (Hieroi Logoi III, 7-9; C.A.Behr çevirisinden).

Aristides, normal sayılabilecek emirler dışında, Asklepios'tan tamamen akıldışı emirler de almıştır. Hatta bunlardan bazılarını uyguladığında hayatta kalıp kalamayacağı hekimler için merak konusu olmuştur. Emirlerin etkili olmasını sağlayan, büyük oranda eşsiz olmalarıydı. Aristides ve arkadaşları için, Asklepios'un sadece kendi hastalıklarına özgü bir tedavi önermiş olduğunu bilmek çok önemli bir fiziksel destek oluyor ve hastalığın düzelmesinde tetik görevi görüyordu.

Bergama'da tapınak bekçisi Asklepiakos'un evinde işte şunlar oldu. Önce dirseğimden kan akıtınamı emretti ve anımsayabildiğim kadarıyla 'altmış pint' (1 pint 0,5 litre) diye ekledi. Bu, birkaç flebotominin yetmeyeceğini gösteriyordu, ama bu sonra ortaya çıktı. Tapınak bekçileri ki uzun yıllardır oradaydılar ve hepsi de tanrının inançlı hizmetçileriydiler, bu kadar çok kan veren birini hiç görmediklerini söylediler. Yalnız İschuran çok kan vermişti ama onun durumu biraz garipti ve yine de benim kadar çok kan vermemişti (Hieroi Logoi II, 46-7; C.A.Behr çevirisinden).

Bu, kişisel bir kurtarıcıya kişisel bir bağlılık ve hastalığın fiziksel belirtilerinin düzelmesi sürecin yalnızca bir bölümüydü. Ruhsal rehberlik ve emirlerin yerine getirilmesi aynı derecede anlamlıydı. Aynı belirtiler genellikle yine ortaya çıkıyor, düzelenlerin yerine daha ağır yeni belirtiler geçebiliyordu ve Aristides'in mucizeleri, Epídauros'ta daha önce kaydedilmiş olanlardan çok farklıydı. Aristides, onları okuyup duyduğunu, ancak hiç tanık olmadığını söylüyordu. Sonuçta, Aristides'in zamanında bu tür mucizelere Roma'da halen rastlanıyordu. Aslında, inanca bağlı şifa merkezleri, çok az sayıda mucizevi tedavi ile de varlıklarını sürdürebilirlerdi. İnananların geri kalanı için, bir dizi dünyevi ve mükemmel tedavi yöntemi, aralarına serpiştirilmiş rastlantısal garip durumlar ile birlikte, Asklepios'a inancın ve bağlılığın sürmesini ve bazı basan yanılsamalarının ortaya çıkmasını sağlıyordu. Ancak bu sonuçlar pek de uzun ömürlü olmuyordu.

Aristides, iki yıl süren kutsal tedaviden sonra Bergama'yı terkettiğinde, 'mucizevi' tedavilere karşın hâlâ hastaydı. Ancak hayal kırıklığına uğramış olmak bir yana, kendi içinde bir dengeye bile kavuşmuştu. Asklepios

sayesinde hastalıklarıyla birlikte yaşamayı öğrenmiş, dahası inancı sağlamlaşmış ve kendisine güveni artmıştı:

Hastalığının ilk yılı boyunca bedensel sıkıntılarımla nedeniyle retorik çalışmalarımı ara verdim ve ümitsizliğe kapıldım. İlahi emir nedeniyle ve yakarışlarım için Bergama'da dinlenirken Tanrıdan retoriği bırakmamam yolunda bir emir aldım... Bana, Tiyatro'daki Tapınak Stoası'na gitmemi söyledi. Ve ona doğaçlama söylevimin ilk meyvelerini

sunmamı istedi. Ve öyle oldu... Hep aynı şeyi yaşamışımıdır, sorunlarımı halledip yarışmaya hazır şekilde beklerken, birden zorlanırım ve nefesim daralır; fakat başta da söylediğim gibi artık daha rahatım ve nefesim daralmıyor; konuşmamı yaptıkça daha da güçlenip hafifliyorum... Ve zamanımızda Yunanlılar'ın en büyük retorik uzmanı olan ünlü Pardalas'ın bana dediği gibi, ilahi bir şans sonucu hastalandım, bu sayede Tanrı ile bağ kurabildim ve bu ilerlemeyi kaydettim (Hieroi Logos IV, 14-27; C.A.Behr çevirisinden)

Bergama'yı terkettikten sonraki yıllarda Aristides uzun geziler yaptı, Yunanistan ve Küçük Asya şehirlerinde ve Roma'da imparatora söylevler verdi. Bu gezilerinde, daha önce kaçırmış olduğu büyük başarıya erişti. Hep nörotik bir hipokondriyak olarak kaldı, yaşamının geri kalanında hastalıklar peşini hiç bırakmadı. Ancak Asklepios ona yol göstermeyi ve rüyalarıyla tıbbi önerilerde bulunmayı sürdürdü. Birkaç kez kısa süreler için Bergama'daki tapınağa döndü ve M.S. 155'te de Epidauros'taki büyük tapınağı ziyaret etti. M.S. 165'e dek çoğu psikosomatik kaynaklı olan solunum şikâyetleri oldu. Aynı yıl, Roma İmparatorluğunu doğudan başlatarak etkileyen ve Galenos'un aniden Roma'yı terketmesine neden olan çiçek olması muhtemel salgın-dan o da etkilendi. Hekimler öleceğini söyledilerse de o hayatta kaldı, hatta daha sonra bir salgın daha atlattı. Ancak bu hastalıkların bazı etkileri, özellikle de barsak bozuklukları kaldı.

Aristides'i kişisel olarak tanıyıp tanımadığını bilmediğimiz Galenos, onun hastalıklı bir kişi olduğunu söyler:

Vücudu güçlü, ama ruhu zayıf, cansız ve işe yaramaz olan birçok insan tanıdım. Bunların hastalıkları, bir tür uykusuzluktan, inme ve zayıflık ve epilepsi türü bir hastalıktan kaynaklanıyordu... Ve ruhu güçlü ama vücudu zayıf olan çok az kişi gördüm. Bunlardan biri de Mysialı Aristides'ti. Ve bu adam en seçkin hatiplerdendi. Yaşamı boyunca eğitti ve söylevler verdi ama vücudu eriyip gitti (CMG Ek I, 1934, 33, Behr çevirisinden 1968, 162).

Herşeye karşın Aristides çok ileri olmasa da, hatırı sayılır bir yaşa ulaştı; 63 yaşındaki ölümü karşısında Asklepios bile çaresiz kaldı. Sık sık, bir hatip olarak övgü ve onur kazandı ve bunlar hiç şüphesiz yaşamının en önemli itici güçleriydiler. Ne gariptir ki, kalıcı olan ününü, çağdaşları tarafından düzgün Attika ağız nedeniyle çok beğenilen konuşmaları değil, Asklepios'u övmek üzere yazmış olduğu düzensiz ve tutarsız sözleri, Hieroi Logoi sağlamıştır.

Aristides'in Asklepios'a en büyük şükran sunusu, Hieroi Logoi'dir. Aynı derecede edebi yeteneği olmayan, ancak en az o kadar minnet dolu başka inanlar da adak rölyefleri ve başka adaklar bırakarak bağlılıklarını kanıtlamışlardır. Atina ve Pire'de bulunan, M.Ö. 4. yüzyıla ait bir dizi kabartmalı mermer kaplama, Asklepios'u hasta kabul ederken ve uyuyan hastalarına mucize tedavilerini uygularken göstermektedir. Bazan ona Hygieia'ya da kutsal yılanlar da eşlik etmektedir. Bunların dışında, taştan ya da bronzdan sapılmış kulak, göz, kol, bacak, başka vücut parçaları ve iç organ modellerinden oluşan adaklar da bulunmuştur. Bunlardan bazı göz ve kulak modelleri, yakaranları dinlemesi ve hastalıklarını görebilmesi için Asklepios'a verilmiştir. Diğer modeller ise, ilahi yardıma şükran olarak sunulmuşlardır. Bir kısmı ise kulak ya da göz hastalığını simgelemek üzere yapılmıştır. Ancak bunların ne tür hastalıklar olduğunu bu anatomik modellerden tahmin etmek mümkün değildir.

En parlak dönemini İmparator Julianus (M.S. 360) zamanında yaşayan bu kült, imparatorun ülke çapında çoktanrılı dinleri canlandırma politikası gütmesi sonucunda daha da önem kazandı. Tapınağın kırsal kesimde yerleşmiş olması da Hıristiyanlarca yıkılmasını önledi. Ama herşeyden çok,

şifa tanrılarına duyulan güçlü inanç, Hıristiyanların bir türlü sarsamadığı tapınağı koruyan güç olmuştur.

Aynı dönemde, farklı yerlerdeki şifa tapınaklarının kaderleri oldukça değişik olmuştu. Bergama'daki Asklepon, M.S. 253-260 arasındaki bir tarihte deprem sonucu yıkılmış ve tekrar onarılmamıştır. Epidauros'ta ise yeni sunaklar yapıldı ve tapınak Julianus dönemine dek işlevini sürdürdü. Ancak bu dönemden sonra hızla önemini yitirdi. Tapınaktaki aşınma, Hıristiyanların verdikleri zararlar sonucu daha da hızlandı. Kilikyada Aigai'deki Asklepon, Hıristiyanlığa geçen İmparator Constantinus'un emriyle yerle bir edildi ve Julianus'un yeniden yapma çabalarına karşın bir yıkıntı olarak kaldı. Ne gariptir ki, Hıristiyanlık ile Asklepios Kültü'nü karşı karşıya getirip. Asklepios'un yok olmasıyla sonuçlanan çatışmaya neden olan şeyler, aslında bu iki dinin bazı özellikleri arasındaki benzerlikti. Asklepios törenleri ve kurallarının bir kısmının Hıristiyanlarca da kabul edilmesi beklenirken, bu törenler inançsızlara özgü gülünç davranışlar olarak görüldü. En dikkat çekici ve en çok nefret uyandıran şey de Asklepios'un rolleri oldu. Bir hekim, mucizevî iyileştirici ve kurtarıcı olan Asklepios, bu özellikleriyle, yüzeysel de olsa İsa'ya benziyordu. Hıristiyanlar, onun 'ruhları iyileştirmeyip bozan' kötü bir ruh olduğunu söyleyerek Asklepios'u gözden düşürmeye çalıştılsa da, insanların onun iyi özelliklerinden vazgeçmeye istekli olmadıklarını gördüler. Ruhların kurtarıcısı iyiydi de, bedeninin kurtarıcısı çok daha elle tutulur yararlar sağlıyordu. Aigai Tapınağı'nın yıkılışını anlatan Eusebios, Asklepios'un insanları 'gerçek kurtarıcı'dan daha fazla çektiği söyler. Hıristiyanların korku ve düşmanlığını kazanan şey, inançsız bir takım davranışlar değil, Asklepios'un bu çekici gücüydü.

Uzmanlarca sona erdirilmiş olsa da, Asklepios ve bazı başka şifa tanrıları, Roma İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde varlıklarını sürdürdüler. Onlara çok fazla hoşgörü gösterilmedi, ama düşman da olunmadı. Bazı Hıristiyanlar, bu ılımlı tanrılara pragmatik bir yaklaşımın şiddete dayalı ve yıkıcı yöntemlerden çok daha başarılı olacağını farketmiş olmalı. Sonuçta haklı çıktılar; ama tıbbın kurucusu, kutsal iyileştirici ve doktorların hamisi Asklepios, Ege ve Roma'nın diğer bütün tanrılarından çok daha uzun yaşadı. Hatta diğer şifa tanrılarında olduğu gibi onun etkisi tam olarak silinemedi. Aralarında Epidauros, Korint ve Roma'nın da bu-

İlindiğu birçok Asklepio'nun yıkıntılarını izerinde kiliseler yukseldi: hatta bunlardan bazılarını çoktanrılı öncülerinin bıraktığı iyileştiricilik özelliğini kendi üstlerine aldılar.

İLKAĞAĞ HEKİMLİĞİ

Asklepio'lardaki bu tedavi yöntemleri dışında iki türlü hekimlik vardı. Özel olarak çalışan hekimler evlerinde hasta bakarlardı. Bu yolla hekim hastasını ile daha sakin bir ortamda ilgilenme olanağını bulurdu. Bunun dışında bir kısım hekim İatreion veya Taberna denilen mekanelerde hasta bakarlardı. Bunlar, maaşları yönetim tarafından belirlenen ve ödenen halk hekimleri idi. İatros demios denilen bu halk hekimlerinin ücretlerini karşılamak İçin konulmuş İatrikon denilen bir vergi de vardı. Ayrıca tahıl da verilirdi. Bir Mısırdaki papirusunda hekim Eukarpos'a ne miktarda tahıl verileceği belirtilmektedir. Bazı aileler birleşip dernekleşerek aylık belirli bir ödenti toplamak suretiyle oluşturdukları kasadan, hasta olanların hekim ve ilaç masraflarını karşılıyorlardı. Bu hekimler ayrıca, düzenlenen spor karşılaşmalarında da görevlendirilirdi. Kadın hekimler de vardı. Özellikle doğumlarda bulunurlar, kadın hastalıkları ile ilgilenirlerdi.

Hekimlerin hasta kabul odalarının nasıl olması gerektiği çeşitli kaynaklarda anlatılır. Bir Corpus Hippocraticum metninde, odanın ışıklı ve havadar olması ve muayene sırasında hekim ile hastanın oturduğu yerin eş yükseklikte olması gereğine işaret edilir. Bir yatağa veya sedire uzanma Roma döneminde başlamıştır.

Hekim odasında alet dolabı, gerekli muayene aletleri, sünger, bandaj bulunur, bugünkü şişe çekmekte kullanılan cam kapların yerini tutan

bronz kaplar ve benzeri gereçler duvara asılı dururdu. Odada ayrıca su, yağ ve şarap kapları vardı. Bunlara ek olarak hekimin not defteri de bulunur, hekim gerekli bilgileri buna yazardı. Hekimlerin yardımcıları da muayene sırasında yanlarında durur, hastanın tutulması, zaptedilmesi gerekli aletlerin verilmesi, ilaçların hazırlanması işlerini görür, ev ziyaretlerinde eşlik ederlerdi.

M.Ö. 3- yüzyıla kadar hekimlerde uzmanlaşmanın önemli olduğuna dair pek kanıt yok.

Hellenistik çağın sonlarına doğru Philostratos, tüm tıp alanının bir tip hekime bırakılmayacağını, travmalara, ateşli hastalıklar, göz hastalıklarına, mesane hastalıklarına ve cerrahiye ait vak'alara bakan hekimlerin ayrı olması gerektiğini, bunların farklı uzmanlık alanları olduğunu söyler.

Hekimlerin, hastalarının ilaçlarını kendi muayenehanelerinde hazırladıklarını gösteren pek çok görsel belge gün ışığına kazılarla çıkarılmıştır. Hekimler topluluğuna Asklepios müridleri anlamında Asklepiadai deniyordu. Bunlar güçlü bir sektör (Lonca) oluşturmuşlardı.

Resim 8 — Galen, Hippokrat, İbn Sinâ ve Aetius (Hippocrates Cei-Opera Quae Extant Graece et Latine, Venedik, Junte, 1588 kapak sayfasında detay, İ.U.)

HİPOKRATES VE GALENOS EKOLÜ

Hekimlikte en önemli ilk isim Hipokrat ve Galenos'tur. Hipokrat (M.Ö.460-377) ilk kez gizemli ve doğaüstü etkilerden arınmış ilk sağlık görüşünü ortaya koymuştur. Hipokrat tıp ahlakı ve meslek uygulamalarının kurallarını ilk kez ortaya koyan ve bu alanda ilk tıp okulunun kurucusudur.

Günümüzde dünyanın tüm ülkelerinde tıp okullarını bitirenler mesleğe O'nun adı ile anılan meslek andını ederek başlarlar. Hipokrat'ın başlattığı klinik gözlemi geliştirmek onurunu da, Bergamalı hekim Galenos (M.S.129-210) kazanmıştır.

Roma İmparatorluğu zamanında tıp hizmetleri, özellikle de ordu ile ilgili olanlar gayet iyi düzenlenmiş ve bu arada tedavide kullanılan ilaçlar da sınıflandırılmıştır. Bu dönemde yaşamış ve Neron'un ordusunda hekim olarak görev yapmış en önemli eczacı Dioskorides'dir (M.S. 1. yüzyıl). Dioskorides'in çalışmaları kendisinden sonraki nesilleri büyük ölçüde etkilemiş ve modern bitki biliminin kurucusu olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Dioskorides, *Materia Medica* (Tıbbî Maddeler) adıyla tanınan meşhur yapıtında, tıbbî bitkilerle ilgili çok kısa bilgiler vermiş ve bunların yetiştikleri yerleri bildirmiştir. Bitkilere verdiği adların bir kısmı bugün de kullanılmaktadır. Dioskorides, birçok bitkiden bahsetmiştir; ancak yapmış olduğu tanımlardan, bu bitkilerin hepsini belirlemek mümkün değildir. Yine de bu yapıt için çizilmiş olan bitki resimlerinden bunların büyük bir kısmı saptanabilmiştir. Bu örnek, bilimsel araştırmalarda, çizim ve resimlerin önemini göstermesi açısından ilginçtir.

Dioskorides esas itibarıyla bir hekim olup, bitkilerle ilgisi daha çok bu noktada yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla söz konusu yapıtında bitkilerin yanı sıra az da olsa bazı taşlara (lapis lazuli) ve hayvanî maddelere de (süt ve bal) yer vermiştir.

Materia Medica daha sonraki asırlarda Arapça'ya da tercüme edilmiş ve gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan hekimler ve eczacılar arasında el kitabı olarak kullanılmıştır.

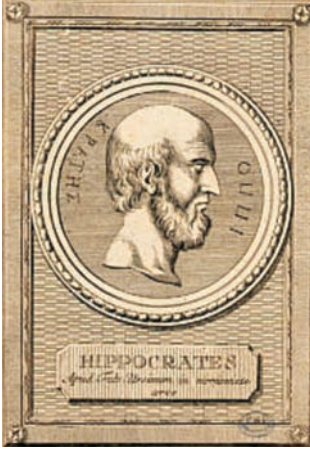
Hippokrates'in ve Galenos'un eserleri nelerdi? Bugün modern tıp tarihçileri bunları kesin olarak söyleyememektedirler. Hipokrates'in kendine özgü görüşlerinin de bilinmesine engel oluşturan ikinci neden, günümüze kalabilen ve kesin olarak bilinen, orijinal ya da kopya herhangi bir eserin olmayışıdır. Hippokrates'i, 'zamanın aynası' olarak kullanma eğilimi Helenistik Çağ'da başlamıştır. Öğretisine ilişkin en güvenilir kaynaklar, Pre-Hellenistik Çağ'dan özellikle de Platon'dan ve Aristoteles'in öğrencisi tıp tarihi yazarı Menon'dan gelmektedir. Platon'un yazılarından, Hippokrates'in, insan vücudunu bir organizma olarak gördüğü ve 'bütünün doğasını anlamadan, bu organizmanın doğasını da anlayamayacağımızı öne sürdüğü sonucu çıkmaktadır. Menon, Hippokrates'in hastalığın kaynağı üzerine görüşlerini şöyle değerlendirmiştir: Hippokrates'e göre hastalığın kaynağı, sindirilmeyen besinlerin artıklarından (perissomata) ortaya çıkan ve vücuda yayılarak sağlıklı nefesin (pneuma) yerini alan gazlar (physai'dır.)

Hippokrates'in Corpus adlı yapıtında birçok üslup, farklı yaklaşımlar, iç tutarsızlıklar ve çelişen kuramlar vardır. Bu yapıtın oluşum sürecini Galenos ilginç bir yazısında anlatmıştır. (Galenos'un, Hippokrates'in Epi-demiler III. Kitabı üzerine yorumlar). Bu eser, İskenderiye Kütüphanesi'nde III. Ptolemaios Euergetes (yaklaşık M.Ö. 246-221) sayesinde yer almıştır: 'Anlatılmaktadır ki; Mısır Kralı Ptolemaios, kitaplara öylesine meraklıydı ki, gemiyle ülkesine gelen herkesin kitaplarının kendisine getirilmesini emretmişti. Kitapları kopyalatır, bu kopyaları kitap sahiplerine verir, asıllarını kendi kütüphanesinde alıkoyardı.

Birçok tıp yazarı, Corpus'tan alıntılarla yetinmiş ve uyarlamalar yapmıştır. Galenos'un kapsamlı uyarlaması da böyledir. Galenos kendisini Hipokrates'in koruyucusu olarak göstermesine karşın onun adına ileri sürdüğü görüşler ve kuramlar, kendi kuram ve görüşlerinden başka bir şey değildir.

Bu dönemin üç büyük tıp merkezi, Kos, Knidos ve Güney İtalya'da idi. Corpus'ta Kos ve Knidos okullarının öğretileri ağırlıklı olarak yer almaktadır. Galenos'a göre Knidoslular her organın hastalıklarının listeler halinde sınıflandırılması konusunda yetkindiler; Koslular ise hastalıkların genel tanımları ve beklenen seyirlerinin anlatılması yolu ile tıp yazınına katkıda bulunuyorlardı. Galenos, yazılarında karşıt tıp akımları geleneğin-

den bahsetmiştir, ancak bu durumun Hippokrates dönemine dek uzandığını gösterir kanıt yoktur. Aksine, Hippokrates'in Corpus'u birçok konuda, özellikle de sıvılar kuramında, belirli bir fikir birliği olduğunun altını çizer. Buna dayanarak Kos, Knidos ve daha az önem taşıyan başka Ege tıp merkezlerinde temel olarak aynı tıbbın geçerli olduğu söylenebilir. Galenos, Kos ve Knidos tıbbi arasında karşıt akımlar saptamadığını yazar; ona göre bu iki merkez bilgilerin karşılıklı değişimi ve yeni düşüncelerin dostça paylaşılması yolu ile bir çeşit kaynaşma göstermektedir.

Corpus'un, Hippokrates'in öğretisini ya da farklı okulların öğretilerini ne derece yansıttığını söylemek Galenos öncesinden beri pek olası değildir. Ancak hem savunucularının kaynağı hem de karşıt görüşlerin kaynağı olarak Corpus, batı tıbbının temeli olmuş ve kendinden sonraki tıp düşüncesini büyük ölçüde etkilemiştir. Mantıksal bir düzenden yoksun olmasına karşın anatomi, fizyoloji, diyet, tedavi, klinik tanımlama, patoloji, cerrahi, kadın hastalıkları ve doğum ile tıbbi etik ve görgü kuralları dahil olmak üzere tıbbın birçok dalı üzerine bölümler içerir. Diyetle ilgili

bölümleri modern yaklaşımları ile dikkati çekerken, anatomi ve fizyolojiyi kapsayan kitaplar Hippokrates ile modern tıp arasındaki uçurumu açıkça ortaya koymaktadır.

HİPOKRAT VE ARDILLARI

Hippokrates de bir Asklepiades ailesine mensuptu.

Kimdi bu Hippokrates? Aşağı yukarı M.Ö. 460 yıllarında Kos (İstanköy) adasında doğmuş ve ilk tıp bilgilerini babası Heraklides ile Selymbria'lı (Silivri'li) Herodikos'tan almıştı. O çağda pek moda olduğu üzere Yunanistan'a yolculuk yapmış ve bir süre dolaşmıştı. Epidemi üzerine yazdığı kitaplardan bazılarında Thasos, Tesalya'daki Larissa,

Trakya'daki Abdera, doğu Tesalya'da Magnesia'da Maliboea, Marmara'da Kyzikos'daki vakaları ele alır. Uzun bir yaşamı olmuş ve Larissa'da M.Ö. 377 yılında ölmüştür.

Hipokrates için yazılmış üç biyografi vardır. En eskisi Soranos'undur. Platon, Protagoras adlı yapıtında, Kos'lu Asklepiad ailesinden Hipokrates adlı bir hekimin yanına giden bir gençten söz eder. Phaidros adlı yapıtında ise, insan vücudu ve ruhu arasındaki ilişkiyi anlamak istiyor isek doğayı tanımamız gerektiğini ileri süren Hipokrates'in yanına gidilmesi gerektiğini söyler. Büyükbabası Gnoidraros oğlu Hipokrates ve babası Heraklides hekim idiler. Torun Hipokrates'in, yani ünlü olanın iki oğlu Thessalos ve Drakanos ile manevi oğlu Polybos (o da Kos'lu) onun mesleğini sürdürmüşlerdir. Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayında M.Ö. 431 den 399'a kadar hekimlik yapan Thessalos dogmatik okulun da kurucularındandır. Epidemi (Salgın) üzerine yazılan yapıtların II. ve VI. ciltleri ona atfedilir. Galenos onu Hipokrates'in en üstün oğlu olarak tanıtır.

Polybos ise Hipokrates'in ardılları içinde, Aristoteles'in belirttiğine göre en büyüğüdür, "insanın doğası" adlı yapıtın yazarıdır.

Dogmatik tıp esas olarak teorikti ve taraftarları 'eylemci' değil, 'konuşmacı' olmakla eleştiriliyordu.

Dogmatiklerin en önemli karşıtları ampiriklerdi. Ampirikler, hem viviseksiyon, hem de disseksiyon yoluyla anatomik araştırmaya karşıydılar, çünkü hastalık ve sağlığın nedenlerinin araştırılmasını doğru bulmuyorlardı. Onlara göre görünen nedenler gerekli olanlardı, gizli nedenleri ise keşfetme olasılığı yoktu. Nabız, sindirim ve solunum gibi şeyleri zaten anlamaya çalışmak boşunaydı. Onları deneyimlerin, mantık tartışmalarından değerli olduğunu savunan, daha çok uygulamaya dayalı bir tipti. Gözlem, anlamamanın yoluydu ve hastalığa yaklaşımları hastanın belirtilerini saptayıp, benzeri belirtilere daha önce iyi gelen ilaçları kullanmak şeklindeydi.

Hem dogmatikler hem de ampirikler, Hippokrates'in Corpusu'nda kuramlarını kanıtlayan doğrular buldular. Daha geç ortaya çıkan bir başka ekol de metodistlerinkiydi ve bu ekol de Corpus'a dayanıyordu. Metodistler, hümorale patolojiyi ve bütün karmaşık kuramları reddediyor ve diyetin temel olduğunu iddia ediyorlardı. Diğer temel ilkeleri, birçok

farklı hastalıkta birkaç genel durumun söz konusu olduğuydu. Bu durumları tedavi etmek üzere geliştirdikleri methodos adlı yöntemler ekolün adını da oluşturuyordu. Metodizm, pratik yaklaşımlarına önemli bir destek sağladığından, özellikle Roma İmparatorluğu'ndaki Ege hekimleri açısından önemliydi.

Dördüncü tıbbi ekol olan pnömatistler, dogmatiklerden ayrılıp pneuma ve dört sıvı kuramına dönen bir grup tarafından oluşturuluyordu. Pneuma, yaşamın kaynaklandığı temel maddeydi ve vücuttaki bozukluğu sıvılarda dengesizliğe yol açıyordu, bu da hastalıklara neden oluyordu.

Bu dört 'okul', İsa'nın doğumundan önceki ve sonraki yüzyıllarda tıpta baskın çıktı ve Ege tıbbının Roma'ya geliş dönemine denk geldi. Spartalı Arkagatos'un M.O. 219'da Roma'ya yerleşen ilk doktor olması gibi, asıl anlamlı olay, Bithynialı Asklepiades'in M.Ö. 2. yüzyılın sonlarında Roma'ya gelmesidir. Asklepiades retorikte ustaydı, ancak Roma'da tıbbın parlak durumda olduğunu görünce hekim oldu. Ege tıp kuramlarına karşı güçlü direnci farkederek, Roma düşüncesine paralel hareket etti ve mükemmel bir uygulamalı yaklaşım ile sağlam bir mantığı biraraya getirdi. Bundan başka abartılı tedavilere sırtını dönüp, o dönemde çok kullanılan egzotik veya mide bulandırıcı ilaçların yerine basit terapötik ilaçları getirdi. Bu yüzden takma adı 'şarap veren' ve 'soğuksu veren' anlamına geliyordu. Sıvılar kuramını reddederek o dönemde çoktan terkedilmiş olan 'atomlar' kuramını kabul ettiği için, başta Galenos olmak üzere birçok tıp yazarı tarafından eleştirildi. Ancak Celsus onu, gelenekleri yıkıp, 'tedavi yollarını büyük ölçüde değiştiren' biri olarak görürdü.

HİPOKRAT'IN YOLUNDA

Hipokrates hekimlerinde anatomi bilgisinin belirti bir düzeyde olduğu biliniyor. Bu çağın hekimleri iskelet yapısı üzerinde, özellikle cerrah iseler, yeterli bilgiye sahiptiler, ancak iç organlar, damarlar, sinirler konusunda bilgileri çok azdı. Bu nedenle bir çözüm gerekiyordu. Bunun için de, genel fizyolojik sistem üzerinde teori geliştirdiler. Bunu yaparken, sağduyu ile hareket etmeleri Hellen tıbbının Çin ve Hint tıbbının düştüğü fantezilere düşmesini önledi.

Alkmaion'un vücudu oluşturan dengelerine dikkat çekelim. Bu görüş, felsefede Empedokles tarafından, dengenin ateş, hava, su ve toprağın eşitlenmesi ile oluştuğu belirtilerek vurgulanır.

Bu dört eleman teorisi aynı zamanda nemlilik, kuruluk, sıcaklık ve soğuklukla eşlenir. Daha sonra bu salgılar kan, sarı safra ve kara safra olarak tıpta dörtlü vücut sıvısı olarak ifade edilir. Bu dörtleme Aristoteles'in, Polybos'un olduğunu söylediği "İnsanın Doğası" adlı kitapta 4 eleman, 4 güç, 4 mevsim olarak da ele alınmıştır. Hipokrates'İN kullandığı, burada nitelik olarak adlandırdığımız sözcük "Dynameis"tir. Bugünkü teknolojiye bile hala kullanılagelmiş bir sözcüktür bu, farmakodinamik, aerodinamik gibi.

Hipokrates'in anatomiye ilişkin bilgileri oldukça ilkeldi; döneminin diğer doktorları gibi, kemikler hakkında oldukça geniş bir bilgiye sahip olmasına karşın, iç organları fazla tanımıyordu. Damarlara, sinirlere ve adalelere ilişkin bilgileri yüzeyseldi. Yunan düşünürleri ve hekimleri, bu boşluğu kapatmak ve insan bedenini anlaşılır kılmak için fizyolojik kuramlar üretmişlerdi ve bunlar genellikle, yüzyıllar önce geliştirilmiş olan dört sıvı kuramına dayanmaktaydı. Yapılan gözlemler, insan bedeninin kan, balgam, sarı safra ve kara safra gibi bir takım sıvılar içerdiğini ve hastalık sırasında bu sıvıların görünür duruma gediğini gösteriyordu; örneğin üşütmeden kaynaklanan hastalık sırasında burundan bir sıvı akıyordu. Pythagorascu Alkmeon, hastalığı, bedendeki dengenin bozulması olarak değerlendiriyordu ve sözünü etmiş olduğu dengesizlik sıvılardaki dengesizlikti. Empedokles'in dört öge kuramına bağlı olarak geliştirilen dört sıvı kuramı, beraberinde dört nitelik (kuru, yağ, soğuk ve sıcak) kuramını da getirdi ve böylece yavaş yavaş cansız yapılarla birlikte canlı yapılar da niteliklerin biresimi ve kaynaşımı olarak görülmeye başlandı. Biresime ve kaynaşıma giren öğelerin farklı miktarlarda oluşu, farklı canlıların ve farklı karakterlere sahip olan insanların oluşumunu açıklayabiliyordu; böylece, ilerde Galenos"la birlikte dört mizaç veya dört karakter kuramına da ulaşılacaktı.

Hipokrates'in yapıtları arasında en ünlü olanı Kutsal Hastalık adını taşır; kutsal hastalık olarak nitelendirilen dengesizlik durumu, sara veya epilepsiden başka bir şey değildir. Ancak yapıtta buna benzeyen hastalıklardan da söz edilmiştir. Hipokrates'e göre, bu hastalık beyinden kay-

naklanır ve beyinden gelen balgamın kandaki havayı durdurması sonucunda oluşur. Açıklama doğru değildir; ama bilimsel denebilecek bir kurama dayandırıldığı için değerlidir. Bu kitabın en önemli özelliği, saranın kutsal olarak nitelendirilmesine karşı çıkmış olmasıdır. Hastalıkları, doğal ve kutsal (veya tanrısal) diye ikiye ayırmanın olanaksız olduğunu belirten Hipokrates, bu konuda şöyle der:

"Kutsal denilen hastalığın tartışmasını yapacağım. Benim düşünceme göre, tanrısal veya kutsal hastalık yoktur. Hastalıkların nedenleri doğaldır. Tanrısal sanılması, insanın deneyimsiz oluşundan ve özel karakteri nedeniyle şaşırmasından ileri gelir. Eğer insanlar, ona ilişkin bilgilerinin eksikliği nedeniyle kutsal kaynağa inanmayı sürdürürlerse, onu anlama olanağından yoksun kalırlar. Kabul edecekleri iyileştirici, sihirden arınmış, yalın bir yöntemle bu hastalığın kutsallığı yalanlanabilir.

Şaşırtıcı olması nedeniyle kutsal olarak kabul ediliyorsa, yalnızca bir değil, birçok hastalığa kutsallık atfedilebilir. Ondan daha az şaşırtıcı olmayan başka hastalıklar da gösterebilirim; ancak hiç kimse onların kutsal hastalık olduğunu iddia etmez. Benim bildiğime göre, bazıları uyku- larında inler ve çığlık atar; bazıları nefes alamaz; bazıları fırlayıp dışarı çıkar; yani uyanıncaya kadar çılgın gibidirler. Uyandıklarında halsiz ve solgun olmakla birlikte, önceki gibi sağlıklı ve akılcıdırlar; ayrıca bunlar, pek çok kez tekrarlanabilir. Daha birçok örnek verilebilirse de, süre her birini teker teker ele almamıza olanak vermemektedir.

Benim görüşüme göre, bu hastalığa kutsallık atfedenler, çok dindar olan veya üstün bilgi iddiasında bulunan ve zamanımızın sihirbazlarına, sahte doktorlarına benzeyen kimselerdir. Hastaya yardımcı olacak hiçbir tedavi uygulayamadıkları için sihre sığınır ve cahillikleri ortaya çıkmasını diye kutsallık atfederler."

Antik çağda Egeliler, belirli bir hastalığı teşhiste genel patolojiden yararlanma yoluna gidiyorlardı. Bir doktor olarak en önemli şey, hastalığın gelişimini ve öldürücü olup olmadığını söylemekti. Hastalar rahiplere de danışıyorlar ve genellikle yaşayıp yaşamayacaklarını ve ne kadar sürede iyileşeceklerini soruyorlardı.

Hastalıkların kritik günleri saptanmıştı. Doktorlar bu kritik günlere yaklaşıldığında, hastanın direncini arttırmaya çalışıyorlardı. İyi bir doktor bu işleri yapabilmeliydi.

Tedavide, ilk önce bedendeki dengenin bozulmuş olduğunu gösteren belirtilere bakılırdı. Ateş en temel belirtilerden biriydi. Ateşi ölçmek için özel bir araçları yoktu; ancak deriyi, dili, gözü, terlemeyi ve üreyi kontrol ediyorlar ve bunlar arasındaki farklılıktan yararlanarak hastalığı teşhis etmeye çalışıyorlardı.

Nabza bakmayı düşünmemişlerdi. Oysa Mısırlı hekimler nabzın işlevini biliyorlardı. Hipokrates'in Corpus'unun yalnız bir yerinde nabızdan söz edilir ve "Damarların atışı ve solunum ve yaşa bağlı olarak düzenli ve düzensiz oluşları, sağlık ve hastalık işaretidir" denir.

Hipokrates'i izleyen hekimler, ölçemeseler de ateşin çeşitli hastalıklardaki seyrinin farklı olduğunu biliyorlardı.

Tedavide, müshil, kusturucu, tenkiye, kan alma, bedeni boşaltmak için perhiz, friksiyon, masaj, banyo, şarap, bal ve su karışımı, bal ve sirke karışımı, arpa suyu, yulaf lapası uygulamaları yapılır. Hipokrates'in en önemli ilkesi, doğanın iyileştirici gücünden yararlanmaktır. Ona göre sağlık bir denge durumudur; hastalık ise bu dengenin bozulmasıdır. Eğer hastalık çok önemli değilse, denge kendiliğinden kurulabilir. Hasta bedensel ve ruhsal olarak sükûnet halinde bulunduğu, doğanın iyi edici gücü dengenin hızla kazanılmasını sağlayabilir. Hekimin görevi doğaya yardımcı olmaktır. Az ilaç ve iyi bir gıda rejimi, sağlığın garantisidir. Buna, uygun beden alıştırmalarını da katmak gerekir. Hareketsiz kişiler için en uygun alıştırma, uzun uzun yürümektir.

Hipokrates, doğanın iyileştirici etkisinden söz ederken, bunun fiziksel olduğu kadar ruhsal olduğunu da kabul ediyordu. Yalnızca beden rahatlaması yeterli değildi; ruhun da sakinleştirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle hasta neşelendirilmeli ve iyileşeceği konusunda ümitlendirilmeliydi.

Ona göre, hekimin hastasına çok yumuşak bir biçimde yaklaşması gerekir. Geç bir dönemde yazılmış olmakla beraber, Hipokratesci kaynaklarda yer alan şu sözler çok ilgi çekicidir:

"Hastanıza karşı katı olmamanızı ve ayrıca onun durumunu dikkate almanızı öneririm. Önceki kazançlarını ve içinde bulunduğu tatminkâr durumu düşünerek, bazen karşılıksız hizmet götür. Parasal sıkıntı içinde bulunan bir kişiye hizmet verme fırsatı çıkmışsa, bu gibilere her türlü

yardımı yap. İnsan sevgisinin bulunduğu yerde sanat aşkı da bulunur.

Durumlarının öldürücü olduğunun bilincinde olan bazı hastalar, yalnızca hekimlerinin iyi tutumlarından dolayı iyileşmişlerdir. Hastayı iyileştirmek ve şifa bulmuş olanın kendisini iyi hissetmesini sağlamak için gözetim altında bulundurma isabetlidir...

Ayrıca bir hekimin neyin uygun olduğunu belirleyebilmesi için kendisine de dikkat etmesi gerekir."

Hipokrates, psikolojik tedavi ile de ilgilenmiştir ve aslında asklepi-onlardaki tedavi yöntemlerini benimseyen bir hekim için bu çok doğaldır. Ona göre, ruh ve beden çok sıkı bir ilişki içindedir; bir hekim bunlardan birini göz ardı ederek diğerini iyileştiremez. Biri çok kötü iken, diğerinin iyi olması düşünülemez.

O çağın iki büyük tıp okulundan biri olan Knidos'da hekimler, daha çok özel hastalıkları ayırdedip, üzerinde çalışmayı amaçlamışlar, Kos'lu hekimler ise genel patolojiye ağırlık vermişlerdi. Bu sonuncuların eğilimleri hastalıkları bir kaç gruba toplamaktı. Önemli olan prognosisi yani hastalığın seyrini önceden kestirebilme yeteneğidir. Burada göz önüne almamız gereken şey M.Ö. 5. yüzyılda diagnosis'nın (teşhis-tanı) çok sınırlı olduğu ve hekimin, tıbbi araştırmadan çok hastasının sağlığına kavuşmasının ilgilendirdiğidir.

Prognosis her hastalıktaki seyir yani hastalığın başlangıç ve gidişidir. Deneyimi ilerledikçe hekim, sadece hastalıkta değil doğadaki birçok olayda bunun varlığını gözlemiş, her hastalıkta belirli gelişim eşikleri olduğunu saptamıştır.

Hekimler her şeyden önce, insan vücudundaki dengesizliklerin ana semptomunu (göstergesini) biliyorlardı. Bu vücut hareketinin yükselmesi,

yani yüksek ateşti. Kuşkusuz bugün bizim elimizdeki gibi ateş ölçme olanakları yoktu, ancak usta, hassas ve duyarlı oldukları kuşkusuz. Cildin, dilin, gözlerin, idrarın durumundan, terlemeden bunu sapıyorlardı. Nabızdan, çarpıntıdan da bunu anlıyorlar mıydı bunu bilmiyoruz. Buna ait bilgimiz yok. Mısır hekimleri nabız artışı-nı biliyorlardı. Hipokrates ise Corpus'unda yalnız bir kez değinilir. "Damarlardaki atışlar, ciğerlerdeki nefes alıp

vermenin düzenli veya düzen-siz oluşu hastalık veya sağlığın işaretidir." Nabız atışlarının sıklığı ve düzeni için Kos'lu Prosagoras'ın bazı gözlemleri olduğu söylenir ise de asıl doğru gözlemin Hellenistik çağda yaşamış (M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısı) Khalkedon'lu (İstanbul-Kadıköy) Herophilos tarafından yapıldığını biliyoruz. Bu dönemde tıpta dolaşım ve tansiyonla ilgili bilgilerin oldukça ilerlemiş olduğu görülüyor. Bunların sonuçları, Galenos'un yayınladığı gibi "Synopsis peri sphygmon" olarak, modern çağlara kadar Sphygmoloji'nin temeli idi.

Hipokrates'in çağında en çok rastlanan salgın hastalık göğüs hastalıkları ve malarya (sıtma) idi. Bu hastalıklar ve özellikle malarya pek çok kenti tümüyle yok etmiştir. Anadolu'da ve Yunanistan'da hekimler onunla çok savaşmışlardır. Diğer hastalıklardan başlıcaları pnömoni, plörezi'dir. Corpus'da çiçek, kızamık ve difteriden, sifilis'ten söz edilmemektedir. Thukidides'in yapıtında veba salgını anlatılır. Göz hastalıklarına da metinlerde oldukça yer verilmiştir. Bilindiği gibi gözle ilgili hastalıklar daha çok Ortadoğu ülkelerinde görülmekte idi.

Hipokrates öğretisinin en belirgin özelliği tedavi alanında ortaya çıkar. Hipokrates, müshil, kusturucular, ferahlatıcı içkiler, şırınga (tenkiye), kan aldırma (hacamat), perhiz, sıcak su ile yıkama, hamam yaptırma, friksiyon, masaj, arpa suyu, şarap, hydromel (sulandırılmış bal), oksymel (sirke ile karıştırılmış bal) gibi işlemler ve karışımlar kullanarak tedavi etmekte idi. Bunların yanı sıra çeşitli bitkilerin yaprak ve köklerinden yararlanılarak yapılan ilaçlar ve yağlar kullanılmış olmalıdır. Ancak yukarıda belirttiğimiz ve yazılı belgeler haline gelmiş olan yöntem açıkça gös-

teriyor ki tedavide temel ilke, ilaç kullanmaktan çok içi temizlemek ve diyetdir. Böylece hekim hastanın direncini arttırmak ve vücutta mevcut toksik maddelerin dışarı atılmasını sağlamak amacındadır. Bu yöntem hastada yan etkiler oluşmasına neden de olamayacaktır. Bu ilke latince "vis medicatrix naturae" (doğanın iyi edici gücü) olarak ifade edilmektedir. "Her canlıda bulunan, doğanın canlıya verdiği kendi kendini iyi etme gücünün kendini gösterebilmesi için hekimin başlıca görevi hastanın yakınında olup onun bu gücüne yardımcı olmaktır. Sağlığın en başlıca yardımcısı, hareket ve dengeli egzersizdir. Dengeli yürüyüş en iyi egzersizdir." Bu görüşler Regimen III. ve IV. bölümlerde anlatılmıştır.

Hipokrates tedavisinin önem verdiği şeylerden biri de peri aeron, hydaton, topon (hava, su, toprak)'dur. Bu konuda topografyanın insan sağlığı ve kişiliği üzerindeki etkileri anlatılır. İnsan ve doğal çevreye bütüncül bakışı açısından bugün bile az rastlanan bir yaklaşım olması en büyük özelliklerinden biri olarak ortaya çıkıyor. Hipokrates doğanın iyi edici gücünden söz ettiğinde hastanın fiziki olduğu kadar psikolojik olarak da güçlendirilmesinin gerektiği konusunda bilinçlidir.

HELLENİSTİK ÇAĞ

Khalkedon'lu (Kadıköy) Herophilos M.Ö. 4. yüzyılın sonunda dünyaya gelmiştir. Kos'lu Praksagoras'ın öğrencisidir. Sistematik anatominin kurucusu olduğu gibi insan vücudunun sistematik "teşrih" tekniğini getiren ilk hekimdir. Teşrih sırasında karşılaştığı her organ ve her işlevli bölüm için bir isim bulmuştur. Bugün de anatomide onun verdiği isimler kullanılır. Beynin ayrıntılı bir tanımını yapmıştır.Cerebrum (beyin) ve cerebellum (beyincik) ayrımını, meninksler (beyin zarları), tendonlar ve sinirlerin farkını, gözün ve sinirlerinin tamamını, hassasiyetini, fonksiyonlarını, retina'yı (ki bunu amphiblestrocides: ağ gibi olarak isimlendirir), vaskular sistemin tanımını verir. Duedonum, onikiparmak bağırsağı (dodekadaktylos =on iki parmak) deyimi onundur. Bu ismi on iki parmak genişliğinde olduğu için verdiğini söyler. Karaciğerin tanımı, pankreas, prostat (grekçe terimi adenoeideis prostatai: önde duran guddeler anlamındadır), cinsiyet organları da incelemeleri arasındadır. Atardamarlar ile toplardamarların farklı olduğunu, atardamarların, toplardamardan 6 kat sık olduğunu, kan içerdiğini, ölümden sonra boşalıp yassılaştığını belirtir. Ona göre organizmayı dört güç kontrol eder; besleme, vücut ısısını sağlama, idrak, düşünce güçleridir bunlar. Yerleri de, karaciğer, kalp, sinir ve beyindir sırası ile. Yani Herophilos organların fonksiyonlarını tam idraki içindedir. Onun asistanı olan 304 yılın da Lulis'te doğan Erasistros Yunanistanlıdır. Atina'da okumuş ve Aristoteles'in evlatlığı Metrodoros'un ve Stoacı Khrysippos'un öğrencisi olmuştur. Daha ziyade teorisyendir. Fizyoloji üzerinde çalışmıştır. Postmortem (ölüm sonrası) teşrih üzerine eğildiği için ona patolojik anatomist de denebilir.

Ölümün hemen ardından teşrih yapması nedeni ile ölüme sebep olan nedenleri saptama olanağını bulmuştur. Buna bugün otopsi diyoruz. Erasistratos'un asıl anatomik buluşları beyin, kalp sinir ve vascüler sistem üzerinedir. Her organın organizmanın bütününe atardamar, toplardamar ve sinirlerle bağlı olduğunu ve büyük bir olasılıkla dolaşım sistemini saptamıştır. Gırtlak kapağının (Epiglottis, bugün onun verdiği bu isim kullanılır) fonksiyonunu doğru olarak tanımlamıştır. Vücudun motor ve duyu sinirlerini belirlemesi, beyin zarının özel işlevini araştırması ve beynin çeşitli bölümleri üzerinde yaptığı incelemeler, adale ve hareket arasındaki ilişkiler üzerindeki saptamaları getirdiği yeniliklerden bazılarıdır.

Bunları yaparken salt cesetler üzerinde çalışmış olması kuşkuludur. Olasılıkla Herophilos ve Erasistratos canlı hayvan vücudu üzerinde de çalışmış oldukları kuşkusu akla gelmektedir. Bu kuşkumuz Celsus'un şu paragrafına dayanmaktadır. "Bir insanın iç organlarından birinde yara veya harabiyet olduğunda sağlam olanın rengini bilmeyen, organın neresinin sağlıklı neresinin harab olduğunu nasıl bilebilir. Dış tezahürler, iç organların durumu, biçimi ve ölçüsünü bilen biri tarafından daha kolayca yorumlanacaktır. Bazı insanların, suçluların ölüm cezalarının infazını zalimce olarak nitelendirmelerine karşılık şunu diyebiliriz bu bir kaç kişi sayesinde gelecek kuşakların masum insanlarına çare bulabileceğiz. Herophilos ve Erasistratos bu işleri en iyi şekilde insan canlı iken yaparak yapmışlardır. Kralın, izni ile zindanlardan alınan suçlular canlı iken ve nefes alıyorken iç organlarının durumları, biçimleri, ölçüleri, sertlikleri, yumuşaklıkları, ilişkileri, işlevleri, birbirine tepkileri... İçten bir ağrı geldiğinde eğer insan içerideki her organın durumunu bilmiyor ise ne hastaya neyin acı verdiğini anlayabilir ne de organın hasta olan bölümü tanınıp tedavi edilebilir"

Celsus'un bu açıklamaları geç antik çağda ve ortaçağda tepki uyandırmıştı. Bu çağın cerrahi ve anatomi alanındaki yeniliklerinin yanı sıra medikal hekimlikte de ilginç gelişmeler gözlenmektedir. İskenderiyeli Apollodoros, Kolophon'lu (Anadolu) Nikandros, Kos'lu Philinos, Karystos'lu Andreas, Romalı Arkhagatos M.Ö.3 yüzyılın önemli hekimleridir. M.Ö.2.yüzyılda ise İskenderiye'li Serapion, Tarentum'lu Glaukias, Antakya'lı Apollonios ve Apollonios Biblas, Kyrene'li Ptolemaios, Tarentum'lu Herakleides, İskenderiye'li Zopyros, Kition'lu Apollonios, Napoli'li Lykos adlarını sayabiliyoruz.

Ancak deneysel tıp akımını yürütenlerin birikimlerinin ve klinik bilgilerinin Kos ve Knidos Okulu döneminden pek fazla olduğunu da görmüyoruz. Olasılıkla bu akımın yaratıcısı İskenderiye'li Serapion'dur. M.Ö. 200 yıllarında ortaya attığı deneysel tıp fikri (Empeirikos-Ampirik) üç temel ilkeye dayanıyordu. Birincisi deneyim ve deneme (teresis), İkincisi klinik vak'alar (historia), üçüncüsü analogidir (he tu homoiu metabasis).

Kition'lu (Kıbrıs'ta) Apollonios (yaklaşık M.Ö. 70 yıllarında yaşamıştır) deneysel tıp akımını içindeki en büyük cerrahdır. Onun da cerrahi üzerine yapıtı vardır. Burada ayrıca üç Anadolu'lu hekimden söz

etmek istiyoruz. Bunlardan Apameia'lı Demetrios (Kocaeli bölgesinden) doğum ve jinekoloji üzerine uzmandır, patholoji üzerine 12 bölümlük bir yapıtı da vardır. Diğeri ise Bithynia (Kocaeli)'li Asklepiades'tir. Asklepiades'in bir özelliği, M.Ö. 1. yüzyılda Roma'da çalışan ilk seçkin Anadolu hekim oluşu, diğeri özelliği ise yeni bir tıp okulunun, methodist okulun kurucusu oluşudur. İlk seçkin dedik, ondan önce de Roma'da Hellen kökenli hekimler vardı, ancak bunlar savaşlar sonunda hep köle olarak İtalya'ya götürülmüşlerdi. Yukarıda adını verdiğimiz Arkhagathos onlardan biridir. Asklepiades Bursa'da M.Ö. 125 yıllarında doğmuştur. İskenderiye'de Erasistratos'un okulunda öğrenim görmüş, Parion'da ve Atina'da hekimlik yapmış, kral Mitradates'in daveti ile Pontos'a Trabzon'a gitmiş, ancak pek hoşlanmayarak Roma'ya geçip orada kliniğini kurmuş, epeyce geç bir yaşta orada ölmüştür. Demokritos ve Epikuros'un ardılı olup, tıbbi yorumlarında atomcu akımın etkileri yansır. Ona göre hastalık vücutta atom hareketlerindeki düzenin bozulmasından oluşmaktadır, iyileşme ise bu düzenin tekrar sağlanması ile ortaya çıkar. Birçok kitap yazmış olmakla birlikte bize kadar gelememiştir. Üçüncü isim Laodikeai'lı (Lâdik) Themison'dur. M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında adından söz edilmeye başlanır. Fikirlerini daha sistemli bir biçimde geliştirmesi açısından methodist okulun en büyüğü olarak kabul edilir.

M.Ö. 2. yüzyıl Akdeniz bölgesinde Roma'nın bir süper güç olarak ortaya çıktığı, Yunanistan, adalar, Anadolu ve Suriye'yi ele geçirdiği dönemdir. Bu dönemde hellen geleneğinde yetişmiş hekimler hem imparatorluk eyaletlerinde hem de başkent Roma'da hekimlik mesleğinin liderliğini ellerinde tutarken, başşehirde gerçek Roma yurttaşı olan bir hekimler grubu geliyordu.

Tıp tarihinde iki dönem daha vardır. Biri Galenos, diğeri XVI. yüzyılda Vesalius ile gerçekleşmiştir.

HEKİMLERE VERİLEN ÖNEM GALENOS'U ETKİLEDİ

M.Ö. 46'da Julius Caesar, Roma'da çalışan yabancı doktorlara vatandaşlık hakkı tanıdı. Bu sırada Ephesos'da doktorlar vergiden muaf tutulmuşlardı. Bu tür yasalar hekimlere verilen önemin artmaya başladığını göstermektedir. Roma'da hekimlerin çoğu Ege kökenliydi.

Bütün Egeli doktorlar köle ya da eski köle değildiler. Bir kısmı da, Marcus Aurelius'un özel hekimi, tüm Ege ve Roma doktorlarının en ünlüsü Galenos gibi Roma vatandaşıydı.

Bağımsız pratisyen hekimler ve belli ailelere ya da imparatora bağlı olanlar dışında bir de sivil kurumlara bağlı çalışan hekimler vardı. Yine Ege tıbbından gelme bir uygulama ile bu halk hekimlerine gereksinim duyan herkese tıbbi tedavi uygulamaları karşılığında şehir meclisi tarafından maaş verilirdi. Diğer hekimlere olduğu gibi onlara da vergiden ve zorunlu hizmetten muaf olma ayrıcalığı tanınmıştı. Ancak birçok doktor, uygulamada bu ikinci muafiyetten yararlanabilmek için çok çaba harcıyorduk Hastadan para istemeleri kesinlikle yasaktı, ama teşekkür etmek isteyen birçok hasta doktora para verirdi. Sonuçta bu halk hekimlerinin oldukça iyi yaşam standartlarına eriştikleri söylenebilir. Hekimlik o dönemde oldukça popülerdi. Ancak gerçek zenginliğin toprak sahibi olmak anlamına geldiği bir toplumsal düzende, tıp nadiren servet getiri-yordu. Bir operasyon için 400 altın alan Galenos gibi bazı hekimlerse astronomik paralar kazanıyorlardı. Ancak bunlar ender rastlanan durumlardı.

Ephesos'daki doktorların tıp yarışmaları düzenledikleri bilinmektedir. Bu yolla üyelerin ilgisi korunur ve görevleri düzenlenirdi. Doktorlar üzerindeki 'yoğun baskı' gözönüne alındığında bu tür destekler daha da önem kazanıyordu. Hippokrates'in Corpus'unun birkaç bölümünde uygulamaya yönelik bazı öneriler bulunmaktadır. Buna göre bir doktor şöyle olmalıydı: Sağlıklı görünmeli, doğanın izin verdiğiince gülbüz olmalı; çünkü genel kanı odur ki, kendi vücuduna iyi bakmayan, başkalarına da bakamaz. Temiz olmalı, iyi görünmeli, hoş kokulu merhemler sürünmelidir... Görünüşü ciddi olmalı ama sert olmamalıdır; sertlik kibir ve kabalık olarak algılanır. Kontrolsüz gülen ve aşırı neşeli olan kişi ise bayağı bulunur, bayağılıktan kaçınılmalıdır (The Physician; Jones ve Withington çevirisinden).

Hasta ile ilişkisinde hekimin üzerinde büyük bir baskı vardı: 'Hekim ile hasta arasında çok yakın bir ilişki vardır. Hasta kendisini hekimin ellerine bırakır; hekim her an kadınlar, kızlar ve değerli eşyalar ile karşılaşır. Bütün bunlar karşısında özkontrolünü yitirmemelidir.' Bu konuya Hippokrates'in Yemin'inde de değinilir: 'Hangi eve girersem hastalara yardım etmek için gireceğim ve her türlü yanlış tutumdan ve zarar vermekten kaçınacağım, özellikle de köle ya da özgür kadın ve erkeklerin vücudunu kötüye kullanmaktan.' (The Physician; Jones ve Withington çevirisinden).

Galenos'a göre bir hekim felsefenin üç dalında bilgili olmalıydı: Mantık, yani nasıl düşünüleceğinin bilimi, fizik yani 'doğa' bilimi, etik, yani ne yapılacağına bilimi." Aynı zamanda, öncülerinin ortaya koyduklarını anlayıp sindirecek ve kendi araştırmalarını yürütecek enerji ve gücü olmalıydı. Bunların yanısıra özkontrol, paraya düşkün olmama ve gösterişli yaşamdan uzak durma gibi özellikler de gerekiyordu. Bütün bu profes-yonel ve ahlaki standartlara erişebilme arzusunun bir sonucu olarak, günümüze ulaşan çoğu yazıtta doktorlar yüce, ağırbaşlı, kibar ve bilimsel görünümlü, sakallı, orta ya da ileri yaşta insanlar olarak betimlenmişlerdir.

Zenginlere bağlı olan doktorlar, onların emrindeydiler ve sabit bir ücret belirlenmemiş olduğundan, onların aklına estiğince para kazanıyorlardı. Buna bağlı olarak, tedavi başarısız ya da zarar verici olduğunda yasal bir tazminat söz konusu olmuyordu. Doktorun ünü, başarısını da belirliyordu. Küçük bir şehirde, dikkate değer bir başarı çok çabuk duyuluyordu ancak doktor hataları da aynı hızda yayılıyordu. İkinci durumda, kamunun yaptırım gücü doktoru işinden edebiliyordu. Galenos, zengin bir kentlinin karısının kısırlığını tedavi etmeyi üstüne alan genç ve çok ünlü bir Bergamalı doktorun öyküsünü anlatır. Ödül epey yüksektir -tedavi başarılı olursa yüksek miktarda para alacaktır- ama bu, birçok tıp yazarının cesaret edemeyeceği riskli bir iştir. Belirsiz bir durumdan kaçınmak, rezalet ile felaketi göze almaktan iyidir. Bu olayda kadında ağır bir mide bozukluğu gelişir ve doktor ödülü kaybettiği gibi onursuz bir halde Bergama'yı terk etmek zorunda kalır. Ancak kötü şöhreti de onu izler ve gittiği her yerde teşhir edilir, tıbbın diğer alanlarındaki uzmanlığına rağmen ondan uzak durulur. Resmi bir kontrol düzeni olmayan bu sistemde tıbbi tedavilerin düzenlenmesi için bir standardizasyon mekanizması oluşturulmuştu, ancak bu sistemin de tam olarak çalıştığı söylenemez. Alt sosyal tabakalarda bu sistemin

ne derece geçerli olduğunu söylemek çok zordur, çünkü elimizde bu konuda çok fazla yazılı belge yoktur. Ancak büyük olasılıkla yoksul kesimlerde tedavi kalitesi daha düşüktür.

Tedavi uygulanan mekân da sosyal duruma göre değişiyordu. Zenginlerin tedavisi, evlerine giden hekim tarafından yapılıyordu. 'Halk' hekimlerinin de aralarında bulunduğu bazı doktorlar, kentlerdeki kendi özel yerlerinde hizmet ediyorlardı. Bu yerler bazan kendi evlerine dâhil oda ya da odalar oluyordu. Cerrahi girişimlerse kiralanın ya da sivil kurumlarca gösterilen yerlerde uygulanıyordu. Ayrıca, tabernae medicae adı verilen, sokaklarda yer alan küçük dükkânlar da vardı. Bunlar, tüccar ve esnaf dükkânlarına benziyordu. Askerler, kalelerde bulunan askeri hastanelerde tedavi ediliyorlardı. Sivil hastaneler henüz tam olarak ortaya çıkmamıştı. Yine de birkaç yazılı kaynaktan bunların da varolduğu yolunda kesin olmayan bilgiler alıyoruz." Askeri hastaneler, geniş, yoğun, en önemli ve değerli erkek topluluğunun sağlığını garanti altına alıyordu. Her ne kadar aynı düzeyde olmasa da benzer bir uygulama Roma Cumhuriyet Dönemi sonlarında geniş toprak (latifundia) sahiplerinin serveti ve büyük bir işgücü olan kölelerin bakımı için de düzenlenmişti. Tıbbi bakım masrafından kaçmak için bazı insafsız köle sahipleri, hasta kölelerini tedavi tapınaklarında, özellikle de Roma dışında Tiber Adası'ndaki Esculapius Tapınağı'nda terk ediyorlardı.

Zenginlerin kendi evlerinde özel doktorların çalışabileceği küçük klinikler oluşturdukları da oluyordu. Buralarda genellikle askeri hastane deneyimi olan doktorlar çalışıyordu.

Preantiseptik çağda hastanelerin görev alanı karışık ve bunların serbest sivil halkın sağlık gereksinimlerine tam yanıt veremediği söylenebilir. Kazılarda ortaya çıkarılan yapıların zemin katları genellikle orijinal hallerini yansıtmaktan çok uzaktır. Bu nedenle çok az sayıda ameliyathane ya da konsültasyon odası ortaya çıkarılabilmektedir. Bir ameliyathaneyi, mimari düzeninden çok iç donanımı ortaya çıkarmaktadır. Bu tür iç donanıma ait tıbbi yazılar ve aletler ise çok nadir bulunabilmektedir. Papirüs ya da başka yok olabilir maddeler üzerine yazılan antik yapıtlar, ancak sürekli kullanım, koruma ve kopyalama sayesinde uzun ömürlü olabilirler.

GALENOS'U ETKİLİYEN ÜNLÜ HEKİMLER

Diokles, Empedokles, Hippokrates ve kendisinden önce gelen diğer hekimlerin kurallarını ince ayrıntılarına dek incelemiş ve yeniden sentezleyip düzenleyerek, fizyoloji, farmakoloji ve beslenme alanlarında çığır açmıştır. Diokles, M.Ö. 4. yüzyılda Atina'da yerleşmiş ve orada yaşamıştır. Yazdığı botanik kitabı Rhizotomika, bitkilerin insan vücu-duna etkileri ile birlikte sıralandıkları ilk kitaptır ve bu düzen yüzyıllar boyunca aynen korunmuştur. Onun çalışmaları hakkındaki bilginin çoğunu, Plinius ve Galenos'un yazılarından alıyoruz. Ancak günümüze ulaşabilen ilginç bir parça da, Makedonya Kralı Antigonos'a (M.Ö. 382-301) yazılmış mektup formundaki bir belgedir. Hastalıkların nedenleri ve belirtileri ile onlara karşı alınabilecek önlemler hakkında kısa bilgiler içerir. Mektubun amacı, büyük bir olasılıkla kralın desteğini almaktır, zira kralı göklere çıkartan ve yazarın tıp alanında ne kadar ilerlemiş olduğunu anlatan sözlerle doludur. Diokles'in incelemesi, vücudun çeşitli bölgeleriyle uyumlu dört ana bölümden oluşmaktadır: Baş, göğüs, barsaklar ve mesane. Bu ilginç bölümlenme, genellikle en çok hastalanan vücut bölgelerini yansıtmaktadır. Ancak kalıcı ve büyük etkisinin olduğu alanlar, biyoloji ve karşılaştırmalı anatomidir. Aristoteles'in zoolojiye ilgisi Diokles tarafından da paylaşılıyordu. Çok sayıda hayvan disseksi-

yonunu birlikte yaptılar. Diokles, tamamen anatomiye ayrılmış ilk kitabı yazdı. Arterler ve venler arasındaki farkı ilk anlayan kişi de odur. Aristoteles bazı iç organların ayrıntılı tanımlamalarını yapmıştır, ancak insan anatomisi ve fizyolojisi hakkındaki araştırmaları çok ileri gitmemiştir. Bunun yerine, bu alanlarda felsefi görüşleri yoluyla etkili olmuştur. Platon, bedenle ölümsüz ruhun ayrımını ondan önce yapmıştı. Aristoteles de ölümsüz olduğunu kabul etmemesine karşın, ruhun daha öncelikli olduğunu, bedeninse ona hizmet etme rolünün varlığını tekrarlamıştır. Platon ve Aristoteles'in öğretileri yaygın olarak kabul gördüğünde, insan bedeninin kutsallığı inancı da zayıfladı, -ruhsuz beden, boş bir kabuktur- ve buna bağlı olarak beden yapısının aktif incelenmesinin yani disseksiyonun önündeki engel kalktı.

Hellenistik dönemin tıp alanındaki iki önemli bilim adamı Herophilos ile Erasistratos'tu. Herophilos, tıbbı Kos Adası'ndaki büyük tıp bilgini Praksagoras'tan öğrendi. M.Ö. 3. yüzyılın erken dönemlerinde İskenderiye'ye gitti ve orada en az on bir bilimsel inceleme yazdı. Ancak bunların hiçbiri ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Daha sonraki yazarlardan, özellikle de Galenos'tan öğrendiğimize göre, Herophilos, yalnızca büyük bir tıp bilgini değil, aynı zamanda da iyi bir hekim ve cerrahı ve çok önemli makalelerini yazmasında en büyük rolü, mantık ve deneyimi eşit oranda değerli bulması oynamıştır. Kuramlar gerekliydi ama, pratik uygulama ve deneyimlerle şekillendirilmeli veya onlara bağlı olmalıydılar. Başarısındaki diğer belirleyici faktör, bu düşüncelerini uygulayabilecek özgürlüğe sahip olmasıydı. Ptolemaios'un İskenderiyesi'nde bu, insan kadvralarının disseksiyon için kısıtlama olmaksızın kullanabilmesi anlamına geliyordu.

Herophilos, mantıklı düşünce yöntemini doğrudan araştırmalara uyarlayarak çok önemli anatomik keşifler yapmıştır. Özellikle göz, karaciğer, beyin, genital organlar, damarlar ve sinir sistemi üzerine kayda değer araştırmaları vardır. Onları pneuma'nın kanalları olarak görmekle birlikte, duyuşal ve motor sinirleri ayrı ayrı tanımlamış, beynin dördüncü ventrikülünden çıktıklarını ve omurilik boyunca gittiklerini farketmiş, beyni zekanın merkezi olarak kabul etmiş ve aynı zamanda sinir sisteminin de merkezi olduğunu söylemiştir. Fallop tüpleri ile yumurtalıkları keşfetmiş, bunları erkekteki testislerle yapısal ve işlevsel olarak

karşılaştırmıştır. Öğretmeni Praksagoras'ın görüşlerini geliştirerek ortaya koyduğu nabız üzerine çalışması, temel ilkelerde hatalı olsa da, nabızı tanı amacıyla kullanıma sokmuştur. Galenos'a göre Herophilos, anatomik çalışmalarının sonuçlarını geniş deney ve diyet önerileri ile bir araya getirerek sağlığın hizmetine sunmuştur.

Hellenistik Dönem'in iki büyük tıp yazarından biri de, Herophilos'un daha genç bir çağdaşı olan Keoslu Erasistratos'tur. Herophilos'un Galenos tarafından insan anatomisinin öncüsü olarak adlandırılması gibi, Erasistratos da fizyolojinin babası olarak tanınmıştır. Bir doktorun oğlu olan Erasistratos, bir Yunan adası olan Kos'u terkederek Aristoteles'in Atina'daki Peripatetik Okulu'na gelmiş ve orada tıp öğrenmiştir. İskenderiye'ye gitmeden önce Kos'a gittiği sanılmaktadır. Yazılarından hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır, ancak kuramları ve başarıları Herophilos'unkilerden daha iyi bilinmektedir, çünkü Galenos, Erasistratos'un fizyoloji öğretilerine şiddetle karşı çıkmış ve onu çürütmek için büyük çaba harcamıştır. Erasistratos, Herophilos'un sinir sistemi çalışmalarına devam etmiş, insan beyninin daha ayrıntılı tanımlamasını yapmış ve beyni beyincikten ayırmıştır. Canlı beyinlerle yaptığı çalışmalar sonucunda, beynin dış zarı olan dura mater'in hasar görmesinin, motor sinir işlevlerini bozacağını söylemiştir. İnsan beynini bazı hayvanların beyinleriyle karşılaştırmış ve insanın üstün zekasının yalnızca beyninin büyük oluşundan değil, aynı zamanda yüzeyindeki belirgin kıvrımlardan da kaynaklandığını söylemiştir.

Vücut sıvılarının hareketlerinin açıklanmasında açık ya da gizli bazı güçleri savunan önceki görüşlere karşı çıkan Erasistratos, Stratos'un doğanın boşluklarının doldurulması eğilimi anlamına gelen horror vacui kuramını desteklemiştir. Pneuma görüşüne bağlı kalmış ve arterleri yalnızca pneuma'nın damarları olarak görmüştür. Bu nedenle, arterlerden kanın aktığına ilişkin gözlemin bir yanılgı olduğunu söylemiştir. Pneuma arterlerden görünmeden dışarı akmakla ve arterlere komşu venlerdeki kan, horror vacui kuralına uyararak damar duvarından arterlere geçmektedir. İki tip pneuma tanımlamıştır: Havadan akciğer yoluyla alınıp, vücuda dağıtım için kalbin sol ventrikülüne giden ve yaşamı destekleyen vital pneuma ve beyinde yerleşmiş olup, sinirler yoluyla dağılan psişik pneuma.

Erasistratos, kalbi, kanın dağıtıcısı olarak doğru tanımlamakla, William Harvey'in kan dolaşımı keşfine en çok yaklaşan kişi olmuştur. Onun dolaşım sisteminde kan, sağ ventriküle emilmekte ve oradan akciğerler yoluyla venlere geçmektedir. Ancak pneuma kuramına inancı, sol ventrikül, aort ve arterlerin pneuma'nın dağılımı için kullanıldığı şeklinde yorumları da zorunlu olarak beraberinde getirmiştir. Çalışmalarında, biküspid, triküspid ve semilunar kapakçıkların hareketinden hiç bahsetmemiştir, ancak büyük damarların yollarını oldukça iyi tanımlamıştır. Hatta her organa ve barsakların bir kısmına giden ve ven, arter ve sinirlerden oluşan üçlü ağ sistemini tanımlamış, bu üçlü ağın sayısız uç noktasının dokuları birbirine bağladığını söylemiştir.

Herophilos ve Erasistratos'un çalışmaları, önemli sonuçları olan büyük adımlardı. Buna dayanarak onların açtıkları yolda başka araştırmacıların önemli buluşlar yapmaya devam etmeleri beklenirdi. Ancak, o zamandan sonra İskenderiye'de tıp araştırmaları hızını yitirdi. Nedeni kesin olarak belli değilse de, birçok etkene bağlı olması muhtemeldir. Sıklıkla olduğu gibi, hızlı bir gelişme ve ilerleme dönemini, pekişme dönemi izledi; mevcut bilgiler şekillendirilip yeni görüş ve bilgilere dönüştürüldü. Yeni verilerin yorumu üzerine birçok farklı görüş ortaya çıktı ve tıp kuramı hakkındaki tartışmalar, uygulamalı araştırmaların yerini aldı. Yunan antidiseksiyon kulisleri de tekrar ön plana çıktılar. İlk Ptolemaios kralları, tıp araştırmacılarını, bu eleştirilerden korumakla kalmamış onları bu yönde cesaretlendirmişlerdi de. Ancak daha sonra gelen ve politik açıdan güçsüz krallar, disseksiyon konusunda tartışmalara girmekten şiddetle kaçındılar. Belirleyici bir faktör de, büyük olasılıkla, Celsus'un disseksiyonla bir arada anlattığı, İskenderiye'de yapılan etkileyici bir insan viviseksiyonudur. Eğer bu iki uygulama arasındaki ayrım belirgin olarak ortaya konmadıysa, viviseksiyona karşı gelişen düşmanlık disseksiyonun da ölümüne yol açmış olabilir:

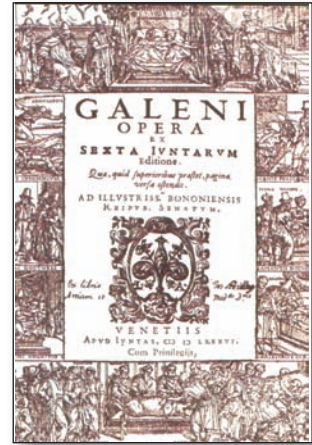
Ağrılar ve çeşitli hastalıklar, daha çok vücudun iç bölümlerinde ortaya çıktığındandır ki, ne olduğu bilinmeyen organlara yönelik tedavi düzenlenemeyeceği kabul edilmektedir. Bu nedenle, ölümlerin vücutlarını açmak ve iç organlarla barsakları incelemek gereklidir. Herophilos ve Erasistratos, canlı bir insanı açtıklarında bu uygulamayı en uç noktasına götürmüş oldular. Canlı iken kesilmiş bu insanlar, kralın emriyle hapis-

haneden getirilmiş suçluları ve henüz nefes alırken doğanın gizlediği organlarını gözlemek mümkün olmuştu. Bu, birçok insanın savunduğu gibi, suçluların idamının zalim bir yolu değildir, bu sayede ileride birçok suçsuz insanı kurtaracak tedbirler bulabiliriz (De Medicina Prooemium, 23-6; W.G. Spencer çevirisinden).

Erasistratos, başarılı bir cerrahtı. Yaptığı operasyonlar arasında, karnın açılarak karaciğerin tedavi edilmesi ve idrar zorluğunun (yavaş ve ağrılı idrar yapma) tedavisi için kateterizasyon uygulaması da vardı. Onu, başkaları da izledi. Bir diğer cerrah Ammonius, mesane taşının kırılması için bir yöntem geliştirmişti.

Galenos ve öğrencileri.

1586 yılında Venedik'te yayınlanan Galen'e ait bir kitabın kapağı.

GALENOS'UN HAYATI

Galenos, M.S. 129'da, Küçük Asya'daki büyük kültür merkezlerinden biri ve Roma İmparatorluğunun en zengin bölgesi olan Bergama'da doğmuştu. Bir mimar olan babası Nikon, Bergama'nın üst kesiminden geliyordu. Galenos, varlıklı ailesinin ona sağladığı ayrıcalıkların bütün avantajını kullandı. İlk çalışmaları Yunan dili, retorik ve felsefe hakkındaydı ve bunlarla Aristoteles'in eserleri üzerine otorite oldu. Onaltı yaşındayken tıp öğrenmeye başladı. Önce Bergama'da seçkin bir hekim olan Satyros ile çalıştı. Sonra, Smyrna (İzmir'de) anatomi öğrendi. Daha sonra Korint'e ve önde gelen tıp merkezlerinden biri ve övgüyle sözettiği okulun bulunduğu yer olan İskenderiye'ye gitti. Çok hevesli bir öğrenciydi ve çalıştığı hekimlerin yanında kendisini asla ezilmiş hissetmedi. İskenderiye'de Doktor Lycus ve Julian hakkında ağır eleştiriler kaleme aldı. On iki yıl süren bu uzun tıp eğitimi alışılmış bir durum değildi ve onu tüm Ege ve Romalı hekimlerden ayrı bir konuma getirdi.

Yirmi sekiz yaşında Bergama'ya dönen Galenos, Asya'nın başrahibi tarafından bir gladyatör okuluna cerrah olarak atandı. Bu görevin akraba kayırma sayesinde kazanıldığı ileri sürülmüştür. Ancak Galenos'un anatomi bilgi ve deneyimini genişletecek şekilde çok sayıda yara görmüş, operasyon yapmış, diyet ve egzersizde uzmanlaşmıştır. M.S. 162'de Roma'ya gittiğinde, çoktan ünlü bir filozof hekim olmuştu ve başkentte kaldığı sürede hem iyi bir pratisyen, hem de mükemmel bir tıp bilgini olarak ününü sağlamlaştırdı ve artırdı. Filozof Ödemus'un, birçok başka doktor tarafından ümitsiz bulunan ateşli bir hastalıktan kurtulup düzeleceğini bildi. Ayrıca Flavius Boethus'un karısını hiçbir tedavi iyileştiremezken, o tedavi etti. Bir konsül olarak imparator üzerinde etkisi olan Boethus, Galenos'un dostu ve desteği oldu. Galenos kitaplarından bazılarını ona adamıştır. Böylece Galenos yeteneği ve ilişkileri sayesinde Roma toplumunun en üst tabakasına yükselmiştir. Ancak kendisinden daha az yeterli bulunduğu meslektaşlarının aleyhinde konuşmaktan kaçınmadığından, tıp çevrelerinde kısa sürede ününü yitirdi, Söz konusu hekimlerden bazıları önemli görevlere gelmiş etkili kişilerdi ve Galenos, imparator tarafından himaye edilmesine karşın çok düşman kazanmıştı. M.S. 166'da Bergama'ya dönmek üzere acil olarak Roma'dan ayrıldığında yalnızca veba salgınından kurtulmakla kalmamış, yitirdiği itibarını da

kurtarmıştı. Ancak üç yıl sonra, Marcus Aurclius ve Lucius Verus'un özel çağrılarını sonucunda Roma'ya döndü ve saray hekimi oldu.

En değerli eserlerini bu dönemde üretmiştir. Hem tıp hem de felsefe alanlarında çok verimli olan Galenos'un yazdığı eserlerden günümüze kadar gelebilen yirmi bir cilt, bütün yazdıklarının üçte biridir ve yalnızca bunlar, Hipokrates'in Corpus'unun iki katı uzunluktadır.

Galenos'un eserlerinin felsefi yönü Aristoteles ve Platon'un izlerini yoğun olarak taşısa da çok kuvvetlidir. Eğer Hipokrates'in tıbbi felsefeden ayırdığını söylemek doğru ise, Galenos'un da onları tekrar birleştirdiği söylenebilir. Galenos'un çok sayıda eser üretmiş olması ve bunların sadece bir kısmının günümüze ulaşabilmesi, elimize geçmeyen birçok başka yazarın eserleriyle bunları anlamlı şekilde karşılaştırabilme şansımızı azaltmıştır. Bu yazarlardan biri de Galenos'un çağdaşı olan Ephesoslu Rufustur. Rufus'un eserlerinin ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir, Ancak, mükemmel bir hekim ve anatomide otorite olduğu anlaşılabilir. Gözün bölümleri için geliştirdiği terminoloji günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

Galenos, 'antik tıbbın' esaslarını daha önce kimsenin başaramadığı şekilde mükemmelleştirdiğini iddia ediyordu." Gerçekten de Galenos'un yazılı çalışmalarının büyük bir kısmını kendisinden önceki eserlerin, özellikle de Hipokrates'in yazılarının yorumu oluşturuyordu. Aslında çalışmalarına kalıcı bir önem yükleyen temel başarısı, tıbbı bir düzenleme getirmesiydi. Onun, tıbbın bütününe kavrama ve doğruları bir araya getirerek sentez yapma yeteneği vardı. Galenos, uzmanlaşmaya giden yolu açan bir sistem geliştirmiş ve tıbbi karşıt ekollerin tartışma alanı olmaktan kurtarmıştı ki bu, kendi deyişiyle 'düzilmesi bir uyuzdan daha güç olan' bir bozukluktur."

Galenos, tıp için mantığa dayalı bir sistemin gerekliliğini savunurken, aynı zamanda, hastaları birey olarak iyileştirmenin değerini de artırmıştır. Saygı duyduğu eski tıp otoritelerinin hiçbirini gözü kapalı benimsememiş, daima kendi araştırmalarına uygun olarak onların vardığı sonuçları düzeltmiş, yenilemiş ve değerlendirmiştir. Tıbbı en önemli katkısı, uzun eğilimi süresince yoğunlaşmış olduğu anatomi ve fizyoloji alanlarında olmuştur. Başarısının anahtarları keskin bir zekâ ve diseksiyona dayalı akut

gözlemleridir. İnsan disseksiyonu yapmış olduğuna dair kesin bilgi yoksa da şans eseri eline geçen insan kadavraları ile çalıştığını düşündürecek ipuçları bırakmıştır. Normal olarak yazdıkları, 'insana yakın' bulunduğu hayvan türleri olan maymunlar, köpekler ve domuzlarda yaptığı çalışmalarıdır. Örneğin mide ve rahimden bahsederken şöyle der: “Öyleyse bunları, öncelikle ele almaktan ve işlevleri açık olanlarda disseksiyonsuz gözlem yapmak, İşlevleri daha belirsiz olanlarda ise insana yakın hayvanlara disseksiyon yapmaktan bizi alıkoyan nedir? Sorularımızın yanıtlarını insana benzemeyen hayvanlar veremeyecektir, ayrıca her türde görülen ve yalnızca bize özgü olan özellikleri öğrenecek ve hastalıkların tanı ve tedavilerinde daha bilgili olacağız” (On the Natural Faculties III,146-7; A.J. Brock çevirisinden).

Galenos, kanın doku beslenmesindeki rolünü çok iyi anlamıştı. Dolaşım sistemini anlayamamış olmasına karşın, arterlerin ve venlerin hava (pneuma) değil kan damarları olduğunu gösteren ilk kişidir. Nöroloji açısından en önemli keşfi, nervus laringeus recurrens'i (gırtlığın ses çıkarma ve konuşma ile ilgili siniri) bulmasıdır. Dört yüzyıl önce, Herphilos ve Erasistratos'un araştırmaları, vücudu beynin yönettiğini ortaya koymuş olsa da, Aristoteles'in bu görevi kalbe yüklediği kuramını izleyen çok sayıda hekim vardı ve bunlar, sesin göğüsten geldiği inancına dayanarak bu savı destekliyorlardı. N. laringeus recurrens'i omurilikten göğüse, oradan da larinkse kadar izleyerek, gırtlak kıkırdaklarının hareketini kontrol ettiğini gösteren Galenos, böylece konuşmayı yöneten organın da beyin olduğunu kanıtlayarak bu tartışmaya son vermiştir. Öğretmenlerinden biri olan Pelops'un araştırmasını geliştirerek solunumun anlaşılmasını sağlamıştır. Pelops, diyafragmanın işlevini tanımlamış, Galenos da buna interkostal kasların hareketini eklemiştir.

Her iki keşif, Galenos'un çok başarılı olduğu halk gösterileriyle kanıtlanmıştır. Canlı hayvanlarda larinksin reküren sinirini kanıtlayan Galenos, sesi beynin kontrol ettiğini açık ve dramatik bir şekilde göstermiştir. Diğer hayvan

viviseksiyonları arasında sindirimi gösterdiği bir seans da vardı. Birçok kez halen yaşamakta olan bir hayvanın peritonunu kestim ve her seferinde tüm barsakların peristaltik olarak kasıldığını gözledim. Midenin durumu daha basitti; gıda yutulduğunda mide bunu yukarıda ve aşağıda, kısaca her noktada sıkıca kavrar ve yuvarlaklaşıp gıda ile birleşmişçesine hareketsiz kalır. Aynı anda pilor tamamen kapalıdır, tıpkı fetus üzerine kapanmış os uteri gibi. Sindirimin bitmiş olduğu olgularda ise pilor açılmıştır ve mide, barsaklardaki ne benzer hareketler yapmaktadır (On the Natural Faculties III, 157; A.J.Brock çevirisinden).

Bu tip gösteriler yalnızca tıp otoriteleri, pratisyenler ve öğrenciler tarafından değil, filozoflar, gimnasyum çalıştırıcıları ve konuya ilgi duyanlar tarafından da izleniyordu. Bu yüzden Galenos, başkalarını eleştirdiği şekilde sansasyonel olmakla suçlanıyordu. Sonuçta, kendini korumak için M.S. 163'te halka

açık disseksiyonlarına son verdi. Belki de, disseksiyonları mükemmel oldukları için rahipler tarafından itibar görmüyordu. Galenos'un hem engin bilgisi, hem de baskın kişiliği nedeniyle birçok karşıtı vardı. Sivri dilinden çok az kişi kurutabiliyordu. Çalışmalarını genel olarak övdüğü az sayıdaki öncüsü bile ona karşı çıkmaya cesaret edebilenler ya da görüşleri onunkilerden farklılık gösterenlerle birlikte ağır saldırılardan paylarını alıyorlardı.

Asklepiades, sindirilmiş gıdanın niteliğinin geçirtide, kusulan içerikte, disseksiyonda anlaşılmayacağını söylemekle saçmalamıştır. Erasistratos daha da aptalca ve saçma düşünmektedir, çünkü eskilerin sindirimi kaynama işlemine benzetmekle neyi kastettiklerini anlayamamıştır, ya da kasten bilgilerle kafasını karıştırmaktadır. Ona kalırsa, sindirimin kaynama süreci ile ilişkisi olamaz, çok az ısı üretir. Sanki biz besinleri sindirebilmesi için midenin altına Etna Yanardağı'nın alevlerini koymak gerektiğini söylüyoruz (On the Natural Faculties III, 166; A.J.Brock çevirisinden).

Ege biliminin ilk zamanlarından başlayarak tartışmaları aydınlatma ve kuvvetlendirme aracı olarak analoginin esasları yaygın olarak geçerli olmuştur. Galenos buna özellikle önem veriyor ve büyük başarıyla uyguluyordu.

Aynı zamanda, dikkatli bir mantıkçıydı ve bu özelliği, ikna edici retorik yeteneği ile birlikte onu mükemmel bir tıp öğretmeni yapıyordu. Kendi kuram ve araştırmalarını sunduğu kitapların

dışında, özel bir konu üzerine, varolan bilgileri toplayıp değerlendirdiği kitapları da vardı. Anatomik İşlemler ve İyileştirme Yöntemleri Üzerine (On Anatomical Procedures and On the Method of Healing) kitabı bunlara bir örnektir. Bu kitaplar, çalışan hekimler için, Yeni Başlayanlar İçin Nabız (On Pulses for Beginners) gibi bazı kitapları da tıp öğrencileri için 'ders kitabı' olma özelliği taşımaktaydılar.

Galenos, birkaç kitabında flebotomi -kan alma- yöntemi ile ilgili metinler yazmasına, cerrah ve anatomist olarak deneyimlerine karşın, niyetlenmiş olsa da başlı başına cerrahi üzerine bir kitap yazmamıştır. Aslında, birçok kitabında yapmış olduğu çok çeşitli cerrahi girişimler hakkında yeterli bilgi vardır. Bu operasyonların çoğunu, Bergama'da gladyatörlerin hekimi iken yapmıştır. Yine de, özellikle dört vücut sıvısı kuramına dayalı Galenos tıbbında elektif (zorunlu olmayan) cerrahi girişimler kolay kolay göze alınamamıştır.

Vücut sıvılarının oluşumu konusuna, Hippokrates, Aristoteles, Praksagoras, Philotimos ve başka eski tıp yazarlarının söylemiş olduklarından daha fazlasının eklenebileceğini sanmıyorum. Bu adamlar, eğer besinler, damarlar içinde uygun miktarlarda bulunuyorlarsa, iç ısı ile kana dönüştüklerini, eğer oranları uygun değilse diğer sıvıları oluşturduklarını göstermişlerdir. Bütün gözlemler de bunu doğrulamaktadır. Doğal yapıları gereği daha sıcak olan gıdalar safrayı yaparlarken, daha soğuk olanlardan balgam oluşur. Benzer şekilde, yaşamın dönemlerinden doğal olarak sıcak

olanlar safraya, soğuk olanlar balgama eğilimlidirler. Meslekler, yerler, mevsimler, hepsinin de üstünde doğanın kendisi soğuksa balgam, sıcaksa saframsıdır. Yine soğuk hastalıklar balgamdan, sıcaklar sarı safradan kaynaklanırlar. Bu saptamaya uymayacak tek bir şey bile bulunmaz. Başka türlü nasıl olabilir ki? Her kısım, dört sıvının bileşimi gerçeği nedeniyle kendine özgü tarzda işlemektedir; bu bilgimize dayanarak şunu söyleyebiliriz ki; sıvılardaki herhangi bir bozuklukta o işlev tamamen bozulur ya da aksar ve hayvanın ya belli organları ya da tamamı hastalanır (On the Natural Faculties II, 117-18; A.J. Brock).

Sıvılardaki dengesizliği diyet, ilaçlar ve kan alma yollarıyla düzelterek yeniden sağlığa kavuşulabilirdi. Bu nedenle ciddi operasyonlar en son çare olarak akla gelmeliydi. Erasistratos tarafından yüzyıllar önce reddedilmiş olan Hipokrates'in sıvılar kuramına bu dönüş, Galenos'un kendi keşifleri ve araştırmaları, özellikle de fizyoloji alanındakiler açısından bazı uygunsuzluklar yaratmıştır. Yine de Galenos bu kuramdan vazgeçmedi ve kendi tıp sisteminin temel taşlarından biri olarak gördü. Galenos, kendisine duyduğu aşırı saygıyı Hipokrates'e de bahşediyordu. Galenos'un tıbbı, 11. yüzyıldan 17. yüzyıla dek Avrupa tıbbının yönünü ve şeklini büyük oranda belirledi.

Galenos, tahminen M.S. 210'da öldü. V. Nutton, *Clio Medica* adlı eserinde ölüm tarihini bilinenlerin aksine 200 değil büyük bir olasılıkla 210 olduğunu ileri sürer. Zengin ve başarılı bir hekim olduğu halde anısına yapılmış tek bir heykel bile olmaması şaşırtıcıdır. Alışıl gelmiş olduğu üzere varlıklı insanlar tarafından onun için yazılmış övgü kitapları de Bergama'da ya da başka bir yerde bulunmamaktadır. Bu durum için birçok açıklama yapılabilir, bir gün bu tür bir buluntunun ortaya çıkarılması da olasıdır.

BERGAMALI LOKMAN HEKİM GALENOS

Batı dünyasında "Galenos" veya "Galien", İslam âleminde ise "Calinus" veya "Calinos" olarak tanınan, kimi gezginlerin Bergama izlenimlerinde “eflatun bilge” diye lakapla andığı Bergama ve dünya tarihinin en ünlü hekimlerinden biridir Cladius Galenos. Galenos’un adı önceleri ilk ve ön adı Cladius yani okunuşu ile Klod idi. Sonradan babası Galinos adını kullanmayı yeğlemiştir. Nikon, oğlunun adını ‘yumuşak başlı, uysal, tatlı, sevimli’ anlamına gelen Galenos koyarken annesine benzemesini istememiştir. Annesi hırçın bir kadındır, bütün gün bağırır, birlikte yaşadığı kişileri sık sık azarlar, bazen hizmetkâr kızları ısırdığı bile ifade edilir.

GALENOS’UN EĞİTİMİ

İlk eğitimini mimar olan babasından almıştır. Babası daha çok geometri ve aritmetik derslerini verirken aynı zamanda mantık ve tıp alanlarında da eğitim görmesi için yönlendirmiştir.

BERGAMA’DA BİR HEKİM YETİŞİYOR

Galenos M.S. 129 ya da 130 yıllarında Pergamon'da (bugünkü Bergama'da) doğdu. Saygın bir ailenin üyesiydi, babası Nikon tanınmış bir mimar olduğu kadar iyi bir eğitimciydi. Pergamon, zengin bir kentti, Öğretim kurumlarının yetkinliği ve Sağlık Tanrısı Asklepios adına yapılan tapınkla ünlüydü. Nikon oğlunun felsefe ya da politika eğitimi görmesini istiyordu. Ama bir söylentiye göre, Galenos babasına, düşünde Asklepios'u ve kendisini doktor olarak gördüğünü aktardı ve ondan, tıp eğitimi almasına izin vermesini istedi. Galenos’un tıbbı öncelikle dünyevi idi. Ancak bir kez rüyasında Asklepios’un önermesi üzerine elinden kan aldırması (Kudlien, XI -314 K) kendini ilahi olarak sağlık mesleğine adanmıştır.

YÖNTEMLER, BULUŞLAR

O çağda kuramsal felsefe ile uygulamalı tıp birbirleriyle yakından ilişkili olduğundan babasının isteği üzerine 146 ya da 147 yıllarında Bergama' da felsefe ve tıp eğitimine başladı.

Asklepion'da tıp okulunda okurken o dönemin önemli kişileriyle tanıştı. Birçok hastalığın tedavisini inceledi.

Galenos, Bergama'da 4 yıl kadar okudu. 150'de babasının ölümü üzerine İzmir'e gitti. Burada, ünlü hekimlerden Pelops ve peripatetik düşünür Albinus'tan dersler aldı.

Albinus, M.S. II. yüzyılda yetişen Eflatuncu bir düşünürdür. Atina'da Gaius'un öğrencisi olmuştu. İzmir'de dersler veren Albinus, Eflatunun diyaloglarına yazın ve dil bilgisi bakımından bir "giriş" le, bu düşünürün eserlerindeki düzen ve sıraya dair bir eser ve "Eflatun'un Dogmalarına Giriş" adlı eseri ile ünlüdür. Albinus, bu eserin bir de özetini yazmıştır. Bu eseri yazarken hocası Gaius'un derslerini örnek almıştır. Eserlerinde mantık, fizik ve ahlaktan da söz eder.

UYGULAMALI EĞİTİM

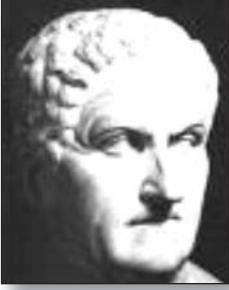
16-17 yaşlarında tıp eğitimine başlayan Galenos bir yandan Smyrna (İzmir), Korinthos ve İskenderiye'ye geziler yaparak tıp bilgisini arttırmaya çalışıyordu. İşte Galenos, ilk hocalarından aldığı bu derslerden sonra, İskenderiye'ye gitti. Orada Stratonicus ve Aeschrlon'dan da dersler aldı. Anatomi hocası ünlü Heraclianus'tu. Bu arada birçok dil öğrendi. Eserler yazmaya başladı. Batı Anadolu, Filistin, Mısır, İtalya, Korinthos, Makedonya. Girit ve Kıbrıs'ı yaşamı boyunca dolaşan Galenos, 157'de gladyatörlerin başhekimi olarak Bergama'ya geri döndü. Bu dönemde yaraları yakından inceleyip, nasıl tedavi edilebileceğini öğrenme fırsatı buldu.

BERGAMA YOLU ROMA'YA ÇIKAR

Babası Nikon zengin bir mimardır, dolayısıyla oğluna oldukça yüklü eğitim harcaması yaptı. Galenos, 16 yaşında hekim olmaya karar vermiş; değişik kentlerde anatomi ve tıp dersleri alarak 157 yılında bilgili bir hekim olarak Bergama'ya dönmüştür. 161 yılında Roma'ya giden Galenos, kısa sürede büyük bir üne kavuşmuş ve saray hekimliğine kadar yükselmiştir.

Roma imparatoru Marcus Aurelius Antonius'un (161-180) ona hediye ettiği madalyonun üzerine yazdığı aşağıdaki cümle, Roma'da elde ettiği ünün derecesini göstermektedir: "Romalıların İmparatoru Antonius'dan, Hekimlerin İmparatoru Galenos'a."

Bergama'da Galenos gladyatörlerin doktorluğuna atandığında 28 yaşındaydı. Bu, onun ameliyat tekniklerini uygulayabilmesi için çok elverişli bir konumdu. Burada kazandığı beceri, daha sonraları sayısız ameliyatı yönetirken çok işine yaradı. Birkaç yıl sonra imparator Marcus Aurelius Commodus'un özel doktorluğuna atandı. Bu saygın konumlar, Galenos'un Roma'nın entellektüel yaşamına katılmasını ve iletken bir ortamda bilgilerini derinleştirmesini sağladı. Roma, Galenos'un yaşadığı dönemde akademik açıdan olağanüstü olanaklarla dolu bir merkezdi; dolayısıyla Galenos deneylerini yapmak için Roma'yı mekân seçti kendine ve ölümüne yakın bir zamana kadar orada yaşadı.

GALENOS ROMA'DA

Galenos, Roma'ya gittikten sonra çevresi genişledi. Tedavi ettiği Aristotelesçi düşünür Eudemos'un aracılığıyla başkent in ileri gelenleriyle tanıştı.

Dönem, Roma'da son Antoninuslar dönemiydi. 161 yılında yani Galenos Roma'ya vardığında, iktidara Marcus Aurelius ve Lucius Verus birlikte gelmişlerdi. Aurelius, "tahta çıkan düşünür" olarak anılır. "Kendi Kendine" adlı eseri stoacı düşüncenin en büyük anıtlarından biri sayılır.

Sekiz yıl sonra Verus ölünce, iktidar tek başına ona kaldı. Roma, savunma savaşları verdiği bir döneme girmiştir. Fırat ve Tuna sınırlarında şiddetli ve tehlikeli bir baskı vardı. 161-165 arasında dört yıl süren kaçınılmaz bir doğu seferi başladı. Suriye ve Ermenistan, Romalılar tarafından geri alındı. Mezopotamya'ya kadar olan bölge yeniden işgal edildi. Veba ortalığı kasıp kavuruyordu. Bu arada Aurelius rahatsızlandı. Galenos, peynir perhizi ile imparatoru iyileştirince, Aurelius minnetarlığını belirtmek için, altın zincire bağlı bir madalyonu Galenos'a armağan etti. Yukarıda söylediğimiz gibi üzerinde "Romalıların İmparatoru Aurelius'tan hekimlerin İmparatoru Galenos'a" yazılıydı.

Saray doktoru olarak atanan Galenos, yalnız imparatoru değil, diğer hekimlerin iyileştiremediği hastaların tedavisini de üstlendi. Bunu ve hekimlikteki başarısını, kitaplarında kibirli ve alaycı bir dille anlatınca meslektaşlarının kıskançlığını uyandırdı.

Roma'da ünlü bilginlerin de katıldığı halka açık dersleri ve diseksiyon (teşrih) seanslarıyla konumunu iyice pekiştirdi, 166 yılında ani bir kararla Roma'yı terketti. Aquileia'ya gitti. Oradan Bergama'ya geri döndü. Bu konuda birçok görüş ileri sürülmüştür.

Osman Bayatlı'nın arkeolog Dr. A. Deubner'in notlarına dayanarak belirttiği-ne göre Galenos'un Bergama'ya dönmesinin nedeni, tedavisini olanaksız sandığı ve kitaplarından birinde belirttiği bir yaradan ızdırap çekmesi ve Bergama Asklepion'unda tedavi edilmesidir. Bu konudaki bir başka görüşe göre ise, Roma'daki veba salgınından kaçmıştır.

169 yılında imparatorun çağrısı üzerine Roma'ya yeniden döndü. Eski görevi olan saray tıp doktorluğunu sürdürmeye devam etti. Bu kez üstlendiği özel görev, tahtın varisi Commodus'un özel hekimliğidir.

İkinci kez gittiği Roma döneminde, boş zamanlarını kitap yazmaya ayırdı.

Egeli düşünür Menedot, hakkında iki eser yazdı. Bu, bir tür aleyhte yazılan iki eserdir. Menedot'a pek saygı duymayan Galenos, onun hekimlikte servetle ünden başka bir amaç gözetmediğini ve rakiplerine sövdüğünü kaydeder.

Kimi araştırmacılara göre ölünceye dek bir daha Bergama'ya dönmemiştir. Osman Bayatlı'nın Sofiano'nun Fransızca Bergama tarihinden aldığı notlara göre Roma'daki hekimlerin muhalefeti üzerine kenti terkedip Bergama'ya gelmiş ve burada ölmüştür.

Ölümü üzerine söylenen bir anekdota burada yer vermenin zamanıdır. Ölürken yardımcılara fındık kadar yuvarlak iki şey verir;

"Ben öldükten sonra bunlardan birini örs üstüne koyun. Diğerini de su dolu bir testi içine atın. Bakalım ne göreceksiniz" der.

Ölümünden sonra öğrencileri, dediğini yapar. Örs erir ve yerinde iz bırakmadan kaybolur. Testiyi kırarlar. Su, buz olmuştur.

Düşünürler bu olay üzerine şu sonuca varırlar: Galenos, doğasında akmak olan suyu dondurdum, katı olan demiri erittim. Yok ettim. Fakat ölüme çare bulamadım demek istemiştir.

TIP, FELSEFE VE AHLAK EŞGÜDÜMÜ

Bu arada farklı bakış açıları edinmek ve bu sayede en doğru olanı bulabilmek için farklı düşünce okullarının felsefelerini öğreniyordu. Her felsefe sisteminde güçlü ve zayıf yanlar bulunduğu için tek bir düşünce yöntemine bağlanmayı reddetti. Galenos'un farklı alanların bilgileriyle yaptığı birikim ve yaşamı boyunca olgular ve gerçeklere dayalı çıkarımlar yapma eğilimi, başarısının ve ününün ardında yatan temel etkenlerdir.

TIBBIN BİLEŞENLERİ

Felsefe ve dilbilim Galenos'un yapıtlarının başlıca bileşenleridir ve onun tıpta kariyer yaparken kullandığı önemli araçlardır. Aslında, Galenos'un 500 dolayındaki yazılı yapıtının büyük çoğunluğu felsefe, tıp ve filolojinin alanına giriyordu. Galenos, felsefi bilginin tüm eğitimli insanlar, özellikle de tıp adamları için gerekli olduğuna inanıyordu; çünkü düşünsel bilgi mantık, etik ve fizikle ilgili kavrayışları da içeriyordu.

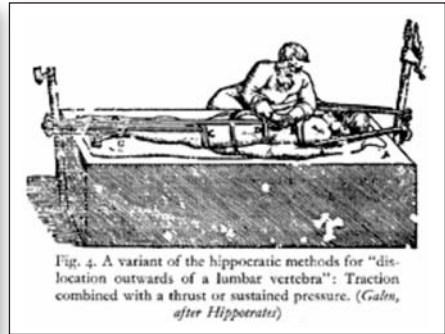
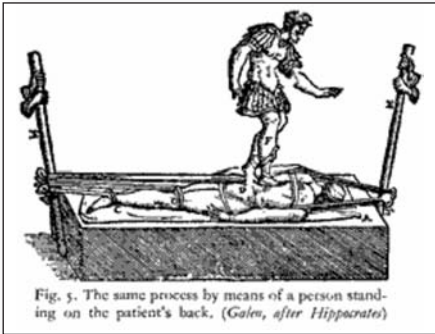
Çoğu öncülü ve çağdaşının aksine Galenos tıp ya da felsefe alanında herhangi bir düşünce okuluna girmekten kaçındı. Çünkü "neyin gerçek olduğunu " bulmaya yönelik tükenmez bir uğraş vermek ve başkaları tarafından ileri sürülen savların hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunun farkına varabilmek", bir felsefe ya da tıp grubuna bağlı olmanın çok çok daha önemliydi. Böyle bir bağlılığının olmayışı, Galenos'u kendi düşüncelerini ve fikirlerini geliştirirken öncüllerinin mirasına saygı duymasını, çağdaşlarını da eleştirebilmesini sağladı. Gelgelelim Galenos, çağdaşlarını öyle sık ve sert eştiryordu ki, giderek kendini beğenmişliği ve kavgacılığı öne çıktı.

MANTIK VE GERÇEĞİ ARAYIŞ

Galenos'un yöntemlerinin ve bakış açılarının merkezinde yer alan başat özellik azimle ve sabırla gerçeği arayışıydı. Kendi fikirlerini, daha önce başkalarınca ileri sürülmüş savları test etmek amacıyla bitki ve hayvanlar üzerinde (teşrih) kesip biçme deneyleri ve duylulara dayalı gözlemler yapardı. Mantığın gerçekleri ortaya çıkarmada önemli bir araç olduğuna inanırdı; ancak varsayımları test ederken mantığın çok dikkatli kullanılması gerektiğini, çünkü mantığın kişinin ulaştığı sonuçları çarpıtabileceğini söylerdi. Hem nedenin hem de gözlemin, gerçeğe ulaşmaya yardımcı olma ve ortaya çıkarılan gerçeği doğrulama gibi ikili bir amaca hizmet ettiği düşüncesindeydi. Ona göre, keşfetmek için en iyi yöntem, "neden"i, duylularla elde edilen ipuçlarıyla kaynaştırmaktı. Olguyu söylentiden ayırmanın önemine ilişkin görüşleri Galenos'un "cahillere ve bilim karşıtlarına karşı tükenmez bir savaş veren, gerçeğe kökten âşık" bir bilim adamı olduğu izlenimini güçlendirmektedir. Galenos, araştır-

malarının hatasız sonuçlara ulaşmasını sağlayan kendi yöntemlerinin diğer yöntemlerden çok daha üstün olduğuna inanıyor ve kendi yollarının dışında hiçbir yolu "yeterli" görmüyordu. Galenos'un bir kuramın doğasının ve niteliğinin değerini ölçmek için koyduğu bu katı ölçüt, bir bilim adamı olarak düzeyini her zaman korumasını sağladı.

Galenos öncüllerinin bazı fikirlerini benimseyip kullanmasına karşın yeri geldiğinde kabul görmüş kuramlardan uzaklaşmaktan çekinmezdi. Eskilerin otoritesinin, ortaya attıkları savların geçerlilik süresine bağlı olduğuna inanıyordu ve onların teorilerinin yenileriyle değiştirilmesine gereksinim duyulmadığı hallerde bile bu teorilerin aydınlatılması ve geliştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Eski bilimi yeniden ele alma ve kendi fikirleriyle birleştirme eğilimi, onun, ilerlemenin birikimsel bir süreç olduğu ve bilginin doğrulanması gerektiği yönündeki inancını yansıtmaktadır. Örneğin, Galenos geçmişte yanlış yorumlanmış bilimin doğrusunu ortaya çıkarabilmek için Hippokrates'in çalışmalarını da yeniden ele almayı gerekli görüyordu. Yüzyıllardır süregelen yanlış yorumlamaların geleneksel kalıbını kırarak çok daha doğru bir bilimin yolunu aralamayı ilke edinmişti.

ARAŞTIRMACI YAZAR GALENOS

Galenos, 1500 yıl gibi uzun bir süre bilim dünyasında önemini korumuş, yapıtları yüzyıllarca başvuru kaynağı olmuştur. Bu ününü, kaleme aldığı 500 kadar kitap ve birçok makale, risale (toplam 2,5 milyon sözcüğün üzerinde) yanında, deneysel tıp alanındaki araştırmalarına ve hazırladığı ilaç terkiplerine borçludur.

İslam dünyasında Şeyh'üs Seyadile; hekimlerin önderi, eczacılığın kurucusu, ilk spor hekimi gibi sanlarla tanınır. Belki en önemlisi bir düşünür olmasıdır. "İyi bir hekim, filozof olmalıdır" diyenlerdendir. İbni Ebi Üseybia, onu "etıbbai'l kibari'l muallimin" yani tıbbın seçkin öğretmeni diye nitelemiŐtir.

Antik Çağ Ege'sinde insan anatomisi ve fizyolojisi üzerinde çalışarak deney ve gözlemlerde bulunmuştur. Bir kısmı günümüze kadar ulaşan çok sayıda eseri Avrupa dillerine ve Arapça'ya çevrilmiş olmasından ötürü özellikle islam tıp bilginlerini etkilemiştir.

Eğitimini tamamlamak amacıyla Bergama'dan sonra İzmir, Corinthos ve İskenderiye'ye giderek buralarda tıp eğitimi gördüğünü söylemiştik. Eğitimi sırasında Aristocu felsefecilerle görüştü. Daha sonra Bergama'ya geri döndü. Roma'ya çağrılarak kralın küçük oğluna özel hekim olarak tayin edildi. Bu arada fırsat bulduğça boş zamanlarını değerlendirerek tıp ve felsefe konularında ders verirken, bu alanlarla ilgili olarak eserler yazdı. Ancak, Roma'da çıkan yangında aralarında Aristo gibi ünlülerin de bulunduğu çoğu kişiye ait kitaplarla birlikte kendi eserleri de yandı.

Hayatının sonuna doğru 166 yılında bir veba salgını oldu. İŞte bu dönemde tekrar Bergama'ya dönmüş, birkaç yeni eser daha yazmış ve 210 yılında 81 yaşında bu Şehirde ölmüştür. Galenos'un kardeŐleri yoktur, evlenmediğinden çocukları da bulunmamaktadır.

HİPOKRAT'IN EVET DEDIĞİNE GALENOS HAYIR DER

Galenos, anatomi ve fizyoloji alanındaki buluşları, yaptığı ilaç formleri ve bunların sonuçlarını tedavi alanına sokması ile büyük bir üne kavuşmuştu. Hekim, aynı zamanda erdemli

bir filozof olmalıydı diyen Galenos tedaviye, perhiz ve hastayı tanımak ile başlar. Önce zayıf

Etkili ilaçları kullanmak ve sonra güçlü ilaçları "zıttı zıtla tedavi" (contraria contrarius) veya "benzeri benzerle tedavi" (similia similibus) yöntemine geçmek onun başat ilkesiydi.

Bergama Kralı III. Attalos'un "zehire karşı panzehir" çalışmaları da kent kültürünün belleğinden ona ulaşmış olabilir.

Kendisinden yedi yüzyıl kadar önce yaşamış olan ünlü hekim Hipokrat'ın birçok düşünce ve yöntemini kabul eden Galenos, bunları geliştirerek uygulamıştır.

Batı dünyasında egemen olan; "Hippocrate dit oui, mais Galien dit non" (Hipokrat'ın evet dediğine Galenos hayır der) deyimini Prof. Süheyl Ünver'in yazdığı gibi bu iki büyük hekim arasındaki çelişkiyi göstermez. Bu deyim genellikle hekimler arasındaki düşünce ayrılıklarını belirtmek için kullanılmış ve zamanla atasözü haline gelmiştir.

GALENOS VE DENEYSEL TIP

Galenos, deneysel çalışmalarını koyun, inek, at, deve ve köpek gibi evcil hayvanlar ve arena hekimi oluşu nedeniyle de kurt, arslan ve fil gibi vahşi hayvanlar üzerinde yapmıştır. Canlı disseksiyon için bilhassa domuz ve keçi kullanmıştır. İnsanlar üzerinde disseksiyon çalışmaları yapmamış ve hayvanlar üzerindeki çalışmaların sonuçlarını insanlar için de uygun görmüştür.

Çukurova Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekanı ve Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. İter Uzel, deneysel

tıbbın Anadolu'da başladığını söyler. İter Uzel, deneysel tıbbı örnek olarak, M.S. I. yüzyılda yaşayan Anadolu Kralı Mitridates'in zehirlenmelere karşı giderek artan dozda zehirler alarak bağışıklık kazandığı bilindir.

Galenos, tiryak adıyla ürettiği preparat o dönemde Bergama kültürünün ve Asklepiyon literatürüne giren belki III. Attalos'a kadar giden panzehir elde etme çalışmalarının bir versiyonu idi. Tıptaki ilerlemenin deneysel çalışmalarla hızlandığına işaret eden Prof. Uzel:

"Kral Midritades'in hazırladığı 'tiryak' adlı ilaç, her derde deva olarak 2000 yıla yakın süre tıpta kullanıldı. Bugünkü mesir macununun da bu ilaçtan geldiği sanılıyor. Ancak Kral Mitridates, rakipleri tarafından zehirlenerek değil de kılıçla öldürüldü" diyor.

İlk fizyoloji çalışmasını, M.S. II. yüzyılda yaşayan Bergamalı Hekim Galenos'un yaptığını anlatan Prof. Uzel, 16. yüzyılda yaşayan Ambroise Pare'nin yaraları kaynar yağ yerine basit pansumanla iyileştirmesine kadar 15 asır boyunca hekimlerin rehberinin Galen olduğuna değinir. Batıda deneysel tıbbın 16. yüzyılda Rönesans döneminde başladığını belirten Uzel:

"Batıda deneysel tıp çalışmaları Galenos'un eserlerinin Latinceye çevrildiği 16. yüzyılda başladığı biliniyor. Galenos'un bugün okunmamasının nedeni ise eserlerinin Yunanca ve Latince dışında pek az dile çevrilmesi ve sıkıcı bir üslupla anlatılmasından kaynaklanıyor. 16 yaşında Louis Pasteur'dan önce, şarabın ocak ateşiyle yıllandırılması çalışmalarını yapan Galen, şöhretini 2,5 milyonu aşkın kelimededen oluşan anıtsal tıp kitaplarından kazandı" ifadesini kullanıyor.

Galenos'un 3 yıl cerrah olarak çalıştığı Bergama arenasında, cerrahiye ile ilgili çok fazla deneyim kazandığını anlatan Uzel: "Tıbbı 15 asır etkisi

altında bırakan Bergamalı Hekim Galenos, arenada yaralanan gladyatörler üzerinde ilginç deneyimler kazandı. Deneysel tıp çalışmalarını hiçbir zaman karınca, sivrisinek, bit gibi küçük hayvanlar üzerinde yapmayan Galenos, arslan, yılan, fil, kuş, balık, deve, kurt ve ayı gibi hayvanlar üzerinde çalıştı. Elinde her zaman çok sayıda maymun kemiği bulunduruyordu ve laboratuvarını da iskeletlerle dekore etmişti. Galenos, anatomik ve fizyolojik deneylerle yaptığı buluşlarda, deneysel tıbbın temelini atan araştırmacıların başında yer alıyor" diyor ve ayrıca, 15. yüzyılda Amasya'da yaşayan ünlü Türk Hekimi Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun da deneysel tıp çalışmaları yaptığını belirterek, yılan zehirine karşı yaptığı ilacın etkisini, kendisini yılanla ısırıp, panzehiri içerek denediğini ve başarılı olduğunu vurguyor.

Galenos'un yaşadığı çağda ölü insanlar üzerinde çalışma etik sayılmadığından anatomi çalışmalarını köpek, domuz, keçi ve maymunlar üzerinde yapmak zorunda kaldığını söylemiştik. Hayvanlar üzerindeki diseksiyon çalışmalarıyla anatomi bilgisini arttıran Galenos, insan yapısı hakkındaki bilgilerini ise gladyatörler okulunda geliştirdi. Dağ başında bulduğu bir sporcunun iskeleti ona kemikler hakkında yeterli bilgiler sağlıyordu. Seyircilerin bozulmaya başlayan uyumsuz yapıları ile sağlıklı gladyatörleri karşılaştırıyor ve sürekli beden hareketlerinin sağlıklı yaşam için ne denli gerekli olduğu sonucuna varıyordu. Buna dayanarak bilinçli beden hareketleri ile fizyoloji ve tedavi ilişkisini kuran ilk tıp doktoru oluyor ve bugünkü spor hekimliğine öncülük ediyordu.

Yaptığı cesur ve akılcı deneyler sonunda, birçok organın görev ve işleyiş sistemini açıklamayı başaran Galenos, bu sonuçları tedavi alanında da kullanmıştır. Kan dolaşımı sistemini tarif etmiş, arterlerin görevlerini belirtmiş, kanın arterlerden venlere geçtiği, iradi hareket merkezinin beyin olduğu, kalbin kan dağıtım görevini üstlendiği ve karaciğerin beslenmeyi düzenlediği gibi pek çok fizyolojik olayı aydınlatmayı başarmıştır. Galenos'un deneysel tıp çalışmaları Prof. İlder Uzel tarafından aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Galenos'un deneysel tıpla ilgili eserinin Süleymaniye Ayasofya Kütüphanesindeki bilinen tek nüshasının ilk sayfası "Galenos'un deneysel tıp çalışmalarını yaptığı hayvanların listesi, çoğu üzerinde çalışması zor olan maymunlar, atlar, köpekler, kurtlar, ayılar, yılanlar, arslanlar, koyun-

lar, develer, inekler, vaşaklar, geyikler, sansarlar, fareler, değişik türdeki kuş ve balıklar ile filler olmuştur. Kemikleri kalmış kadavralar dışında insan vücudunda disseksiyon yapmamıştır. Elinde her zaman çok sayıda maymun kemiği bulunduruyordu, yazdığına göre bunları elde etmenin en iyi yolu, maymunları nemli toprağa gömmektir. Herhalde Galenos'un laboratuvarı iskeletler ve iyi seçilmiş disseksiyon örnekleriyle dekore edilmişti.

Galenos, insan vücudunun fonksiyonlarını büyük bir tutkuyla inceledi ve bunları anlatmak için hayvanları disseke etme yolunu seçti. Disseksiyon için en çok tercih ettiği hayvan, Kuzey Afrika ve Cebelitarık'ta yaşayan "Macaca Sylvanus"lar idi. Avrupa'da yaşayan tek kısa kuyruklu tür olan bu maymun, halen Cebelitarık bölgesinde yaşamaktadır.

Fakat canlı disseksiyon (viviseksiyon) için domuz ve keçileri öneriyor, canlı maymunları rahat bırakın" diyordu.

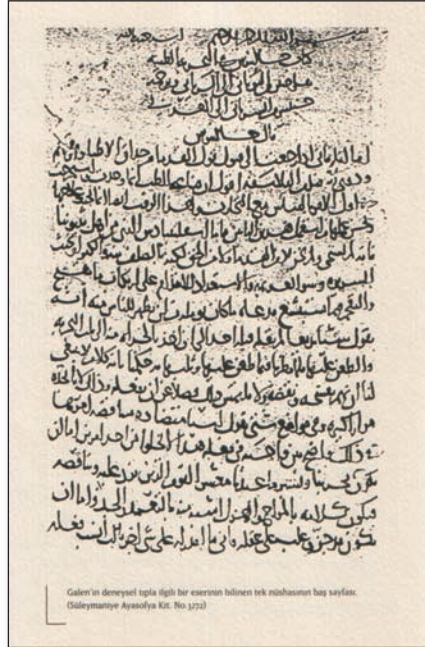
SİNİRLERİ TANIMA

Kesiler pek hızlı ve acımasız yapılmalıdır. İşte bu merhametsiz yaklaşımı Galenos'a önemli bir keşfin yapılmasını sağlamıştır. Bir domuzda viviseksiyon yapıyordu. Boyun bölgesindeki sinirleri solunum etkisini belirlemek için, teker teker kesiliyor, domuz ümitsizce sesler çıkarıp çırpınıyordu. Galenos, günümüzde "rekurrent" veya "inferior laringeal" sinir olarak bilinen iki sinirden birini kesti ve hayvanın ses çıkarması birden durdu. Deneyi köpek, keçi ve diğer hayvanlarda tekrarladı, sonuç hep

aynı idi: Rekurrent laringeal sinir ses siniri idi Bu, deney tıpta devrim yaratan bir olaydı, kanıtladığı başka bir şey de beynin yönetici durumda olması idi. Böylece Aristo'nun eski teorisine göre mental özelliklerin kalpte bulunması düşüncesi artık tamamen bitmişti.

Artık Galenos'un bıçağı, kaleminden daha fazla çalışıyordu. Bir glad-yatör hekimi olarak yüzlerce vahşi hayvanın öldürüldüğü arena ile bağlan-tılarını bildiğimiz için ses siniri demonstrasyonunun aslanlarda bile yapıldığını okumak bize şaşırtıcı gelmemelidir. O, arenada hekimlik ya-parken arslarda da bu sinir bölgesini görme şansı elde edebilmişti. Daha sonra teorisini insanda da kanıtladı. Bunlardan bir örnek, başka bir cerrah tarafından guatr'ı genişçe çıkarılan bir çocuktur. Operasyon başarılı idi, fakat çocuk dilsiz kalmıştı. Yani iki rekurrent laringeal sinir de kesilmişti.

Galenos burada bir adım daha ileri giderek laringeal sinirin nasıl görev yaptığını anlamaya çalıştı. Bu sinir, vücudun diğer bölümleri gibi "en iyi yerde" bulunuyordu, larinksi hedefleyerek aşağıya göğüσε doğru inip, "geniş" arterin etrafında kıvrılarak tekrar larinkse geri dönüyordu. Günümüzde bu yapının açıklanması çok kolaydır. Organların böyle yerleşimi, em-briyolojik gelişime bağlı bir durumdur. Ama gerçeği söylemek gerekirse, Galen'in fiziyojisi çok basitti, örneğin kasın kon-traksiyonunu kabul etmiyordu. Fakat ortaya çıkan problemleri çözmeye çalışıyor, rastlantıya yer vermiyordu. Böylece, ses kısıl-ması olayında laringeal sinirlerin sonlandığı yerde vertikal yönde uzanan kasları sorumlu tuttu. Ses olayı, tendonların vertikal yönde çekmesine bağlı idi. Çekme ile ses siniri de aynı yönde beraber uzamalı idi. Böylece ses siniri

Galen'in deneyel tıpla ilgili bir eserinin bîlânet tek nüshasının baş sayfası. (Süleymaniye Ayasofya Kit. No 1712)

önce göğüse doğru uzanıp geniş-güçlü arteri bir makara gibi kullanacak ve sonra da vertikal olarak yukarı dönecekti. Galenos, geliştirdiği bu makara teorisine pratik örnek vermek için bu yapıyı manivela ile çalışan, vertikal ipleri ve makaraları olan ve tıpta tibia-femur kırıklarının reduksiyonu için kullanılan glossocomion'larla kıyaslamak istemiştir. Gerçekten de, anatomik yapı ve glossocomion yan yana konulduğunda şaşılacak bir benzerlik görülür. Bu deneyleriyle temelde yanlış olan bu yorumuna rağmen Galenos, deneysel tıpta nihai amacına varmıştır.

Bu da, organ işlevinin açıklanması = fizyoloji olarak özetlenebilir, ya da kendi sözleri ile "insanoğlunu yaratan kutsal varlığın kutsal destanı".

HASTALIKLAR VE GALENOS'A GÖRE NEDENLERİ

KANSER

M.Ö. 3 binli yıllarda eski Mısır'da Imhotep tarafından yazıldığı tahmin edilen tıbbi bir papirusta meme kanseri ile ilgili ilk kayıtlara rastlanmıştır. Imhotep bir hekim ve mimardır ve büyük olasılıkla basamaklı piramidin M.Ö.30. yüzyılda planlayıcısıdır. Edwin Smith'in ortaya çıkardığı bu papirusta 9 meme hastası anlatılmaktadır ve bu hastaların hepsi erkektir. Memedeki tümör çıkarıldıktan sonra kanamanın durdurulmaması ve böylece kara safranın akması gerektiğini belirterek İskenderiye'li Leonides'ten daha geri bir uygulamayı savunmuştur.

Galenos'a göre, kara safra kendi haline bırakıldığında hemen koyu renkli bir tümör yaratır ve zaman içinde kanser denilen hastalığa sebep olur çünkü bu vücut sıvısı son derece tehlikeli ve habistir. Daha yumuşak huylu olduğu zamansa deriyi aşındırarak gözle görülür bir yaraya dönüşmeyen gizli kansere sebep olur. Damarların vücudun hastalıklı bölümüne ulaştığı net olarak görülebiliyorsa, buna benzer hastalıkların

ve özellikle de kanserin kara safradan kaynaklandığı kesindir, çünkü damarlar koyu kıvamlı kara safrayı özümsemektedir. Çünkü insan doğası sürekli kanı temizlemeye çalışır, kanı kötü maddelerden ayırıştırarak bunları vücudun önemli bölümlerinden uzağa, bazen mideye ve bağırsaklara, kimi zaman da deri altına yönlendirir.

Küçük zerreciklerden oluşan maddelerin hepsi deriden geçebilir ve terleme örneğinde olduğu gibi, bazen bu gözle görülebilir bir süreçtir. Fakat daha büyük parçacıklardan oluşan maddeler derinin katmanlarından geçemeyip burada kısılı kalır ve sıcak olan bütün maddeler şarbona sebep olurken, sıcak olmayan maddeler kansere yol açar. Eğer kara safra ılımlı niteliklere sahipse, kanla karıştıktan sonra kırmızı elefantiyazise sebep olur; bulunduğu yerde ne kadar çok kalırsa, rengi ve kıvamı da o kadar koyulaşır.

Galenos, melankolik kadınların neşeli kadınlara oranla meme kanserine yakalanma olasılığının daha fazla olduğunu düşünüyordu. Günümüzde yapılan psikosomatik araştırmalar ise meme kanserinin kişilikle de direkt bağlantılı olduğunu kanıtlamıştır. Bugün “Kötü huylu hastalık” diye bilinen kanserin iyi huylu diye bilinen insanlarda biraz daha fazla olduğu bilinmektedir. Bu bilgi “Acı patlıcanı kırağı çalmaz” atasözünü anımsatmaktadır. Galenos bu konuda da haklı çıkmıştır ve bu bilgi onun ne kadar iyi bir gözlemci olduğunu kanıtlamaktadır.

VEREM

Bergamalı Galenos, veremi az bulaşıcı bir hastalık diye nitelemiş; ateş, terleme ve hemoptiziyi erken belirtiler olarak kabul etmiştir. Tedavisi için de perhiz ve egzersiz yapmayı, seyahat etmeyi önermiş, buna karşın ilaç kullanılmasını tavsiye etmemiştir. Galenos’un verem tedavisi için önerdiği perhiz, egzersiz, seyahat etmek, istirahat, öksürüğün kesilmesi, göğüs yakıları, toplardamardan kan alımı, sülük uygulaması, kusturucular, müshiller ve kabartıcı maddelerle ciltte yaralar oluşturma şeklindeki yöntemler ise kendisinden sonra 1000 yıl boyunca değişmeksizin uygulanmaya devam etti. Galenos hastayı etki altına almak için, bugün dahi bazı hekimlerin söylediği gibi; “ Ne söylüyorsam onu yap. En iyisini ben bilirim ” demektedir.

PİNEAL BEZ VE YAŞLANMA

Pineal bez nöroendokrin bir organdır ve kendisinin en iyi bilinen ana hormonu melatonin yoluyla, birçok organ ve sistem üzerine güçlü bir düzenleyici etkisi vardır. Vücuttaki diğer organ fonksiyonlarında olduğu gibi, pineal bezde de ilerleyen yaşla birlikte gerilemeler oluşur ve bu melatoninin azalmasıyla kendini gösterir. Melatoninin kan ve dokulardan kaybı, psikosomatik bozuklar, tümoral hastalıklar, immün zayıflamalar ve enfeksiyonlar gibi yaşa bağımlı bazı değişikliklere neden olmaktadır. Yazıda memeli canlıda pineal ve yaşlanma süreci ile birlikte melatonin ritim değişiklikleri özetlenmiştir.

Pineal bez M.Ö. 300. yılda İskenderiyeli Herophilus (325-280) tarafından tanımlanmıştır. Bergamalı Galenos, pineal bez için, çam kozalağına benzemesi nedeni ile konareion (Latince conarium) adını kullanmıştır. Bu sözcük pineal bezi innerve eden *Nervi conarii* adı ile günümüzde de sürmektedir. Pineal sözcüğü ise yine Latince çam kozalağı anlamına gelen *pinealis* sözcüğünden gelmektedir.

KBB TARİHÇESİNDE ALERJİK RİNİT

Son yıllarda alerjik hastalıkların tanı ve tedavisinde sağlanan hızlı ve kapsamlı ilerleme, gözlem ve deneyime dayalı birçok eski inanca bilimsel destek getirmiş ve gerek tanı gerekse tedavide yeni olanaklar kazandırmıştır. Sadece İç Hastalıkları, Çocuk Hastalıkları kliniklerinde değil, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları, Göğüs Hastalıkları ve Dermatoloji kliniklerinde de kendi branşlarına özgü alerjik hastalıklara yönelik hizmet veren laboratuvarlar kurulmuştur.

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren hasta ve yaralılara ait çeşitli bilgi ve tedavi yöntemlerini kaydetme konusunda, o zamanın olanakları içinde çeşitli uygulamalara (duvar resimleri, kil tabletler, papirüs ve parşömenler) kullanılmıştır. Bütün bunlar şekil olarak bugünkü tıbbi kayıtlardan ne kadar farklı, ne kadar ilkel olsalar da hatta yanlış tedavi yöntemlerini içerseler bile, bir sonraki neslin tıp alanında daha başarılı olmasını

sağlamıştır. En çok tanınan tıbbi papirüslerden birisi olan Ebers Papirüsü, Mısır'daki Teb şehri yakınlarında bulunmuş ve Alman arkeolog Prof. Dr. George Ebers'e satılmıştır. M.Ö. 1550 yılında yazıldığı tespit edilen papirüsün en önemli kısımlarında göz, kulak, burun ve tümörler hakkında, zamanına göre ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Eski Ege'de gelişen tıp ilminin doğrudan doğruya Greklere ait olmadığı, Mısır, Babil ve Asur gibi eski uygarlıkların bilgilerinden etkilendiği bilinen bir gerçektir. Tıbbın babası olarak bilinen İstanköy'lü Hipokrat, M.Ö. 5. yy'da burun poliplerinden söz eder.

Genel olarak tıpta otorite olarak kabul edilen Bergama'lı Galenos ve Türk-İslam dünyasından İskit Türklerinden Razî (864-925) ile Kurtuba-Endülüs'lü Zehravî (936-1013) eserlerinde burun ve paranazal sinüs hastalıkları ve bunların tedavileri konularına da değinmişlerdir. Buhara'lı İbn-i Sina (980-1037), Kanun fi't-Tıp adlı eserinde burun hastalıklarından ayrıntılarıyla söz ederken burun anatomisini içeren çizimler göstermektedir. Osmanlı devri bilim adamlarından Amasya'lı Şerefeddin Sabuncuoğlu (1386-1470), üç kitabından biri olan Kitâbü Cerrahiyeti-l Haniye adlı eserinde, buruna yönelik cerrahi müdahaleleri gösteren resimler ve o dönemde kullandığı cerrahi aletleri ile müdahale sırasındaki pozisyonları göstermektedir.

KAN ALMA

Galenos, İskenderiye Okulu'nda yaygın bir şekilde kan alma işlemini uygulamıştır. Ad Glauconem de Medendi Medhodo ve Ars Parva adlı eserlerinde bu konuda bilgi bulmak mümkündür.

Genellikle kan almanın aynı zamanda vücut üzerinde araştırma yapma olanağı da verdiği dikkat çekilmiş; hangi damardan ve vücudun neresinden kan alınabileceğinin belirlenmesi ile ilgili çalışmalar ister istemez insan vücudunun incelenmesi zorunluluğunu getirmiştir. Çünkü her damardan veya vücudun herhangi bir yerinden kan

almak mümkün değildir. Gerek Klasik dönemde gerekse daha sonraki dönemlerde, kan alma işlemi iki durumda uygulanmıştır.

- 1) Sağlıklı insanda (sağlığı korumak üzere).
- 2) Hastada kan alma işlemi tedavinin bir parçası olarak.

Hastalıkların tedavisinde kusturarak ve müsilaj maddelerle vücut temizlenmeğe çalışmış, ancak bunların yanı sıra, zaman zaman değişik yöntemlerle kan alınması yolu da tedavinin bir parçası olarak denenmiştir. Kan alma daha çok gut, eklem ağrıları, epilepsi, melankoli, şişler, bazı ateşli hastalıklar, baş ağrıları, bazı akciğer hastalıkları ve bazı bulacı hastalıklarda uygulanmıştır.

SAĞLIK VE VÜCUT SIVILARI

İnsan vücudunda kan, balgam, sarı safra ve kara safra vardır; bunlar vücudun doğasını meydana getirir ve bunlar aracılığıyla acı hissedilir ya da sağlığın keyfi sürülür. En mükemmel sağlığa, bu sıvılar –yani birleşimleri, güçleri ya da miktarları– vücutta doğru oranlarda bulunduğu ve doğru biçimde karıştığında ulaşılır. Bu vücut sıvılarından biri eksik olduğunda, aşırı miktarda bulunduğu ya da vücutta diğer sıvılarla karışmadan yalıtılmış durumda olduğunda ağrı hissedilir. Bir vücut sıvısı yalıtılmış durumdaysa ve kendi başına bulunuyorsa, vücudun o sıvıdan mahrum kalan bölgeleri hastalanır ve hatta sıvının toplandığı organlar, aşırı yüklenme sebebiyle insana acı ve rahatsızlık verir. Ayrıca, bu sıvının lüzumsuz miktarından fazlası vücuttan akıtılırsa, akıtma işlemi de acı verici hale gelir. Ancak bu sıvı vücudun içine ilerlerse, diğer sıvılardan ayrılıp kendi başına hareket ederse, biraz önce sözü edilen her iki ağrı da

ΓΑΛΗΝΟΥ ΟΤΙ ΑΡΙΣΤΟΣ

ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ.

ΙΟΝ ἢ πεπύθησιν οἱ πολλοὶ τῶν ἀθλητῶν, ἀλλ' οὐ μόνον τὸ μέλι ὀλυμπιονίκαις γρηθῶν, 40
μηδὲρ δὲ πρῶτην ὡς τόπον τυχεῖν, ἀλλ' ἐπιθυνοῦντες, τῶν δὲ τῶν ἢ καὶ πῶς πολλοῖς τῶν ἰατρῶν
συμβίβηκεν, ἔπαινον οἱ μὲν γὰρ Ἱπποκράτει, καὶ πρῶτον ἀπαιτῶν ἡγεῖσθαι, γρηθῶν
δὲ αὐτοῦς ἐν ὁμοίαις ἰκάνω, πάλιν μάλιστ' ἢ ὄσον πρῶτησι, οἱ μὲν γὰρ, ὁ μικρὰν μοῖραν
ὡς ἱατρικῆς φησὶ συμβάλλουσα τῶν ἀσρονομίαν, καὶ διδόνοντι τῶν ταῦτα ἡγεμονίαν
ἢ ἀνάγκης γυμναστῶν. οἱ δ' ὁ μόνον αὐτοὶ μετέδρασαν τὸ τῶν ὁδῶν, ἀλλ' ἢ καὶ οἱ
μῆσοι μίμνησται, καὶ μὲν δ' ἢ καὶ φύσιν σώματος, οἱ μὲν ἀκριβῶς ἀξίους γυμναστῶν, ἀρ-
χῶν εἶναι φασκόν αὐτῶν τῶν καὶ ἱατρικῆς λόγῳ παύσης. οἱ δ' ὅτι καὶ πῶς τὸ τῶν αὐτῶν ἀφῶσι, ὡς ὁ μόνον
ἕκαστος τῶν μορίων ὅσων, ἢ πλοκῶν, ἢ διαπλάσμων, ἢ μίγθῶν, ἢ τῶν πῶς τὰ ἡγεμονίαν κοινωνίαν, ἀλλ' ὅδε τῶν
ἐπισμῆσι πέντε, καὶ μὲν γὰρ ὡς ἴκτ' ἢ μὴ γυμναστῶν κατ' ἕδραν καὶ γρηθῶν διακρίσει τὰ νοσήματα, συμβαίνει τοῖς ἰα-
τροῖς ἀμαρτανῶν, τῶν ἑραπιδύκων σὺν τῶν Ἱπποκράτει μὲν ἐρῆτ' ἐπιπένη τῶν λογικῶν ἡμᾶς φασκόν δια 50

mutlaka hissedilir; hem vücudun bu sıvıdan yoksun kalan bölümü ağrıır, ikinci olarak da fazlalığın toplandığı bölümde ağrırlar hissedilir.

Bu sıvılar birbirleriyle doğru oranlarda bulunuyorsa vücut gerçekten de sağlıklı demektir fakat sıvılardan biri vücutta, yani damarlarda veya vücudun belirli bir bölümünde tek başına, aşırı miktarda bulunuyorsa vücut hastalanır.

Zaten biraz önce kara safra yüzünden vücudun belirli bir bölümünde başlayan hastalıklardan söz ederken, varisli damarları ya da hemoroitleri cerrahi müdahaleyle alınan insanların melankoliye tutulduğunu belirtmiştim. Tıpkı ciltte olduğu gibi, vücudun içindeki organlarda da benzer hastalıkların ortaya çıktığını varsayabiliriz. Sarı safra belirli bir bölgede saldırıya geçtiğinde, şüphesiz erizipel (yılancık) hastalığı belirecek, fakat kara safra saldırıya geçtiğinde süreç şirpençe ve kanserle sonuçlanacaktır. Fakat vücudun içindeki organlara, aynı hastalıklara maruz kalsalar dahi, müdahale edilemez.

Bu bilgiler ışığında hastalığın nedenini kesin olarak teşhis etmek mümkün olmaktadır; hem sarı hem kara safranın besbelli bağırsakları kemirdiği, hatta hangi organa yerleştiyse ona zarar verdiği apaçık ortadadır ve bu sıvılar dizanteriyi tedavisi mümkün olmayan bir hastalık haline getirmektedir. Kara safra yüzünden ülserleşen hiçbir organın tedavisinin mümkün olmadığını daha önce söylemiştim, tabii etkilenen bölgenin eksizyonunu, yani etkilenmeyen bölgelere kadar olan kısmı daire şeklinde kesip çıkarmayı tedavi yöntemi olarak adlandırmak isterseniz o zaman durum değişir. Dolayısıyla bağırsaklar kara safra ve sarı safra

yüzünden nasıl tedavi edilemeyecek biçimde ülserli hale getiriliyorsa, aynısının vücudun derinlerinde bulunan ve bağırsaklardan çok daha önemli olduğu düşünülen diğer organlar için de geçerli olduğu apaçık ortadadır. Üstelik bağırsaklar söz konusu olduğunda tedavi daha kolaydır, çünkü anüsten zerk edilen ilaçlar hemen bağırsağın zarar görmüş bölgesine ulaşmaktadır, oysa vücudun diğer organlarına ulaşmak bu kadar kolay değildir. Galenos'un kara safra kavramı belki de mide ve barsak kanamalarının enzimlerle renk değiştirip siyahlaşması sonucu oluşan "Melena" (dışkı ile atılır) veya "hematoçezya" (kusma ile çıkarılır) adındaki bulguları gözlemlemesi ile gelişmiştir. Galenos kara safra, sarı safra, balgam, sıvının koyulaşması, kanın visköz-yapışkan hal almasını hastalığın nedeni saymış, oysa bunlar hastalık belirtisidir.

Kara safradan kaynaklanan hastalıklara gelince, eğer bu vücut sıvısını boşaltan ilaçları kullanarak hastanızın vücudunu hemen temizlerseniz, kansere kadar uzanabilen gelişmelerin önünü kesmiş olursunuz.

KARA SAFRA

Kara safra hakkında en iyi eserleri Efesli Rufus yazmıştır. Bazı hekimler, vücut sıvıları hakkında tartışıp bunları incelemenin tıp bilimine pek yararı olmadığını ileri sürerken Galenos ise neyin yararlı ve gerekli olduğunu değerlendirip ardından mantığa göre buna açıklık getirmiştir. Sonuç bölümünde Galenos, "vücut sıvıları kuramının değersiz olduğuna inanan kişiler tarafından ileri sürülen iddiaları ve kanıtları çürütür. Görüşlerini aktarırken kafa karışıklığı yaratmamak için, her vücut sıvısına verilen çeşitli isimlerden sadece birini kullanır ve onları baştan sona bu terimleri kullanarak tanımlamaya çalışır. Fakat vücut sıvılarının dış görünüşünün neye benzediğini belirtirken hemen herkesin en iyi bildiği vücut sıvısını anlatarak başlar.

Bu vücut sıvısının, bir atardamar ya da toplardamar yaralandığı zaman, içinde depolandığı boşluklardan hemen dışarı aktığı görülür. Toplardamarlardan geldiğinde daha kırmızıdır, fakat atardamarlardan boşaldığında daha sarı olduğu dikkati çeker. Her iki tür de sadece vücuttan çıktığında değil, hâlâ vücudun içindeyken de hemen katılaşmaya başlar. İki durumda da böyle olur. Pıhtılaşma süreci en son noktasına erişince bir

trombus oluşur, eski Egeliler katılaşıp kanı tarif etmek için bu sözcüğü kullanırlar. Ayrıca sadece mide ve bağırsak boşluklarında değil, yanı sıra idrarın depolandığı mesane boşluklarında, akciğerlerde ve nefes borusunda, diğere bir deyişle karın ve akciğerler arasındaki atardamarda ve kadınların rahimlerinde de pıhtılaşıyor gibi görünmektedir. Bu vücut sıvısı genellikle kırmızı renktedir, dolayısıyla en iyi kalitede kan aslında tam anlamıyla buna benzer. Fakat zaman zaman daha sarı ya da belki biraz daha siyah olduğu da görülür, tabii ki kıvamının da daha sulu ya da yoğun olduğuna tanık olmak da mümkündür. Bazen, bir damarı açılan kişilerin kanının, nemi soğurması nedeniyle sulu olduğu görülür ve pıhtılaşma sırasında sulu kısım ayrışarak kanın üstüne çıkar.

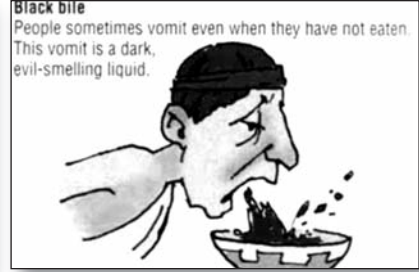
İçilen bir sıvının karaciğerde üretilen kanla birlikte vücutta taşındığını varsaymak oldukça akla uygun görünmektedir, çünkü sıvı daha sonra vücuttan sadece idrarla değil, aynı zamanda ter yoluyla ve algılanmasının mümkün olmadığı söylenen soluk verme süreciyle de atılır. Kimi zaman balgam da kanın yüzeyinde yüzüyor gibi görünür, oysa aksine kan o kadar yoğun ve koyu renklidir ki ham katrana benzer.

Bu nedenle, toplardamar ve atardamarlardan akan madde ne olursa olsun, nasıl görünürse görünsün, yalnızca kan diye adlandırılır, çünkü biraz önce sözü edilen farklı görünüşlü sıvıların hiçbirine değişik isimler verilmemiştir. Her türlü kan, vücutun etli bir bölgesine açılmış derin bir kesikten akıyor olsa bile hemen pıhtılaşmaya başlar.

Yoğun ve koyu renkli kana benzeyen, kusma ya da dışkılama sırasında salgılandığında görülebilen başka bir sıvı daha vardır, fakat bu sıvı pıhtılaşmaz, uzun bir süre boyunca çevredeki havayla temas halinde olduğu takdirde dahi katılaşmaz. Kimi zaman bu sıvı, kusan kişinin ağzında keskin ve ekşi bir tat bırakır, fakat bazen de fark edilebilir bir özelliğı yoktur, çünkü kan gibi şeker ihtiva etmez, yine kan ve balgam gibi tuzlu da değildir, sarı safra gibi acı olduğu da söylenemez. Dolayısıyla tuzlu kan ve balgamın sağlıksız olduğunu açıkça söylemek mümkündür.

Kan genellikle tatlıdır; ama balgamın da tıpkı su gibi belirli bir özelliğı yoktur. Fakat niteliğı doğal yöntemle değiştirilirse sadece içindeki tuz miktarı artmaz, aynı zamanda içeriğindeki şeker bir miktar artar ve buna

karşın tadı keskinleşir. Bu vücut sıvısına, rengi beyaz olduğu sürece niteliği nasıl olursa olsun balgam denir. Diğer her vücut sıvısına özgü nitelikleri taşır, diğer bir deyişle tamamen katılaşmaz. Bir vücut sıvısının

salamura tadında ya da tuzlu diye tanımlanması terminolojide değişiklik yaratmaz, çünkü her iki sözcük de aslında aynı şeyi anlatmaktadır.

Kusan insanların ağızında her seferinde acı bir tat bırakan bir vücut sıvısı daha vardır. Kimi zaman krem rengi görüldüğü için her zaman sarı renkli olduğunu söyleyemeyiz, fakat sarı rengini tutarlı biçimde koruyorsa, kıvamının krem rengi olduğu haline göre daha yoğun ve koyu olacağı kesindir. Bu gerçeklerden yola çıkarak, vücut sıvıları hakkında hakikaten bilgili olan herkes, iyi bir nem oranıyla sulu bir kıvam birleştiği zaman sarı safranın renginin daha solgun görüneceğini tahmin edebilir. Bazı insanlar bu nemli kıvama sulu, diğerleri de seröz derler, çünkü idrar ve terle aynı kategoride değerlendirilmesi mümkündür. Sulandırıldıktan sonra sarı safranın rengi nasıl soluyor ve kıvamı seyreliyorsa, uzun süreler boyunca buharlaştırma işlemine tabi tutulunca da çiğ yumurta sarısı rengini almaktadır. İşte bu nedenle “yumurta sarısı” renginde olduğu söylenir. Bu safra, krem rengi de olsa, sarı ya da yumurta sarısı da olsa, damarlarda üretilmektedir.

Midede, pırasa yeşili renginde bir başka salgı daha üretilmektedir. Bu sıvıya da rengi pırasa rengini andırdığı için “pırasa yeşili” denmiştir. Hatta sıvılardan birine, mavi çivitotu renginde olduğu için “çivit” denilmektedir.

Kara safra, pıhtılaşmadığı için koyu renkli kandan ayırt edilebilir, fakat elbette özellikle siyah olduğu görülen her şey kara safra değildir. Bu tür şeyler sıklıkla kusmuk ve dışkıda görülmelerine rağmen kara safradan

tamamen farklıdır, sadece yoğunluk değil, algılanabilen keskinlik açısından da farklar vardır aralarında. Bu diğer maddelerde ekşilik ve keskin bir tat yoktur, oysa kara safranın bu özellikleri taşıdığı duyularımızdan ikisi aracılığıyla anlaşılabilir: kusanlar bu farkı tat alma duyularında ve koku alma duyularında hissederler, kokuyu çevredekiler de alır. Fakat bu maddeler, kara safra gibi toprakla bir araya getirildiklerinde köpürmezler. Fakat kara safra bu açıdan keskin sirkeyi andırıyor olsa bile, yoğun parçacıklardan oluşan özünüle tamamen zıt bir madde de içerir, bu nedenle katkısız haliyle vücutla temas ettirildiği zaman, temas ettiği organları önce aşındırarak çürütür, sonra da tamamen ülserleştirir. Sirke, zerreciklerden oluştuğu için vücuttan atılabilir, fakat kara safra yoğun kıvamlı olduğu için vücuda yerleşir ve aşınmaya neden olur.

Bunlara bakarak kara safranın gerek vücut sıvıları, gerek atık madde ya da besin olsun, diğer siyah maddelerden farklı olduğu görülebilir. Bir sinek ya da başka bir yaratık, tıpkı koyu kıvamlı tuzlu sudan kaçacağı gibi kara safradan da uzak durur, tadına bakmak istemez, çünkü Ölü Deniz örneğinin ispatladığı üzere, yoğun tuzlu suda hiçbir şey yaşamaz. Bu sebeple kara safra fazla ısıtıldığı zaman tahrip edici bir oluşum olduğunu düşündürmektedir. Elbette, unutmamalısınız ki, sarı safranın ısıtılmasından elde edilen kara safra, tıpkı sarı safranın kandaki tortuya benzeyen bir sıvıdan daha yıkıcı olması gibi, önceki cümlede değinildiği gibi kara safradan daha da tahrip edicidir.

Tıp alanında çalışma yapanlar, bunun görüntüsünün zeytinler ezildiğinde ortaya çıkan sulu sıvıya ve şarap posasına benzediğini söylerler. Ama başka örneklerde olduğu gibi, bu örnekte de maddelerin aynı isimleri paylaşması insanları aldatılabilir ve iki vücut sıvısı hakkında konuşulduğu zaman yanılabilir, kara safranın bazen kusmakta ve dışkıda görülmesinin iyiye işaret olduğunu sanabilirler.

Bu iki sıvının vücuttan atılması esnasında neler olduğunu uzun deneyimler sonucunda öğrenmemiş olan kimselerin, son derece kötü huylu bir sıvı vücuttan çıkarıldığı zaman insan vücudunun zarar göreceğini öğrenince hayret etmesi ve bu gerçeğe inanmaması anlaşılabilir bir şeydir; onlar tam tersinin gerçekleşeceğini, zararlı sıvı vücuttan atılınca insanın sağlığına kavuşacağını sanabilirler. Kara safra, kalın ve ince bağırsaklardan dağıtılıp karaciğere geldiği için, kıvamının bir bölümü zerrecik-

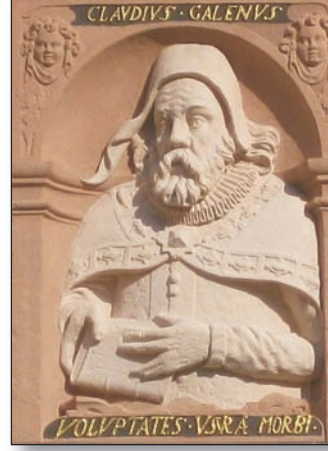

lerden oluşur fakat farklı yiyeceklerin nasıl farklı kıvamları varsa, bu sıvının da bir kısmı daha büyük parçacıklardan oluşmaktadır. Doğanın insan vücudunu kontrol ettiğini ve onu hayatta tutmak için her şeyi yaptığını biliyoruz. Yiyecek ve içeceklerdeki gereksiz maddelerin boşaltımı için faaliyet gösteren geçitleri de inceleyebiliriz ve bu nedenle bunların hiçbiri bize şaşırtıcı gelmeyecektir. Hacamat etme yoluyla akıtılan kanın kuru ve sıcak bünyeli vücutlarda daha yoğun kıvamlı ve koyu renkli olduğu görülmektedir; benzer biçimde, kanın görüntüsü ve kıvamı yılın hangi dönemine, nerede olunduğuna, fiziksel koşullara, yaşam biçimine ve diyetle göre de değişmektedir. Diyet konusunda şunu belirtmekte yarar var, kuru ve katı parçacıklardan oluşan yiyecekler vardır; örneğin mercimek, salyangoz, öküz ve keçi eti –özellikle de bunlar kurutulmuşsa–, ayrıca kıvamlı ve posalı koyu kırmızı şarap. Örneğin, artıp azalan ateş gibi sıcak ve kuru bir mizaçtan kaynaklanan bütün hastalıklar da, koyu kıvamlı ve renkli kana sebep olur. Uzun yaz mevsiminden sonra ortaya çıkan kronik enfeksiyon da artıp azalan ateş gibi bu tür kanı meydana getirir. Hastalığın özellikle dokuzuncu gününde, ama bazen de yedinci veya on birinci gününde midesi -kara olarak nitelenen organların arasına katılabilir– boşaltılan hastaların büyük çoğunluğu iyileşmiştir.

Bu kara maddeler arasında pek çok fark bulunmaktadır; bazılarının doğası kara safraya daha yakınken, bazıları vücuttan atılırken yakmaz veya kötü bir koku saçmaz, fakat birçoğunun nitelikleri bu iki özelliğin arasında bir yerlerdedir. Hasta olan kişilerin midesi biraz önce örnek verdiğim gibi boşaltılmazsa, bütün vücutta siyah kabarcıklar belirir. Bazen bu püstüller, bu kabarcıklar kurudukları ve yatıştıkları zaman kabuk gibi dökülür, fakat bu ancak kademeli olarak ve krizden günler sonra gerçekleşir. Vücutundan gerçek kara safra atan herkes ölmüştür, çünkü bu safra, kanın aşırı biçimde asimile olduğunu gösterir.

Pek çok kişinin cildinde de başka türlü kabarcıklar çıkmış fakat bu kişilerde yüksek ateş görülmemiştir. Bu vakalarda, doğa, kara safranın fazlasını yüzeye çıkmaya zorlamış, bu nedenle cilt şişmiş ve kurumuştur. İnsanların elefantiyazis (fil hastalığı) dediği rahatsızlığa neden olan durum da budur. Böyle bir hastalık yüksek ateşle birlikte ortaya çıkarsa, o zaman kara safranın ciltte patlak vermesi şarbona sebep olur. Kara safranın yüksek ateşin eşlik etmediği kanlı döküntülere neden olması, genellikle elefantiyazisin yüzündendir.

İnsan doğası sıklıkla anüste bir damarı açarak buradan kanla karışık bir vücut sıvısı salgılanmasına neden olmaktadır; bu rahatsızlığa hemoroit adı verilir. Bu olaylarda vücuttan atılan kanın özelliklerini dikkatle ve yakından incelemelisiniz; kan jimnastikçilerin ve atletlerin kanı gibi, diğer bir deyişle son derece sağlıklı ve kaliteli vücut sıvılarına sahip insanların kanı gibi midir yoksa bundan daha koyu renkli ve koyu kıvamlı mıdır? Doğa, bu tür kanı sıklıkla bacaklardaki damarlara yöneltir, işte esnemiş ve genişlemiş varisli damarlar bu surette oluşmaktadır. Varisli damarların çevresindeki deri de zaman içinde kararır.

Bazı insanların damarlarında, siyah safra içermeyen bol miktarda kan akmaktadır ve bu kan damarları zorlayarak doğuştan daha güçsüz olan damarları genişletir. Fakat kişinin kanı bol miktarda olmasa bile, kara safrayla karışık akan kan da aynı etkiyi gösterip damarları genişletebilir. Böyle vakalarda, sorunlu damarlar cerrahi müdahaleyle alındığı takdirde hastanın melankoliye yakalanması söz konusu olabilir. Sadece damarlar genişlediğinde değil, kandaki kara safra hemoroit ürettiğinde bile bu durum sıklıkla görülmektedir.

Galenos diyor ki “Kronik bir apsedan ağrısı olan bir hastanın apsesinin üzerindeki damar, daha doğrusu varis, cerrahi müdahaleyle alındı. Apse hemen iyileşti, fakat çıkarılan damardan kalan yara aynı biçimde tedavi edilemez bir hal almıştı. Bir sene sonra, Pergamon’daki hocalarımdan birisi, Hippokrates okulundan Sabinus’un öğrencilerinden biri olan Stratonikos adlı bir adam, aynı hastanın dirseğinin üzerindeki damarlardan birini açtı. Damardan koyu kıvamlı, koyu renkli kan aktığını gördü. Ertesi gün biraz daha kan akıttı, üçüncü gün ve dördüncü gün de benzer şekilde bir miktar kan daha akıttı ve bu üç günden sonra bir müşhil yardımıyla hastanın iç organlarını temizleyip vücudundaki kara safrayı boşalttı. Adama sağlıklı sıvıları kapsayan özel bir diyet tavsiye ederek yaranın tedavisinde başarılı oldu”.

KADIN HASTALIKLARI, DOĞUM VE DOĞUM KONTROLÜ

Tıp mesleği, Romalı kadınlara da açık olan az sayıdaki erkek işlerinden biriydi. O dönemde birçok tıp kadınının yani *medicae*'nin mevcut olduğunu gösteren yeterli belge bulunmaktadır. Bu kadın doktorlar belli bir sınıfla kısıtlı değildiler, ama bazı sosyal sınıflardan da dışlanmışlardı. Ancak kadın doktorların çoğu saygı ve ilgi görüyordu. Galenos ise kadın hastalıklarını kadın doktorların ilgi alanı olmasını istiyordu. Ayrıcalıklı durumlar olsa da, uzman olsun ya da olmasın, kadın hekimlerin çoğu daha çok kadın hastalıklarını tedavi ediyorlardı. Bu nedenle *medica* terimi, neredeyse tıbbın bu dalı ile özdeşleşmişti. Bu, jinekolojinin kadın doktorların alanı olduğunu göstermez. Aksine, aralarında antik çağın en ünlü jinekoloji ve obstetrik yazan olan Efesli Soranus'un da bulunduğu birçok erkek tıp otoritesi bu dalda yapıt vermiştir. Ancak, Hippokrates döneminden beri kadın hastalıkları, erkeklerin hastalıklarından çok farklı görülmüştür ve bir erkek doktorun dikkatli bir anamnez ile doğru tanı koyabilmesi ve tedavi uygulayabilmesi olasılığı kabul edilse de, jinekoloji ve obstetrik uzmanlık isteyen ve kadın doktorların doğal olarak erkeklerden üstün görüldüğü bir dal olduğuna inanılıyordu. Yine de *medica*'lar sayıca *medici*'den daha azdı ve Soranus'un yazdığına göre; onların yerine ebeler, *obstetrices* hizmet ediyordu: 'Halk, kadınlarda erkeklerdeki benzemeyen garip hastalıklar olduğunda genellikle ebelere başvurur.'

Kadın hastalıkları ile daha çok ebeler ilgileniyordu ama onlara genellikle konsültan bir hekim yol gösteriyordu. Örneğin, Boethus'un karısının tuhaf ve ağır 'kadın akıntısı'nı Galenos tedavi ederken, bakımını bir dizi erkek hekimden yönerge alan ebe yapıyordu. Bazı ebeler yalnızca doktor tarafından yazılan tedaviyi uygulayan bakıcılarıydı. Galenos da Theodorus Priscianus gibi, ilk yapıtlarından biri olan *Uterus Anatomisi Üzerine*'yi bir ebeye adamıştır. "Buradan da anlaşılmalıdır ki, ebeler tıbbi yapıtları okumaktaydılar. Soranus'un ebe olmak isteyenlerde zorunlu gördüğü ilk şey, okuryazar olmalarıydı. Bu adayların çoğu hiç şüphesiz onun jinekoloji ders kitabını okumuş oluyorlardı."

Soranus, yalnızca seçkin bir jinekoloji otoritesi değil, zamanının en ünlü hekimiydi de. Ephesos'ta doğdu, İskenderiye'de öğrenim gördü, Tra-

ianus ve Hadrianus dönemlerinde Roma'da çalıştı. Galenos'un doğduğu yıllarda öldü. Biyolojik ve tıbbi bilimler konusunda yirmi kadar eser bırakmasına karşın, bunların pek azı orijinal dilleri olan Yunanca'da korunabilmiştir, Hippokrates'in Yaşamı adlı kitabı onun yazdığı sanılmaktadır. Bandajlar Üzerine ve Kırıklar Üzerine adlı iki kısa incelemesi vardır. Bunlardan ikincisi, muhtemelen kayıp yapıtı Cerrahi'nin bir parçasıdır. Bir tıp yazarı ve hekim olarak Soranus'u değerlendirmek için daha çok Jinekoloji ve diğer bilimsel incelemesi Akut ve Kronik Hastalıklar Üzerine'yi temel alacağız. Bu son eseri, M.S. 5. ya da 6. yüzyılda yaşamış olan Caelius Aurelianus'un mükemmel Latince açıklaması ile günümüze dek korunmuştur.

Sonuç olarak Jinekoloji, antik çağın en etkili ve anlamlı tıbbi yapıtı olmuştur. Bu yapıt, dört kitaptan oluşuyordu. İlk iki kitap, bir ebede bulunması gereken nitelikler ve 'normal şeyler' üzerineyken, diğer iki kitap 'anormal şeyler' üzerineydi. 'Normal Şeyler', dişi genital organının tanımını, dişi cinsel işlevlerinin hijyenini, gebeliği, normal doğum, lohusalık, çocuk bakımı ve hastalıklarını kapsıyordu. 'Anormal Şeyler', diyetle tedavi edilebilecek kadın hastalıkları ile cerrahi ya da ilaç gerektiren kadın hastalıkları olarak ikiye ayrılmıştı. Dört kitap da mantıklıydı, genelde iyi tedaviler ve pratik öğütler öneriyordu, açık ve öz yazılmıştı ve hepsinden önemlisi, büyücülüğü ciddi olarak yeriyordu. Büyüyü eleştirmekle birlikte, büyü inançlarını ve uygulamalarını destekleyen Plinius'un tersine Soranus'un büyüyü reddi sabit ve kesindi. Tıpta büyüyü reddetme nedeni, faydasız olmasının dışında, genellikle tehlikeli uygulamalar gerektirmesiydi. Yazdığı metin birkaç noktada kararsızlıklar içeriyordu ama halk tıbbim genelde zararsız kabul ediyordu.

Soranus, kendisinden önceki tıp otoritelerinin yöntem ve fikirlerini olduğu gibi kabul etmedi. Hatta Hippokrates, Diokles ve Asklepiadmes gibi en seçkin tıp yazarlarından farklı düşünmekten çekinmedi. Galenos'un tersine bu farklılıkları, kesin ve nesnel bir şekilde ortaya koyarken, duygusal terimler, yıkıcı dil ve kişisel hırçınlıklardan kaçındı. Uzaklaşımca bir tavır takındı : 'Bazıları, bazı şeylerin antipati yoluyla etkili olduğunu söylerler, tıpkı kendi hesabımıza dikkat etmediğimiz şeyler gibi, mıknatis ve Assian Stone gibi ve tavşan bacağı veya diğer muskalar gibi. Bunların kullanımını unutmamalıyız; muskanın doğrudan

etkisi olmasa da, umut yoluyla hastayı daha mutlu etmesi çok da mümkündür'. Kendi şüpheciliği sarsılmazdı, ancak yeterince gerçekçi ve hastalarının gereksinimlerine duyarlı olup, bu tip desteklerden olabildiğince psikolojik yardımı da göz ardı etmiyordu.

Galenos'un şiddetle karşı çıktığı Metodist kavramlara dayanmasına karşın, onun yapıtlarını önemli kabul etmesi, Soranus'un tıp dünyasındaki konumunun iyi bir göstergesidir.

Galenos'un daha sonra yapacağı gibi, Soranus kendisinden önce yazılmış en iyi metinleri bir araya getirdi ve bunlara kendi deneyim ve araştırmalarını ekledi. Jinekoloji adlı yapıtı, herşeyden çok pratik yapısı nedeniyle çok önemliydi ve Yunanca Latince çevirisiyle Roma İmparatorluğu'nun hem doğusunda hem de batısında tıbbi düşüncüyü derinden etkiledi. M.S. 7. yüzyılda yaşamış Egeli tıp otoritesi olan Aiginalı Paul'un yapıtındaki jinekoloji bölümü sayesinde, jinekoloji'nin bir çevirisi de Arap tıbbına girdi. Bundan kısa bir süre sonra Muscio adlı bir yazar tarafından Latince'ye çevrildi. Bu kitap Ortaçağ boyunca popüler olmaya devam etti ve Almanca, Fransızca, İngilizce, Hollandaca ve İspanyolca çevirileriyle Rönesans sonrası dönemde tıp literatüründe yer aldı. Aynı dönemde yayınlanan farmakopeler ve bitki kitapları gibi, Soranus'un Jinekolojisinin de resimli olduğu ve Muscio'nun kitaplarında yer alan bazı rahim ve İn utero fetus çizimlerinin bu kitaptan alındığı sanılmaktadır.

Soranus'un Jinekoloji'sinin, özellikle de hasta açısından sevindirici olduğunu tahmin etmek güç değildir, çünkü acı verici ve hoş olmayan yöntemlerden özenle kaçmıyordu. Daha da önemlisi, obstetrik tekniği açısından mükemmeldi ve önerilen teknikler denendikçe, ebeler ve hekimler açısından ne kadar değerli bir yapıt olduğu daha iyi ortaya çıkıyordu. Ayrıca, bazı belirsiz saptamalar dışında (örneğin himenin varlığını reddediyordu) kadın anatomisini özellikle de uterusu, o dönemin birçok yapıtıdan çok daha iyi anlatıyordu. Ne sıklıkta olduğunu bilmemekle beraber, Soranus'un insan kadavralarında disseksiyon yaptığını biliyoruz.

Çalışmalarını sürdürdüğü İskenderiye'de disseksiyon yapılıyordu, ancak metodistler, dogmatizm ekolünün gereksiz bir bilimsel araştırması olarak gördükleri disseksiyonu reddediyorlardı. Büyük olasılıkla bu nedenle Soranus, insan anatomisi üzerinde yapılmış eski bilimsel in-

celemelere özellikle de Galenos'a dek önemini korumuş olan Herophilus'un çalışmalarına dayanmıştır. Soranus, kadın pubis kemikleri arasında bulunan ve doğumda pelvis kemiklerinin genişlemesini sağlayan kıkırdaksı eklemi fark eden ilk yazardır.

Soranus ve Galenos, uterusun karın içinde serbest hareket edebilen bir organ olduğunu ve yer değiştirme ya da dönmeleri nedeniyle ağrılara neden olabildiği şeklindeki tuhaf inancı yıktılar. Platon gibi bazı yazarlar, hayvana benzer bir yapısı olduğuna inanıyorlardı. Galenos'un döneminde bile, Kapadokyalı Aretaios adlı yazar, Hippokrates'in öğretisindeki 'gezgin uterus' inancını kabul ediyordu. 'Kadının böğrünün ortasında, dışı bir organ olan rahim durur, bu bir hayvana benzer; çünkü kendi başına karın içinde oraya buraya hareket eder, yukarı doğru çıkar göse yaklaşır, sağa sola gider, karaciğere ya da dalağa yanaşır; bazen de aşağı sarkar, kısacası; çok kararsızdır.' Diye yazmıştı. Ağrı ve rahatsızlık veren duygular, özellikle de bunaltı hissi, uterusun bu hareketlerine bağlanıyor ve histeri, yani 'rahim hastalığı' olarak görülüyordu. Böylece, tamamen kadına özgü bir durum olan histeri, bugünkü anlamından çok farklı şekilde kullanılmıştı. Ancak Galenos, keskin zekâsı ve dikkatli gözlem yeteneği ile benzer iki olguda, bugün histeri olarak tanınabilecek, temelde psikolojik nedenli durumlar tarif etmiştir. Bunlardan biri kara sevda çeken bir kadın, diğeri de kendini suçlu bulan yaşlı bir erkek köleydi.

Soranus histeriyi şöyle tanımlar: 'Uterustaki bir bozukluğa bağlı olarak gelişen afoni (ses kaybı) ve solunum zorluğu ile giden duygusal bir nöbet. Birçok vakada, hastalığın öncesinde tekrarlayan düşükler, erken doğum, uzun süredir dul olma, adet gecikmesi ve gebeliğin sona ermesi ya da uterusun şişmesi gibi bir olay vardır.' Tedavide, hastayı hafif ışıklı, sıcak bir odada yatırmak, sıcak kompres uygulamak, yüzü sıcak su ile silmek gibi uygulamalar önerilmektedir. Eğer ses hâlâ düzelmediyse, kasıklara tatlı zeytinyağı ile masaj yapılmalı ve bir hamakla hafif hafif sallanmalıydı. Daha sonra gargara, merhemler, gevşetici banyolar, sıcak kompresler, fitiller ve zeytinyağının vajinal enjeksiyonu gibi uygulamalar gerekebilirdi. Bu ılımlı ve nazik tedavi, daha önceki ve hatla o dönemdeki seri bazı uygulamalara epey ters düşüyordu.

Yanık tüy, sönmüş lamba fitili, yakılmış geyik boynuzu, yanmış yün, yanmış çaputlar, deriler ve paçavralar, kulaklara ve burna sürülen kunduz

yağı, zift, sedir reçinesi, katran, ezilmiş tahtakurusu ve berbat koku saçabilecek daha ne varsa hepsi kullanıldı.

Tıp yazarları, başka kadın hastalıkları da tanımlamışlardır. Bunlar arasında, uterus ve vajinanın enflamasyonu, uterus kanaması, 'uterus ağrısı'; ölümcül uterus veya vajina akıntıları; üreme organının çeşitli yerlerindeki ülserasyonlar; serviksteeki sertleşmeye bağlı olarak uterusun tıkanması; uterusun prolapsusu ve 'memenin hastalıkları' vardı.

Antik çağa ait tıp terimlerini günümüz diline çevirmek güç olmakla birlikte, o dönemde meme kanserinin bugün olduğundan daha seyrek görüldüğünü söyleyebiliriz.

Kadın hastalıklarının tedavisi genelde diyetle dayanıyordu. Plinius, şarapla ya da suyla alınması gereken birçok ilaç tarif etmiştir. Dışarıdan uygulanan ilaçlar arasında en sık reçete edilenler balmumu merhemleri ve yakılardı. Ancak ilaçların çoğu, buhar, lavman veya peser şeklinde içeriye veriliyordu. Buhar banyosu; katran, insan saçı, tıbbi ve aromatik bitkiler gibi maddelerin, özel bir kapağı olan metal veya seramik bir çanakta ısıtılmasına dayanıyordu. Bu çanağın kapağında, içinden kamyş ya da ince kurşun boru geçen bir delik bulunuyordu. Bu borunun bir ucu vajinaya yerleştiriliyor, çanak ısıtıldığında çıkan sıcak buhar bo-ru yoluyla vajinaya yayılıyordu. Buhar banyosu, Aretaios gibi, buruna veya vajina-ya hoş kokulu buharlar püskürtme yoluyla yerinden oynamış olan uterusu tekrar yerine getirmeye çalışan bazı hekimler tarafından özellikle öneriliyordu. Doğal olarak, modern tıba yabancı olan bu tür yöntemlerin etkinliğini değerlendirmek güçtür. Ancak Soranus'un, rastgele uygulanan buhar banyosu sırasında oluşabilecek ağır yanıklara karşı uyarısından, hastaların bu uygulamalar sırasın-da ne kadar ağrı çektiklerini ve ne derece tehlikede olduklarını anlayabiliriz.

Doğum, neredeyse değişmez şekilde gebenin evinde gerçekleşiyordu. Doğum başladığında, gerekli aletleri ve malzemeyi orada hazır bulundurmak ebenin göreviydi. Soranus'a göre bu malzemede şunlar vardı: 'Enjekte etmek ve kayganlığı sağlamak için yağ; bölgeyi temizleyebilmek için sıcak su; ağrıyı azaltmak için sıcak kompresler; silmek için süngerler; kadının bazı yerlerinin örtülebilmesi için yün parçaları; bebeğin kundaklanabilmesi için bezler; doğumdan sonra bebeğin kadının yanında üzerine

yatırılabilceği bir yastık ve güzel kokulu şeyler (nane, elma ve ayrıca ayva gibi)”.

Bazen doğumun gidişini gözlemek için bir hekim bulunabilirse de, doğum genellikle ebe tarafından yaptırılırdı. Ebe, durumu hekime bildirir ve ondan kendi deneyim ve kıdemine göre az ya da çok yardım alırdı. Soranus, zor doğumlarda kadının yatırılmasını ve fötusun çekilerek çıkartılmasını önermişti. Normal doğumda ise bir doğum sandalyesi öneriliyordu:

'Ebe, doğurmakta olan kadını hemen ayağa kaldırıp doğum sandalyesine oturtmamalıdır. Önce deliği palpe ederek yavaş yavaş açılmasını izlemelidir. İlk olarak, küçük parmak kadar açılmış der, sonra daha çok açıldı der ve biz sordukça, dilatasyonun derecesini söyler. Ve açıklık fötusun geçmesine izin verecek dereceye geldiğinde, hastayı yatağından kaldırır ve sandalyeye oturtur, sonra da ona çocuğu çıkartmak için bütün gücünü kullanmasını söyler.' (Galenos, On the Natural Faculties III, A.J.Brock çevirisinden).

Soranus, 'ebe sandalyesi'nin ayrıntılı bir tanımını vermiştir. Ebe malzemelerinin arasında bulunması gereken şeylerden biri de, farklı boydaki kadınlara göre ayarlanabilecek bir sandalyeydi. Bu sandalyenin, hilal şeklinde orta boy bir oturağı olmalıydı ki, 'ne kadının içine gömüleceği kadar büyük olsun, ne de, tersine, vajınaya baskı yapacak kadar dar olsun.' Oturak kısmının altında kenarlarda destek tahtaları olmalı ve bunların üst kısımlarında kolluklar bulunmalıydı, bu kolluklar zorlanma anında sıkıca yakalamak içindi. Aynı nedenle, oturağın bir de arkalığı olmalıydı. Soranus, doğum sırasında kadını tutmak için üç tane yardımcının bulunmasını öneriyordu (ikisi sandalyenin iki tarafında, biri arkasında). Bunların ikisi büyük olasılıkla anne adayının hizmetçisi ya da arkadaşlarıydı. Üçüncü kişinin az da olsa ebelik bilgisi olması istenirdi, bu kişi başka bir ebe, ebenin kızı ya da bir öğrencisi olabilirdi. Soranus, doğum sandalyesinin oturağının ön ve arka kısımlarının, ebe ve asistanlarının işlerine engel olmayacak şekilde açık olmasını öneriyordu... (Gynaecology II, 5-6; O.Temkin çevirisinden).

GALENOS VE SPORLA TEDAVİ

Celsus, üst sosyal kesimlere yönelik temel özellikler içeren, keyifli bir öz-disiplin öngörüyordu. Bu nedenle egzersiz listesi kırsal kesimde yaşayan eğitilmiş zenginlere hitap ediyordu. Yüksek sesle okuyabilir,

yürüyebilir, koşabilir ve top oynayabilirlerdi. Ancak Celsus'un en gözde egzersizi yürüyüştü. Doğal olarak bu egzersizler için kaynaklandığı yer olan gimnasyumun katı listelerinden çok farklıydı. Doktorlar, uzun süredir atletlerin uyguladığı rejimin sağlık için çok da uygun olmadığına inanıyor-

lardı. Hippokrates'in incelemesi Nutriment'te, 'atletin şartları hiç doğal değildir. Sağlıklı bir durum her şeyden üstündür' diye yazarken, Celsus 'vücutlar aşırı besleniyor, çok çabuk yaşlanıyor ve biçimsiz hale geliyorlar' diye belirtir.' Bazı antrenörlerin tıp alanında hak iddia etmelerine karşın, diyetin bu iki kolu ayrı kalmaya devam etmiştir. Galenos birkaç kez antrenörlerle birlikte çalışmış ve yaptıkları iş hakkında şu alaycı sözleri kaleme almıştır: "Sağlıklı kent, insanın yaşama isteğini azaltıp, bunu anlamsız bir vücut kondüsyonuna çeviren bu eylemlerden nefret etmekte, bunları küçümsemektedir. Çoğu zaman ben kendimi o çok hürmet edilen atletlerden daha güçlü bulurum. Yolculuğa, askeri işlemlere, hatta politikaya ve çiftçiliğe sıra geldi mi, onlar hiçbir işe yaramazlar. Onlarla olmak, hasta bir arkadaşıyla birlikte olmaya benzer, sizi avutmak, yardımcı olmak ya da ona danışabilmek için hiç uygun değildirler, aynı domuzlar gibi. İçlerinden en başarısız olup, hiç ödül kazanamayanlar, birdenbire antrenör oluverirler ve domuzlar kadar yüksek ve barbar sesleriyle işlerini anlatır dururlar. Hatta bazıları masaj, kondüsyon, hijyen veya egzersiz üzerine yazmaya çabalar ve hiç anlamadıkları insanlara karşı fikirleri ileri sürmeye kalkışır" (Thrasylbulus. Whether Hygiene is a Part of Medicine or Gymnastics, Smith çevirisinden 1979, 1078).

Tarihi Bergama kenti, Roma döneminde, olimpiyat oyunlarından etkilenmiştir. İnsanlık tarihinde ilklerinin görüldüğü bu uygarlık ikliminde gimnasyumlar, stadyumlar, arenalar, termal kür alanları ve diğer birçok spor tesisleri görülmektedir. Aynı zamanda, dünyanın en yüksek ve en dik tiyatrosu, bölge hastanesi, 200 bin ciltlik kitaplığının kurulması, ilk fizyoterapi, psikoterapi, hidroterapi, klimoterapi, çamur banyosu, güneş banyosu, soğukta çıplak koşu gibi spor ile rehabilitasyon uygulamaları Pergamon uygarlığının unutulmazlarıdır.

Bergama, tarihsel konumu itibariyle iki yerleşim merkezinden oluşmuştur. Bu yerleşkelerden birincisi gimnasyumun ve stadyumun bulunduğu Akropol yerleşkesidir. Bunun yanısıra, Zeus Sunağı, yukarı Agora, 15.000 kişilik dünyanın en dik tiyatrosu, Dionysos Tapınağı, Athena Kutsal Alanı, kral sarayları, Traian Tapınağı, arsenaller bulunmaktadır. Büyük tiyatro üzerinde bir teras dikkati çeker. Uzunluğu yaklaşık 210 m. genişliği ise 15 m. olan bu terasta yer alan halk, stadyumun tamamına yakın bir kısmını görebilmekteydi. İkinci yerleşim merkezi ise, dünya'nın ilk bölge hastanelerinden birinin yer aldığı, küçük gimnasyum ve stadyumun, gösteri ve rekreatif faaliyetlerin sürdürüldüğü, su oyunlarının yapıldığı amfitiyatronun bulunduğu Asklepion'dur.

Bergama tarihsel kesitine bakıldığında düzenli bir kent planı göze çarpmaktadır. Kent yönetimi ve sosyal yaşamın önemli yapıları ve meydanları, kent yamaçlarındaki tepeler üzerinde kurulmuştur. Pergamon kralı Emenues ve Attalos'lar döneminde, özgür ve realist bir yönetim anlayışı egemendi, bu durum Bergama'yı bilim, sanat ve spor alanında önemli şehirler arasına yükseltti. Zamanın başarılı sporcularından Atlos'un spor yapmasını destekledi ve onun olimpiyatlara katılmasını sağladı, aynı zamanda, Arkesilas gibi ünlü filozofları ve Mikeredes gibi sanatçıları çalışmalarının da yanında yer aldı.

SPOR HEKİMİ OLARAK GALENOS

Diğer yandan Galenos'un gladyatör okulunda hekimlik yapması, tıbbi bilgilerini iletmesi açısından önemli olduğu gibi spor hakkında da bazı fikirlerinin oluşmasına yarar. Bugün "ilk profesyonel spor hekimi" unvanı da verilen Galen, sporla ilgili görüşlerinde o dönemin spor ve sporcularını

şiddetle eleştirir. Profesyonel atletleri, insanların sağlıklı olma tezine karşı kendini gösteren bir "karşı tez" olarak görüyordu.

DÖĞÜŞ VE KOŞU SPORUNA ELEŞTİRİ

Galenos'un konumu bu noktada ilginçtir. Bir spor okulu olan gladyatör okulunda hekim olarak hizmet vermesine rağmen o bu profesyonel sporu şiddetle eleştirir ve bu sporcuların (gladyatör) sağlıklı vatandaşların "antitezi" kişiler olduklarını savunur. Galenos şunları söylemektedir: "insan aklının nimetlerinden bu sporcular faydalanamazlar. Onların ruhları et ve kanlarının ağırlığı altında bir çamur denizinde boğulur gibi boğulmuştur. Herşeyde ölçülü olmayı ilke edinen eski sağlık anlayışı ihmal edilerek aşırı egzersize, aşırı yemeğe ve domuzlar gibi aşırı uyumaya yönelinmiştir. Bu sporcular ne sağlıklıdırlar ne de insan olarak güzeldirler. En sağlıklıları bile şişmanlamış ve göbekleri yağ bağlamış durumdadır".

İnsan sağlığını geliştirici ve destekleyici bir spor anlayışının bulunmadığı o dönemde Galenos sporun yararlı biçimlerini dile getiren yazılar da kaleme almıştır. Ona göre bütün rastgele hareketler bir egzersiz değildir. Egzersiz olabilmesi için belli bir güç kullanılarak yapılması gerekmektedir. Güç kriteri ise soluk alıp vermedeki değişimlerdir. Soluk almayı değiştirmeyen hareketlere egzersiz denilemez. Onun egzersizler hakkındaki tespitleri bugün için de geçerli bilimsel niteliktedir. Tarihte egzersizleri bir program halinde toplayan ilk yazar olmuştur. Yine ilk kez spor ile rastgele yapılmış fizik hareketleri birbirinden ayırmaya başlamıştır.

TOP OYUNLARINI DESTEKLEDİ

Galenos'un top oyununu yalnızca bir eğlence aracı olarak görmemiş, onu aynı zamanda insan sağlığını geliştirici bir araç olarak kabul etmiştir. Top aracılığıyla yapılabilecek egzersizleri tarihte ilk kez belirleyen Galenos bunun çeşitli yararlarını dile getirmiştir. Ona göre bir kere topla oynamak demokratik bir eylemdir. Çünkü en yoksul kişi bile bir top sahibi olabilir. Topla oynamak vücudun bütün kısımlarını harekete geçirir ve ko-

layca tekrar eski haline döndürür. Böylesine bir egzersiz bir başka türlü sağlanamaz. Topla oynamak aynı zamanda gözü eğitir ve muhakeme yeteneğini artırır. Galenos her yaştaki insanın topla yapabileceği egzersizlerin ayrıntılarını vermiştir. Diğer yandan Galenos için sağlık ile güzel bir vücudun uyumlu ölçülerinin varlığı birbirine paraleldir. Bu ilişkiden yola çıkan Galenos koşmayı fazla onaylamaz. Koşu insanı inceltir ve vücut kısımlarını dengesiz olarak geliştirir. İp ile yapılan antrenmaları da savundu ve pek çok kası geliştirdiğini söyledi.

Galenos ayrıca ipe tırmanmayı da çok yararlı bir spor olarak tanımlamıştır. 'If anyone climbs a rope with their hands, as children exercise in a gymnasium, they become hard and robust' " (De sanitate tuenda, Lib. II, Cap.

ASKLEPİON'DA SPORCU SAĞLIĞI

Bergama dâhil birçok yerde bulunan bu tapınaklarda asıl önemli olan mabed uykusu denen bir tedavi uygulanmasıydı. Bununla birlikte tapınaklarda bulunan zehirsiz cinsten yılanlar, hastaların gözlerini ve yaralarını yalayarak tedaviye yardım ederlerdi.

Bergama Hipodromunda yani Amfitiyatro'da sporcuları tedavisi çok önemlidir. Yaraların iyileştirilmesi konusunda Galenos, profesyonel bir hekimdir.

Tıbbın babası olarak kabul edilen Hippocrates'in "Aforizma" ları 19 yüzyıla kadar batılı tıp okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Hippocrates'in meşhur aforizmalarında birinde söyle denir: ilaçla iyi olmayan hastalıklar bıçakla tedavi edilir. Bıçakla iyi olmayanlar ise ateşle tedavi edilir. Ateşin (Key = Cauterisation) iyi etmediği hastalıklara tedavisi iyi olmayan marazlar gözüyle bakılmalıdır.

Hipokrat yaralarda katran (goudron) kullanmakla, antiseptiyi ilk uygulayan olmuştur. Yarada primer ve sekonder iyileşmeyi ilk defa Hipokrat tanımlamıştır. Ayrıca

Hipokrat balı kirli yaraların temizlenmesinde kullanmıştır.

Eski Roma tıbbına baktığımızda, "De Re Medicina" isimli 8 kitaplık bir eser bırakan Celsus'u görüyoruz. Celsus'un 5. kitabında yara

iyileşmesinden söz edilmekte ve bu amaçla kullanılan ilaçlar arasında zambak, güherçile, safran ve susam bulunmakta olup, bunların ilk anestezi ilaçları olduğu tahmin edilmektedir. Grekoromen devrin ününlü hekimi Bergama'lı Galen (131-210) ne yazık ki yara iyileşmesi konusunda cehaleti ve irinleşmeyi övünülecek bir olay olarak kabul etmekle tıbbın ilerlemesini geciktirmek gibi bir hataya düşmüştür. Bu görüş ancak, yaralara kaynar yağ yerine basit pansuman kullanılarak iyi olacağını gösteren A. Pare'ye kadar devam etmiştir.

BERGAMA'DA SPOR EĞİTİMİNİN TARİHİ

Roma İmparatorluğunda gladyatörlerin sergiledikleri gösteriler büyük ilgi görmekteydi. Gladyatörler mahkûmlardan, kölelerden ve kendi isteğiyle gladyatör olmak isteyen özgür Roma vatandaşlarından oluşmaktaydı. Her ne kadar toplum dışına itilmiş olan bir grup olarak karşımıza çıksalar da içlerinden bazıları ünülmüşlerdir.

Gladyatörlere ait olduğu düşünülen bazı nekropollerde yapılan çalışmalar örneğin (Ephesos - İzmir) onların ölümlerine sebep olan son darbeyi nasıl aldıklarını, maruz kaldıkları fiziksel stresi gözler önüne sermiştir. Gladyatörlerin müsabakalara hazırlanmak için ağır egzersizler yapmaları sonucunda kemiklerinde bazı lezyonlar meydana gelmiştir. Kemik yüzeylerinde fiziksel stresten doğan izler, kemiklerin eklem yüzeylerinde ve kas yapışma yerlerinde ekstra kemik çıkıntıları (osteofit), eklemlerde aşınma tespit edilmiştir. Ayrıca çeşitli kırıklar, çıkıklar, kesik izleri ve incinme sonrası oluşan enfeksiyonlar görülmüştür.

Yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, gladyatörler hekimler tarafından tedavi edilmekteydi. Bu hekimlerden biri Galenos'tu. Önce seçkin bir hekim olan Satyros ile çalışmış, sonra Smyrna'da (İzmir) anatomi eğitimi almıştır. Bunun ardından İskenderiye'de 12 yıl tıp eğitimi aldıktan sonra Pergamon'a dönmüş ve bir gladyatör okuluna cerrah olarak atanmıştır. Bu görev sayesinde anatomik bilgi ve deneyimini zenginleştirmiştir. Birçok yara, kesik, kırıkla karşılaşmış, operasyonlar yapmış, diyet ve egzersiz konularında uzmanlaşmıştır. Yazdığı tedavi metotlarından bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır

Bergama uygarlık tarihinde Akropol ve Asklepion yerleşkelerinde, spor ve sanat toplumsal yaşam içerisinde önemli bir yer almıştır. Bu dönemde Gimnasyumda eğitim veren kişilere Gimnast denirdi. Pergamon’lu gençler burada fiziksel aktivitelerin yanında matematik, felsefe vb. derslerle sporu birleştirip sporu bir yaşam felsefesi haline getirmişlerdir.

Bergama’nın tarihi yerleşim alanında da Olimpia’ya benzer yapılar dikkat çekmektedir. Akropol ve Asklepion yerleşkelerinde, Olimpiyat oyunlarına hazırlık amaçlı spor eğitiminin yanı sıra, rekreatif amaçlı eğitimlerde spor etkili bir uygulama aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle sağlık merkezlerinde spor etkili bir rehabilitasyon aracı olarak uygulanmıştır. Bu merkezlerde tamamen hastalar kültürel yönden desteklenip, kişilerin eski günlerine dönmeleri sağlanmaktadır. Asklepionda ise hastalara yürüyüşler ve kısa koşular, çamurlu su kürleri, güneşleme, kışın soğuk su ile duş alma ve koşma gibi tedavi yöntemleri de kullanılmıştır. Burada hastaların spor yapmaları ve eğlenmeleri için şölen merkezi şeklinde bir galeri bulunmaktadır. II. Eumenes yönetimi sırasında müzik faaliyetleri, ilk defa cimnastik hareketleri yaptırılmıştır. Bu aktivitelerin yapılması ile dini festivaller oluşturulmuştur. Bu dini festivallerde gençler ağıtlar okur, müzik eşliğinde dans edilirdi. Bu festivaller vesilesiyle sorsal yarışmalar yapılır ve bu organizasyonlar, Delphoi ve Olimpia’da yapılan olimpiyat oyunlarına eş değerde tutulurdu. Bu merkeze ziyaret amaçlı gelen kişilere spor gösterileri ve geceleri ışık gösterileri yapılır, gelen ziyaretçiler memnun edilirdi.

Sporculara sadece yarışmalar için eğitim verilmemiş, yaşam süreleriince gerekli olacak dersleri de gimnasium da vererek kişileri hayata hazırlamışlardır. Antik dönemde, sporun genel eğitimin içerisinde önemli bir yer aldığı görülmektedir. Bergama geçmiş birikiminde spor ve yaşam kültürünü geliştirecek bir eğitim içeriğinin uygulandığı anlaşılmaktadır.

Bergama tarihi perspektifinde bu eğitim yoğunluğu içerisinde, beden ve ruh sağlığı için müzik eğitiminin de verildiği görülmektedir. Bu

dönemde spor faaliyetleri amfiteyatrolarda da yapılmıştır. Bergama amfiteyatrosu spor gösterilerinin, dans, su oyunları, gladyatör karşılaşmaları için çok elverişli idi. Musalla Bayırında, Tellidere üzerinde, dere kapakları kapatılarak su sporlarına elverişli hale gelmesi açısından önemliydi. Amfiteyatro yuvarlak stadyum anlamına, amfiteyatro ise su oyunlarının yapıldığı yuvarlak stadyum anlamına gelirdi. Amfiteyatro ve stadyumlar toplumsal yaşam içinde önemli bir yer alırdı. Pergamon kent kültüründe bazıları ortaya çıkarılmayan en az 5 stadyum vardı. Bu merkezlerde, halkın katıldığı festivaller, spor ve sanatsal aktiviteler uygulanırdı. “ ...Kuzey ve güneyde iki yükselti arasındaki alanların, radyal biçimde düzenlenmiş ve oradaki seyirci sıralarını taşıyan destek yapılar doldurulmuştur. Yükselti arasında akan küçük çay, büyük bir olasılıkla amfiteyatronun arenasında ufak çaplı deniz savaşları ve su balesi gösterilerinin yapılabilmesini mümkün kılacak bir şekilde setler çekilerek göllendirilebiliyordu. Ama burası özellikle de yeni ve tipik Roma usulü bir eğlence biçimi olan gladyatör oyunları ve hayvan avı gösterilerinin yapıldığı bir yerdirdi... “...Bazen bir deniz parçasına dönüşebilen bu alanda at ve mızrakla savaş gösterisi yapmaya yeterli genişlik yoktur. Bunun için burada mutlaka hem suda hem de karada yaşayan bazı hayvanları, timsahları, su aygırlarını ustaca yüzenlerle suyun ortasında dövüştürmekle yetinmeleri gerekirdi. Bazen de peri grupları deniz oyunları yaparak görüntüyü değiştirirlerdi...”

Şimdi Akropolis yerleşkesini mercek altına alalım; Akropolis, aşağı ve orta şehir olarak üç grupta toplanabilir. Pergamon Akropolis’ü, Hellenistik dönemin yapısı olarak sosyal, kültürel ve sorsal halk toplantılarının yapıldığı, günlük yaşantının geçtiği bir kutsal yapı olarak ön plana çıkar. Akropolis’ün mimari düzeni ise topografik yapıya oldukça iyi uydurulmuştur. İç içe düzenlenmiş yarım daireler şeklinde, birbiri üzerine konulan teraslar, üzerine yapılan tüm yapılar, güneyden kuzeye doğru sıralanmıştır. Bütün akropolis yapılarının yelpaze şeklinde yer almış olması, onun görkemliliğini ve çekiciliğini arttırmıştır. Orta kentte ise, jimnasyumlar, çeşmeler, tapınaklar ve hamamlar bulunur.

GİMNASYUMLAR

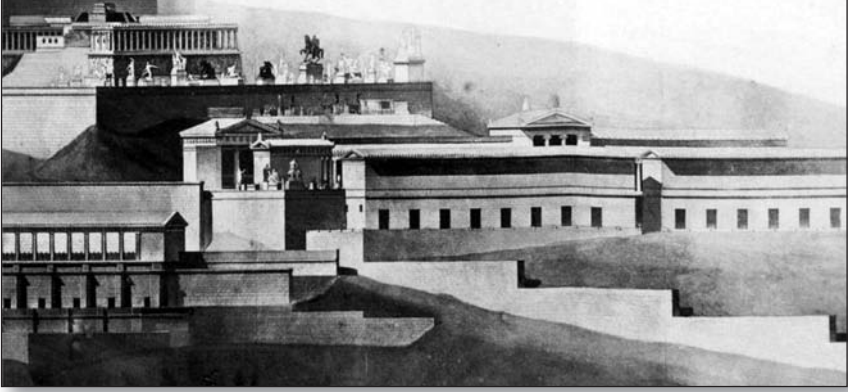
Akropol yerleşkesinde bulunan gimnasyum dört kısımdan oluşmuştur. Bunlar yukarı gimnasyum, orta ve aşağı gimnasyum şeklindedir. Yukarı gimnasyumda Hera Kutsal Alanında bulunan Helenistik yapı bileşimi vardır. Hera kutsal alanı ile Yukarı Gimnasyum arasında Gider Ayak (Yaşlılar Huzur Evi) Gimnasyumu bulunmaktadır. Gimnasyumun avlusunun batı bölümünde küçük bir

tapınak bulunmaktadır. Gimnasyumda ana felsefe olimpizm anlayışı ve sporu bir yaşam felsefesi olarak yapılmasını sağlamaktır. Gimnasyum, geniş sütunlu avlunun dört yanındaki ünitelerden oluşur. Gençlerin beden eğitimi ve ruh sağlığı ve yaşam felsefelerini oluşturmak için kullanılan bir eğitim merkezidir. Gimnasyumdaki çalışmaların amaçları, kuvvetli bir vatandaş olmak, güzel vücutlara kavuşmak ve savaşa hazırlık olarak değerlendirilmiştir.

Gimnasyumda gençler sporsal aktivitelere başlamadan önce küçük tapınakta dini vazifelerini yerine getirip, ruhen rahatlayıp sporsal aktivitelere geçerlerdi. Bu aktiviteler sonunda hamamlarda temizlenirlerdi. Ayrıca hamamların yanında batı galerisinin arkasında duş yerleri bulunmaktaydı. Burada dikkat çeken unsur, sporun bir yaşam felsefesi olarak benimsenmiş olması ve bu dönemin insanların sporla bütünleşmeleridir. Kuzey batıda ise bir tiyatro, toplantı ve konser salonu göze çarpmaktadır. Bu mini tiyatro 1000 kişi kapasitesindedir. Bu toplantı ve konser salonunda sporcular değişik eğlencelerle rahatlamaya çalışırlardı. Gimnasyumun, kuzey bölümünün ortasında mermerden yapılmış ve kralla ait gimnasyum salonu bulunurdu. Kral, bu salonda sporsal aktivitelere bulunurdu. Buradan yola çıkarak kraldan en alt seviyedeki kişilere kadar sporun tabana yayılarak, bir yaşam felsefesi halini aldığını görebiliyoruz.

Gimnasyumun güneyinde ise düşey arazide olimpiyat oyunlarındaki koşu parkuruna benzer koşu yolu oluşturulmuş ve kapalı stadium özelliği verilmiştir.

Orta ve aşağı giymnasyum, kentin en büyük yapılarından biridir. Araziye uygun üç teras şeklinde bir konum almaktadır. Bu yapı spora verilen önemi ortaya koymuştur. Orta gimnasyumun merdivenleri girişinin doğusunda bir sütunun altında 21 m uzunlukta dikdörtgen şeklinde şehir çeşmesi göze çarpmaktadır. Akropol yerleşkesi yüksek bir dağın üzerinde olduğundan suyun gimnasyumda çıkarılması spora verilen önemi göstermiştir.

Gimnasyumda spor yapacak kişiler yaş gruplarına ayrılırdı. Alt terasda çocuklar, orta terasda gençler, üst kısım ise yetişkinlere yer verilmiştir. Doğu uçtaki küçük tapınağın hemen yanında da yazıt görülmektedir. Bu yazıtta Hermes ve Herakles atletik yapıya, güce, hız kavramına özdeş düşmesi açısından örnek olsun diye vurgu yapılmak istenmiştir.

Gimnasyum, Antik çağda halka açık yarışmalara katılan atletlerin beden eğitimi için düzenlenmiş, çevresinde revaklı avlular bulunan büyük bina. Bu yer aynı zamanda sosyalleşme ve entellektüel uğraşlar için de kullanılırdı. Spor için geniş alanlar, altında düşünceye dalıp yürünebilecek ağaç dizileri, oturma yerleri olan teraslar ile hamamlar, oyunların, konferansların yapılacağı kapalı mekânlar da içermektedir.

Sözcük anlamı "çıplak" anlamına gelen gymnos sözcüğünden türetilmiştir. Gimnasyum (Cimnasyum) sözcüğünün Gimnos yani çıplak kelimesiyle ilgili olduğu bilinmektedir.

Gimnasyumda eğitim veren kişilere de Gimnast dendiğini söyleştik. Gimnasyum terimi genel, palaestra terimi ise özel bir yeri işaret eder. Gimnasyum genel bir egzersiz yeri, özellikle gençlerin çıplak olarak mahrem yerlerinin görülmemesi için gizlice çalıştıkları yerdir, palaestra ise bir mücadele, bir güreş yeri olarak tanımlanır. Antik çağ Ege’inde gençliğin beden eğitimi egzersizleri yaptıkları yerlerin bütünüydü. Egelilerde bedensel egzersizler bir yurttaşlık ödevi gibi kabul ediliyordu. Tüm cimnastik gösterileri, metodik antrenmanlar ve yarışlar burada gerçekleştiriliyordu.

Gimnasyumların şehrin yapısındaki önemi kanun yapıcılarının millî eğitime verdikleri öneme paralellik göstermekteydi. En azından gimnasyum ile beraber stadyumu, bir hipodroma ve bir tiyatrosu bulunmayan hiçbir şehir adı geçmemektedir. Gimnasyum’da agora gibi polis’i tamamlayan öğelerden biriydi. Büyük şehirlerde bir palaestra yanı sıra iki ya da daha fazla gimnasyon vardı. Ortada idman yapılan büyük bir avlunun (palestra) etrafında dizilmiş derslikler, soyunma ve yıkanma odalarından oluşmaktadır.

Ege antik döneminde ve Roma’da kent okulları sayılan gimnasyumlar şu bölümlerden oluşuyordu:

- 1- Lutron
- 2- Palestra
- 3- Korykeion
- 4- Konisterion
- 5- Eleithesion
- 6- Ephebeion

Burada atletizim, güreş gibi beden eğitiminin yanı sıra matematik, geometri ve felsefe gibi bilimsel eğitim de verilmekteydi. Su taşıma sistemlerinin gelişmesi ile bu yapıların yanına hamamlar yapılmıştır. Hamamda sıcaklık (caldarium), ılıkılık (tepidarium) ve soğukluk (frigidarium) bölümleri bulunmaktadır. Sıcaklık, döşeme altında bir metre yüksekliğindeki ısıtma sistemiyle (hypocaust) ve duvarlara yerleştirilen içi boş tuğlalarla (tubuli) sağlanmaktaydı.

Gimnasyum, gençlerin eğitim gördükleri derslikler ve spor yaptıkları palaestra denilen avluya sahip binalardı. Roma döneminde gimnasiumlar, kubbeli ve tonozlu hamam yapılarıyla birleşerek, hamam-gimnasyum yapı kompleksini meydana getirirler.

Gimnasyum ve palaestralar; güreş, koşu, atlama, disk atma gibi beden hareketlerine ve felsefe gibi fikir hareketlerine mahsus okullardı. Efes ve Bergama harabelerinde bu okullar yer almaktadır.

GİMNASYUMLARIN OLUŞUMU

M.Ö. IV. yy'da Atina'da kurulmaya başlayan gimnasyumlara karşın, Anadolu'da bugüne kadar saptanabilen ilk gimnasyumlar, Pers işgalinin zayıflamaya başladığı M.Ö. IV yy'ın sonlarına doğru ancak inşa edilmiş olmalıdır.

Hellenistik Çağ krallıkları ile birlikte; Rodos, İskenderiye, Roma ve İstanbul'un yanında Pergamon ve Tarsos gibi Anadolu kentleri de akademik alanda öncü kimlikleri ile de ortaya çıkmışlardır. Anadolu'daki gimnasyum sayısı genelde Yunanistan'dakilere oranla daha az olmakla birlikte, bazı dönemlerde Yunanistan'daki gimnasyonlarla sayısal açıdan yarışacak düzeylere gelmişti.

M.Ö. I. yy'da Roma kültüründeki sıcak su ile banyo yapma geleneği hellenizmin yoğun yaşandığı Anadolu'ya kadar geldi. Bu yüzyıldan itibaren özellikle Batı Anadolu'dan başlayarak tüm Anadolu gimnasyumlarına hamam yapılarının eklendiği veya başlı başına artık gimnasyum-hamam kompleksi formunda yapıların inşa edildiğini görüyoruz. Ancak geç dönemlerde, Anadolu'daki gimnasyum-hamam komplekslerinin ortak kullanımı, yapının adlandırılmasında zorluklara neden olmuştur. Aynı yapı kompleksi için bazı kaynaklarda veya modern yayınlarda "Gimnasyum" terimi kullanılırken, bazılarında "Palaestra", bazılarında ise "Hamam-Therme" veya "Gimnasyum-Hamam Kompleksi" terimi kullanılmıştır.

SPOR VE HAMAM

Bergama Akropolünde Hera kutsal alanı ve yanındaki hamamın altında sur-lara kadar gimnasyum bölümü uzanmaktadır. Gençlerin ruhsal ve beden eğitimiye yöneliktir. Doğuda ve batıda hamamlarla bütünleşir.

Hamamlar, Roma hamamları gibi bölümlere ayrılır:

1. FRIGIDARIUM : Soğuk su banyo odaları, serinlik bölümü
2. TEPIDARIUM : Ilık su banyo odaları, ılıklik bölümü
3. CALDARIUM : Sıcak su banyo odaları, sıcaklık bölümü
4. SUDATORIUM : Terleme odası bölümü
5. APODYTERIUM : Soyunma – giyinme bölümü

Kuzeybatı köşesinde konferans ve konser salonu 1000 kişilik kapasitededir. Kuzey orta bölümde asıl oda ve yanında imparator salonu yer almaktadır.

Bergama’ da 7 gimnasyum olduğu anlaşılmaktadır. Büyük Alan (Gurnellia) daki bunlardan biridir. Gimnasyumlarda okul eğitimi, felsefe dersleri, güreş, spor yarışmaları, vücut bakımı, kült inancı, eğlence, sosyal aktiviteler, şöenler, bayram ve törenler yapılırdı.

Aşağı gimnasyum terası 80 m. uzunluğunda ve çocukların eğitimine, orta gimnasyum gençlere ve yukarı gimnasyum yetişkinlere ayrılmıştır. Orta gimnasyum uzun bir koşu yolundan oluşur. Burasının doğu ucunda küçük tapınağın temelleri görülmektedir.

BERGAMA AKROPOL GİMNASYUMU

Bergama kentinin üst üste üç ayrı terasta yer alan görkemli bir gimnasyumu vardı. Ele geçen yazıtlarda paisların ve neosların gimnasyumlarından söz edilmektedir. Yazıtların bulunuş durumlarından, alttaki terasın çocuklara (paises), ortadaki terasın delikanlılara (epheboi), üstteki terasın gençlere (neoi) ayrılmış olduğu anlaşılmıştır. Yukarı gimnasyumun diğer adı da “Töre Gimnasyum'u” idi. Güneydeki kent kapısına göre aşağı gimnasyum 50 m., orta gimnasyum 74m., yukarı gimnasyum ise 88 m. yükseklikteydi. Bu üç yapı anlam ve form bakımında aşağıdan yukarıya doğru artan bir önemle inşa edilmiştir. Bugünkü kalıntıların üzerimizde bıraktığı etki düşünülürse, Helen ve Roma çağlarındaki genel görünümün gerçekten eşsiz bir güzellik ve görkemlilik taşıdığı anlaşılır. Her üç gimnasyumun giriş kapısını, kenti ana caddesi üzerinde büyük çeşmenin

yanında yer alan propylon oluşturmaktadır. Propylon, aşağı ve orta gimnasyumun tek kapısı idi. Yukarı gimnasyuma ise onun doğu yönünde bulunan kapısından da giriliyordu. Her üç gimnasyum yapısı da krallık devrinde, en geç, M.Ö. 3.yy'ın ikinci yarısında inşa edilmişti. Romalılar zamanında en çok değişikliğe uğrayan yukarı gimnasyum olmuş, orta ve aşağı gimnasyumlar yukarı Helenistik dönemdeki durumları ile kullanılmıştır.

Yukarı Gimnasyum: Yaklaşık olarak 200x45 m. ölçülerinde, teras üzerine inşa edilmiştir. Bugünkü kalıntılar daha çok Roma Çağı'nda yapılan yenilemelere aittir. Helenistik Dönem'de andezit, Roma döneminde mermer kullanılmış olduğu için, her iki devir yapılarını birbirinden ayırmak kolaydır. Romalılar zamanında duvarların yüzeyi mermer plakalarla, mozaiklerle kaplanmıştır. Yukarı gimnasyum ana yapısı, avlunun dört yanını çeviren stoalar oluşturuyordu. En önemli salonlar kuzey stoada yer alıyordu. Asklepion tapınağı ile Roma Dönemi'nde yapılan doğu ve batı hamamları da yukarı gimnasyuma ait yapılarıydı. 74x36 m. boyutlarında olan avlunun tabanı sportif çalışmalar yapıldığı için topraktı. Dört bir yanını çeviren stoalar Helenistik Dönem'de Dor düzeninde, Roma Dönemi'nde korinth düzenindeydi. Her iki devir yapılarına ilişkin mimari parçalar bulunmuştur. Romalılar zamanına ait mimari süslemelerin stilden ve yazıtlardan anlaşıldığına göre, avlunun etrafını çeviren stoaların alt katları Hadriyan zamanında (M.S. 117-138) yapılmıştır. Buna karşın ikinci katlar kötü işçilik göstermeleri nedeniyle, Geç Roma Çağı'nda olmalıdır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde güzel döşemeli, yarım daire şeklindeki yer, yıkanmaya yarıyordu. Yukarı gimnasyumun güney stoasının altında yer alan 210x6,80 m. ölçüsündeki bodrum stadyumu iyi korunmuştur. Koşular kışın ve yazın bodrum stadyumda, ilk ve son baharda da aynı uzunlukta olduğu anlaşılan güney stoada yapılıyordu.

Orta Gimnasyum: 150x36 m. ölçüsünde olan bu yapı, dar bir teras üzerinde yer almaktadır. Kuzeyde terasın bütün uzunluğu boyunca büyük bir stoa yer almaktadır. Stoa'nın doğu yarısının büyük bir bölümü çeşitli odalara ayrılmıştır. Bunlardan doğuda altıncısı, exedra adıyla anılan bir yapı olup, iki dor sütunu ile terasa açılmaktaydı. Bu oda, içinde bulunan bir yazıttan anlaşılacağı üzere gimnasyum tanrıları olan Hermes ile Herakles'e ve imparator kültüne ayrılmıştır. Terasın doğusunda 12x7 m.

boyutlarında bir tapınağın temelleri ortaya çıkarılmıştır. Tapınağın batısında Zeus sunağına ait kalıntılar bulunmuştur. Tapınağın duvarlarında yazılı olan epheb adlarından, orta gimnasyumun epheblere ayrıldığı ve tapınağın krallık devrinde yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Tapınağın batıya bakması topografik durumun gereğidir ve şimdiki yerinde inşa edilmesi gymnasiuma girişin buraya yakın bulunması da neden olmuştur.

Aşağı Gimnasyum: En altta yer alan küçüklerin gimnasyumuna ana caddedeki propylondan giriliyordu. Uzunluğu 80 m. olan aşağı gimnasyumun güney bölümü, bugün tamamen yıkılmıştır. Güneybatı köşede bulunan, kapısız ve içleri toprakla dolu beş yapı, yalnız destek görevi yaparlar. Böyle olmakla beraber, bu oda biçimli desteklerin, terasın ağırlığı sonucu oluşan yüke dayanamayıp yıkılmış olduğu anlaşılır. Buna karşın aşağı gimnasyumun kuzey yönü oldukça iyi korunmuştur. Bu yönde de teras boyunca destek görevi gören oda biçimli, kapısız ve içleri toprak dolu yapılar bulunmaktadır. Merdivenli giriş kapısının batısındaki dördüncü Niş'te ortaya çıkarılan II. Attalos dönemine ait büyük bir stel üzerinde, M.Ö. 147 yılında epheb olan küçüklerin adları yazılıdır. Aşağı gimnasyum üçgen bir yapıdadır ve 10-25m. genişliğindedir.

GALENOS, SPOR HEKİMLİĞİ VE MASAJ

İnsanlık tarihinde binlerce yıldır hastalıkları tedavi ve iyileştirmek için masaj ve dokunma yöntemleri kullanıldı ve geliştirilmeye çalıştı.

Eski Çin, Hint ve Mısır kaynakları masajın, hastalıkları önlemede, tedavi ve yaralıları iyileştirmede kullanıldığını belirtmektedir. Masaj, ilk olarak M.Ö. 2700 tarihli bir Çin kitabında geçmektedir. Bu kitapta “Sabahın ilk saatlerinde, uykudan sonra kan dinlenmiş ve sinirler gevşemiş, elin ayasıyla yapılacak darbeler soğuk algnlığını önler” denmektedir.

Egeli ve Romalı doktorlar için masaj çok önemliydi. Tıbbın babası olarak bilinen Hipokrat “ovuşturmak gevşek eklemi güçlendirir, kasılmış eklemi gevşetir” diyor. M.Ö. 460-377 yıllarında yaşayan Hipokrat omuz çıkıkları ve kas yırtılmalarından sonra kararında ovmanın yararlı olacağını öne sürmüştür. Günümüzde hekim yeminine ismini veren Hipokrat'a göre

masajda sert ovma, uyarıcı; aşırı ovma zararlı; kararında ovma ise yararlı ve sağlık geliştiricidir.

Ankara Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğretim görevlisi Ömür Dünya Çakmaklı "Antik Çağ'da Masajla Tedavi" konulu çalışmasında, masajın Antik Dünya'daki yerini ve önemini vurgulayarak masaj; güçlü bir olasılıkla Ege dilinde "massein" yani "yoğurmak" ya da Arapça "mas'h" yani "hafifçe bastırmak" sözcüklerinden türemiştir.

Profesyonel bir tedavi yöntemi olarak masaj, fiziksel, zihinsel ve ruhsal hastalıklarda kullanılan bilinen ve bilinen eski iyileştirme metotlarından biridir. M.Ö. 3000'lerde Çinliler tarafından uygulandığı, Hint ve Pers uygarlıkları tarafından oldukça ilgi gördüğü bilinmektedir. Hatta bu uygarlıklarda kimi yerli masörler, dikkate değer ustalıklarından dolayı antik dünya sakinleri tarafından tanınmışlardır. Yine Antik Egeliler ve Romalılar masajı değişmez bir tedavi aracı olarak algılamışlar ve bu metodu ünlü hamamlarında uzun zaman kullanmışlardır.

Antik Çağ'ın spor dünyasında da masaj, tıpkı günümüzde olduğu gibi, hafife alınmamıştır. Antrenörler sporcularını canlandırmak için müsabakalardan önce onları zeytinyağı ile ovup yarışa hazır hale getirmişlerdir. Hippokrates, masajı yararlı bir iyileştirme metodu olarak hastalarına önermekte idi. Tıbbın babası Hippokrates ayrıca tüm hekimlere ovma tekniğini tecrübe etmeleri gerektiğini salık veriyordu. Bu teknik, eklemleri gevşetmek için birebirdi. Kullanım amacı işler iyileştirmek ister rahatlatmak olsun, masaj antik dünya'nın tüm milletlerinde kabul görerek gelişmiştir. Bugün ise, masaj, sağlıklı yaşam sözü konusu olduğunda ya da gelişen dünyanın insan sınırları üzerindeki tahribi konuşulduğunda ilk akla gelen tedavi yöntemlerindedir.

Galenos, sağlığı iki aşırı uç arasındaki orta durum olarak görüyordu ve aşırı sıcak, soğuk, nemlilik ve kuruluğu önleyecek rejimler geliştirilmesini savunuyordu. Atletizm eğitiminin aşırılığı ve çalıştırıcıların cahilliği onu üzüyordu, ancak yöntemleri reddetmiyordu. Celsus gibi o da egzersiz, diyet, banyo ve masajın aşırıya kaçmadan uygulanmasını destekliyordu. Ayrıca bunu yalnızca orta yaştaakilere değil, gençlere, yaşlılara, güçlülere ve zayıflara da öneriyordu. Galenos, ayrıca top oyun-

larının sağlığa yararlarından bahsettiği kısa bir makale de yazmıştır.' Masaj, çok uzun suredir vucuda tonus kazandır–mak amacıyla uygulanmaktaydı. Celsus ve Galenos, Hippokrates'ten 'ovma'nın otoritesi' olarak soz ederler: 'Hippokrates der ki, ovma, eğer kuvvetli ise vucudu gulendirir, nazikçe yapılırsa gevşetir; fazla yapılırsa kul–tur, ılımlı ise vucudu şişirip kabartır. Bu nedenle, şu durumlarda onerilir; gusz bir vucuda tonus vermek gerekiyorsa, gergin bir vucut gevşetilecekse, zararlı bir fazlalık yok edilecekse veya zayıf ve şekilsiz bir vucut büyütülüp şekillendirilecekse.'" Varlıklı kişilere kendi evlerinde, özel hekimleri veya yardımcıları tarafından masaj yapılırdı. Diğer insanlarsa bu tedaviyi hamamlarda, antrenörler ya da doktorlardan alabiliyorlardı. Kentteki hamamlardan birinin üstünde evi olan Seneca'nın şikayeti olduğu birçok grltden biri de et üzerinde saklayan ellerin sesiydi.

Masajın, nekahat dnemindekiler özellikle de ateşli bir hastalık geçirmiş olanlar için, uzun suredir baş ağrısı çekenler veya bir uzvunda kısmi felç olanlar için tedavi edici bir özelliği de vardı. Aralarında Asklepiades'in 'araba gezisi' yönteminin de bulunduğu, şiddetle sallama yöntemleri bugün bize pek hoş görünmese de Roma tıbbında çok sık uygulanan bir terapi yöntemiydi. Celsus, kronik bir hastalıktan henüz kurtulanlar ve özellikle de ateş atağı geçirmiş olanlar için, bir tür pasif egzersiz öneriyordu. Daha enerjik bir yöntem olup, ata binme yoluyla sağlanabilen 'sallama' yöntemi, nekahat dönemindeki hastalar ve 'barsak gevşekliğinden' ıştırıp çekenler için öneriliyordu.

Galenos da egzersizin yanında masajın da önemine dikkat çekti. Sağlıklı yaşamak için her ikisinin de uygulanmasını tavsiye etti. Galen'e göre "masaj yapılan kısımlar yumuşar; bunun göstergesi o bölge üzerindeki canlı renktir. Aynı olumlu etki eklemlerin masaj sonrasında daha rahat ve kaygan hareketlerinde de gözlenir

GALENOS VE KADIN GÜZELLİK KREMLERİ

Bergama'da banyo temizliği çok titizlikle uygulanan bir kültürdü. Banyodan sonra nemlendirici kremler vücuda sürülürdü. Bu kremlerin tariflerine ilişkin bilgileri geliştiren kişilerin başında ünlü Bergamalı Hekim Galenos karşımıza çıkar. Banyo öncesi ve sonrası sürülen kremler, yağlar ile masaj sırasında sürülen preperatın hazırlanması kadar uygulaması da önemlidir. Dünyanın ilk spor hekimi ve masaj uygulayıcısı olan Galenos, bitkisel yağlardan, özellikle zeytinyağından yararlanmıştır. Otlardan elde ettiği kremleri de vücuda yedirmek, ovmak gerek hastalık, üşütme, tutukluk, kulunç vb hastalarda gerekse sporcularda kullanmıştır.

Özellikle süslenmek, güzel görünmek ve beyazlamak için kökboyası, tebeşir tozu ve süsen tozundan yaptıkları macunları kullanırlardı.

Yanıklara, yaralara ve berelere olduğu kadar güzelleşme adına kullanılan bitkisel merhemler, toz, tohum, ezme, yağını çıkarma, karışımı kullanma pek sık rastlanırdı. Romalı kadınlar ciltte kırmızılık vermek için bugünkü allık ve ruj alternatifine karşılık sayılabilecek bir malzeme kullanıyorlardı. Kırmızı aşıboyasından yapılan bu toz, Romalı yazarların pek çok yazısında söz konusu edilmekteydi. Romalı yazarlar, kadınların bu tozu oldukça aşırı kullandığından söz ederler.

Gözler özenle bakılırdı. Lambanın isinden elde ettikleri bir sürmeyle gözlere sürme yapılırdı. Bilhassa Galen'in gözlere ilişkin getirdiği bir takım formüller de popülerdi. Özellikle kaşlara yapılan bir takım vurgulamalar önemliydi.

Özellikle süslenmek, güzel görünmek ve beyazlamak için kökboyası, tebeşir tozu ve süsen tozundan yaptıkları macunları kullanırlardı.

GALEN OF PERGAMON/BERGAMA

The modern formulation is inspired by the work of **Claudius Galenus (Galen)**, a 2nd century scientist and physician who developed the first known skincare cream and used it as salve to treat burns and wounds, Crème Ancienne combines the core ingredients of **Galenus' formula**: rosewater, beeswax, and borax with modern day ingredients like, chamomile wax, meadowfoam oil, and vitamin E.

Yanıklara, yaralara ve berelere olduğu kadar güzelleşme adına kullanılan bitkisel merhemler, toz, tohum, ezme, yağını çıkarma, karışımı kullanma pek sık rastlanırdı. Romalı kadınlar ciltte kırmızılık vermek

için bugünkü allık ve ruj alternatifine karşılık sayılabilecek bir malzeme kullanıyorlardı. Kırmızı aşıboyasından yapılan bu toz, Romalı yazarların pek çok yazısında söz konusu edilmekteydi. Romalı yazarlar, kadınların bu tozu oldukça aşırı kullandığından söz ederler.

Gözler özenle bakılırdı. Lambanın isinden elde ettikleri bir sürmeyle gözlere sürme yapılırdı. Bilhassa Galen'in gözlere ilişkin getirdiği bir takım formüller de popülerdi. Özellikle kaşlara yapılan bir takım vurgulamalar önemliydi.

Safrandan yapılan farlar, kullanılan güzellik malzemeleri arasındaydı. Bu pahalı baharat, yiyeceğe ek olarak parfümde de tercih edilen bir maddeydi.

Dudaklara, alkanet türü kök boyosu ve aşıboyası hafif bir kırmızılık veriliirdi. Saçlarına bir kurdele takarlardı. Çoğunlukla bu kurdelede kemikten yapılmış boncuklar da kullanılırdı.

ASKLEPİON VE GALENOS

Hekim Galenos ile Asklepeion Sağlık Yurdu birbiriyle özdeşleşmiştir.

Galenos, Asklepiyon'nun “Geyikli Dağlarının ayaklarında, hava akımlarından korunmuş, temiz havası ve suyu olan uygun bir yerde” kurulduğunu yazar.

Asklepiyon'da tedavi yöntemleri ise çok farklıydı. Çamur banyoları, kutsal sudan içmek, şifalı bitkilerden ilaç ve merhemler, sporla, müzikle, tiyatroyla tedavi, görülen düşlerin yorumlanması bunlardan bazılarıdır. Temel tedavi yöntemi, rüya yoluyla telkin özelliğine dayanır. Bu hastanın kendine olan özgüvenini güçlendirmek demektir.

Asklepiyon, hastanın dertlerini tanrıya duyurabileceği yerlendendi. Galenos bu konuda şöyle bir saptama da bulunur:

"Biz Bergama'da hekim sözü dinlemediği halde tanrı tarafından iyi edilmesini isteyen insanlar görüyoruz. Bunlardan iki hafta hiç bir şey almamaları istendiği zaman bunu dinliyorlar, hasta bundan yarar göreceğine inandığından buyruğun yerine getirilmesi için elinden geleni yapıyordu."

Sağlık tanrısı adına pek çok kentte tapınak kurulmuştur. Bunlardan bir bölümünün de bir külliye gibi geliştiği ve sadece tanrıya yakılan kandiller,

getirilen adaklar ile onun iyileştirici himayesinin sağlanmasına gidilmediği, tersine aynı zamanda deneyimli hekimler olan rahiplerin özellikle fiziksel müdahalede bulunarak hastaları iyileştirmeye çalıştıkları biliniyor. Bu uygulamalar sırasında hastaların bir süre bekletildiği, onlara ses-ışık gösterileri, rüya sağlama, morallerini güçlendirmeye çalışma yoluyla ilk müdahalenin yapıldığını, bekleme süresi sırasında, ölümcül hasta olanların belirlendiğini ve onların Asklepion'a kabul edilmediklerini belirtmeliyiz. Bu yüzden Asklepionlar için "ölüm buraya giremez" denirdi, çünkü ölümcül hastaları içeri almıyorlardı..

HADES ASKLEPION'A GİREMEZ

"Tüm tanrıların ululuğu için kutsal yere ölümün girmesi yasaklanmıştır" yasasının daha giriş kapısına asıldığı Asklepion da hastalar arasında kadınlar öncelikli olarak sayısal üstünlüğü elde ediyorlardı. Felç, göğüs darlığı, mide ağrıları, delilik, körlük gibi ağır hastalar burada tedavi görülüyorlardı.

Antik çağ Ege'sinde, ışık ve güzel sanatlar tanrısı Apollon'un oğlu Asklepios adına kurulmuş tam teşekküllü sağlık yurtlarına Asklepion denilirdi. Bunların en önemlisi, Bergama Asklepionu idi. Anıtsal kapısında "Tüm tanrılar için yaratılmış olan bu kutsal yere, yalnızca ölüm tanrısı Hades giremez" yazılıydı. Hizmet sunduğu sekiz yüzyıl boyunca, sürekli 10 bin kişiyi barındırdığı halde tek hasta ölmemişti.

Söylenceye göre, Apollon'un oğlu olan şifa tanrısı Asklepios, ünlü bir hekimdir. Apollon onu çocukken, hekim Kheiron'a bırakmıştır. Asklepios büyüdüğünde, cerrahtıkta ve şifali otlar konusunda öyle ustalaşır ki, ölüleri bile diriltir. Ölümler diyarının yöneticisi Hades bundan rahatsız olur ve Zeus'a şikâyet eder. Zeus da Asklepios'u bir yıldırımla yok eder. İşte söylencesi;

LOKMAN HEKİM ASKLEPIOS

Teselya Kralı Filegyas'ın Koronis adlı güzeller güzeli bir kızı vardır. Bu kız, tanrı Apollon'la sevişir ve ondan gebe kalır. Ne var ki tanrının çocuğunu karnında taşıırken Arkadya'dan gelen bir yabancı ile tanışır. Koronis, bu yabancıyı sever ve onunla beraber olur.

Bu olayı Apollon' a kutsal kuşu kuzgun, haber verir. Apollon öfkesinden ne yapacağını bilemez ve kendine sadık bu kuşun tüylerini akpak iken kapkara yapar. Sonra da Koronis' e gereken cezayı verir.

Koronis bir direğe bağlanır ve altına odun yığılır. Çocuğu karnında diri diri yanacaktır. Alevler içinde kalan Koronis ölmek üzere iken Apollon kendi kanından olan çocuğun yok olmasına katlanamaz ve ateşi söndürüp çocuğu anasının karnından aldırır. Koronis ölür, çocuk da -at adam Kheiron' a- verilir. İşte bu çocuk Asklepios 'tur. Annesinin karnında ölmek üzereyken son anda kurtulduğu için hekim tanrı olarak da hastalarını son anda kurtaran bir nitelik kazanacaktır.

Asklepios, at adam Kheiron' un yanında büyür. Kheiron doğanın içinde yaşayan, doğanın sırlarına ermiş bir varlık olduğu için Asklepios' a bu ortamda hekimlik sanatını kaynağında öğretmiştir. Bu nedenle açık hava, güneş, termal sular, şifalı otlar ve bunlardan yararlanmasını bilen Asklepios usta bir hekim olur, ayrıca cerrahlığın bütün bilgilerini edinir. Bunun ötesinde Asklepios, ölümler diriltmeye ve ölümsüzlüğü araştırmaya başlar. Nasıl mı? Tanrıça Athena, Gorgo canavarı denilen Medusayı öldürttüğü zaman, bedeninden akan kanı toplamış ve Asklepios' a vermiştir. Medusa'nın sağ tarafından zehirli kan, sol tarafından da şifalı kan akmış ve bunlar ayrı ayrı şişelerde toplanmıştır. Şifalı kanı kullanan Asklepios, epey de ölü diriltmiştir.

Örneğin bunların başında Kapaneus, Lykurgos, Minos' un oğlu Glaukos ve Thesus un oğlu Hippolitos da vardır. Zeus, ölümsüzlüğü araştıran, ölümleri diriltmeyi başaran ve böylece doğal dengeleri bozan Asklepios' un bu aşırı gücünden kuşku duymaya başlamış, ölümsüzlüğü tanrıların tekelinde tutmak istediği için Asklepios' un üstüne bir yıldırım salmış ve yakmış, yok etmiştir. Apollon da, oğlu Asklepios' un öcünü almak üzere Zeus'a yıldırımı bağışlayan Kiklopları öldürmüş ve sonra da oğlu Asklepios' u gökte burçlar arasına yerleştirmiştir.

Anadolu'da Asklepios, lokman hekim olarak bilinir. Lokman hekim de ölümsüzlüğün sırrını bulmuş ve gidip krala söyleyeceği anda yıldırım çarpıp ölmüştür. Asklepios ya da lokman hekimin yere düşmesiyle elindeki ilaç yere dökülmüş ve yerden her derde deva sarımsak bitmiştir. Diğer elindeki ölümsüzlük reçetesi olan kâğıtlardan biri çalıya takılmış olarak bulunmuş ve şu dizeler okunmuştur:

Ayağını sıcak tut, başını serin

Gönlünü ferah tut, düşünme derin.

Sağlık yurdu işlevini gören bu sitelerin en ünlüsü, en büyüğü, terapide en çok yönlü Bergama Asklepiyon'udur. Anadolu nun en eski hekim tanrısı Telesforos' un tapınağını, kültürünü, bilimini de içine almıştır.

Asklepios ölünce kızı Hygieia (hiji diye okunur ve hijyen sözü sağlık anlamına gelir) hekimlik yükünü taşır ve Asklepiad denilen (hekimler) aracılığı ile lonca düzeni içinde ilkçağ boyunca Asklepiyon' u yaşatırlar.

İlkçağda Bergama Asklepiyon' u dünyanın en büyük ve en ünlü hastanesi olmuştur. Karakalla, Hadriyanus gibi imparatorlar, Aristides gibi bilginler burada tedavi olmuşlardır. Şifalı suları, ilaç maddesi otları, havası, güneşi, çamur banyosu, fizik tedavisi, spor, müzik, tiyatro ve eğlence ile iyileştirme yöntemleri Bergama ya özgüdür. Psikoterapi burada ilk kez denendi, farmakoloji burada doğdu. Asklepios, Bergama eski paralarında sakallı, elinde yılanlı bir asa, yanında kızı Hiji ya da Telesfor olduğu halde görülmektedir.

Asklepiyon dediğimiz hastanenin kuruluş söylencesi de vardır. İlkçağ Anadolu'sunun ünlü yazarı Pausanias der ki Arkaias adlı zengin bir kişi Madra (Pindasus) Dağında karaca avına çıkar. Yalçın kayalar, dik yamaçlar, geçit vermez ormanın içinde hoplaya zıplaya ilerlerken, atının ayağı seker ve Arkaias yuvarlanarak yere düşer, bacağı kırılır. Arkadaşları onu baygın bir halde Bergama'ya getirirler, fakat bacağı tedavi edecek bir doktor bulunmaz. Hasta, İstanköy (Kos) de bulunan Asklepiyon' a götürülür. İstanköy adasının ünlü hastanesinde şifa bulan Arkaias, zenginliğinin Bergama'da işe yaramadığını unutmaz ve buraya bir Asklepiyon yapılması için servetini harcamayı göze alır. İnşaat sitesi tamamlanınca buraya İstanköy ve Epidor' dan ünlü hekimler getirerek hizmete açar.

Bu söylence diyarında yaşamış olan Galenos, Asklepion yurdunda, tıbbın tebabetin ikliminde yetişerek kendi de bir söylence olmuştur. Genç Galenos, hasta ve yaralıların tedavisinde geliştirdiği tekniklerini Pergamon'daki Asklepieion'da uygulamış, hayvanlar üzerinde yaptığı anatomi çalışmaları ve insan bedeninin işleyişiyle ilgili gözlemleri, 1500 yıl boyunca tıp alanında etkisini sürdürmüştür.

MÖ 4.yy'da kurulmuş olsa da, en parlak devrini İsa'dan sonraki yıllarda Roma Donemi'nde yakalamış olan Asklepion, modern tedavi merkezlerine çok benzer. Hastalara ilaçlar verilir; bitki tedavisi ya da bal kürü uygulanır; egzersizler verilir, spor yaptırılır, çamurlu banyo aldırılır, kaynak suyu içirilir ya da uyku odalarında telkin yapılır. Hastalar çam ağaçlarının arasında yürüyüp çam kokusuyla sakinleşirler. Öylesine bir telkin, inandırma, özgüven aşılansmaktadır ki hasta daha Viran Kapı dediğimiz Asklepion'un giriş kapısındaki yazıya baktığında şu sözlerle karşılaşır: "Tanrılar adına, buraya ölümün girmesi yasaktır" ve iyileşmeye kilitlenir.

HİPOKRAT, GALENOS VE ASKLEPİON

Apollon'un oğlu hekimlik tanrısı Asklepios'un tapınağı yükselir Asklepion'da. Porsuk ağaçlarıyla çamlar onun çevresinde bir gölgelik ve esrar perdesi oluştururlar sanki. Çevresinde, sıra sıra sütunlar dizisinin ortasındadır tapınak. Yanında Teleforos tapınağı yer alır. Kutsal hücrenin yakınında bekleme odası bulunur. Hastalar, tanrının kendilerine iyileşme çaresini düşlerinde göstereceği umuduyla geceyi orada geçirirler. Ayrıca hastaların düşlerini yorumlayacak rahiplerin konutları da buradadır. Muayene işi çok eski ve hiç değişmeyen bir ayin yöntemine göre yapılır. Hasta o yakınlardaki bir pınarda temizlenip arındıktan sonra tapınağa girer ve Asklepios'a getirdiği sunguyu armağan sunağının üzerine koyar.

Bu armağan genellikle değeri fazla olmayan küçük bir şeydir. Asklepios yoksulların tanrısıdır, bir tabak un, birkaç çörek, biraz bal yeterlidir. Geceleyin bir rahip, yanında sepetleri taşıyan birisi de bulunduğu halde tapınak görevlilerinin karınlarını doyurmasına yarayacak bu sunguları toplar. Üzerleri boşalan sunakların önünde uyanan hasta, Asklepios'un sungularını kabul ettiğini düşünür. Bundan sonra hastalar tonozlu, uzun ve karanlık bir salona geçerler. Ot yataklarda yatarak geceyi burada geçirirler. Böylesine bir ortama geldiklerinden beri şaşkınlık içinde olan insanlar, karanlık salonda düş güçlerinin de yardımıyla geceleyin Asklepios tarafından ziyaret edildiklerine ve hastalıklarına çare bulduklarına inanırlar. Sabah olduğunda tapınağın rahiplerine gördükleri düşleri anlatırlar, onlar da hastalara yol gösterir, iyileşen, dermansız dertlerine çare bulunan insanların öyküleri anlatılır. Sözgelimi göbekli bir adam rahibe şunları anlatır: "İyi uyku uyuyamıyorum, başım da ağrıyor hep. Bu gece Asklepios'u gördüm. Benimle alay etti galiba... Birkaç kez elense çektirdi, sonra zorla koca bir kase su içirdi bana..." Rahibin kılı bile kıpırdamaz ama gözleri parlar. "Tanrının yanıtı apaçık." der. "Bundan böyle evinde bir testi Phaleiron şarabıyla kalmak yerine gidip spor yapacaksın. Susadığın zaman da şarap yerine yalnız su içeceksin." Bir başka hasta sedyede yatmaktadır. Birkaç ay önce göğsünün tam ortasına bir ok saplanmış. Ölmemiş ama o gün bugündür cerahat tükürür olmuş. O da Asklepios'u görmüş ama tanrı çok korkutmuş onu. Bir bıçak alıp göğsünü yarmış, okun içerde kalan ucunu çıkarmış. Rahip başını sallar. Bu çetin bir olgudur ama Asklepios'un öğüdü de apaçıktır: Bir ameliyat yapmak gerekecektir. Tapınakta hasta bakıcılık yapan görevliler hastayı cerrahi aletlerin bulunduğu salona götürmüşlerdir bile; muayene bittikten sonra ameliyat yapılacaktır.

Ünlü hekim Hipokrat, Kos Adasında MÖ 460 yılında dünyaya geldi. Babası ve dedesi de buradaki Asklepion'da doktorluk uğraşı içindeydi. Baba tarafından Asklepios'un on yedinci kuşaktan, anne tarafından da ünlü kahraman Herakles'in yirminci kuşaktan torunu olduğu söyleniyor. Asklepios'a hizmet soydan geçme olduğundan diğer akrabaları gibi hem rahip hem hekim oldu. Çocukların okulu bıraktıkları yaş

olan 13 yaşındayken yapılan bir törenle tapınağa kabul edildi. Tapınaktaki törenlere katılıyordu. Eğer hastalar evlerinden çıkıp tapınağa gelemeyecek kadar hastaysalar babasının ve büyükbabasının yanında hasta muayenelerine gidiyordu. MÖ 5. yüzyılda hekimler tüm yaşamlarını tapınakta kapalı olarak geçirmiyorlardı. Çoğu kez rahipliği bırakıp gezici hekimler olarak kentten kente dolaşıyorlardı. Genç

Hipokrat da böyle yapacaktı. İnsanı inceleyip en uygun ilacı vermekte ustaydı. Makedonya kralını ve Abdera'lı filozof Demokritos'u iyi ettiği biliniyor. Ünü arttıkça gerçek yaşamına söylenceler de karışmaya başlamıştı. Bunlardan biri Atina'yla Sparta arasında çıkan bir savaşla ilgilidir. Savaş sırasında Atina'da veba salgını baş göstermişti. Birçok insan bu hastalığın pençesindeydi. Hipokrat yanında birçok öğrencisiyle birlikte, önu sıra bu afeti kovarak koşup geldi. Yolda bir şeyin farkına vardı: Demirciler ve ateşten yararlananlar hastalığa tutulmuyorlardı. Bunun üzerine dört yol ağızlarında büyük odun ateşlen yakıtılarak havayı temizletti, miyasmaları yok etti. Hastalık da önlendi. Gerçekteyse Atina'daki veba, çiçek salgınıydı. Odun ateşi de bunu durduracak güçte değildi. Bir başka gerçek de Hipokrat'ın Atina'ya hiçbir zaman gitmemiş olması. Fakat ünü o kadar büyüktü ki söylenceler ona birtakım mucizeler yüklemişti. Hipokrat'ın yaşamıysa efsaneden uzak, sade ama dönemin tıbbi yöntemlerine dayanan bir çalışmayla geçiyordu, işlek bir pazar yerinin kurulduğu küçük bir kasabadaydı muayenehanesi. Geleneğe uygun olarak kapının üzerindeki lento denen atkı taşına hekimlerin tabelası oyulmuştu. Bir hacamat şişesiydi bu ve yoldan gelip geçenlere içeride ne yapıldığını anlatıyordu. Kapı büyük bir odaya açılıyordu; hekim, muayenelerini burada yapıyordu. Pencerenin yanında biri hekim biri de hasta için olmak üzere iki iskemle vardı. Bunların hemen yanı başında yaraları yıkamak için kullanılacak suyun konacağı büyük bronz leğen bulunmaktaydı. Aletler duvara oyulmuş dolapların içine yerleştirilmişti. Cerrahi dolabında düz ve eğri bisturiler, hacamat için deriyi çizmekte kullanılan neşterler, dışçı kerpetenleri gibi aletler yer alıyordu. Buradaki en etkileyici aygıt kırıkları

ve çıkıkları gidermeye yarayan makinedir. Tarlalarda kullanılan çiftçi tırmıkları kadar büyük, tahtadan bir çeşit karyoladır bu. Her iki ucunda birer çıkık vardı. Birisi bacağı çekmeye diğeriye kırık kemiğin parçalarını yerine koymadan önce birbirlerinden ayırırken hastayı yerinde tutmaya yarıyordu. Bu aleti kullanmak için dört kişi gerekiyordu. Hipokrat, hastaların yalnızca fiziki tedavisiyle de değil onların ruhsal tedavisiyle de ilgileniyordu. Ona göre doktor hastaya her yönden rahatlık vermeliydi. Hipokrat koyduğu birçok ilkeyle de gelecek kuşak doktorları en çok etkileyen, söylencesel bir doktor olarak öldüğünde oldukça yaşlıydı. Birçok öğrenci yetiştirmişti. Söylenceye göre mezarının üzerinde arılar yuva yapmıştı ve ürettikleri bal da çocuklardaki pamukçuk hastalığına iyi geliyordu. Tıbbi, tanrıların elinden alıp doktorların bilimsel bir biçimde uygulamaya başlamasını sağlayan kişidir Hipokrat. Bu anlamda tıbbın babası adını hak eder. Hipokrat'ın gerçekleştirdiği büyük bir atılım olsa da aslında bilim hep ağır aksak yürümüştü eski çağlarda. Tıp da bundan nasibini aldı elbette. Bin beş yüz yıl boyunca Avrupalı hekimlerin temel bilgi kaynağı insan vücudu olmadı. Bunun yerine eski Ege doktorlarının çalışmalarını temel almışlardı. "Bilgi", bilimin önünde bir engel haline gelmişti. Klasik kaynak, bağnazca saygı duyulan bir engeldi.

SICAK SU İLE TEDAVİ

Galenos, yaralanmalar ve bazı hastalıkların tedavisi için termal suların önemini savunmuştur. Roma Döneminde üç farklı türde banyo gelişmiştir. Balnea (balneum), küçük boyutlarda ve fazla lükse sahip olmayan hamamlardır. Balnea privata, özel banyo-hamamlardır. Balnea publica (thermae) ise, pek çok kompleks ile birlikte planlanarak inşa edilen, anıtsal yapıda genel hamamlardır. Su kemerlerinin yapımı ile genel banyolar, binlerce insan kapasitesine sahip, devasa ve etkileyici büyük yapılara dönüşmüştür. Thermae'lar; yüzme havuzları, spor alanları, tiyatrolar, kütüphaneler, eğlence merkezleri ve dükkânlar gibi bir çok yapıyı içerirler. MÖ. I.yy'dan M.S VII. yy'a kadar, thermae'lar boyutları, kapladıkları alanları ve görünümleri ile Roma imparatorlarının gösterişi ve gururu olmuştur. 316x356m boyutları ve 3000 kişilik kapasitesi ile Roma'da yer

alan, Diocletian thermae, en büyük hamamlardandır. Bünyesinde; kütüphane, gymnasium, koşu yolu, eğlence merkezleri, tapınaklar, konser ve sergi salonları gibi birçok öğeyi barındırır.

Ege kaplıcalarında, gimnasyum gibi işlevsellikleri göz önünde bulundururken, Roma kaplıcalarında tiyatro, sanat gibi estetik aktiviteler ile dinlence gibi zihinsel işlevsellikler de ön plana çıkarılmıştır. Bu amaçla “thermae” adı verilen büyük kaplıca kompleksleri inşa etmişlerdir. Roma thermaları; sıcak banyolar, soğuk havuzlar ile sosyal ve kültürel faaliyetlerin de yürütüldüğü dinlence bölümlerinden oluşurdu.

Thermae; sıcaklıkları değişen havuzlardan ve çeşitli salonlardan meydana gelir. Merkezi bir banyo etrafındaki yapı, geniş bir alan ile çevrelenir. Burada kütüphaneler, eğitim salonları, sanat ve heykel galerileri, çok amaçlı toplantı ve tören salonları, parklar, küçük tiyatrolar ve spor alanları yer alır.

Antik Roma hamamlarında, hamamı ısıtmak için zeminin altında yaklaşık 60cm ya da daha fazla yükseklikte bir boşluğun bırakılması ile oluşan ve sıcak havanın dolaşmasına özgü olan kısma “hypocaust” adı verilir. Tabanın altındaki boşlukta, supensura denilen ve üstteki tabanı taşımaya yarayan, genellikle tuğladan payeler yer alır. Sıcak havanın dolaşımı için orta kısımlardaki tuğla payelerin içinin boş bırakıldığına ve tuğlaların da delikli olduğuna rastlanmıştır.

Roma’da önemli bir yer tutan thermae’ların özü;

- 1- Giriş, soyunma ve bekleme salonu (apodyterium),
- 2- Egzersiz alanları (palaestra),
- 3- Ilıklık (tepidarium),
- 4- Sıcaklık (caldarium),
- 5- Ter atma bölümü (laconium),
- 6- Soğukluk ya da serinlik (frigidarium),
- 7- Büyük ve açık bir yüzme havuzu (natatio) ve
- 8- Tuvaletlerden (lavatrina) oluşur.

Kadınlar ve erkekler, kaplıcaları belirli saatler arasında ayrı ayrı kullanmışlardır. Kadınlar sabahın ilk saatlerinden öğlene kadar, erkekler ise öğleden sonra gün batımına kadar faydalanabilirdi. Kaplıcalar akşamları ise nadiren kullanılmışlardır.

İslami kaplıca kültürünün değeri oldukça iyi bilinmiştir. Ege gimnasyumları ve Roma thermae'larının fiziksel ve sosyal aktiviteleri, bu dönemde yerini masajlara bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, kaplıcalar iyileştirme ve birçok hastalığın tedavisi amacıyla kullanılmış, Roma ve Bizans kaplıcaları yenilenecek ve ek yapılar eklenerek bu dönemde kullanım görmeye devam etmiştir. Bugün dünyaca ünlü "Türk Hamamları" olarak bilinen hamamlar, Grek ve Roma geleneğinin günümüze kadar ulaşan yansımalarıdır.

BERGAMA SU ASKLEPİONU

Paşa Ilıcası (Alliano):

Alliano termal kenti hakkında bilgi veren tek yazar olan Aelius Aristides, Apollon Klarios'un önerisi ile Alliano'ye gitmiş ve Alliano Su Asklepionu'nda tedavi olmuştur. Aristides'in Alliano antik termal kentine gelme öyküsü, Klaros Kutsal Alanındaki (Ahmetbeyli) bir yazıttan bilinmektedir (onur heykeli kaidesindeki yazıt halen Kutsal Alanda bulunmaktadır).

Hastalığı nedeni ile endişeli olan Aristides, üvey babası Zosimos'u kahin tanrı Apollon Klarios'a kehanet baş vurusu için gönderir. Tanrı, Aristides'e "Telephos'un ünlü kentinin (yani Bergama) olduğu Kaikos vadisindeki Asklepios kür merkezine değil, şifalı suları olana gideceksin" kehanetinde bulunur.

Aristides'de Hieroi Logoi (Kutsal Anlatılar) adlı eserinin Üçüncü konuşması olan "Alliano Sularına Yolculuk" a "Beni buraya tanrı (Apollon) gönderdi" sözleri ile başlar.

Son yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucunda Bergama'nın 18 km kuzeydoğusunda Paşa Ilıcası olarak anılan merkezde Asklepios'a adanmış yeni bir Asklepion ortaya çıkartılmıştır.

M.S. II. yüzyılda yaşamış Balıkesir'li P.A. Aristides, yine Hieroi Logoi (Kutsal Sözler) adlı eserinde; Pergamon'a 120 stadia (23-25 km) uzaklıkta

olan Alliano'i'da şifa bulduğunu aktarır. Pergamon ve yakın çevresinde bu uzaklıkta, bu ölçülerde başka bir sağlık merkezi olmadığından Alliano'i Asklepieionu'nun Paşa Ilıcası mevkiinde keşfedilen antik merkez olduğu sanılmaktadır.

Alliano'i, büyük olasılıkla M.Ö. II. yüzyılda kurulmuş, ancak M.S. II. yüzyılda Hadrian dönemi'nde büyük bir bayındırlık hareketi yaşamış ve hidroterapinin uygulandığı büyük bir kült merkezi görünümü kazanmıştır. Bizans döneminde kısmen yerleşime sahne olan merkez, Batı Anadolu'da sıcak su kaynağının üzerinde kurulmuş, en büyük ve en iyi korunmuş komplekslerden biridir.

Kült merkezinin yakın çevresindeki yerleşmelerle bağlantısı araştırılmış, yol ağlarının hep bu alanla olan bağlantısından dolayı bu alanın önemli konaklama merkezlerinden biri olduğu saptanmıştır.

1998 yılından 2007'ye kadar yapılan kurtarma kazı çalışmaları sonucunda;

- Halen 47° C sıcak suyu olan, 9700 m²'lik bir alana kurulmuş, frigidarium (ılıkılık), dinlenme veya terapi odaları, çeşme ve havuzları, termal tesisleri

- Halen kullanılan çift kemerli Roma Köprüsü

- Doğu - batı doğrultulu, 210 m uzunluğunda, 6 m genişliğinde sütunlu tören yolu

- Kuzey - güney doğrultulu 35 m uzunluğunda 8 m genişliğinde sütunlu cadde

- Sütunlu caddenin stoasının arkalarında farklı işlevler için kullanılmış dükkan ve mekanlar

bir nympheum (anıtsal çeşme)

- Görkemli bir tedavi altyapısı

- Kuzey - güney doğrultulu caddenin başlangıcında propylon (anıtsal giriş)

- Doğu - batı doğrultulu caddelerin bitiminde geçiş yapısı

- Latrinler (umumi tuvalet yapıları)

- Bazilikal tipte büyük kilise yapısı

- İki mezarlık Şapeli (küçük kilise)

- Nekropol alanları (mezarlık)

- Seramik atölyeleri, fırınları

- İçme ve atık su sistemleri ortaya çıkarılmıştır.

Allianoi, Balıkesirli ünlü sofist Aelius Aristides'in "Hieroi Logoi (Kutsal Sözler)" adlı eserinde geçiyor. Usta filozof, biraz hastalıklı bir gezgin. Denizaşırı birçok ülke gezmiş. Balıkesir'den gelirken hastalandığını ve Allianoi'ye uğradığını anlatıyor. Koruyucu babası Zosimus'un isteği üzerine gidiyor Allianoi'ye. Orda tedavi olup dinleniyor. Rüya gördüğünü yazıp rüyasını anlatıyor uzun uzun. Ve Allianoi hakkında bir hayli bilgi aktarıyor. İyi bir sağlık merkezi Allianoi. Astım hastası olan Aristides'in burada iyi olduğu da geçiyor kayıtlarda. Allianoi'ye iki defa gelmiş Aristides. Aristides'in izlenimlerinden önce tapınak tıbbından söz edelim.

Antik termal merkez Allianoi, 1996 yılına kadar Paşa Ilıcası olarak kullanılmaktaydı. Yortanlı Sulama Barajı Projesi başlatılınca, Ilıca boşaltılarak arkeolojik kazılar başlatıldı. Kazılar sırasında İlya Çayı'nın kuzey ve güneyinde olmak üzere yaklaşık 9700 metrekarelik bir yayılımda, birçok mimari kalıntı tespit edilmiştir. Yaklaşık 50 C'lik sıcaklığa sahip olan doğal sıcak su kaynaklarının şifa verici özellikleri nedeni ile buraya Kuzey ve Güney Ilıca olmak üzere iki kaplıca kompleksi inşa edilmiştir. M.S. II. yy Roma İmparatorluk dönemine ait olan bu yapılar, çok iyi korunmuş olarak, hemen bütün özelliklerini gözler önüne sererek, günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yaklaşık 2000 yıllık bir geleneği tüm güzelliği ile yansıtan Allianoi, baraj suları altında kalma tehdidi ile karşı karşıyadır.

Kaplıca kompleksinde; Frigidarium(soğukluk), tepidarium (ılıkılık), caldarium (sıcaklık), apodyterium (soyunma yeri) gibi birçok yapı tespit edilmiştir.

Allianoi'un aynı zamanda bir tıp merkezi olduğunu ortaya koyacak yeterli küçük arkeolojik buluntular arasında; bugün bile aynı tipte kullanılan bronz cerrah aletleri ile işlevleri henüz tam anlaşılmayan 16 bronz tıp aleti bulunmuştur. Eserler farklı büyüklükte ve tipte olup, nekropol dışında bu kadar tıp aletinin bir arada bulunması deontolojik açıdan son derece önemlidir. İlaç yapımında kullanılan; mermer mortarlar, mermer havanlar ve ezme taşları in-situ olarak bulunmuş bu aletlerden; 2 karıştırma tablası ve çok sayıda kemik eser envantere kayıt edilmiştir.

CLEOPATRA GÜZELLİK ILICASI VE SÖYLENCESİ

Bergama'nın girişinde yer alan ilkçağ ılıcalarından olup Cleopatra Güzellik Ilıcası, şifa saçan termal suyu ile ünlüdür. Mısır Kraliçesi Cleopatra bile güzelliğini burada su kürü yapmasına borçludur. İlica gerçek, Cleopatra'nın dillere destan güzelliği bir söylencedir.

Bergama'da yayılmış bu söylence şöyledir;

Kraliçeleri kıskandıran dünya güzeli çoban kızının dillere destan gizemli öyküsü.. Bu çoban kızı önceleri çirkin mi çirkin; sümüklü, pasaklı birisiymiş. Yüzü sivilceli, burnu çilli, yaralı bereli bir cildi varmış. Öyleyse bu kızı, Mısır kraliçesi ve kainat güzeli, bütün zamanların en dilber kadını Kleopatra neden kıskanmış acaba, şu bizim Bergamalı sümüklü, çilli, çapar kızı diyeceksiniz?

Çünkü bu çoban kızı koyun güderken, çalıların arasında kaybolur, bir pınarın oluşturduğu gölcükte sıcacık sularla yıkanır, yağunur; aklanır paklanır; çırpınıp çimermiş. Günler günleri kovalarken bu çilli, çapar, çirkin kız gide gide değişmeye başlamış; sivilceleri kaybolmuş, çilleri yok olmuş; teni pek, cildi ipek gibi; kaşı gözü yerine düşmüş, bakanlar bayılıp yerlere düşmüş. Ayın ondördü, ırmak saçlı, kara kaşlı, ela bakışlı, kirpikleri nakışlı güzeller güzeli bir kız olup çıkmış.

Çoban kızının dillere destan güzelliği dalga dalga yayılmış; bir efsane gibi her diyarda anılmış ve tabii önceleyin Bergama'yı kasıp kavurmuş, hatta Bergama Kralının kızını güzellikte geçti diye tiz getirin saraya buyrukları savrulmuş; durmayıp gitmişler, çoban kızını saraya getirmişler. Kraliçe, gerçekten ay parçası gibi güzel bir kızla karşılaşınca güzelliğinin sırrını sormuş, azıcık da kıskanarak. Utangaç çoban kızı, daha da sıkılmış bu sorudan ve hiç demiş, ben kuzularımı çok seviyorum da onların akı takı yansıdı bana demiş. Demiş ama bir türlü kraliçeyi ikna edememiş. Bunun üzerine kraliçe, çoban kızının ağzından öğrenmediğini onu izleterek çözmek üzere uğurlamış sarayından. Adamları gizlice peşine düşmüşler, bir değil iki değil onlarcası çevresine üşüşmüşler. Sorup durmuşlar, birçok plan kurmuşlar; ne yer, ne içer; ne sürür, ne sürünür; nerede yıkanır, nerede taranır; nerede kalkar, nerede yatar tek tek araştırmışlar.

Şunu özellikle fark etmişler ki çoban kızı sabah, öğle, akşam kuzularını güttüğü yamacın eteğindeki çalılardan içine giriyor, sisli dumanlı, kaynar pınar sularında aklanıp paklanıyor, yıkanıp dökünüyor, buharların içinden ışıdayıp çıkıyor. Yazmışlar notlarını, tutmuşlar raporlarını, iletmişler Bergama sarayına. Öğrenmiş böylece sarayın ecesi, çoban kızının çözülmüş güzellik bilmecesi.

Bergama ecesi, bunu duyar duymaz çıkıp gelmiş ılıca yamacına, ulaşmış nihayet amacına; adamları büyük bir çadır kurmuş ve kırılıca günde üç kez olmak üzere bir hafta bu sulara yıkanıp durmuş. Aynalara bakınmış, kendine İnanamamış; cildi pırıl pırıl, yüzü gözü ışı ışı olmuş.

Üstelik sağlık esenlik kazanmış; yanakları al al, dudakları bal bal, eli kolu dal dal olmuş. Saraya dönünce babası kral, kızını tanıyamamış, şaşkın şaşkın baka kalmış. Sonracığıma buraya ılıca yapılmasını sağlayıp herkesin yararına açmışlar. Adına Güzellik İlıcası demişler.

Gel zaman git zaman hani derler ya Mısır'da sağır sultan bile duymuş sanki. Nil kıyısında konuşulmuş çoban kızının güzelliğinin sırrı. Mısır kraliçesi Kleopatra olağanüstü güzelliğine karşın bu cazibeye kaptırmış kendini. Mısır'dan Anadolu'ya, Bergama'ya gelmiş. Güzeller güzeli olduğu halde hem daha da güzel olmak hem de güzelliğinin kalıcı olmasını sağlamak için bu ılıcada kalmış günlerce. Eskiden de güzelmiş ama buraya gelip gittikten sonra o kadar güzelleşmiş ki Sezar ve Antonius onun için büyük bir rekabete girmişler. Kleopatra'nın gelmesinden sonra ılıcanın adı Kleopatra Güzellik İlıcası adını almış.

Duymuş olmalısınız hani, dilediğini yaptıran güzelliğiyle Kleopatra, Antonius'ten yanan İskenderiye Kütüphanesi yerine Bergama Kütüphanesini getirmesini istemiş. Kleopatra, Bergama kütüphanesinin ününü ılıcaya geldiği zaman mı duydu dersiniz? Kâğıdın icad edildiği, Mısır'ın papirus'un dış satımını kesince, ceylan ve oğlak derisinden yapılan parşomenin kullanıldığı Bergama'da Kale'de, Atena Tapınağı ile Trayan Tapınağı arasındaki ünlü kütüphanesi o zamanlar dünyanın en zengin kütüphanesiydi. Neyse olanlar bize oldu, 200.000 ciltlik Bergama Kütüphanesi Antonius tarafından Mısıra kaçırıldı. Zeus Sunağı gibi sürgüne giden kütüphanenin yine temelleri kaldı bize, bize hüsrana kaldı ve size dinlemek bu öyküyü.

Hisse ne düşer bakalım bu kıssadan
Anlatayım özetle, uzatmadan, kıssadan
Bergama'nın suları, hatta çamuru
Bir başka biçim alır insan hamuru
Özlüce derim ki Bergama için özellik
Suyundan mı huyundan mı güzellik
Kızları alımlı, erkekleri çalımlı neden
Çünkü bu suda yıkanmış nenenle deden
Bergamalıyız biz, huyumuz belli suyumuz bellidir
Bize Geyikli suyu içme, ılıca suyu çimme içindir
Biz Selinos deresinde bir ayağımızı
Kestel'de öteki ayağımızı yıkarız
Su kutsaldır bizde
Biz gözyaşımızı bile şişede saklarız.
Kâğıdı bulan Bergama,
Kutsadı yazıyı, kitabı
Kitap kutsaldır bu yüzden bizde
Yazılı bir kâğıt görsek yerde
Alıp duvar kovuğuna sokarız.

TIPTA YILAN SEMBOLÜ

Tıpta ve eczacılıkta kullanılan yılan sembolü ile ilgili birkaç bilgi vermek istiyoruz. Günümüzde de biliyoruz ki yılan; tıp, eczacılık ve diğer sağlıkla ilgili alanlarda sembol olarak kullanılmaktadır. Yılan, insanlık tarihinde basit bir sürüngen hayvan olarak görülmemiş, ona çeşitli güç ve gizemli iksirler yüklenmiş; belli bir anlam ve kimlik verilmiştir. Yılanın bu bağlamda ilkel dönemlerden beri dinsel-mitolojik bir obje olarak günlük yaşamda yer edindiği gözlenmektedir. Yılanı yüklenen kut-sallık, yalnız tıp değil, daha geniş biçimde dinsel ve mistik inançlar çerçevesinde de kendini göstermiştir.

Tıpta yılanın bir sembol olarak ne zaman ve nerede kullanılmaya başlandığı bilinmiyor. Yılan, MÖ. III. binlerden itibaren Mezopotamya'daki çeşitli eser ve mitolojilerde karşımıza çıkar. Mısır, Hint ve Amerikan kültürleri ve mitolojilerinde de yılan sembolüne rastlanır. Yılanın tıpta bir sembol oluşturmasının çeşitli nedenleri vardır. Çok hareketli olması; ağaçta, yeraltında ve suda yaşayabilmesi, deri değiştirmesi, zehiri vb. ilk dikkat çekenlerdir. İşte bu nedenle Asklepios'un sembolü asaya sarılmış bir yilandır ve yılanın gömlek değiştirmesi gençleşmenin bir ifadesiydi.

Mısır'da diğer başka hayvanlar gibi yılan da kutsal hayvanlardan biridir. Mısır'da canlı yılanlar beslenir ve saygı gösterilirdi. Kutsal kitaplara göre Adem ve Havva'yı bilgi ağacının meyvesini yemeğe ikna eden yilandır. Yılan birçok toplumda bilgeliğin simgesi olarak da görülmüştür. Musa Peygamberin, yilandan zehirlenenleri tedavi etmek için çölde yılan yetiştirdiği söylenir.

Ege İlkçağ uygarlığında ilk başlarda tapkı alanlarında sunulan adakların Asklepios'a değil bir yılan olduğu ileri sürülüyor. Hatta Asklepios kelimesinin yılan demek olan "Askalabos" olduğu da söylenmektedir. Zamanla Asklepios sağlık tanrısı olarak kabul edilince yılan da şifa gücünü gösteren bir sembol olarak onun esasına sarılı olarak gösterilmiştir. Asklepios için yılanlar kutsaldır çünkü deri değiştirerek kendilerini yenileme güçleri vardır. Tedavi merkezinin tapınak bölümünün girişinde sağlığı simgeleyen bir yılan kabartmasının yer alması bu yüzdendir. Sütunlu Yol'un sonuna kadar yürüdüğümüzde MS II. yy'dan kalma Propylon'a ulaşırız. Buradaki kitaplıkta hekimler için birçok kitap bulunduğu gibi hastaların kullanımına ayrılmış kitaplar da yer almıştır. Günümüzde ne yazık ki kitaplıktan bir kalıntı kalmamıştır. Propylon'dan orta avluya indiğinizde ortada tünel girişini, hemen yakınında şifali olduğuna inanılan Kutsal Çeşme'yi ve arkasında da tedavi amaçlı kullanılmış havuzları görürsünüz. Kuzeybatı uçta ise Roma tarzında yapılmış, 3 bin 500 kişilik küçük bir Tiyatro yer alıyor. Tiyatro, esasen tedavi görmedikleri zamanlarda hastaların eğlendirilmesi için kullanılmış. Sonra tekrar avlunun ortasına geri gelerek yeraltındaki 80 metrelik Tünele girebilirsiniz. Zeminin altından hastaları sakinleştirdiğine inanılan su akar. Tunelin sonunda tedavi merkezi var.

YILANLI SÜTUN VE SÖYLENCESİ

Asklepion ya da halk dilinde Ayvazali denilen Bergama Sağlık Yurdunda, Galenos adında çok ünlü bir hekim yaşamıştır. Derler ki tıpta Hipokrates'i geçmiş, yüzlerce kitap yazmış, o zaman ki dünyada kralları, imparatorları tedavi etmiştir.

İşte bu Galyen hekim zamanında, belki de 130 tarihinde Asklepion'a bir hasta gelmiş. Virankapıdan içeri almışlar, Asklepiadlar (Asklepion hekimleri) tarafından giysileri çıkarılmış, yıkanıp yağunmuş, beyaz harmaniler giydirildikten sonra kutsal yoldan geçirilip uyku odasına alınmış. Sayıklamasına, rüyasına bakılmış, fakat bir türlü hastalığının kökenine varılamamış. Hastalığının nedeni çözülmüncüye değin bekletilecekmiş ama bir kaç gün içinde çok ağırlaşmış, titremeler, kasılmalar görülünce zehirlenme olduğu anlaşılmış ama iş işten geçmiş. Durumu Galyen hekime aktarmışlar,

hastayı gördükten sonra tapınağının giriş kapısının önüne çıkarılmasını ve ölmeyen akrabalarının alıp gitmesini buyurmuş. Biliyorsunuz belki, Asklepion'un kapısının üstünde "Bu kapıdan ölüm giremez" yazılmıştır.

Neyse hasta, dönüş yolunun ağaçlı girişinde bırakılmış ve akrabalarına içeriye girmeleri için kapıya haber gönderilmiş. Burada umarsız bir şekilde çırpınan hasta, aynı kaseden içtikleri sütü kusan iki yılan görmüş, yılanlar birbirlerine dalaşmışlar, süt başında kavga yaparlarken, birbirlerini ısırıkça süte zehirlerini saçmışlar. Ümitsiz hasta, canına kıymak düşüncesiyle gayretlenip sürüne sürüne süt kâsesine yaklaşmış ve bir dikişte içmiş.

Zehirli sütü içtikten sonra olduğu yere yıkılıp kalmış ve derin bir uykuya dalmış. Hastanın oğulları, babalarını almak için içeriye girdiklerinde önce onu görmemişler, sonra çamların altında yüzükoyun yatarken bulmuşlar. Öldüğünü sanıp, yüzünü çevirdiklerinde uykudan uyanan babaları zıplayıp ayağa kalkmamış mı? Birisi hemen koşup Galenos'a

babasının iyi olduğunu müjdelemiş. Doktor Galenos, zehire panzehir bulmanın sevinciyle hastayı kucaklarken, adak olarak bir sütun diktirtmiş ve üzerine aynı kaptan içtikleri sütü kusan iki yılan kabartması yaptırmış.

ASKLEPİON'UN BÖLÜMLERİ

Asklepionun bölümleri, tapınak tıbbına elverişli yapılanması dikkat çeker.

Aslında yapının bir tapınak olduğu da kesin değildir. Buna karşılık, sağaltım sürecinde belirli bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Bodrumdaki yıkanma teknelerinin yanı sıra yapının bir tünel ile Kutsal Kuyu'ya bağlanması, tıbbi bir işlev taşıdığına işaret eder.

Yeraltı Geçidi: Geçit kusursuz bir biçimde korunmuştur. Her iki ucunda merdivenler, tepesinde içerisini aydınlatan bir dizi delik vardır. Asklepion'u kazanlar, tünelin iki amacı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi, kutsal alanda çalışanların yararlanması için yapıldığıdır. İkinci seçenek ise yaz günlerinde hastalara serin bir korunak sağlanması amacıyla gündeme getirir. Oysa belki daha güçlü bir olasılık, tünelin özellikle kötü havalarda hastaların yuvarlak yapıdan çıkıp, kutsal alanın kuyu çevresindeki merkezine ulaşmalarına yaramasıdır. Yuvarlak yapının ya da en azından bodrum katının, kutsal alanda kalan hastalar için hem sıcak, hem de yağışlı havalarda korunabilecekleri bir yer olarak yapıldığını kabul edebiliriz. Yapıya güneyden bitişen taş döşeli teras, yataklara kutsal alanın kalabalığına girmeksizin, hava alıp güneşlenmesini sağlamıştır.

Uyku Odaları, Şifalı Kaynak ve Kuyular: Kutsal alan ve kültün odak noktası Kutsal Kuyu idi. Kuyu basit bir yapının içine alınmış, künkler aracılığıyla bir pınardan beslenmesi sağlanmıştı. Su, hastaların içine girmesi için değildi; çeşitli kaplarla çekilerek yıkanma ve özellikle içme suyu olarak kullanılıyordu. Aristides kutsal suyun yararlarını coşkuyla anlatır, hatta yazılarında birini, yalnızca bu su için düzdüğü övgülere ayırmıştır. Dediğine göre kuyu her zaman dolu ve su, yazın serin, kışın ılıkmiş. Göz hastalıkları çekenler, bu suyla banyo yaparak göğüs hastalıkları, astım ve ayak sorunlarından yakınanlar, suyu içerek şifaya kavuşuy-

ormuş. Bir keresinde, dilsiz birisi suyu içince, konuşmaya başlamış. Pergamon'daki suyun kutsallığı, başka yerlerdeki kutsal nitelikli sular gibi - örneğin, Delos'taki gibi - kimsenin dokunmasına izin verilmemesinden kaynaklanmıyordu. Pergamon Asklepion'undaki su kutsaldı, çünkü kullanan herkese tanrının yardımıyla yararlar veriyordu.

Kutsal alanda, ayrıca iki çeşme vardır. Her ikisi de hastaların sağaltımında rol oynayan bu çeşmelerden birisi, tiyatronun yakınındadır. Üstü açıktır, mermer bir tekne ile donatılmış ve olasılıkla soğuk banyo önerilen hastalarca kullanılmıştır. Obürü batı tarafın ortasına rastlar. Tekne kayaya oyulmuştur. Üzerinin bir çatı ile örtüldüğü anlaşılır. Kış mevsiminde ve yağışlı havalarda çevresinde yoğun biçimde çamur birikir. Asklepion'u kazanlar, hastaların buradaki birikinti ile çamur banyosu yaptıklarını, sonra da teknede yıkandıklarını ileri sürmüşlerdir. Eğer tekne bir tek bu amaca yaramış ise çamur banyosu sık uygulanmış bir tedavi yöntemi olmalıdır, çünkü tekneye inen basamaklar bir hayli aşınmıştır.

Kutsal Kuyu'nun hemen güneybatısında uyku odaları yer alır. Yalnızca temelleri korunan odaların ayrıntılı biçimde tümlenmesi olanaksızdır. Uyutulma işlemi kesin dinsel kurallar uyarınca gerçekleştiriliyordu. Kurallardan bazılarını çok hasar görmüş bir yazıttan öğreniyoruz: Hasta, uyku odasına girmeden önce yıkanıp beyaz giysiler giymeli, kuşak ya da yüzüğünü çıkarmalı ve kurban sunmalıdır. Bergama'da kurbanın zeytin dallarıyla süslü, beyaz bir koyun olduğu anlaşılır; Aristophanes'ten (Klasik Dönem oyun yazarı) öğrendiğimize göre, Atina'da ise Asklepios'a adak çörekleri sunulmuştur.

Hellenistik Devir'a ait Asklepios, Apollon ve Hijye (Hygieia) Tapınakları: Uyku odalarının kuzeyindeki kayalık taban üzerinde, günümüze pek az iz bırakan üç tapınak yükseliyordu. Bunlar Kurtarıcı Asklepios'a, kızı Hijye'ye ve babası, Güzel Çocuklu Apollon'a adanmış tapınaklardı. Hijye Tapınağı'nın içinde ya da yanında Telesforos'un kutsal bir yeri vardı. Telesforos ilk kez Bergama'da Asklepios'un çevresinde yer alan, daha sonra başka yerlerde de tapım gören bir çocuk tanrıydı. Sağaltım kültüründe önemli bir rol oynuyordu: Aristides bir gün kendisine Telesforos'un, daha doğru bir deyişle Telesforos rahibinin, vücuduna sürülecek bir merhem verdiğiine değinir. Bir keresinde de Aristides bir düş görmüş ve düşünde bütün vücudunu kurtarmak istiyorsa, bir organını kesip Telesforos'a

adaması gerektiğini öğrenmiştir. Fakat rahip bir organın adanması çok acı vereceğinden, Aristides'in parmağındaki yüzüğü adamasının yeterli olacağına karar verir. Böylece parmak adağı yapmış gibi, etkili bir sonuç elde edilebilecektir. Aristides'in öyküsü gerçekçi ifade biçimiyle, enikonu inandırıcıdır.

Asklepion'a ilişkin anılar en çok Aristides'te aranmalıdır.

ARİSTİDES'İN KATKISI

Dönemin, yani II. Yüzyıl ortalarının ünlü hatibi Aristeides, Olympos Dağı-Uludağ'ın güneyinde, Hadrianoi'da doğdu, günümüzde Balıkesir yakınlarında: 58 kadar söylevi yazan aristeides, Smyrna yurttaşıydı ama zamanının çoğunu Asklepion'da geçirdi.

Aristeides, Hieroi Logoi'da bir özyaşam öyküsü anlatısını dile getirir. Türlü türlü rahatsızlıklarını ve tedavilerini tanrı Asklepios'un bilgisine sunar, incubatio yani istiare yoluyla mucizevî iyileştirmeleri öğrenir, uygular. On yıl kadar Asklepion'a gelir gider, tuhaf rüyalar görür, yine kendisi gibi buraya gelen Romanın ünlü kişileri ile karşılaşır. Hieroi Logoi bir tür ruhsal özyaşam öyküsüdür de gördüğü rüyalara ilişkin raporlar tutar, önlemler alır. Öyleki bu eseri okudukça II. Yüzyıl Küçük Asya'sının üst sınıf ortamına girmiş gibi oluruz. Rahatsızlığı genelde, kronik nevrasteni olarak tanımlanır, bazen de hastalık kuruntusu, Yaşamını bir engelli gibi geçirdi ama retorikçi olarak çalışmalarına ara vermedi. Bitkinlik ve hareketsizliğini kendisi kathedra olarak belirtir; Aristeides, Philostratos'un tanıttığı ikinci sofist hareketi içinde yer alır, orator'lar için bir modeldir ve konuşmaları, mektupları Asklepion'la yakından ilgilidir.

Homonoia 'Uyum' söylevinde Smyrna, Ephesos ve Pergamon kentleri arasındaki rekabetle homonoia arayışını yansıtır, tartışmaya son vererek uzlaşma ve dinginlik durumu arayışındır. Bu üç kent arasındaki kıskançlık atasözlerine de yansımıştır. Üç kent Prote Asias, Asia'nın Birinci Kenti ünvanı için yarışır. Asia koinon'u yani eyalet meclisi, gelenek, yaş, güzellik, köken, kültür ve kültürler açısından önder kentin hangisi olduğunu belirlemek ister. Böyle bir kente geçit resminde en önde yürümek, kurbanı kesmek gibi öncelikler tanınır.

Asklepion, Aristeides'in incubatio sırasındaki rüyalarını gördüğü, fizik durumunun, hastalık aşamalarının muhasebesini yaptığı bir yerdir; terleme, kusma, banyo yapma.. Sağlık tanrısı Asklepios'un reçeteleri, günümüz hekimlerine küçük dilini yutturacak niteliktedir ama Galenos bile rüyaların değerini kabul etmiştir tedavide.

Pergamon'da bulunan bir yazıtta (Koester 66 n.7) Asklepios'un beyaz biber ve soğandan oluşan bir rejim önerdiği anlaşılır, sulu yiyeceklerden de uzak durulacaktır. Aristeides'in anlattığı olaylar 145 yılıyla onları yazdığı 170 yılları arasını kapsar. Bir rüyasında yanında arkadaşları ile yürürken 'kutsal dönüş noktası' olan pulis'e, 'kemeraltı yolu'na- Viran Kapı söz konusudur' gidişini anlatır; bu yoldan kutsal yerden kente 'aşağı doğru gitmek' olarak tanımlar. Yol, kutsal kapıya gelince hemen daire

biçiminde, üç yanı sütunlu avluya ulaşılır. Bir rüyasında İmparator Hadrianus'u görmüştür; valiler, hatta Parthia kralı, eskiçağ büyükleri rüyalarında gördüğü kişiler arasındadır, Plato'yla, Lysias'la, Sophokles'le bağlantı da kurar rüyasında. Hieroi Logoi'de şöyle der " Her günümüzün, her

gecemizin bir öyküsü vardır, eğer bu günleri ve geceleri yaşayan kişi, olayları ya da bazı şeyleri kendi varlığıyla bizzat esinleyerek, bazılarını da rüyalar göndererek bildiren tanrının öngörüsünü kaydetmek istediye, uykuya varması mümkün olduğu sürece (evet her günümüzün, her gecemizin bir öyküsü vardır) Bu nedenle ben, hekime olduğu gibi tanrının iradesine teslim olmaya karar verdim ve o ne derse onu yapmaya" demektedir. Asklepion'un kuzey tarafında zarif bir tiyatro, kitaplık, gimnasyum vardır, bir kültür ve çekim merkezi; kaplıca ve araştırma enstitüsü arası bir yer; Aristeides burada meslektaşlarıyla tartışıyor, sevdiği çalışmalarını sürdürüyor, buradan hieron 'kutsal yer' olarak söz ediyordu.

Asklepion'daki sağaltım yöntemleri hakkındaki bilgilerimizin çoğunu ünlü söylev ustası ve kronik bir hasta olan Aelius Aristides öğreniyoruz. Buranın sürekli ziyaretçilerinden Aristides bazı yazılarında doğrudan Asklepion'u ele almış, Asklepios'un uyguladığı olağanüstü tedavi biçimlerini anlatırken, Asklepion'a ilişkin değerli bilgiler vermiştir.

Gerek Bergama'da, gerekse diğer Asklepionlarda gerçekleştirilen sağaltım, doğaüstü ve kılıklı yöntemleri garip bir biçimde kaynaştırmıştı. Sağaltımın en önemli özelliği, hastanın uyutulmasıydı: Hasta kutsal alan sınırları içinde uyutuluyordu.

Uyandığında ya iyileşmiş ya da o kadar şanslı değilse, rahiplere anlatacağı bir düş görmüş oluyordu. Bu düşe göre rahipler, daha dünyevi tedavi yolları öğütlüyorlardı. Rüya çok kesin değilse - Aristides'in rüyaları genellikle kesindi - rahiplerce yorumlanması gerekirdi. Rahipler, böylece hekimlerin işlevini gerçekleştiriyorlardı. Fakat herhangi bir dinsel görevleri olmayan hekimler de tedavi biçiminin belirlenmesinde çoğu kez rahiplere yardım ederlerdi.

Hippokrates'ten sonra antik çağın en ünlü hekimi sayılan Galenos, Bergama'da doğmuş ve Asklepion'da çalışmıştı. İlk tıbbi deneyimlerini, belki yakındaki amftiyatroda gösteriler yapan ve başkalarına oranla üzerinde çalışılacak daha çok insan malzemesi sağlayan, bir gladyatör topluluğunun hekimi olarak kazandı. Antik çağdaki sınırlı tıp bilgisi göz önüne alınırsa, uygulanan tedavinin genelde çok akıllıca yürütüldüğü ve mesleğin yüzünü ağarttığı anlaşılmaktadır. Üç temel öğe: perhiz, sıcak ve soğuk banyo ile beden hareketleridir. Sindirim bozukluğu şikâyeti hastaya ekmek, peynir, maydanoz, marul ve ballı süttten oluşun bir perhiz verilmiş, çıplak ayakla dolaşması, her gün koşması, çamur banyosu yapması ve belki tuhaf, ama sıcak bir banyo almadan önce vücudunu şarap ile ovması öğütlenmiştir. Tedavi başarılı sonuç vermiş ve hastanın şükranını dile getiren bir yazıt, bunun kanıtı olarak günümüze ulaşmıştır.

Çamur banyosundan, Bergama'da da yararlanılıyordu. Aristides, tanrının buyruğu üzerine, soğuk bir kış gecesinde nasıl çamur banyosu yapıp tapınakların çevresinde üç kez koştuğunu ve nihayet kutsal çeşmede üstündeki çamurları temizlediğini çok canlı bir anlatım ile aktarır. Yazarın sözlerine bakılırsa, hava o kadar soğukmuş ki, hiçbir giysi insanı koruyamıyormuş; yazara eşlik etmeye gönüllü olan iki dostundan biri hemen geri dönmüş, öbürü de spazm geçirmiş ve gevşetilmesi için hamama götürülmesi gerekmiş. Üzerinde uygulanan tedaviler eğer gerçekten doğru ise Aristides'in bünyesi, sürekli hastalıklarına rağmen, anlaşılan çok güçlüydü. Bir keresinde de kırk gün süren dondan sonra Asklepios, yazara yataktan kalkmasını ve yalnızca keten bir gömlek giyip, dışarıdaki çeşmede yıkanmasını öğütlemiş. Her yer donmuş olduğundan, su bulmak çok güçmüş. Su musluktan akar akmaz donuyormuş. Yine de Aristides tanrının buyruğuna boyun eğmiş ve soğuğu herkesten az hissetmiş. Bir başka kez, kış ortasında yazar İzmir'deyken düşünde Asklepios görünmüş. Tanrı ona aşağıya inerek kentin dışındaki ırmakta yıkanmasını söylemiş. Soğuk o denli şiddetliymiş ki, ırmak kıyısındaki çakıllar katı bir yığın oluşturacak biçimde donmuşmuş. Aristides her şeye rağmen suyun en derin yerine atlayıp bir süre yüzmüş ve dışarıya çıkınca, gün boyu süren ılık bir zindelik hissetmiş. Olayın şaşkına dönen tanıkları ister istemez haykırmışlar: "Yücedir Asklepios."

Aristides, sağaltımda tutulan yöntemlerin bu aykırı niteliğine, kendisi de şaşıyordu. Fakat yazar, artık Bergama'da epeyce tanınmış birisiydi; kuşkusuz rahipler onun bünyesinin nelere dayanabileceğini de hastalıklarının ne denli önemli bir bölümünün hayal ürünü olduğunu da kendisinden daha iyi değerlendiriyorlardı. Baldıran suyu ya da kireç katılmış su içmek ve peklige karşı uzun süre oruç tutmak, Aristides'e aykırı gözüken tedavi yöntemleriydi. Foçalı (Phokaia) bilge Hermokrates de bir öyküye konu olmuştur. Bir gün Hermokrates, imparatorun huzurunda bir okuma yapmış. İmparator Hermokrates'ten o denli hoşnut kalmış ki ona dilediği bir ödülü seçmesini söylemiş. Hermokrates, Bergama Asklepios'unun buyruğu üzerine, günlük ile tütsülenmiş keklük perhizi yaptığını, fakat ülkesinde günlük bulmanın bir hayli güç olduğunu, bu yüzden imparatorundan çok miktarda günlük istediğini belirtmiş. Aristides, Asklepios'un bir boksöre rüyasında görünerek, zorlu bir rakibe karşı kullanabileceği oyunları öğrettiğini de anlatır.

Asklepios'a bağlanan sağaltımların çoğu mucizevîdir. M.Ö.4. yüzyılda Epidavros Kutsal Alanı'na, burada gerçekleştirilen çeşitli sağaltmaları belgeleyen mermer steller dikilmiş ve bunlardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birinde, bir kadının beş yıllık bir gebeliğın ardından, kutsal alanda uyuduğu ve sabah uyanır uyanmaz beş yaşında bir erkek çocuk doğurduğu yazılıdır. Bir diğeri, Epidavros'a çocuk sahibi olma umuduyla gelmiş ve hayal gördüğü bir sırada, kendisine dileğini soran Asklepios'a, gebe kalmak istediğini söylemiştir. Başka bir isteği olup olmadığı sorulunca, dünyada başkaca bir isteği olmadığı yanıtını vermiştir. Kadın gebe kalır, ama gebeliği üç yıl sürer. Bunun üzerine kurtuluş için, yeniden tanrıya başvurur. Ona verilen karşılık, özellikle sorulmasına karşın, gebe kalmaktan başka bir dilek belirtmediği yolundadır. Yanlış dile getirilen dilek teması, antik çağda sık sık yinelenir; tıpkı Midas ve her şeyi altına dönüştüren dokunuşu ya da sonsuz yaşamı elde eden fakat sonsuz gençlikten yoksun kalan Tithonos ile ilgili efsanelerdeki gibi. Her ne ise, Epidavros'taki belki en mutlu olay Pandaros adlı birinin başından geçer. Anlaşıldığına göre, bir zamanlar köle olduğundan, Pandaros'un alnında dövme ile yapılmış işaretler vardır ve bunlardan kurtulmak amacıyla Asklepios'a gelmiştir. Tanrı geceleyin onun alnına bir çatkı bağlamış ve sabahleyin çatkıyı çıkarıp, tapınağa adamasını söylemiştir. Ertesi sabah çatkı çözüldünce, işaretlerin çatkıya geçmiş olduğu görülmüştür.

Bu belgeler rahipler tarafından derlenip yayımlanmıştır, dolayısıyla şifaya kavuşmuş hastaların adak yazıtları kadar gerçekçi değildir. Yine de bunları uydurma sayacak kişi dikkatli olmak zorundadır. Epidavros'a gelen, elinden sakat birisi böyle bir gaflette bulunmuştur. Bir yandan kutsal alanda yürüdükçe, bir yandan da yazıtları okuyup homurdanmış, hiçbirine olanak bulunmadığını söylemiştir. Asklepios onu inandırmak için, sakat elini şifaya kavuşturmuş, fakat lanetini de eksik etmemiştir. Adam artık hep "Kuşkucu" adıyla anılacaktır. Bu vaka da bir sonraki stele yazılarak, belgeler arasındaki yerini almıştır.

İşte Asklepios kültü böyle bir görünüm çiziyordu; yarı batıl, yarı bilimsel. Ama sonuca, ister kendi kendine telkin veya inanç yoluyla, isterse tıbbi tedaviyle, nasıl ulaşılsa ulaşılsın, kültürün büyük ölçüde revaç bulduğu kesindi. Bunun nedenlerinden biri, tanrı ile yakın kişisel ilişkiye

girilmesi idi. Asklepion yalnızca bir sağlık kurumu değildi; bir hastaneye ise hiç mi hiç benzemiyordu. Asklepion kamusal ve dinsel bir kutsal alandı; sağlıklı veya sağlıksız, yurttaş veya yabancı, herkese açıktı. Tanrı tarafından öğütlenen, ama vakurluğuna yakışmayan bazı tedavilerin izleyiciler önünde uygulandığını ve onlara eğlence kaynağı olduğunu, bize birçok kez anlatır Aristides.

Aelius Aristides ve Asklepion (Kutsal Anlatılar - Hieroi Logoi) bağlamında Harvard Üniversitesi Christopher Jones'ın açıklamalarına yer verelim:

“Diğer antik yazarlar gibi Aelius Aristides de incelediği çağı ayna gibi yansıtır. Zaman zaman Platon'a dalmış, Encomium to Rome'u en iyi bilinen eserlerinden biri kabul edilmiştir. Son yıllarda Kutsal Öyküler'in onurlandırılması belki de rastlantı değildir. Bu kitapta sayısı giderek artan

hastalıkların ve onlara uyguladığı mucizevi tedavileri kendi kaleminden anlatır. Bu tedavilerde rüyalardan yola çıkmış, Tanrı Asklepios'tan etkilenmiştir. Aristides'in yapıtı son on beş yılda en az beş dile çevrilmiştir ve bu yapıt Aristides ile Bergama ve Asklepion arasında çok yakın bir ilişki kurar.

Aristides'in hayatındaki tarihlerin kesinliği tartışılmaktadır, ancak burada ayrıntılar önemlidir. Hadrianus'un döneminin başlangıcında dünyaya gelmiştir. Suda, onun Commodus döneminde yaşadığını söyler. İkinci Sofistiklerin vakanüvisti Philostratos, onun, Asya eyaletinde, Anadolu'daki Olympos dağının güneyinde bulunan Hadrianoi'da (Balıkesir) doğduğunu söyler.

Aristides ciddi bir sinir krizi geçirdi ya da kronik bir nevrasteni baş gösterdi. Sonuçta, hayatı boyunca hafif sakat kaldı. Yine de retorik çalış-

malarını sürdürdü. Bu hastalığın ilk etkisi yorgunluk ve hareketlerinin kısıtlanması oldu. Bergama'da uzun süre Asklepieion'da kadı.

Doğal olarak, hastaların hepsi bir gecede ya da birkaç günde şifa bulmuyordu, çoğunlukla uzun süreli ziyaretler gerekiyordu. Olağan süre bir yıldır. Bu süre içinde hastaların nerede kaldıkları bilinmemektedir. Ciddi hastalıklar sağaltım yerinde kalınmasını zorunlu kılar, ancak kazılar kesinkes bu amaç için tasarlanmış herhangi bir yapıyı ortaya çıkarmamıştır. Hareket ettirilemeyen hastaların belki uyku odasında kalmasına izin veriliyordu. Öte yandan, rahatsızlıkları o denli ciddi olmayanları can sıkıntısından kurtarmak amacıyla, birtakım çözümler düşünülmüştü. Kutsal alanda hem bir tiyatro, hem de bir kütüphane vardı. Gerçek şu ki, can sıkıntısı burada bir sorun olamazdı. Kutsal alan her gün hastalar ve ziyaretçilerle biraz daha kalabalıklaşıyordu. Bilginleri, Galenos ve diğerleri gibi hekimleri, her biri ardında bir dinleyici topluluğuyla bir aşağı bir yukarı yürürken ya da iyiliksever bir rahibi bir topluluk ile rahatça kaynaşırken ya da hastaları kendi aralarında sohbet ederken gözümüzün önünde canlandırmamız hiç güç değildir.

DİYALOGLA TEDAVİ

Aristides'in çevresinde -Tanrı'yı saymazsak- iki grup insan vardı; Birinci grup, tanrıya tapınanlardı. Ancak bu, bir kardeşlik örgütü değildi. Bu gruptaki kişilere Aristides, Asklepieion'daki yazıtlarda adı geçenleri de ekliyordu. Örneğin; Zeus Asklepieion'u yapan Rufinus, Doktor Theodotos gibi sık sık adından söz ettiği diğer kişiler de sadece kendi dostlarıydı.

İkinci grup ise kült personeliydi. Aristides'i geçirdiği krizler süresince destekleyen, konuşmalarını dinleyen, onunla edebiyat tartışmaları yapan ve bir hatip olarak ihtiyaç duyduğu moral ve kültürel desteği veren, bu arkadaş grubuydu.

Aristides'in en büyük desteği Asklepios'du. Tapınakta, rüyasında kendisine katırcı olarak görünen çocuk tanrı Telesphoros da vardı. Kutsal Öykülerde anlattığı tedaviler ve rüyalarda kimi kez Zeus ve Sarapis gibi tanrıların da yardımı vardı. Ancak Aristides için gerçek tanrı Asklepios'du.

Antik tedavi sisteminin biyolojik bir geri beslenme olarak kişinin gördüğü rüyaları düşünmesi ve kendi vücudunu dinlemesi olduğunu düşünürsek, Aristides'e bu imkanı sağlayan, kendi topraklarının çok uzağında olmayan tapınağın sahibi Asklepios'tu. Aristides, 20'li yaşlarında krizler geçirirken bu tanrıya gelmiş ve daha sonraki; 40-50 yıl içinde tanrı ona mümkün olan tek tedaviyi uygulayarak yaşamasını sağlamıştı; Onu sürekli konuşmuştu.

ASKLEPİON MEDİTASYONU

Aşağıdaki meditasyon ciğerlerinden hasta insanlar içindir, ama bütün hastalıklar için ayrı meditasyonlar vardı.

Önce, aklındakilerin hepsini sil.

Dış dünyadan gelen bütün duylardan arın.

Derin nefes al.

Bu, kolay değil.

Öksürme gibi vücudunun doğal tepkilerinin üstesinden gelmeyi isteme, o acı sana bir şeyler anlatmak için var.

Ama aynı zamanda bu acının vücudunun bir korkusu olduğunu da unutma!

Vücudunun bu bölümü seni tehlikede olduğun yolunda uyarıyor.

Ama kimi kez tehlikeden uzaklaşmak yerine bu tehlikenin içinden geçmelisin.

Bu nedenle yapabildiğin kadar derin nefes al ve ciğerlerinin sana ne dediğini dinle.

Ciğerlerindeki solunumun derecesini, ciğerlerindeki sıvıyı ve dokularındaki şişliği farket. Enfeksiyonun doğasını hisset ve senin nefes aldığın yere müdahalede bulunan organizmayı ve bu organizmaya karşı bedeninin tepkisini kavra.

Kalp atışlarını ve onun nefesini nasıl etkilediğini hisset,

Durumunu farket, kabul et, onu anla.

Şimdi dikkatini kendi içine ver, vücudundan uzaklaş.

Gözlerinin ortasındaki ışık noktasına odaklan.

Bu noktanın içinden bir tünele, bir geçide doğru yürüdüğünü düşün.

*Bu, zaman ve uzay (boşluk) arasındaki geçittir.
Bu geçitte çok sayıda kapı vardır.
Belki daha önce de buraya gelmiştin.
Aradığımız kapıya gelmeden önce belki bir süre yürümeye ihtiyacın var.
Doğru kapıya gelmenin rahatlığına kavuşuncaya kadar bekle.
Bu kapının ardındaki yeşilliklerde açmak üzere olan sümbüller, nergisler
ve adaçayı var.*

Mermer taşlı bir yol seni sağındaki meşe ağaçlarına ve solundaki tapınağa götürüyor;

Çiçek açmakta olan sümbülleri kopar ve sağdaki yoldan git.

Ağaçların altındaki kısa bir yamaca geleceksin

ve burada temiz bir pınar bulacaksın.

Pınarın yanında açık gri yüzü bir genç kadın heykeli var.

Bu Sağlık Tanrıçası Hygiea'dır.

Bu suyun efendisidir.

Elindeki sümbülleri suyun üstüne bırak ve ellerini suya sok.

Başına su akıt, omuzlarına su serp.

Sonra ellerini birleştirerek avuçlarından su iç.

Seni sağlığına kavuşturması için tanrıçaya dua et.

İyileştiğinde ona adak adayacağına söz ver,

Şimdi eğil ve pından uzaklaş.

Yola çıktığın yere geri dön.

Nergis çiçeklerini ve adaçayı yapraklarını kopar.

Soluna dön ve tapınağa yaklaş,

Yaklaşırken sunağı ve tanrı Asklepion ile yılanlarının imgesini göreceksin;

Sunakta hala ateş var.

Nergislerini kâsenin içine koyarak, ona şunları söyle:

"Selam Asklepios, Güneşin oğlu ve insanların şifacısı. Hayatımın ihtiyacı olan yardımı senden istiyorum ve karşılığında sana sadakatte hizmet edeceğim."

Tapınağa gir.

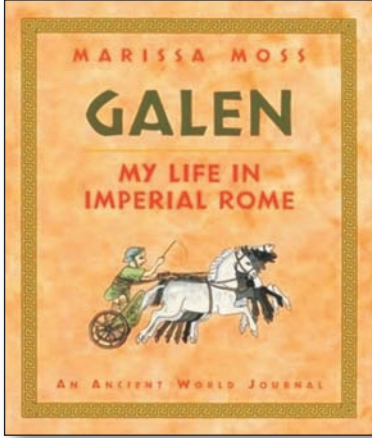
İçinde, kutu gibi dikdörtgen taş sunağa yumuşak ışıkların düştüğü çok sayıda yüksek pencere göreceksin,

Sunağın arkasında tanrının kocaman imgesi durur.

Burada yumuşak battaniyeler ve yastıklar var.

*Yanında da bir sacayak göreceksin,
Adaçayını sacayağa at ve derin soluk al !
Öksürmek doğaldır.
Unutma, öksürük ciğerlerindeki enfeksiyon kapmış cismi yok edecektir.
Dumanları solu,
İstediğin bütün duaları da et ve sunağın üzerine uzan.
Şimdi gözlerini kapa ve tanrının ayaklarının dibinde uyu,
İyileş”.*

Aelius Aristides ve Asklepieion (Kutsal Anlatılar -Hieroi Logoi) bağlamında Harvard Üniversitesi Christopher Jones'in açıklamalarına yer verelim:

“Diğer antik yazarlar gibi Aelius Aristides de incelediği çağı ayna gibi yansıtır. Zaman zaman Platon'a dalmış, Encomium to Rome'u en iyi bilinen eserlerinden biri kabul edilmiştir. Son yıllarda Kutsal Öyküler'in onurlandırılması belki de rastlantı değildir. Bu kitapta sayısı giderek artan hastalıklarım ve onlara uyguladığı mucizevi tedavileri kendi kaleminden anlatır. Bu tedavilerde rüyalardan yola çıkmış, Tanrı Asklepios'tan etkilenmiştir. Aristides'in yapıtı son on beş yılda en az beş dile

çevrilmiştir ve bu yapıt Aristides ile Bergama ve Asklepiion arasında çok yakın bir İlişki kurar.

Aristides'in hayatındaki tarihlerin kesinliği tartışılmaktadır, ancak burada ayrıntılar önemlidir. Hadrianus'un döneminin başlangıcında dünyaya gelmiştir. Suda, onun Commodus döneminde yaşadığını söyler. İkinci Sofistiklerin vakanüvisti Philastratos, onun, Asya eyaletinde, Anadolu'daki Olympos dağının güneyinde bulunan Hadrianoi'da (Balıkesir) doğduğunu söyler.

Aristides ciddi bir sinir krizi geçirdi ya da kronik bir nevrasteni baş gösterdi. Sonuçta, hayatı boyunca hafif sakat kaldı. Yine de retorik çalışmalarını sürdürdü. Bu hastalığın ilk etkisi yorgunluk ve hareketlerinin kısıtlanması oldu. Bergama'da uzun süre Asklepion'da kadı.

Aelius Aristides ve Asklepion (Kutsal Anlatılar -Hieroi Logoi) bağlamında

Harvard Üniversitesi Christopher Jones'in açıklamalarına yer verelim:

“Diğer antik yazarlar gibi Aelius Aristides de incelediği çağı ayna gibi yansıtır. Zaman zaman Platon'a dalmış, Encomium to Rome'u en iyi bilinen eserlerinden biri kabul edilmiştir. Son yıllarda Kutsal Öyküler'in onurlandırılması belki de rastlantı değildir. Bu kitapta sayısı giderek artan hastalıklarını ve onlara uyguladığı mucizevi tedavileri kendi kaleminden anlatır. Bu tedavilerde rüyalardan yola çıkmış, Tanrı Asklepios'tan etkilenmiştir. Aristides'in yapıtı son on beş yılda en az beş dile çevrilmiştir ve bu yapıtı Aristides ile Bergama ve Asklepieion arasında çok yakın bir ilişki kurar.

ASKLEPIOS KÜLTÜ VE TAPINAK TIBBI

Anadolu halk hekimliği uygulamalarında da önemli bir yeri olan büyü ile ilgili terimlerden bazıları şunlardır:

Efsun, afsun: Zehirli hayvanların sokmalarına karşı korumaya yönelik işlem.

Üfürükçülük: Hastaları üfleyerek tedavi etmeye yönelik işlem.

Bakıcılık: Hastalığın sebebini çoğu kez suya bakarak öğrenmeye çalışmak

Ocaklı: Belirli bir veya birkaç hastalığı sağaltma gücü olan kimseler.

Şerbetli: Arı, yılan, akrep, çiyen gibi bazı hayvanların sokmalarını engelleyici algi yükleme.

Bir takım gizli kuvvetleri kullanarak doğayı ve doğa kanunlarını etkileme amacı taşıyan büyüsel işlemler, halk inançlarının uzantısı olarak

karşımıza çıkmakta ve geleneksel kültürün hemen hemen her alanında yoğun olarak izleri görülebilmektedir.

İnsanlığın dinsel yaşamı tektanrıcılığa, çoktanrıcılık evresinden geçerek gelmiştir.

Politeist yani çoktanrılı dinler döneminde hayatın hemen bütün aşamasına egemen olan, onu yönlendiren tanrıların varlığı kabul ediliyordu. İnsanlara hastalık veren, onları hastalıktan koruyan sağlık tanrıları önemli yer tutuyordu.

O çağda tedavilerin güçlüğü, insanların çare aramak için şifa tanrılarına yönelmelerine neden oluyordu. Tanrılar günlük yaşamın parçası olduklarından ilahi yardım aramak ilk çare oluyordu.

Dualar, sözvermeler ya da korkutmalar, kendisine tanrılardan iyi hava ve bol ürün sağlayabilir ve kimi zaman inandığı gibi, bir tanrı kendi kişiliğinde bedenleşecek olursa, o zaman daha yüksek bir güce başvuru gereksinimi duymaz. İnsan – tanrı fikrine ulaşmanın bir yolu budur.

Günümüz Anadolu geleneksel düşüncesinde bunun izlerini görmemiz mümkündür. Çoktanrılıların yerini yüce varlık Allah inancı almıştır. Hastalık da Allah'ın insanlara verdiği bir cezadır ve yine Allah tarafından iyileştirilebilir. Örnek vermemiz gerekirse:

Kekeme çocuğa cami kapısı açtırılır. Sahibi Mehmet olan kırk evden toplanan parayla alınan bal, Cuma namazından önce kekeme çocuğa yedirilir. Caminin kilidi kekeme çocuğun diline dokundurulur. Yürüymeyen çocuğun iki başparmağı bağlanıp, camiden ilk çıkana kestirilir. Sürekli ağlayan çocuğun kafası, caminin dört duvarına değdirilir. Çocuk olması için

camii kuyusundan su içilir. Kısır kadın, üç kere devenin altından geçip deveden aldığı tüyü koynunda saklar. Düşüğü önlemek için, Cuma günü kadının beline camiden ilk çıkan adama anahtar kilitletilir. Albasmasını engellemek için, yatağın etrafı ayetel kürsi duası okunarak bir organla çevrilir. Albasan kadının etrafında hoca bir bıçakla dua okuyarak daire çizer.

Tektanrı inancının hâkim olduğu Yahudilik, Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te sağlık tanrıları inancının yeri olmamakla birlikte, bu inançların şekil değiştirerek yaşadıklarını görürüz.

Eski Ege sağlık tanrısı Asklepios'un kurtarıcı özelliği Hristiyanlık'ta Hz. İsa'ya mal edilmiştir. Tanrı – insan kavramını burada da görebiliyoruz. Hz. İsa olağanüstü güçlere sahip olup hastalıkları iyi edebilmektedir.

Günümüz Anadolu halk hekimliği incelendiğinde İslam öncesi kültürlerin (atalar, ateş, dağ, taş, su, ağaç vb.), değişik dönemlerde benimsenen inanç sistemlerinin (Şamanizm, Zerdüştlük Hristiyanlık, İslamiyet), yerleşik Anadolu kültürünün, komşu uygarlıkların izlerini görmek mümkündür.

Anadolu'da bitkilerle tedavi çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Anadolu'daki değişik uygarlıkların bitkilerle tedaviye ilişkin bilgilerin mevcut olduğu da bilinmektedir. Lokman hekim efsanesinde de bu konuya ait bilgiler mevcuttur. "Lokman Hekim bitkilerin dilinden anlar ve bitkiler ona hangi derde deva olduklarını söylemiş. Ölümsüzlük ilacını bile bulduğu ve bu ilacın nasıl yapıldığını birbirleriyle konuşan çiçeklerden öğrendiği söylenir. Fakat öğrendiklerini yazdığı kağıt, dereyi geçerken köprüde elinden uçar ve ölüm çare bulunmaz olarak kalır. "

Bitkiler, insanları etkileyici üstün güçler taşıdığına inanılan toprak ürünleridir. Bir yarayı veya bir hastalığı iyileştiren bir bitki diğerlerinden daha çok mana (doğüstü güç) taşıyıcıdır. Üstün bir bitkidir. Günümüzde çocuk sahibi olmak için söylenen şu sözde de bu inancın izlerini görebiliriz : "Bütün bitkileri alır kaynatır buğusuna oturursun şifadır."

Nazardan ve dolayısıyla hastalıklardan korunmak amacıyla yapılan tütsünün de kaynağında mana inancı vardır.

Bergama Kapukaya ve Kınık Mamurt Tepe, Kybele'nin tapım merkeziydi. Ana tanrıçanın sevgilisi Adonis, avda bir yaban domuzu tarafından öldürülmüş, kanları toprağa aktığı gibi gövdesi de eriyip toprak olmuş. Her yıl ilkbaharda topraktan bitkiler ve çiçekler halinde fışırırılmış. Bu bitkiler ve çiçeklerde tanrının dölleyici, doğurtucu, çoğaltıcı gücü varmış. Eski Anadolu halklarınca her yıl ilkbaharda bayram gibi kutlanır, bu otlar ve çiçeklerden yapılan yemekler de yenir. Manisa'da mesir macunu da çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanılan eskiden kırkbir çeşit ottan yapılan bir macundur.

Hititlerde hastalıklar tanrısal cezalardır. Bunlardan kurtulmanın yolu tanrılara gerekli özenin gösterilmesi ve kurbanların sunulmasıdır... Yüzüstü bırakılan her tanrının hastalık yaptığına inanılıyordu.

Eski Ege hekimliği, başlangıçta mitoloji ile karışmış durumdaydı. Bu uygarlığın başladığı yer olan İonya'nın (Batı Anadolu) dinsel inancı Olympos Tanrılarının inancı idi. Bu uygarlığı yaratanlar 30 kadar tanrı ve tanrıçanın sağlık ve hastalıkla ilgili olduğuna inanılıyordu... İyileştirici tanrılarının en tanınmışısı Asklepios idi. Kızı Hygea sağlığı koruma tanrıçasıdır. Oğlu Telesphore iyileştirme, nekahat tanrısıdır. Eski Ege hekimliğindeki ilginç uygulama tapınaklardır. M.Ö. VI. Yüzyılda kurulan şifa tanrısı Asklepios'un tapınaklarına Asklepion dendiğini söylemiştik. Bu şifa tapınakları tıp tarihinin önemli halkalarından birisini oluşturmaktadır.

Bu tapınaklarda ampirik (görgüsel) hekimlik yanında bazı dinsel törenler de yapılmaktaydı. Tapınaklarda din adamı hekimler vardı.

Tapınağa gelen hastalar buralarda birkaç gün konuk olarak alikonuyordu. Hastalara uyutucular, esrarla yapılmış macunlar veriliyor, Asklepios'un hastanın düşüne girmesi sağlanıyordu. Sonra hastanın düşüne göre iyileştirme işlemi uygulanıyordu. Adaklar adanıyor, kurbanlar kesiliyordu.

Günümüzde bazı yatır ve türbelerde hastaların yatırılmaları, uyumalarının sağlanmaları, kurban kesilmesi gibi uygulamalarla benzerlik göstermektedir.

Şifa mabetleri, en azından bilimsel tıbbın çare bulamadığı durumlarda sosyal açıdan kabul edilebilir bir çözüm sunuyorlardı. Hekimler bu "tapınak tıbbı"nı bilimsel tıbbın içine sokmaya kalkışmadılar ama onu tam anlamıyla da dışlamadılar. Sonuçta her iki şifa sistemi bir arada varolmayı sürdürdü.

Hipokrates'e gelinceye kadar Asklepios tapınaklarının din adamları hekimliği yalnız kendi ellerinde tutmuşlardı.

KÜLTLERİN HALK HEKİMLİĞİNE ETKİSİ

Kült: Dinin ilahi boyutu dışında, gücüne inanılan bir başka varlığa kutsallık verilmesi şeklinde ortaya çıkan bir tapınma biçimidir.

Eski Türk inancında atalar, ateş kültü gibi kültürlerle dağ, kaya, ağaç, su gibi tabiat unsurlarının her birinin bir ruh taşıdığına inanılır, bunlara saygı duyulup, kutsallık yüklenirdi.

1- Atalar Kültü: Atalar kutsaldır, onların yaşadıklarına ve toplumla ilişkilerini sürdürdüklerine inanılır. İnsanlar atalar vasıtasıyla gökteki yüksek ilahlara ihtiyaçlarını bildirir, onlardan yardım ister. (Eren, veli, aziz, evliya mezarlarındaki uygulamalar)

2- Ateş Kültü: Ateşin sağlık ve canlılık verici, birçok hastalıkları iyi edici nitelikleri bulunduğu kanısı yaygındır. Hidrellez’de hastalıklardan korunmak için yakılan ateş üzerinden herkes atlar. Bu ateş tapımı dönemlerinin kalıntısıdır.

3- Ağaç Kültü: Ağaçların bir ruhu olduğuna inanma ve onları kutsal sayma. Ağaçların bir ruhu olduğu ve bunların barınağı olduğu inancı çok eskidir.

4-Taş Kültü: İlkeller tarafından gökten düştüğü kabul edilen ve kutsal olduğuna inanılan taşlara tapılır. Hatta kutsal saydıkları kayaların içinde ata - tanrılarının bulunduğuna inanırlar.

5- Toprak Kültü: Toprak tanrılık nitelik taşıdığına inanılan yer kabuğudur. Pekçok dinde ve mitolojide insan topraktan yaratılır. Toprak yiyen çocuk hastalıklı sayılır. Türbede yıkanıp, vücudu oradaki toprakla sıvandıktan sonra, aynı topraktan yedirilir.

6- Su Kültü: Evrenin özü sayılan suyun kutsallığına inanılır. Akıl ve sinir hastalıklarında yatır yanındaki suda yıkanılır. Baş ağrısında ocaklı kadın eline tükürüp, hastanın başını bir süre tuttuktan sonra, “Elim keçe gibi oldu. Ağrı çok. Allah şifalar versin “ der. (Uşak) Korkan, dili tutulan çocuklar için, akşam namazından sonraya kalmamak şartıyla, kurşun dökülür. Yürümesi geciken çocuk için, cuma namazından sonra evin yaşlı kadını tarafından merdiven başında, “Yürüyemiyorsun, kösteğini kesiyorum.” Sözleri söylenip, bir bıçakla kesme hareketi yapılır. Bu işlem üç kere tekrarlandı-

tan sonra, “Kösteğini kestim” denilerek, bıçak merdiven başına saplanır ve çocuktan bıçağı alıp vermesi istenir. (Karabük) Cami önündeki taşa yatırılan boğmacalı çocuğun boğazı, ocaklı biri tarafından bıçakla sıvanır. (Ankara) Dalaklı, üç yol ağzında bir yere sırtüstü yatırılır. Karnına taze bir hayvan dalağı konur. Başucunda yaşlı bir kadın durur. Elinde balta tutan ocaklı bir kadınla aralarında bir konuşma olur: “Nereden geliyorsun?” “Dalak dağından geliyorum.” “Dalak kesebilir misin?” “Anasını bile kovalarım.” Daha

sonra ocaklı kadın balta ile yavaşça hastanın karnına üç kere vurur. Üç kere yapılan bu işlemden sonra, hastanın karnı üzerinde bulunan dalak alınarak, buna kırk diken batırılıp, bir armut ağacına asılır. İnanış, dalak ağaçta kurudukça, hastanın dalağının da eriyeceğidir. (İsk.) Hastanın evinde bir kütük üzerine hayvan dalağı konur. Ocaklı ile hastanın yakını arasında şu konuşma geçer: “Ne kesiyorsun?” “...nin dalağını kesiyorum.” “Kes gitsin.” “Kestim gitti.” İşlem üç kere tekrar edildikten sonra, dalak ocağın bir kenarına asılarak kurumaya bırakılır. (Sin.) Yatakta sırtüstü yatmakta olan hastanın karnına konan bir koyun dalağı, ocaklı tarafından, “Dalağını kesiyorum” diye bağırılarak kara saplı bir bıçakla kesilir. (İst.) Hastanın karnına doğru okuyan hoca, daha sonra siyah saplı bir bıçakla dalağı kesiyormuş gibi hareketler yapar. (Sin.) Sırtüstü yatmakta olan hastanın karnına bir hayvan dalağı, bunun da üzerine bir tepsi konur. İçeriye, elinde balta olan bir ocaklı kadın girer girmez, hasta yakınları hep bir ağızdan: “Nereden geliyorsun? Ne yapacaksın?” diye sorarlar. Kadın da “Dalak keseceğim” diyerek, elindeki balta ile tepsiye vurur. (Ant.) Sırtüstü yatmakta olan hastanın karnına bir veya iki hayvan dalağı konur. Ocaklı, kor halindeki bir demir çubukla, okuyarak hastanın etrafında üç defa dolaştıktan sonra, dalakları deler. Delinmiş dalakları alan hasta, dört yol ağzında açtığı çukura bunları gömer. İnanış, dalaklar kurudukça, hastanın iyi olacağıdır. (İsk.) Albasmasını engellemek için, yastığın altına bıçak, iğne, çuvaldız sokulur. (Erzurum, Tokat, Sivas, Ordu) Albasmasını engellemek için, lohusaya ocaklı gömleği veya erkek külahı giydirilir.

(Gaziantep, Erzurum) Albasan loğusanın yanında silah atılır, demirle gürültü yapılır. (Erzurum, Manisa) Arpacık (itdirseği) nde, ocaklı kolunun dirseği ile sıvazlar. (Ankara) Göz akında oluşan kan kabarcığı, ocaklı tarafından altınla çizilir. (Ankara) Kabakulak ocaklı biri tarafından siyah mürekkepli kalemle yazılır, yazının etrafı daireye alınır. (Konya) Kırk-basmaması için, loğusa ve çocuğun üzerinde makas, bıçak bulundurulur. (Artvin, Eskişehir, Kastamonu) Kırk basmaması için iki loğusa iğne, para değiştirir.

Günümüz bilimsel tıbbında, bilimsel olarak faydası kanıtlanmamış bazı karışımların kullanılması, yine faydası olduğu tartışılan bazı adetlerin uygulanması söz konusu değildir. Oysa inançları kendine temel almış olan geleneksel tıbbın bilmemezlik ve korkudan kaynaklanan yapısı, deneysel olarak doğrulanmaları durumunda insanların uygulama alanlarına girmeleri, hastalıkla savaşmanın en eski basamaklarındanır.

Dinbilimcilerin kitaplı dinler olarak ifade ettiği dinler, eski çoktanrılı dinlerin etkisinden tamamen kurtulmuş değildir. Bu dinler eski inançlara karşı mücadele ederlerken, diğer taraftan o inançları yeni biçimleriyle kendi bünyelerine almışlardır.

Sonuç: Politeist yani çoktanrılı dini inançların yaşadığı zamanlarda, hastalığın oluşmasında ve tedavisinde sağlık tanrıları ve tanrıçaları önemli bir yer tutuyordu. Zamanla tek tanrılı dönemlerde sağlık tanrıları yerini kilise rahiplerine bırakıyor, kilise, manastır hekimliği hüküm sürüyordu. Günümüz Anadolu halk hekimliğinde kilise rahiplerinin görüntüsü olarak karşımıza hocalar yani din görevlileri çıkmaktadır.

Eski Ege'de, Hipokrat öncesi döneme ait tıbbi düşünce ve uygulamaları, Asklepion kültürü, Ege felsefesi düşünce sistemi ve onun tıp pratiğinde yarattığı sonuçlar ile o dönemin hekimlik pratiğini gösterir. Eski Ege tıbbı, hekim-tanrı Asklepios'tan ve mitolojisinden köken alır. Kahraman bir hekim olarak, Asklepion ideal hekimi ve karşılaşılabileceği tehlikeleri göstermiştir. Asklepios'un tanrılaştırılmasıyla ve tapınaklarının Ege ve Roma İmparatorluğu'nda yayılmasıyla, Asklepios genel olarak sağlık tanrısı olarak görülmüş ve çaresiz insanlar için yalvarılacak bir obje olarak hizmet vermiştir. İyileştirici Asklepios tapınakları M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren bölgemizde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ritüellerle çevrili

tedavi, seremonisi güneş battıktan sonra başlardı. Beraberinde etkileyici binalar, oyalayıcı dışyüzler ve etkileyici başarılı tedavi öyküleri, ziyaretçiyi rahip ve çalışanlarının iyileştirme eylemlerine karşı açık hale getiriyordu. Yardım isteyen kişi şimdi törenin canlı bir parçası olmaya hazır hale gelirdi. Gece boyunca uyku, kızlarının eşlik ettiği Asklepios gibi giyinmiş rahipler, hizmetçiler, yardımcıları, yılan, köpek eşliğinde yarıkaranlık bir ortamda hastanın etrafında dolaşırlardı.

RÜYA İLE TEDAVİ

Asklepionda uyku odalarına alınan hasta, uzunca süre başınd beklenip izlenir, uykudan uykuya geçerken rüya gördüğü göz kapaklarından anlaşılınca uyandırılır, rüyasına göre tedavisi verilir ve tavsiyelerde bulunulurdu. Tanrısal güç, yaraları ya da hastalıklı bölgeyi yalayan yılan ve köpek tarafından hasta tedavi edilmiş olurdu. Tanrısal güçü çeşitli tedaviler biçiminde kullanılırdı. Ellerinde yatmak, tıbbi işlemi uygulamak, cerrahi operasyon yapmak ya da tavsiyelerde bulunmak. Sabah olduğunda hasta iyileşmiş olduğuna ümit ederdi. Açıkçası, tapınak tedavisinin en etkili ögesi inançtır. Laik hekimlerin zamanın organik hastalıkları için çok az özelliği olan ilaca sahip oldukları düşünüldüğünde Asklepios kültürünün son derece popüler olması ve yüzlerce yıl ayakta kalması şaşırtıcı değildir.

Asklepion'da psikoterapi çerçevesinde uyku odaları ve rüya yöntemi çok önemli yer oluşturur. Bu konudaki araştırmaları ile tanınan Dr. Seda Karaöz Arıhan şöyle diyor:

“Antik dönemde hastalıkların tedavisi konusunda rasyonel tıbbın ilk girişimleri ve teorileri görülmekle birlikte inanç ve metafizik yönü ağır basan uygulamalarla da karşılaşmaktadır. Tedavide rüyaların kullanılması Antik dönemde oldukça yaygındır. Hastanın gördüğü rüyalar, hastalıkların anlaşılmasında hastaya ve hekime yol gösterebileceği gibi tedavi için uygulanabilecek yollar da önerebilmektedir. Örnek olarak Galenos "Rüyalarda Diagnoz Üzerine" adlı eserinde, düşler aracılığıyla hastalıkların teşhisini, rüyaların yorumlanmasını dört mizaç teorisi ile değerlendirmeye çalışmıştır. Bunların yanı sıra rüyaların doğrudan tedavi

edici özellik göstermesi geçmişin en ilgi çekici tedavi yöntemlerinden birisidir. Rüyalar yoluyla tedavi pek çok dönemde bağımsız olaylar olarak karşımıza çıkabileceği gibi şifa merkezlerinin planlı bir parçası da olabilmektedir. Antik dönemde Asklepiyon tapınakları bu konudaki faaliyetleri ile bilinmektedir. Bergama'daki Asklepiyon tapınağı, ünu Anadolu'yu dahi aşmış bir tedavi merkeziydi. Bu tedavi merkezinde rüyalarla tedavi konusunda gerçekleştirilen faaliyetleri antik dönemin tıp yazarlarından ve arkeolojik buluntulardan elde etmekteyiz.

Asklepiyonlar'daki rüya tedavisinin yanı sıra antik dönemin ünlü hekimleri Hipokrat, Galenos ve diğer hekimler rüyaların sağlık ile ilişkisini değerlendirmişlerdir”.

AELIUS ARİSTİDES'İN RÜYALARI VE ASKLEPİON TEDAVİ

Ertesi gün yıkanmadım ve kusmadım, fakat kusturulduğum zaman, durumum öyle kötüydü ki, ertesi güne yetişebilsem mutlu olacaktım. (M.S. 13 Şubat 166). Ertesi gün oruç tutmam emredildi ve bu emir aşağıdaki şekilde bildirildi. Rüyamda İzmirde'ydim. Düz ve görünür olan herşeyden şüpheliyim çünkü seyahat ettiğimin farkında değildim. Bana incir ikram edildi ve birden kâhin Korus ortaya çıktı ve incirdeki çabuk etki eden bir zehir olduğunu gösterdi. Bundan sonra, büsbütün şüphe içerisindeydim ve istekle kustum ve aynı zamanda ya bir de, tamamen istifra edememişsem diye düşünüyordum. Daha sonra birisi, diğer incirlerde de zehir olduğunu söyledi ve niçin daha önce duymadım diye daha da gerildim ve öfkelenim. Bunları gördükten sonra anladım ki, oruç tutmam emrediliyor. Fakat Tanrı'ya (Asklepios) oruç tutmamı mı yoksa kusmam gerektiğini mi kastettiğini sordum. Tekrar uyudum ve (rüyamda) Bergama'daki tapınaktaydım. Yatıyordum. Theodotus içeri girdi ve oruçlu olduğumu söyledim. Fakat o, (durumumu) bildiğini gösterdi ve dedi ki, 'bu adamların yaptığı bir sürü şeyden sonra kan alma (hacamat) uygulamasından vaz geçeceğini, çünkü böbreklerimde kötüleşme olduğunu ve orucun iltihap için, göğüsün içinden geçen bir tür yanlış yol olduğunu söyledi (14 Şubat 166).

Sürekli Balıkesir, Kyzikos, Bergama ve İzmir arasında seyahat eden Aelius Aristides, genç yaşında yakalandığı müzmin bir hastalığın tedavisi için, Ege sağlık tanrısı Asklepios ile rüyalar aracılığıyla kurduğu bağlantı yukarıdaki gibi gün-gün not aldı. Yetmiş yılı aşkın uzun ömrüne bakılırsa Asklepios'un direktifleri işe yaradı. Dolayısıyla, bu çalışmanın konusu, Eskiçağ'da yaşamış bir entelektüelin kişisel dini deneyimlerinden ziyade, Aelius Aristides'in rüyalarında Ege sağlık tanrısı Asklepios'dan aldığı direktifleri kendi hayatına nasıl uyguladığını, günümüze kalmış en çarpıcı eseri Kutsal Sözler'den hareket ederek incelemektir.

Aristides şöyle demektedir:

“(Doktor Satyros) konuşmamız ilerlediğinde ne kadar çok kan verdiğimi (kanımı temizlediğimi) duymuş oldu, kanıma sahip çıkmamı ve vücuduma zarar vermememi öğütledi ve dedi ki, ‘ben sana çok basit ve hafif bir karışım vereceğim, onu hem karnına hem de hipokondriyak bölgelerine süreceksin ve sana ne kadar da yarayacağını göreceksin.’ Bana bunları önerdi, ancak şafak atımında tanrı kan aldırılmamı söyledi, ben de ister istemez buna uydum.”

Asklepion'a gelen hastalar önce bir arınma töreninden geçerlerdi, arınma töreninde kurban keserler ve yıkanırldı, daha sonra tapınağın iç bölgesinde yer alan kutsal yatakhane (abaton) alınırldı. Buralarda oruç tutmaktan yorgun düşmüş olarak koyun postları üzerinde tapınak uykusuna yatarlardı.

Hastalar uykudayken tapınak rahipleri hastaların arasında zararsız yılanlarla beraber dolaşırldı. Hastalar uyandıklarında uykularında gördükleri rüyaları anlatırldı. Rüyada ya

Asklepios hastaya görünerek doğrudan bir tedavi önerirdi ya da rüya öylesine karmaşık olurdu ki hasta rüyayı tapınak rahiplerine anlatır ve onların yorumlarına göre bir tedavi önerisi olarak tapınaktan ayrılırldı. Bu tedavi yöntemi “telkin”i çağrıştırılmaktadır. Hasta iyileşmezse rahipler, hastanın ya tedaviye tam inanmadığını ya da söylenenleri tam olarak yerine getirmedğini söylerlerdi. Hasta tapınaktan çıkarken paranın yanı sıra kendi adının, hastalığının ve önerilen tedavinin yazılı olduğu bir tableti adak olarak tapınağın duvarına asardı. Tapınağa yeni gelenler bu tabletler aracılığıyla uygulanan tedavilerin başarıları hakkında bilgilenir ve tapınak

uykusu ile (enkoimesis, Latince’de incubatio olarak adlandırılır) iyileşeceklerine dair güvenleri artardı.

Epidauros’ta bu tabletlerden çok sayıda ele geçmiştir. Pergamon Asklepionu hakkında bildiklerimizin çoğunu M.S.118’de doğmuş olan Mysia’lı Aelius Aristides’e borçluyuz. Zengin bir aileden gelen Aristides yıllarca şifa aramak için çeşitli Asklepionları dolaştı durdu, özellikle Pergamon’da çok kaldı.

Hasta olan bir kişinin en fazla bir gecelik tapınak uykusuna yatmak için geldiği Pergamon’da o bir yılı aşkın bir süre kaldı. Asklepios Soter (Zeus Asklepios) Tapınağı’nın yapımı onun gelişinden kısa bir süre önce bitmişti. Aristides, uyguladığı mantıkdışı tedaviler hakkında ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen Pergamon Asklepionu’nda bulunan yapılar hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Örneğin, kutsal alanın güneybatısında yer alan yuvarlak yapı ile buna bağlanan bir tünelin işlevi konusunda tatmin edici bilgilere hala sahip değiliz.

Abatonun yeri de tartışmalıdır. Buna karşılık, Aristides’in anlatımlarından burada çamur banyosunun rutin uygulanan tedavilerden biri olduğunu ya da buralarda en azından bu tür bir tedaviye engel olunmadığını anlayabiliyoruz. Pergamon’da tapınak kutsal alanında bulunan kuyu ve çeşmeler burada aynı zamanda içme ve banyo kürlerinin yapıldığını da göstermektedir.

Pergamon Asklepionu’ndaki en ilginç buluntu kutsal alanın ortasında ortaya çıkarılan bir grup

mezardır. Bu mezarların tedavi altında iken ölüp kutsal alanın saygınlığını zorda bırakmaması için alelacele orada gömülen hastalara ait olduğu iddia edilmiştir. Gerçekten de Pausanias, Epidauros Asklepionu’nu anlatırken şunları yazar:

“Asklepios’un kutsal korusu her yandan sınırlarla çevrelenmiştir. Bu sınırlar dâhilinde ne insanların ölmesi ne de kadınların doğum yapması mümkündür.”

Bu anlatımlar da kutsal alanda ölümün mümkün olmadığını, böyle bir durumun olması halinde ise cenazelerin kaçırılarak gömüldüğü fikrini makul hale getirmektedir.

Asklepion'larda görevli rahipler büyük bir saygınlığa sahiptiler ve Asklepiades (Asklepiosoğulları) sülalesine mensuptular. Burada kaydadeğer bir durum Kos'taki Asklepiades ailesinden çok sayıda laik doktorun çıkmasıdır, örneğin bu sülaleden C.Stertinius Xenophon, İmparator Claudius'un hekimiydi ve Kos'taki Asklepieion'a başışlarda bulunmuştu. Demekki, o dönemde - en azından Kos'ta - laik doktorlar ile tapınak tıbbı arasında bir tür bağlantı vardı.

Aslında Asklepiadlar soylarını Asklepios'a bağlamalarına karşın bir sülaleden çok bir tür meslek loncası idiler. Ancak, doktorların Asklepieion'larda çalıştıklarına dair elimizde herhangi bir veri yoktur. Doktorlar buralara sık sık gelirlerdi, ama mesleki amaçla mı yoksa yalnızca ziyaret amacıyla mı geldikleri bilinmemektedir. Fakat Schneider, Kos ve Knidos'taki tapınakların aynı zamanda birer tıp okulu olduğunu ve buralarda hekimlerin yetiştiğini kaydetmektedir. Buna karşılık, şu iyi bilinmektedir ki, tapınaklarla hiçbir ilgisi bulunmayan laik doktorlar da mevcuttu ve hatta bunlar Asklepios'un önerilerine karşı gelebiliyorlardı.

Her ne kadar G. Bean tapınaklardaki olağan tedavi süresinin bir yıl olduğunu söylese de bu doğru değildir. Bean, büyük bir olasılıkla Aristides'in bir yıldan daha uzun bir süre Pergamon'da kalmasından dolayı böyle bir genelleme yapmıştır.

Oysaki Aristides olağandışı bir hastaydı, günümüzde bile tedavisi zor olan ve doktorları yıldırان bir hastalık olan hipokondriyasis hastasıydı. Ancak, o dönemde doktorların sağlık hizmeti sunmak için çalıştıkları kamu kurumları bulunmuyordu. Hippokrates bile öğrencilerine bir yapının içerisinde değil bir çınar altında ders veriyordu. Ya hekim hastaların evine tedaviye gidiyordu ya da hasta hekimin giderek muayene oluyor ve hekimin önerdiği reçetelerle oradan ayrılıyordu.

Martialis'e ait olan aşağıdaki ironik ifadeler de doktorların hastaların evlerine giderek tedavi yaptıkları görüşünü desteklemektedir,

“Kendimi hasta hissediyordum ve sen, Symmachus, gecikmeden geldin, ama beraberinde de yüz tane çırak getirdin. Ayazdan buz kesmiş olan yüz tane el beni mıncıkladı. Sen gelmeden önce ateşim yoktu Symmachus, oysa şimdi ateşim var.”

Hippokrates, “hasta, cerrah, asistanlar, cerrahi aletler, ışığın yeri ve niteliği, kullanılan eşyaların miktarı ve niteliği, vücudun ve aletlerin yerleşimi, zaman, tarz ve mekan ameliyat için gerekli şeylerdir” demektedir. Bu da hekimlerin çalıştıkları özel bir evin olmasını ya da evlerinin bir bölümünün muayene ve tedavi için ayrılmasını gerekli kılmaktadır. Roma’daki Egeli doktorların cerrahi müdahaleleri kendi ofislerinde tıbbi tedavileri ise hastaların evlerinde yaptıkları öne sürülmüştür. Büyük bir olasılıkla ameliyathane olarak kullanılmış olan bir yapı 19. yüzyıl başlarında Pompei’de yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır;

“Cerrah Evi” adı verilen bu yapıda çok sayıda cerrahi alet ele geçmiştir. Ancak, o zaman yapılan kazılarda aletlerin in situ pozisyonları kaydedilmemiştir, Paris alçısı yöntemi de henüz bilinmediği için tahta ve diğer organik nesnelere kalıntılarının kalıpları hasar görmüştür. Buna benzer yapılara iatreion veya tabernae medicae adı veriliyordu ve bunlar sokaklarda yer alan küçük dükkanlar şeklindeydiler; buralarda demosios-tiatros denilen halk hekimleri çalışıyordu.. Bu tür yapıların o zamanların hekim yurdu olan Anadolu’da da çok sayıda mevcut olması gerekir; nitekim Perge’de bulunan bir mozayik döşemede Polydeukes’in hasta kabul odasının bulunduğu yazılıdır. Halk hekimlerinin ücretlerini karşılamak için bir vergi vardı. Bu hekimlerin maaşı yönetim tarafından belirleniyordu.

BİR ANI DAHA

M.S. 148’de Ekim’den Ocak’a dek görünürde hiçbir neden yokken bir tümör belirdi, önceleri herkeste olabilecek bir şeydi, sonra inanılmaz ölçüde büyüdü ve kasıgım gerildi, şişlikler oluştu ve korkunç ağrılar ortaya çıktı ve birkaç gün de ateş oldu. İşte o zaman doktorlar bir sürü şey söylediler, kimi ameliyat dedi, kimi ilaçlarla koterizasyon, bazıları ise bir enfeksiyonun ortaya çıkacağını ve kesinlikle öleceğimi söylediler. Ama Tanrı başka bir fikir verdi, bana dayanmamı ve şişliğe bakmamı söyledi. Açıkça görülüyordu ki, doktorları dinlemekle Tanrı’yı dinlemek arasında seçim hakkım yoktu. Ama şişlik daha da büyüdü ve korkunç oldu. Dostlarımla bazıları sabrımı şaşırıyorlardı, bazıları ise rüyalarımın göre davrandığım için beni eleştiriyorlardı. Hatta bazıları ne ameliyata ne

de koterizasyona izin vermediğim için beni korkak olmakla suçuyorlardı. Fakat Tanrı yardımcım oldu ve bana karşılaşacağım zorluklara dayanmamı emretti. Sonunda Kurtarıcı bana ve sütbabama - Zosimus o zaman henüz sağdı - aynı gece aynı işareti gönderdi, tam ben Tanrı'nım bana söylediklerini ona iletmesi için birisini göndermişim ki, o, Tann'nın kendisine neler söylediğini anlatmak için bana geldi. İçinde tuz bulunan, yalnız başka neler bulunduğunu hatırlamadığım, bir ilaç varmış. Bunu uyguladığımızda, şişliğin çoğu çabucak kayboldu. Ve gün doğduğunda dostlarım geldiler, hem sevindiler, hem de gözlerine inanamadılar. İşte ondan sonra doktorlar seslerini kestiler, herşeyden önce Tann'nın kudretine hayranlıklarını belirttiler ve bunun Tann'nın gizemli şekilde iyileştirdiği büyük bir hastalık olduğunu söylediler (Aelius Aristides, Hieroi Logoi I, 61-8; CA. Behr çevirisinden).

Asya'daki bir Roma kentinde yaşayan akıllı ve iyi eğitimli bir aristokrat olan Aelius Aristides'in sıradışı 'günce'sinden yapılan bu alıntı, antik çağda bilimsel tıbbın zayıflığını ve tanrıların, özellikle de şifa tanrısı Asklepios'un (Roma'da Esculapius) etkileyici gücünü gösterir. Belirsiz bir dünyada şifa verebilecek herşeye inanmak için yeterli neden vardı. O çağın tedavilerinin pahalılığı, riski, belirsizliği, güçlüğü ve can yakıcı oluşu insanların çare için şifa tanrılarına yönelmelerini anlaşılır kılmaktadır. Ancak bu, sadece söz konusu yetersizliklere bir yanıt değildi. Tanrılar günlük yaşamın öyle büyük bir parçasıydılar ki, ilahi bir yardım aramak başvuru son değil, ilk çare oluyordu. Her zaman Aristides'in rüyalarına fazlaca inandığını söyleyen dostları gibi şüpheci davrananlar bulunmakla birlikte, bazı insanlar da, bugün de olduğu gibi umutsuz, kaldıklarında tanrılara başvuruyorlardı. Bu durum, akla dayalı tıbbın doğuşu ile gerçekdışı inançların neden tamamen ortadan kalkmadığını ve şifa tanrılarının bilimsel tıpla yanyana, neredeyse ona paralel bir gelişme gösterdiklerini açıklıyor. M.Ö. 5. yüzyılın başlarında Hippokratik tıbbın ortaya çıkması ile Yunanistan'da Asklepios'un kutsallık konumuna yükseltilmesi ve kültürünün yayılması aynı yer ve zamana rastlar. Gerçekten de Hippokratik yemin bile onun adına edilir: 'Şifa veren Apollon adına ve Asklepios, Hygieia, Panakeia ve bütün iyileştirici güçler adına yemin ederim ki, tüm tanrı ve tanrıçalar şahidim olsun, gücüm ve aklım erdiğince bu yemini ve sözümü tutacağım.'

Asklepios Kültü'nün geldiği dönemlerde, aynı şekilde Ege tıbbı da Roma İtalya'sına girdi ve beden sağlığını sağlamak için onun tanrılarını da bekleyen bir kültür içine dalıp gitti. Paralel gelişme sürdü. Aristides 'tümörü-nün' mucizevî iyileşmesini anlattığı sırada, Bergama'da çok önemli iki olay gerçekleşiyordu. Görkemli yeni bir tapınağın, Askiepios Tapınağı'nın yapımı henüz biterken, yeni yetme Galenos da, kendisine ünlü bir hekim olmanın ve Rönesans'a dek Batı tıbbına yön vermenin yolunu açacak olan tıp kariyerine başlıyordu. Ne gariptir ki, Galenos'un tıp mesleğini seçmesinde de rüyasında gördüğü Asklepios'un rolü vardı. Daha sonra Galenos, Bergama Asklepiyonu'nun başrahibi aracılığıyla ilk görevine atandı ve bu görevin Asklepios'un bir emri olduğu inancını, Marcus Aurelius'un Marcomanni'ye karşı seferi sırasında onunla birlikte gitmeyişine özür olarak başarıyla kullandı.

Galenos'un kültle bağlantısı bu kadarla kalmıyordu, çünkü Asklepios hekimlerin koruyucusuydu ve Hippokrates zamanından beri hekimlerle şifa kültleri arasında yakın bir ilişki olmuştu. Bazı hekimler bu şifa kültlerine şüphe ile yaklaşıyorlardı, bazıları da kısmen sempati duyuyorlardı, ama hekimlerin çoğu onların hastalıkla yapılan savaşta büyük bir rol oynadıklarını biliyordu. Şifa mabetleri, en azından bilimsel tıbbın çare bulamadığı durumlarda sosyal açıdan kabul edilebilir bir çözüm sunuyorlardı. Hekimler bu 'tapınak tıbbı'nı bilimsel tıbbın içine sokmaya kalkışmadılar ama onu tam anlamıyla da dışlamadılar. Sonuçta İki şifa sistemi birarada varolmayı sürdürdü.

TELESPHOROS VE NEKAHAT

Asklepios'un ayağının dibinde bazan, başlıklı bir örtü sarınmış olan tuhaf bir cüce ya da çocuk figürü bulunurdu. Bu, nekahat tanrısı Telesphoros'tu. Onun gücü, diğer Asklepiyon şifa tanrılarının güçlerini artırır ve tamamlardı. Özellikle Metodistler tarafından nekahat, iyileşmenin çok önemli bir parçası olarak kabul edildi. Bu, Asklepiades ve Soranus'un rejimlerinde de görülür. Asklepiades'in yöntemlerini öven Celsus, hastalık ne kadar hafif olursa olsun, nekahatın çok önemli olduğunu vurgular. Celsus, yaşanan yer ve iklimin de diyet gibi sık sık değiştirilmesi gerektiğini söyler. Farklı bölgelerde toprak sahibi olan zenginler için bu çok zor bir

öneri değildir. Karısının gereksinimlerini dikkate alan Genç Plinius, hastalığının düzelebilmesi için onu Campania'ya götürür. Kendisi de, sağlığına kavuşabilmek için birkaç kez köydeki evinde dinlenmeye çekilir. Zenginler ve orta derecede varlıklı olanlar, antik çağın sanatoryum ve sağlık merkezleri olan ünlü şifa tapınaklarında ve kaplıcalarında nekahat dönemini geçiriyorlardı. Yoksul olanlarsa, uzağa gitmeyi pek göze alamıyor ve yerel kaplıca ve şifa tapınaklarında dinleniyorlardı.

Çok az hastalık tam anlamıyla tedavi edilebildiğinden, çok sayıda insan yaşamını kısıtlayıcı ve ağrılı hastalıklardan çekiyordu. Dönemin en iyi hekimlerinin bakımında olan İmparator Marcus Aurelius bile hastalıktan kurtulamıyordu. Stoa öğretisi ile üstesinden gelmeye çalıştığı şiddetli göğüs ağrıları peşini bırakmıyordu: Ağrı ne dayanılmaz ne de sonsuzdur. Yeter ki sınırlarını bilin ve hayal gücünüzle ona güç katmayın ... Dayanmadığımı iz şeyler bizi (yaşamdan) alır götürürler; henüz sona ermeyen şeylere ise dayanılabilir ... Görevlerini yapabildikleri sürece el ve ayaktaki ağrılar doğaya aykırı değildirler (Marcus Aurelius, Meditations 7, 64; 7, 33; 6, 33; Birley çevirisinden 1966, 295).

Yine de ağrısını azaltabilecek her türlü ilacı kabul ediyordu. Galenos'un ona yazmış olduğu theriac, ağrısını biraz hafifletmişti. Bu, daha önceleri mithridatium olarak bilinen ve bileşimindeki en etkili madde opium (afyon) olan evrensel bir antidottu. Zengin bir Romalı olan Servius Clodius'a önerilen tedavi ise oldukça sertti, 'şiddetli gut sancısı çeken bu adamın, iki bacağına da baştan aşağıya bir zehirle ovması istenmişti; ta ki vücudunun bu kısmı tamamen duyarsız olup ağrı hissedilme-yinceye dek. Özellikle baş, karın ve mesane hastalıklarındaki ağrı ve ümitsizlik, bazı insanları intihara sürüklüyordu. Bu da, tıbbın eksikliklerinin bir kanıtıydı.

Hastalık nedeniyle intihar edenlerden Genç Plinius'un mektuplarından birinde de sözedilmiştir. Mektupta, çaresiz bir hastalık karşısında, alışılmadık biçimde intiharı değil de dayanmayı seçen Titius Aristo adlı bir adam anlatılır; Hastalığı karşısındaki sabrı, eğer görebilseydiniz, sizi hayran bırakırdı; ağrıyla savaşıyor, susuzluğa karşı koyuyor ve ateşinin verdiği inanılmaz sıcaklığa, üstündeki örtülere karşın dayanıyordu. Birkaç gün sonra beni ve bazı yakın dostlarımı çağırttı, bizden doktorlara hastalığın seyrini sormamızı istedi. Eğer ölümcülse yaşamına son verecekti, ama eğer yalnızca uzun süre ağrı çekmesi sözkonusuysa, buna

dayanacaktı. Eğer umutlarımız boşuna değilse, kendisini öldürerek bu umutlara vefasızlık etmek istemiyordu. Bunu, karısının dualarına, kızının gözyaşlarına ve biz dostlarına borçluydu. Bana kalırsa bu, en büyük övgüleri hakeden, çok zor bir karardı. Birçok insan ölümü çabuklaştırma isteği duyar, ama ölüm nedenlerini inceden inceye gözden geçirmek ve yaşamak ya da ölmek fikrini benimsemek veya reddetmek, işte bu, gerçekten büyük bir kafanın göstergesidir (Letters I, 22; B,Radice çevirisinden).

Ege ve Roma tıp araştırmacılarında hastalıkların özgün ve aktif olgular oldukları kavramı yoktu. Phthisis (akciğer tüberkülozu), psora (uyuz) ve lippitudo (bir göz hastalığı) gibi belli bazı hastalıkların yaygın görüldüğü gözlenmiş olsa da, bunların kötü havanın nefesle atılması sonucu ya da vücuttan atılan maddelerle bulaştığı veya pneuma'nın zararlı ışınların etkisinde kalması sonucu oluştuğu düşünülüyordu. Aralarında Galenos'un da bulunduğu bazı tıp yazarları, 'hastalık tohumları' varsayımı üzerinde durdular. Bu, 'kötü hava' ile bulaşma kavramından biraz daha elle tutulabilir bir kavramdı. Bu kuram, Anaksagoras'a kadar dayanıyordu. O, 'tohum'u, yaratılışın maddesi için bir metafor olarak kullanmıştı. İyi ve kötü minik 'tohum'ların serbestçe atmosferde dolaştığına inanılırdı, onlar birleştiğinde ise hava çürümeye başlıyordu. Hastalık, 'kötü tohum'larca, kötü hava ile, ya da su ve yiyeceklerin bu kötü tohumlarla bulaşması ile oluşurdu. En büyük risk altındakilerse, kötü beslenmiş olanlarla aşırı beslenmiş olanlar, yani vücut dengesi bozulmuş olanlardı. Galenos ayrıca, 'kötü tohumların' vücuda girip orada sessiz kaldıklarına, bir dış uyarı ile aktiflendiklerine inanıyordu. Bu görüşle, bireylerin hastalıklara karşı farklı derecelerde açık oluşları da açıklanabiliyordu.

Bu kuram, 'kötü hava' kuramından biraz daha elle tutulur bir kuramdı; ancak bunu deneme şansı da yoktu, çünkü sözkonusu olan maddeler gözle görüleliyordu. Galenos, genel olarak pratik araştırmalarla ortaya konamayacak olan kuramsal çalışmalardan yana değildi; 'hastalık tohumları' kuramına da yürekten inandığı pek söylenemez. Ayrıca gözle göremediği hastalık etkenlerini yok edemeyen hekime, uygulamada bu kuramın yararı olacağını da pek sanmıyordu.

Galenos'un salgın ve nedenleri üzerinde düşünmesini sağlayan bazı etkenler vardı. O 'hastalık tohumları' üzerinde düşünürken, antik çağın en ağır salgınlarından biri Akdeniz ülkelerini kasıp kavuruyordu. Salgın, Ro-

ma'ya M.S. 165-166 yılları arasında ulaştı. Aelius Aristides aynı yıl hastalandı, ancak kurtuldu. Ertesi yıl Galenos aniden Roma'yı terketti ve salgından kaçtı. Hükümdarlığı üzerine salgının gölgesi düşen Marcus Aurelius ise, M.S. 180'de ölürken hâlâ hastalığın etkisi altındaydı.

Görüldüğü kadarıyla hastalık Akdeniz bölgesine yabancıdır; çünkü daha yakın tarihli ve iyi kaydedilmiş örneklerinden de biliyoruz ki, salgın hastalıklar 'bakir' toplumlarda daha yüksek ölüm oranlarına yol açar. Bazı topluluklar, görece olarak daha düşük ölüm oranları gösterirken, başkaları, özellikle de şehirlerde bulunanlar, % 25'e varan kayıplar yaşamışlardır.

Diğer yazarların yetersiz tanımlarından çok, Galenos'un eksik ve bilgi veremekten uzak anlatımları şaşırtıcıdır. Bu hastalıktan, büyük ve çok uzun süren bir salgın olarak söz etse de, tanımları kısa ve şüphelidir. Roma'dan ayrılışından kısa süre sonra Marcus Aurelius tarafından saray hekimi olmak üzere geri çağırılmış, bir sonraki ilkbaharda yapacağı saldırı için ordunun toplanmış olduğu Aquilcia'da imparatora katılması istenmişti. Bu kıyı kenarındaki askerlerin yoğunluğu ve yerel nüfusun kalabalığı salgından korunmuş bir bölge olduğu izlenimini yaratmaktadır.

Sonuçta, Galenos'un salgın ve kurbanlarıyla ilgili anlatımları belirsiz olmuş, günümüze uygun bir tanı konmasına olanak vermemiştir. Ateş ve püstüller gibi bazı belirtilerden söz etse de, onun sıvılar kuramının bu tip belirtileri ikincil sırada önemsemesi nedeniyle, bu belirtilere yeterince dikkat etmemiştir. Gerçekten de derideki döküntülerle ilgileneceğine, Galenos, daha çok kan tükürme belirtisi üzerinde durmuş ve hastalığı bir tür akciğer apsesi olarak tanımlamıştır.

ÖLET VE KIRANLAR

Salgınlar, öletler, özellikle Antoninus Salgını' adı verilen bu hastalık ilkçağ'da insan kırımı yaratırdı. M.S. 251-266 yılları arasında yaşanan salgın ile her yere kıran girmiştir. Roma'da günde beş bin insanın öldüğü kaydedilmiştir. Kırsal bölgeler bundan etkilenmemişlerdir. Ancak şehirler, özellikle de imparatorluğun kozmopolit yerleşim merkezleri, içice ve sağlıksız evleri nedeniyle çok fazla etki altında kalmıştır. En büyük risk altındakilerse, M.S. 542-543'te başka bir salgının darbesine dayanabilen

Akdeniz liman ve kıyı kentleriydi. 'Justinianus Salgını' olarak bilinen bu salgında, hastalığın fare ile taşınan veba Pasteurella pestis olduğu tanımlanabilmiştir. Eğer bu tanı doğruysa, bu hastalığın Akdeniz ülkelerinde ilk kez ortaya çıkmış olduğu söylenebilir. Bu salgın ölümcüldü ve etkisi felaket boyutlarındaydı. Sonraki iki yüzyıl boyunca da aralıklı olarak salgın hastalıklar ortaya çıkmaya devam etmiştir.

Osteoartroz hastalığı ise Roma'yı kırıp geçirdi. Asklepion tapınaklarında bulunan el ve ayak adaklarının bir kısmından bu hastalığın sorumluluğunu tahmin edebiliriz. Eklem hastalıkları ve ağrıları, tıp yazarlarınca sık tanımlanmıştır. Ancak bu tanımlardan bazıları başka bir eklem hastalığına aittir: Gut. Bu hastalık, en azından M.S. 1. yüzyılda hekimler tarafından açıkça biliniyordu. Buna karşın tıp literatüründe ayırıcı şekilde tanımlanmamıştır. Celsus, el ve ayak ile eklemlerinin ağrılarını tanımlamak için podagra ya da cheiragra terimlerini kullanmıştır. Gut, kanda ürik asit fazlalığının neden olduğu metabolik bir bozukluğa bağlıdır. Bunun sonucunda eklemlerde urat kristalleri birikir, bunlar yıkılırken eklem yüzeyini de haraplar. Şişlikler, enflamasyon, ağrı, el ve ayaklarda hareket kısıtlılığı ortaya çıkar.

Gutun, porto şarabının yıllandırılmasıyla bağlantısı olduğu düşünülüyordu. Kurşun kaplarda yıllandırılmış şarabın bir dizi hastalığa neden olduğu kanısı vardı. Roma dönemlerinden çok yakın geçmişe dek, şarabın tadını korumak ve arttırmak üzere hazırlanan konsantre şarap şurupları (sapa), kurşun kaplarda bekletiliyordu. Bunların toksisitesinin sık sık böbrek hastalıklarına neden olduğu ve kanda ürik asit yükselmesine yol açtığı biliniyordu.

Plinius ve Galenos, kendi dönemlerinde sıklığında artış gözledikleri yeni bir tür podagra'dan söz ederler; bu hastalık kalıtsal değildir ve aşırı yiyip içme sonucunda gelişmektedir. Lucius, gutun özkontrolü olmayan zenginlerin bir hastalığı olduğunu söylerken," Genç Plinius, uzun yıllar guttan çeken dostu Correlius Rufus'un durumunu daha hoşgörülü anlatır: Otuz iki yaşındayken, ayağında gut başladığını söyledi, babasında da aynısı varmış. Birçok hastalık gibi bu da kalıtsal bir hastalık. Gençliği boyunca, sıkı kontrol ve ılımlı, hareketli bir yaşam ile bu hastalığı kontrol altında tuttu. İleriki yaşlarda ise hastalık gittikçe kötüleştii, ama kuvvetli zihni sayesinde buna dayanabiliyordu. Dayanılmaz ağrılar içindeydi,

çünkü hastalık artık yalnız ayağında değildi, tüm kol ve bacaklarına yayılmıştı (Letters I, 12; B. Radice çevirisinden).

Onunla ilgilenen doktorlar etkili bir tedavi bulamıyorlardı. Sonunda ağrılara daha fazla dayanamayan Rufus, kendisini açlıktan öldürdü. Tapınağın hizmetçilerinden olan Diophantos ise, ilahi yardımla iyileştiğini söyler:

Ben, tapınağın sadık bir hizmetçisi olarak, bunları sana söylüyorum, Leto'nun çocuğunun oğlu Asklepios. Gözümde tütüyorsun, en kutsal varlık, nasıl varayım ki senin altın evine, önceleri tapınağına geldiğim ayaklar değil bunlar artık. Ey bahar vakti dünyanın olduğundan daha aydınlık olan yüce tanrım, seni tekrar görebilmem için şifa ver bana. Ben, Diophantos, sana yalvarıyorum, herşeye gücü yeten ulu tanrım, beni bu ağrılı guttan kurtar: En sadık duacısı olduğum babam aşkına. Hiçbir ölümlü beni bu acıdan kurtaramaz. Yalnız senin, ulu tanrım buna gücün yeter. Ey merhametli tanrım, herşeyden yüce olan olan tanrılar seni, acılardan kurtarın diye ölümlülere bağışladılar.

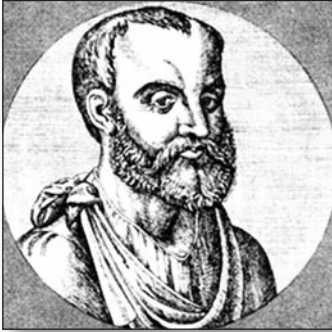
Birçok durumda, özellikle de mental hastalıklar, salgın hastalıklar ve ağır iç yaralanmalarda, en seçkin hekimlerin bile hastalıkları iyileştirme ya da en azından ağrıyı azaltma yetisi olmuyordu. Ancak daha önce de gördüğümüz gibi diyet ve cerrahi gibi bazı dallarda olumlu gelişmeler yaşanıyordu. Galenos, Soranus, Dioscorides ve Celsus gibi yazarlarca desteklenen tedavileri uygulayabilenler için durum çok da karanlık değildi. Bu yazarların eserlerinde duyarlı ve anlayışlı ve genellikle de bilimsel bir yaklaşım vardı. Hastalıklara, tıbbın sınırlarının farkında olmaktan doğan dengeli bir yaklaşım söz konusuydu ve hastanın iyiliği için ciddi olarak uğraşılıyordu. Bazı genel kurallara uyuluyordu, ancak her olguyu ayrı ayrı dikkatle gözlemlenme ve alınan bilgilere dayanarak tedaviyi yeni durum ve şartlara uyacak şekilde yeniden düzenleme isteği de süreklidir. Hastayı en az rahatsız edecek tedavi yönteminin bulunabilmesi için özel çaba harcanıyordu. Tedavi ise diyet ve rejimden oluşuyordu. İlaçların ve cerrahinin zorunlu olduğu durumlarda ise, bunlar dikkatlice ve titizlikle uygulanıyordu.

Bu temel yol gösterici kurallara uyan Romalı doktorlar, esnaf ya da İmparator tüm hastalarına ümit aşılayabiliyor ve ağrılarını bir derece de olsa azaltıyorlardı. Doktorların ve hastalıkların Roma tarihinin akışını

ciddi olarak etkilemiş olduğundan hiç şüphemiz yoktur. Birçok durumda, özellikle de mental hastalıklar, salgın hastalıklar ve ağır iç yaralanmalarda, en seçkin hekimlerin bile hastalıkları iyileştirme ya da en azından ağrıyı azaltma yetisi olmuyordu. Ancak daha önce de gördüğümüz gibi diyet ve cerrahi gibi bazı dallarda olumlu gelişmeler yaşanıyordu. Galenos, Soranus, Dioscorides ve Celsus gibi yazarlarca desteklenen tedavileri uygulayabilenler için durum çok da karanlık değildi. Bu yazarların eserlerinde duyarlı ve anlayışlı ve genellikle de bilimsel bir yaklaşım vardı. Hastalıklara, tıbbın sınırlarının farkında olmaktan doğan dengeli bir yaklaşım söz konusuydu ve hastanın iyiliği için ciddi olarak uğraşılıyordu. Bazı genel kurallara uyuluyordu, ancak her olguyu ayrı ayrı dikkatle gözleme ve alınan bilgilere dayanarak tedaviyi yeni durum ve şartlara uyacak şekilde yeniden düzenleme isteği de süreliydi. Hastayı en az rahatsız edecek tedavi yönteminin bulunabilmesi için özel çaba harcanıyordu. Tedavi ise diyet ve rejimden oluşuyordu. İlaçların ve cerrahinin zorunlu olduğu durumlarda ise, bunlar dikkatlice ve titizlikle uygulanıyordu.

Bu temel yol gösterici kurallara uyan Romalı doktorlar, esnaf ya da İmparator tüm hastalarına ümit aşılayabiliyor ve ağrılarını bir derece de olsa azaltıyorlardı.

GALENİZM

Galenos'un tanımlamalı anatomi çalışmalarının temelini basit yapılı hayvanlara dayanır. Özellikle berberi şebeği üzerinde incelemeler yapmıştır. Bu hayvanın, insanla bazı ortak özelliklerinin bulunması, iyi bir gözlemci olan Galenos'u insan anatomisi üzerinde çalışmaya yöneltti. Kas ve kemikleri ayrıntılı inceledi. Kafa sinirlerinin yedi çiftini ve kalp kapakçıklarını tanımladı. Toplardamarlar ve atardamarlar arasındaki yapısal farkları gözlemledi. Atardamarın hava değil, kan taşıdığını göstererek 400 yıllık yanlış inancı yıktı.

Canlı hayvanların iç organları üzerinde deneysel çalışmalar yaparken gırtlaktan çıkan sesleri, beynin denetlediğini göstermek için gırtlak sinirini bağladı.

Kasların çalışmasını denetleme mekanizmasını inceleyebilmek için omuriliğe teşrih (keşi) yaptı. Kasların tek tek değil takım halinde görev yapabileceklerini gösterdi.

Böbreklerin ve idrar kesesinin görevini açıklayabilmek için idrar borularını bağladı. İdrarın idrar kesesinde değil, böbrekte oluştuğunu gösterdi. İdrarın, böbreklerden sidik torbasına geçtiğini ve bir daha geri dönmediğini kanıtladı.

Galenos, kanın vücutta dolaşabildiğini farketmedi. Kalp-damar sistemindeki en önemli organın kan yapımının merkezi ve toplardamarın başlangıç noktası olan karaciğer olduğuna inanıyordu. Galenos'a göre karaciğerden çıkan damarların vücudun uç noktalarına taşıdığı kan, burada kan dokusuna dönüşüyordu.

Galenos'a göre, kalbin ana atardamarı olan aortta çok fazla kan bulunmasının nedeni de ilginçti, sağ ve sol karıncıklar arasındaki bölgede çok küçük delikçikler bulunması kanın bir bölümünün bu delikçikler aracılığıyla akciğer atardamarından, akciğer toplardamarına, böylelikle sağ karıncıktan sol karıncığa sızmasıyla açıklıyordu. Galenos, insan sağlığının kan, safra, kara safra, irinli iltihap (balgam-tükrük) olarak adlandırılan dört vücut sıvısı arasındaki dengeye bağlı olduğuna inanıyordu. İşte bu dört sıvıyı düzenleyen kurulan sağlık dengesine hümorizm (suyukçuluk) denir.

Tıp tarihinde Galenizm olarak kabul edilen öğretisi de bu dört sıvıya dayanır. Bu öğretisi tüm ortaçağ boyunca geçerli oldu. Galenos'a göre, dört sıvının tam dengeli durumu sağlık, denge ve sindirim bozukluğu ise hastalık demektir.

Galenos, ayrıca pneuma (soluk ya da hava) denen ve kanda bulunan çok hafif bir buharın vücuttaki süreçlerin çoğundan sorumlu olduğuna inanıyordu.

Hekim Galenos, göğüs kaslarının solunumdaki rolünü de açıkladı.

Domuzun omuriliği üzerinde yaptığı bir deneyle, 2. ve 3. omurlar

arasındaki ya da daha yukarı bölgedeki omurilik zedelenmesinin ölüme yol açtığını, 3. ve 4. omurlar arasında zedelenmede solunumun durduğunu, 6. 7. omurlar arasında ise göğüs kaslarının felce uğramasına karşılık hayvanın yalnızca diyafram yardımıyla solunum yapabildiğini kanıtlamıştır.

Galenos, vücudun nasıl çalıştığını açıklayamıyordu. Kalp damarı ile mideden gelecek yiyecekleri kullanan karaciğerin kan yaptığını ileri sürüyordu. Kanın vücudun diğer bölümlerine ve bir bölümünün de kalbin sağ yanına gittiğini kabul ediyordu.

Kanı, kalbin gözle görünmeyen delikçiklerinden sol yana geçiriyor ve 1500 yıl boyunca tıp doktorları bu delikçikleri arayıp duruyorlardı. Kalbin solunda kan, akciğerlerden gelen hava ile karışıyor. Atardamarlarla vücuda dağılarak "temel yaşamı" ya da "iç sıcaklığı" iletiriyordu.

Kanın bir diğer bölümü atardamarlarla beyne gidiyor, gerçekte insanlarda bulunmayan rete mirabilis "canlılık" ile karışıyor ve duyu organları ile kaslara, içleri boş sinirler kanalıyla taşınıyordu.

Yani Galenos, temel tek bir dolaşım düzeni yerine karaciğer, kalp ve beynin vücuda ayrı ayrı "ruhlar" verdiklerini sanıyordu.

Ama bu arada karın ağrısı ile bağırsak hastalıklarında oluşan ağrı arasındaki farkı da belirtti.

Doğal yiyeceklere özellikle meyvelere büyük önem veren Galenos, babası Nikon'un yalnız meyve yediği için 150 yıl yaşadığını söylüyordu.

Erasistatus'un "damarlar kan değil hava taşır" gözleminin yanlışlığını, kestiği damarı iki yandan bağlayarak kandan önce hava çıkmadığı ile gösteriyordu.

Kalp atışları ile nabız arasındaki ilişkiyi ve hastalık halinin saptanmasında ilk kez "nabız yoklama" yöntemini buldu. Kan tükürme ile kan kusma arasındaki farkı belirtti.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dolaşp ilaç yapımı, cerrahi teknikler ve yara iyileştirme konularında araştırmalar yapan hekim, eczacılıkta temel olan ilaç yapımını da gerçekleştirdi.

Fiziksel egzersizlerle tıbbın ilişkisini, fizyoloji ile tedavi açısından bilimsel denebilecek bir yöntemle detaylı olarak inceleyebilen ilk hekimdir.

Gladyatörler okulunda yaptığı incelemeler sayesinde tıbbın ilk spor hekimi olma onurunu da kazanmıştır.

Romalıların o çağdaki genel tembelliğine kendini kaptırmış giderken, tribünlerde savaş arabaları yarışlarını ya da gladyatör dövüşlerini izlerken, bu tür oturak (sedanter) yaşamın sağlığını bozabileceğini kanıtladı. Sağlığın korunmasında yarışmadan uzak ve "Herkes için spor" kavramına uygun öneriler kitaplarında yer almıştır.

"Sağlık" isimli kitabında kollar, bacaklar, kalça, bel, sırt ve göğüs için egzersizleri amaçlarına göre sınıflandırmıştır.

Attalos III. Philometor son yıllarında kraliyet bahçesinde şifalı (ya da zehirli) bitkiler yetiştirmektedir. Bu otlardan polemonion (kediotu) bitkisine, krallığın kurucusu adına philetairis adı verilmişti. Attalos, bu zehirli otlardan hazırladığı kimi ilaçları arkadaşlarına armağan etmekteydi. Galenos ise marijuana bitkisinin tohumlarının özsuyunu özellikle kulak ağrısında ağrı kesici olarak kullanmıştır.

Galenos, Attalos'un her türlü zehirli bitki ile ilgilendiğini, hazırladığı panzehirleri yalnızca ölüme mahkûm edilmiş tutuklularda denediğini yazar.

M.Ö. II. yüzyılda en parlak çağını yaşayan eczacılık, Galenos ile değişik boyutlara da ulaştı. O dönemde İskenderiye okulunun simyacıları minerallerden çok çeşitli ilaçlar hazırlamayı biliyorlardı.

Galenos, klinik düşüncüyü ve teşhisin bilimsel yöntemle konması gereğini savunarak Hippokrat'ın öğretisini geliştirdi. İlaç tedavisinin öncüsü sayılabilecek sistematik sınıflamalar yaptı. Hastalıkların belirli vücut yapılarındaki işlevlerin aksaması sonucunda ortaya çıktığını ileri sürerek tıbbın pozitif bir bilim haline gelmesindeki en önemli adımlardan birisini attı. Soğuk ilaçları sıcak hastalıklara, sıcak ilaçları da soğuk hastalıklara kullandı. Tedavide polifarmasi tekniğini çok kullandı. Tedavi de kullandığı diğer yöntemler arasında kan alım ve organizmanın boşaltımı gibilerini de sayabiliriz.

Galenos'un müstahzarları ve yapılmış ilaçları Roma'da pek revaçtaydı. Bunlara Preparations Galenique (Galen'in müstahzarları) derler. Çoğunun terkibleri bilinmemektedir. Yakın zamanlara dek kullanılan Poly-pharmacie o zamanlardan gelmekteydi.

Bir müddet Limni Adasında oturan Galenos, orada ünlü ilaçlardan Terra Lemunia ya da Sigillata denilen ilacın yapılması usulünü öğrenmiştir.

Galenos'tan günümüze 83 türlü ilaç yapımının bir miras olarak kaldığı kabul edilir. O, herkese sofradan iştah ile kalkmayı, hastalara perhiz yapmalarını salık verirdi.

Galenos ile ilgili Doç. Dr. Sırrı Akıncı'nın "insanlığa kanseri öğreten bilgin" yazısının giriş kısmını aynen aktaralım: "Dün olduğu gibi bugün de insanlığın baş belası korkunç bir hastalık vardır: Kanser. Bunu artık bilmeyen, iştirmeyen yok gibi. Tıp tarihine bir göz atılırsa, söz konusu hastalığın çok eski devirlerden beri tanındığı anlaşılır. İstanköy'lü Hippokrat (M.Ö. 460-377) bu illete "yengeç" manasına gelen (Carcinus) demiştir. Batı dillerindeki (le cancer), (le carcinome), (carcinoma), (crebs) gibi terimlerin kökeni hep bu sözcüğe dayanır. Doğu hekimliğinin ünlü bilgini İbni Sina (980-1037) da Hippokrat'tan alıntıya gitmiş olacak ki, kanseri onunkiyle aynı anlama gelen Arapça (Seretan) gibi bir terimle kitap ve risalelerinde belirtmiştir. Her iki araştırmacı hekime bir bakıma hak vermek gerekir. Çünkü özellikle kadın memelerinde tanısı yapılan kanserlerin dış görünüşü, çok defa bir yengeci hatırlatır. Litaratürde bu adlandırmanın yanında tanımlayıcı içerikte açıklamalar da vardır. Örneğin Bergamalı Cladius Galenos insan bedenindeki organik büyümelerden bazılarının doğasına uygun, bir başka takımınınsa doğasına aykırı düzende bulunduğunu söylemiştir. Adı geçen bilgene göre (kanseri, tabiata aykırı nesci bir gelişmedir); etmeni de (atrabilis), yani, (karasafra) dır.

Çok genel anlamdaki bu görüş günümüzde de geçerlidir."

GALENOS ve ECZACILIK

Antik Çağın son büyük hekimi Bergamalı Galenos ünlü bir farmakologtu. Tıbbi müstahzarlar Bergamalı Galenos döneminden beri bilinir ve kullanılır. Ayrıca Galenos'un hastalarını tedavi için önerdikleri ilaçlar arasında zeytinyağı da yer alıyordu. Hastalarına bitkisel ilaçlarını bizzat hazırlaması, polifarmasi denilen formülasyonları (en bilineni tiryak) tıp ve eczacılık âleminde yüzyıllar boyunca kullanıldı ve kendisi "Eczacılığın Atası" unvanını hak etti. Nitekim eczacılıkta "Galenik Farması" denilen ve eczacılık sanatının özünü oluşturan bir dal ile meslek bilimi olarak günümüze kadar geldi,

EGE'DE ECZACILIK

Eski Ege tebabet ve eczacılığı iki devreye ayrılabilir. Troya savaşlarından hatta daha öncesinden başlayarak M.Ö V. Yüzyıla kadar uzanan mitolojik devre ve sonra bu asırda Hipokrat (M.Ö 460-377) ile başlayan bilimsel devre.

Hipokrat dahi çeşitli eserleri arasında antik tebabet adlı bir kitap yazmakla bunu doğrulamıştır.

Mitolojik devrede Eski Ege'de eczacılığın kurucusu olarak yine mitolojik bir kişi olan Chiron kabul edilir ki inanışa göre kendisi tanrı Saturn ile Phyllirria'nın oğludur.

Diğer antik toplumlarda olduğu gibi Ege'de de hekim ve eczacı aynı kişidir ve hekimlik babadan oğula geçen bir meslektir. Hekim (İatreion) önceleri gezgin iken zamanla sabit bir hal almış ve her sitenin resmi hekim veya eczacısı belirlemiştir ki bunlara Halk Hekimi denirdi; bu hekimler o şehir halkına bedava bakarlardı. Buna karşılık halk da İatrimon ismiyle bir vergi öderdi, hatta bilimsel tebabetin babası olan Hipokrat İstanköy adasında Kos şehrinin hekimi idi.

Ege'de de eskiden hastalıklar, Mısır'da olduğu gibi gıda artıklarının vücutta birikmesine bağlandığından boşaltıcı metotlar çok kullanılırdı. Fazla olarak güneş, su ve çamur banyoları da uygulanırdı. Ateşli hastalıklarda ise tedavi için kan alınırđı.

Bu alanda drogların da önemi çoktu. Yalnız Hipokrat'ın kitaplarında 400 kadar drog ismi geçmektedir ki bu arada: Juskiyam, Adamotu (Mandragora), Asa-foetida, bir tür zamk olan Kasni (Galbanum), idrar söktürücü olan ada soğanı (Scilla), öksürtücü ve terletici olarak Oxymellit (Bal ve sirke karışımı) çok kullanılan droglardı.

Bu ilaçları hekim kendi dairesinde, İatreion'da, bizzat kendisi tek başına, bazen de öğrencilerinin yardımı ile hazırlar ve hastalarına satardı. Toz, merhem, hap, suppositoire şeklinde veya sulu olarak hazırlanan bu ilaçlar değişik yollardan kullanılırdı.

Hatta bu dönemde Aktar-Farmacopole ve Kökçüler-Rhizotome'lar da vardır.

Büyük İskender istilasından sonra, yani M.Ö IV. asırda kurulan İskenderiye Ekolü hocalarının hocası ünlü nebatatçı Theophraste (M.Ö 370-288) farmacognosie'nin babası sayılır ve bu okul sayesinde eski Ege ve Mısır uyarlıkları zaman içinde birbirile adeta kaynaşmışlardır.

İskenderiye okulundadır ki ilk olarak drogların etkisinin hakkı ile incelendiğini ve özel bir nebatat bahçesi yapıldığını hatta M.Ö III. yüzyılda artık hekim ve eczacı ikiliğini görüyoruz. Dolayısıyla burada kökçülerin bağımsız eczaneler şeklinde çalıştığı hatta specialite' ler dahi yaptıkları malumdur. İskenderiye Okulu'nda her hastalık için özel bir ilaç kullanılmaz, hatta bir hastalığın her bir belirtisi için ayrı bir ilaç verilirdi ki bu da polypharmacie'nin doğmasına yol açmıştır. Bu arada zehirlenmeler de incelenmiş ve zehri önleyici ilaçlar-Anthidote'lar da belirmiştir ki bunların en önemlileri Mithriodaticum'dur. İlk olarak Pontus kralı Mithridate VI (M.Ö 120-63) tarafından hazırlanan bu ilaçta 54 drog vardı. Pontus'u zapteden Pompée tarafından Roma'ya getirilmiştir. İşte imparator Néron'un hekimi olan Andromaque (eski) tarafından hazırlanan ve yine antidotarium olan Thériaque da Mithirdaticum'un bir çeşidi olup 74 maddeden yapılırdı ve içinde bilhassa kafur, mirsafı ve safran bulunurdu.

Zamanla Tiryak'ın da içeriğinde değişiklikler yapılmıştır. Bu ilaç daha sonra Galenos tarafından geliştirilmiştir. Mithirdaticum XVI. asırda Venedik yolu ile Türkiye'ye de girmiştir. İlk kullanan Kanuni Sultan Süleyman'ın 1539 da Manisa'da annesi Hafize Sultan için yaptırdığı Darüşşifanın ilk başhekimi olan Merkez Efendi'dir ve onun icat ettiği mesir atmak âdeti Manisa'da hala devam etmektedir.

ROMA'DA ECZACILIK

Resmi ve özellikle askeri hekim ve eczacılar kadar Roma'da özel olarak çalışan hekim-eczacılar da vardı ve bunların açtıkları dükkânda muayenehanede- hastalara baktıkları kadar bazıları ilaç hatta kokular ve kozmetikler de satarlardı. Ancak ilaç satışı doğrudan doğruya hastalara yapılmaz, hekimler arasında olurdu ve hekimler duruma göre bu ilaçları hastalarına kullanırlar veya gerekirse uygun miktarda verirlerdi.

Bugünkü eczanelerin temeli diyebileceğimiz bu gibi hekim dükkânları yanında Roma'da ayrıca aktarlar ve kökçüler de vardır ki bunlar bilhassa başkent in bir sokağında toplanmışlardı. Pompei harabelerinde bulunan bir aktar dükkânı bu kurumların özellikleri ve çalışmaları hakkında yeter bir fikir vermektedir.

Bu kökçü ve aktarların sattıkları çeşitli droglar arasında Mithirdaticum ve Thériaque'in da önemli bir yeri olduğu muhakkaktır.

Ancak devlet bu gibi satış yerlerini daima kontrol etmekte idi, hatta M.Ö. 81 yılında çıkan bir kanunla ceza hükümleri dahi konmuştu. Roma hekimliği kadar eczacılığın da isim yapmış iki insan vardır.

DİOSCORİDOS VE GALENOS

Pedanius Dioscorides M.S I. yüzyılda Kilikya (Adana) civarında Anazarba'da doğmuş Anadolulu bir hekimidir. İskenderiye ve Atina'da hekimlik öğrendikten sonra Roma'ya geçerek İmparator Neron ve Vespasien'in ordularında asker hekim olarak çalışmıştır. Bu nedenle çok seyahat etmiş ve topladığı pek zengin ve çeşitli drogları inceleyerek o meşhur farmakolojik eserini Materia Medica'yı yazmıştır. XVI. yüzyıla kadar önemini muhafaza eden bu eserin aslı Grekçe olup resimli, resimsiz pek çok nüshaları vardır. Sonra da birçok dillere ve bilhassa Arapça ve Latinceye çevrilmiştir. Arapça çevirileri Kitab al-Haşayiş ismini taşır. Latince çevirileri de pek çok olup bir kısmı eserin aslına sadık kalarak yapılan tercümelerdir. Bazıları da dip notları ile donatılarak yapılmıştır.

Dioscoridos'den sonra Galenos'a geçmeden farmakoloji bakımından ikinci derecede önemli olmalarına rağmen iki isimden daha söz etmek

gerek. Andromaque L'ancien'i oğlu genç Andromaque'den ayırmak için kendisine eski-ancien Andromaque demişlerdir. İmparator Neron (54-69) un hekimidir.

Pline L'ancien (M.S 23-79): İtalya'da Come'da doğmuş, önce askerliğe, sonra da bilime yönelmiş ve nihayet Vezüv'ün o meşhur patlaması sırasında bilimsel incelemelerde bulunurken Pompei'de ölmüştür.

Yeğeni genç Pline (M.S 62-113) den ayırmak için kendisine ancien-eski Pline demişlerdir. Kendisi biyolog olup hekim değildir. Birçok eser yazmışsa da hepsi kayıptır. Ancak bir tanesi ele geçmiş ve fakat Pline'i ünlü etmeye yetmiştir. O da 2000 kadar esere, ana kaynağa başvurarak yazdığı 37 ciltlik büyük bir ansiklopedik eser, 'doğa tarihi'dir. Bu eserde antik çağın diğer bilgileri kadar tebabet ve eczacılığa da yer verdiğinden eski Pline tıp ve eczacılık tarihinde de yer almıştır.

Örneğin onun katarakt ameliyatından önce göze angallis isimli bir otun usaresinin damlatıldığını söylemesi üzerinedir ki Belladon'un göz bebeğine olan etkisi incelenmiştir.

GALENOS VE İLAÇ YÖNTEMİ

İLAÇ

Ünlü deyişteki gibi 'her derde deva ilaç' özelliği olan bitki ve sebzelerden oluşuyor, bunlara inorganik veya hayvansal organik maddeler ve bazen de baharat katılıyordu. Bazı ilaçlar etken madde içerirken, çoğu ilacın da hasta üzerindeki psikosomatik etkisi dışında hastalık üzerinde etkisi yoktu. Ne hastalık ne de insan fizyolojisi tam olarak bilinmediğinden, ilaçların çoğu, etkinin doğrudan gözlenip değerlendirilebileceği yerde yani vücut yüzeyinde uygulanıyordu. Bu şekilde bile bir ilacın etken maddesinin ne olduğu tam bilinemiyordu. Çünkü ilaçların çoğu, sayısız maddenin karışımıyla elde edilmiş 'kokteyl'lerdi. Polifarmasi, belirsizliğin bedeliydi. Pürgatifler dışında, içeriden etkili birkaç ilaç da bazı yiyecek ve içeceklerdi.

İlaçların kaybolmuş veya bozulmuş olmalarına karşın, birçok ilaç kabı günümüze dek ulaşabilmiştir, Bunlardan dikdörtgen şeklindeki tipik bir kutunun, sürgülü bir üst kapağı ve birkaç tane iç bölmesi bulunmaktadır. İç bölmelerin her birinin ayrıca kendi kapağı vardır. Bu şekilde farklı tıbbi maddeler birbirine karışmadan bir arada saklanabilmiştir. Bulunan ilaç kutuları daha çok bronz ve fildişinden yapılmıştır. Ancak tahta kutuların da sık kullanılmış olduğu bilinmektedir. Ayrıca, uzun, ince ve silindirik bir bronz kutular da bulunmuştur. Bunlar daha çok bir çeşit maddeyi, bir toz, yarı katı bir merhem, kurutulmuş ilaç çubukları ya da hapları içeriyordu. İlaç saklama yöntemlerinden biri de, silindirik bronz çanakların üst üste oturtulduğu, her çanağın dibinin bir alttakinin kapağını oluşturduğu bir sistemdi. Birçok şurup ve infüzyon kuru maddelerden hazırlanıyordu. Sıvı ya da yarı katı formda saklanan şurup ve merhemler için çeşitli cam kaplar bulunuyordu. En sık kullanılanlar, ince uzun küçük ilaç şişeleri, kısa boylu kavanozlar ve küçük damlalıklardı.

Ne yazık ki, ilaç saklama şişe veya kutularında nadiren ve çok az miktarlarda bulunan ilaç artıklarını tanımlamak, çok ayrıntılı bilimsel analizlerle bile pek olanaklı olmamıştır. En az bozulan ve en kolay saptanan maddeler metallerdir. Tablet ve tozlar da sık rastlanan ilaç formlarıdır. Ancak o ilacın aslında hangi maddelerden oluştuğunu ve bu maddelerin karışım oranlarını saptamak nadiren olasıdır. Yine de, saptanabildiği kadarıyla bakır, kurşun, çinko ve demir tek başlarına ya da farklı karışımlar şeklinde antik farmakopelerde en sık rastlanan maddeler olmuşlardır." Bunlar, yara ve ülserlerin tedavisinde, kanamayı durdurmak için, doku ve damarları daraltıcı, yakıcı, temizleyici, kurutucu, soyucu ve yumuşatıcı olarak kullanılıyorlardı. Bunun dışında, göz merhemlerinin bileşiminde de bulunuyorlardı.

Bazı bitkiler, mineraller ve hayvansal maddelerin iyileştirici özellikleri olduğu bilgisi insanlık kadar eskidir. Çoğu kültürde ilaç bilimi, halk tıbbının bir parçasıydı. Çok eski zamanlara dek özellikle kırsal kökenli nüfusun büyük kısmı, kendi bölgelerine özgü bitkiler ve doğal kaynakların tıbbi özelliklerini biliyordu, Bu bilgiler ağızdan ağıza nesiller boyunca aktarılıyordu ve bu sistem küçük toplulukların gereksinimlerini karşılamaya yetiyordu. Ancak, Büyük İskender'in geniş topraklara yayılması ve Roma İmparatorluğu'nun hızla büyümesi sonucu, farklı kültürler bir araya geldi ve tıbbi bilgiler yaygınlaştı.

Aristoteles'in öğrencisi olan Theophrastus 550 kadar bitkiyi tanımlamıştır. Dioscorides 600 dolayında, Galenos da bir o kadar ilaç anlatmıştır.

Plinius'un bitki tipine dayalı dağınık düzenlemelerinden, Celsus'un özelliklere dayalı başarılı sınıflamasına dek birçok farklı yaklaşım görülmüyordu. Diğer bazı yazarlar bitkileri alfabetik sıraladılar. Dioscorides ise 'benzerliklerine göre bitkiler' şeklinde bir sınıflama önerdi.

Kilikya'daki Anazarboslu Pedanius Dioscorides, antik çağın en ünlü farmakoloğuydu. M.S. I. yüzyılda yaşadı ve çok gezdi. Claudius ve Nero zamanlarında askeri doktor olarak çalıştığı sanılıyor. Aynı çağda yaşamış olmalarına karşın Dioscorides ve Plinius birbirini tanımıyorlardı. Aynı kaynakları kullanmalarına karşın birbirlerinin eserlerini de tanımıyorlardı. Dioscorides'in bitki kitabı De Materia Medica, M.S. 64 yılı dolaylarında Yunanca yazılmış beş kitaptan oluşuyordu ve yaşam boyu süren çalışmasının ürünüydü. Sistematik düzeni ve ayrıntılı gözlemlerinin yanısıra, büyü ve batıl inançları reddetmesi de başarısını perçinledi. Galenos'un beğenisini kazanan bu yapıt, o zamana dek etkili olmuş bütün bitki kitaplarının yerini aldı.

Bu konuda deneyim kazanmak isteyen biri, bitkiyi henüz sürgün halindeyken, topraktan yeni çıkarken, ömrünün ilk günlerinde ve son dönemlerinde gözlemlmelidir. Bitkinin yalnızca filizi ile ilgilenen, olgun bitkiyi bilemez, aynı şekilde yalnızca olgun bitkiyi tanıyan kişi, onun sürgününü görse tanıyamaz. Yaprak şekilleri, köklerin, çiçek ve meyvelerin değişik boyları ve bazı başka özellikler yüzünden uygun şekilde gözlem yapmayanları büyük yanılgılar beklemektedir.

Hekimlerin bu önerilere uymaları kendi bölgelerinde yetişen bitkiler açısından zor olmuyordu, ancak egzotik bitkiler için bu olası değildi. Evlerinin avlusu olsa bile, ancak bir toprak parçasına sahip olacak denli zengin olan hekimler, Özel bir bitki bahçesi düzenliyorlardı. Ancak iklim bitki çeşitleri açısından belirleyici oluyordu. Yolculuk yapmayı sevmeyen ya da buna gücü yetmeyen hekimler ki bunlar çoğunluğu oluşturuyorlardı, yabancı ülkelerde yetişen bitkiler için ecza pazarlarına yöneliyorlardı. Bu pazarlar en büyük kasabalarda bulunuyordu. Çok sayıdaki mal çeşitlerini pahalıya satan ve nadir bulunan bu dükkânlar kök kesiciler (rhizotomoi),

baharat tacirleri (aro matopoles), merhemciler (unguentariği) ve belirsiz ilaç satıcıları (pharma-copolae) olarak adlandırılıyorlardı.

İnsanın hileciliği ve kurnaz çıkarcılığı sonucu şarlatan laboratuvarları oluştu, buralarda her müşteriye belli bir ücret karşılığında yeni bir yaşam bağışlama sözü verilirdi. İlaç reçeteleri ve gizemli karışımlar hızla hazırlanırdı. Arabistan ve Hindistan'ın ilaç deposu oldukları yargısına varılmıştır ve küçük bir yara, Kızıldeniz'den gelme pahalı bir ilaçla iyileştirilir, oysa gerçek ilaçlar en yoksul kişinin bir akşam yemeğine denk gelmektedir. Ama ilaçlar mutfak bahçesinden toplanmış, ya da bir bitki veya çalıktan alınmış olsa, tıp her tür sanattan daha ucuz olurdu. Daha fazla bitkiyi tanımıyor olmamızın nedeni, cahil halk tıbbı ile sınırlı olmamızdır. Dahası, etrafta bu kadar çok hekim varken kimse onları aramaz bile (Natural History XXIV, 4-5;xxv, vı, 16; Rackham çevirisinden).

Çok kâr getiren ilaç piyasasının sonuçlarından biri de, 'sulandırılmış' ya da sahle maddelerdi. Tıbbi maddelere yabancı madde katılması çok yaygındı ve bir doktorun hammaddenin saflığını sınama olanağı hiç yoktu. Bu durum, hekimin, kullandığı hammadde içinde aslında çok az miktarda bulunan elken maddenin gerçek etkinliğini saptamasına engel olduğu gibi, katılan yabancı maddeler bazan zararlı da olabiliyor, hatta ölüme yol açabiliyordu. Bu nedenle, Galenos gibi seçkin hekimler konumlarını koruyabilmek için, aracılara ortadan kaldırıp doğrudan İlk kaynaktan hammadde alma yoluna gidiyorlardı. Galenos'un bunu sağlayabilmek için hem yeterince serveti hem de önemli konumlarda dostları vardı. Roma'da, doğrudan imparatorun kendi kaynaklarından bitki sağlıyordu. Suriye ye yaptığı gezi sırasında gerçek 'Mekke Balsamı'nı, Hindistan'a yaptığı yolculukta da yakınından geçen bir kervandan çok değerli olan Hint Lycium'unu almıştı. Bu iki bitki, o dönem eczacılığının en önemli ve pahalı maddeleriydi. Roma imparatorları, güçlerini koruyabilmek için Suriye'de balsam korularına sahip olurlardı.

Çeşitli balsam ağaçlarının sekresyonlarına opobalsamum adı veriliyordu. En ünlü balsam ağaçları 'Mekke Balsamı' ve Arabistan'da yetişen 'Gilead balsamı'dı. Sızan reçine ve yaprak, tohum ve dalların kaynatılmasıyla elde edilen esans şeklinde birçok kullanımı vardı. Celsus bunu yaraların temizlenmesinde soyucu, iltihap kurutucu ve yumuşatıcı olarak, yara üzerine konan lapaların içeriğinde, nevralljinin tedavisinde

ağrı kesici olarak, bir göz merheminde ve diüretik olarak ağızdan alınma şekliyle önermiştir. Balsam ayrıca antik çağın en ünlü antidotu olan mithridatium'un Celsus'un türettiği şeklinin otuz yedi bileşeninden biridir. Bu antidot parlak ve bilgili Pontos kralı VI. Mithridates'in (M.Ö. 120-63) bulduğu bir karışım olması nedeniyle onun adını almıştır. Milhrdates, 'bır dizi ilacı sırasıyla aldıktan son-ra zehir içildiğinde, o ilaçların zehiri etkisiz hale getireceklerini' düşünmüştü.

En iyi Ege ve Roma farmakopeleri olan Dioscorides, Celsus ve Galenos'un yapıtlarındaki önemli bir nokta da, birçok ilacın bugün halen kullanılmakta olanlara kimyasal açıdan benzerlikleridir, örneğin Celsus'un yaraları temizlemek için önerdiği Auripigmentum, hafif antiseptik özelliği olan arsenik sülfürden oluşuyordu. Yine Celsus'un söz ettiği thymum, bir antiseptik olan thymol idi. Buna çok benzer bir antiseptik olan fenol (karbolik asit) Joseph Lister tarafından, bundan on sekiz yüzyıl sonra kullanılmıştır. Celsus, yazdığı reçetelerde maddenin adını ve miktarını belirtiyordu. Böylece etkinliğini de değerlendirebiliyordu. Yine de İlacın tam etkinliğini değerlendirebilmek için, kesin miktarının bilinmesi ve kontrollü deneyler yapılması olası değildi. İyi bir tahminle, Dioscorides tarafından özel bir hasta için reçete edilen ilaçların % 40'ine olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Eğer hammaddelerin saflığının güvenilir olmayışı ve hekimin doğru tanı koymadaki başarısının tartışılır oluşu da gözönüne alınırsa, bu oran daha da azalacak ve muhtemelen % 20'lere düşecektir. Geri kalan % 80 lik kısmın hastalar üzerinde plasebo etkisi olduğu söylenebilir.

Bütün bu hesaplar yine de en iyi farmakopeler, en iyi hekimler ve en iyi ilaçlar söz konusu olduğunda geçerlidir. Ancak, tedavi genellikle az sayıda varlıklı hastanın erişebileceği bir nimetti. Bu durumda, başarı oranı nadiren yükseliyordu. Örneklerini Martialis'in yazılarında gördüğümüz gürültülü eleştiriler karşısında, durumdan memnun halkın sessizliğinin hiçbir etkisi olmuyordu. Bu durum Roma halkının doktorlara bakışı üzerine yanlış bir iz-lenim edinmemizi açıklayabilir. Başarısızlığın korkunç bir öfke dalgası ve kızgın eleştiriler getirmesi oldukça kolaydır, ancak genellikle başarı aynı ölçüde ses getirmez, hatta farkedilmez. Garip-tirki, Plinius'un ilaç tariflerinin, küçümsediği Dioscorides, Galenos ve Scribonius Largus'tan daha az başarılı olması büyük olasılıktır.

Tıp kitaplarının pahalı oluşu, bilginin akışını sınırlamıştır. Ancak yine aynı nedenle, bu kitaplar çok uzun süre korunmuş ve nesilden nesile aktarılmıştır, Farmakope alma şansı olmayan doktorlar, bunları kütüphanelerde veya doktor birliklerinde bulabiliyorlardı. Farmakopeler, kalelerde görev yapan askeri doktorların da başvuru kitapları arasındaydılar ve bu şekilde ilaç bilgisi imparatorluğun her köşesine yayıldı. Arkeoloji, yalnızca eczacılık aletleri ve ilaç içeren ya da içermeyen kutuların bulunmasını sağlamamış, aynı zamanda tıpta kullanılan bitki ve mineralerin artıklarının da saptanmasına da hizmet etmiştir.

GÖZ İLAÇLARI

Göz merhemleri, antik çağ farmakopelerinin önemli ve ayrı bir bölümünü oluşturuyordu. Hiç şüphe yok ki, göz hastalıkları o dönemin en sık rastlanan hastalıklarındandı. Roma ordusuna alınan bir acemi askere yapılan muayeneler arasında göz muayenesi de vardı. Genç Plinius gibi birçok yaralar, göz hastalıkları ile yakından ilgilendi. Birçok heykelde de gerçeğe uygun olarak ağır göz hastalıkları betimlenmiştir.

Her kesimden birçok insanda miyop gibi göz bozuklukları vardı. Yapay merceklerin etkisinin biliniyor olmasına karşın, bunların görme bozukluklarında kullanıldıklarına dair kanıt yoktur. Gözlüğün yaygın olarak kullanılmaya başlanması için 13. yüzyıla dek beklenmesi gerekmiştir.

Oysa göz hastalıkları bütün Roma İmparatorluğu'nda çok yaygındı. Örneğin Doğu Akdeniz'de en ağır göz hastalıklarından biri olan trahom endemikti. Bu durumun açıklaması, farklı iki bölgede gereksinimlere yönelik farklı iki paketleme yönteminin kullanılmış olmasıdır. Bitki ve baharatın hazır olarak daha kolay bulunabildiği Akdeniz bölgelerinde, taze hazırlanmış göz merhemleri şişe ve tüplerde saklanıyordu. Ancak, kuzeybatı bölgesinde göz ilaçlarında sık kullanılan ve doğuya özgü olan bitkileri düzenli olarak elde etme şansı az olduğundan, çok miktarda bitki kurutulmuş olarak kullanıma hazır halde saklanırdı.

Vücutun uzmanlık gerektiren tek parçası göz değildi. Galenos, vücutun hemen her parçası üzerinde uzmanlaşmış doktorlardan söz eder.

Göz, kulak, diş hastalıkları, fitik, mesane taşı ve katarakt ameliyatları. Başka yazarlar da, diyetisyenler, hidroterapistler, ateşle ilgilenen doktorlar, fistül doktorları ve anal şikâyetlerle ilgilenen doktorlardan bahsetmişlerdir. Ancak bu kadar uzmanın bir arada bulunduğu fazla yer yoktu. Galenos, bu kadar çok uzmanı ancak İskenderiye ve Roma'nın kaldırabildiğini yazmıştır. Bunun dışında, Assisili Eros Merula gibi bazı doktorlar birkaç uzmanlığa sahip olup geniş bir hastalık yelpazesini tedavi ediyorlardı.

Yunan ve Romalı hekimlerin başarılarını değerlendirmek pek de olası değildir. Hekimin açıkça başarılı olduğu olgular bulunduğu gibi, hastanın doktor kurbanı olduğu durumlar da vardı. Ancak, büyük tıp otoritelerinin kurallarına uyan hekimler kötü sonuçlarla karşılaşmıyor hatta genellikle parlak başarılar kazanıyorlardı. Yıme de yetenek, zekâ, kendini tıbbı adama ve temel kurallara uyma durumlarında bile hekimler, tanı ve tedavide güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Bu arada, vücudun bazı hastalıklarda kendini tedavi etme yetisinin olması da gözardı edilmemelidir. Bugünkü tıbbi deneyim, ilaç ve malzeme zenginliğinde bile kendiliğinden iyileşme tedavinin önemli bir parçasıdır. Sınırlı kaynakların neredeyse tüm tıbbi girişimleri tahmin edilemez kıldırdığı antik çağda, bir hekimin epey kısıtlanmış olduğu söylenebilir.

DÖRT SIVI VE İLİŞKİN İLAÇLAR

Galenos, 4 öge kuramını 4 mizaç öğretisi olarak uygulamıştır. Bu 4 mizaç (karakter), 4 beden sıvısına ilişkindi. Bu beden sıvıları ise kan, balgam (beyinden geldiği öngörülüyordu), sarı safra (karaciğerden salgılandığı öngörülüyordu), kara safra (dalak ve mideden geldiği öngörülüyordu) idi. Bu sıvılardan her biri belirli niteliklere sahipti: Kan, nemli ve sıcaktı; balgam, nemli ve soğuktı; sarı safra, sıcak ve kuru idi, kara safra ise soğuk ve kuru idi. Bu dört mizaç ve salgılar arasındaki denge bozulduğunda hastalık durumu ortaya çıkıyordu. Hastalığın tedavisi için bedende bu sıvılardan hangisi fazla ise, o sıvının özellikler taşıyan bir başka sıvı ilaç olarak kullanılmalıydı.

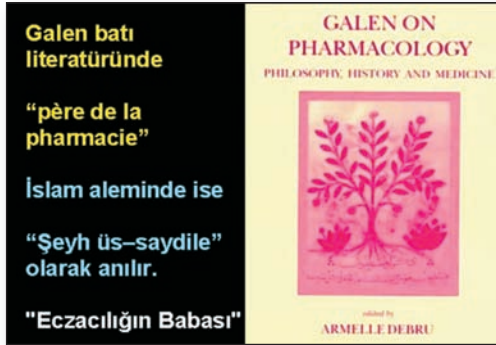
Farmasötik teknoloji, ilaç şekli üretimiyle, üretilmiş olan ilaç şekillerinin, biyo yararlılığı ve ilaç sistemlerin özelliklerini belirlemek demektir. Bir eczacılık ana bilim dalıdır. Eczacılığın kurucusu sayılan Bergamalı Galenos'un adından gelen Galenik Farmasi ismiyle de anılır.

Galenos hastalarına verdiği ilaçları bizzat kendisi tertip eder ve hazırlardı. Evinde bir dolabı değil, gerçek bir eczane ve drog deposu bulunuyordu. Pek çok ilaç tertibi hazırlayan Galenos bu tertiplerinde çok sayıda drog kullanmıştır. Tedavide bilhassa bitkisel drogları önemsemiştir. Eserlerindeki bitkisel drog adedi en az 473 olarak hesaplanmıştır.

Bu şekilde Galenos "Polypharmacie" denilen, çok ilkel maddeli ilaçlar dönemini başlatmıştır.

TİRYAK

Döneminde her derde deva ve zehirlenmelere karşı bir panzehir olarak kabul edilen Tiryak (Theriaca) macununun terkinde 70 kadar ilkel maddenin bulunması, bu alanda erişilen düzeyi göstermektedir. İlk zamanlar bir panzehir olarak bilhassa zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanılan

tiryak; Galenos döneminden itibaren her derde deva bir ilaç olarak şöhret kazanmıştır. Avrupa'nın bazı şehirlerinde (Venedik, Napoli, Paris, Madrid ve diğerleri), yılın belli günlerinde ve özel törenlerle hazırlanan tiryak eczacılara devredilirdi. Venedik uzun zaman bu

karişımı hazırlama yetkisini elinde tutmuş ve burada hazırlanan tiryak "Theriaca Veneta" ismi altında birçok ülkeye ihraç edilmiştir. 1837 tarihli Fransız Kodeksi (Pharmacopée Française) tiryak için özel bir tertibi vermekte ve hazırlanış yöntemini açıklamaktadır.

İLAC̣ TERTİBİ

Galenos, ilaç maddelerini tedavi özelliklerine göre sıcak, soğuk, kuru ve nemli olarak nitelendirmiştir. Farmakoloji alanına ilaçların etkilerinin ölçülmesi kavramını getirmiş ve bunları 1-4 arasında derecelendirmiştir.

Galenos'un ilaçları ile ilgili en önemli eseri "İlaçların Tertipi" (Composition des Medicaments), 192 yılında Roma'da çıkan ve Saray kitaplıklarını yok eden bir yangın sırasında kaybolmuşsa da, Galenos bu eseri tekrar yazma olanağını bulmuştur.

Galenos, önce basit ilaçları (drogları) incelemiş ve kişisel görüşlerine dayanarak değerlendirmeler yapmıştır. Daha sonra ilaç tertipleri hazırlamış ve bunları tedavi alanına sokmuştur. Hazırladığı tertiplerden bir bölümünün formüllerini gizli tutmuş ve bazılarını da bugünkü hazır ilaçlarda olduğu gibi, özel isimler vermiştir. Panzehir olarak büyük bir üne kavuşmuş olan Tiryak ile müshil olarak kullanılan Picra (sarısabır) ve Hiera (ebucehil karpuzu) bilinen en eski tıbbi müstahzarlardır. Galenos döneminde büyük bir şöhrete kavuşmuş olan bu tertipler uzun süre tedavi alanında kalmışlardır, Galenos hazırladığı ilaç tertipleri yanında bazı ilaç şekillerini (hap, yakı ve merhem gibi) de geliştirmiştir.

Yaptığı yeni ilaç tertipleri ve geliştirdiği ilaç şekilleri ile eczacılık sanatının gelişmesine büyük katkılarda bulunmuş olan Galenos, Batı ülkelerinde "Eczacılığın Atası" (Pere de la Pharmacie), İslam âleminde ise "Ecza Ustası" (Şeyh Üs-Saydile) olarak isimlendirilmiştir.

GALENOS VE DİYET

ZİNDELİK, BESİNLER VE HİJYEN

Hippokrates'ten sonra tıp; diyet, farmakoloji ve cerrahi olmak üzere üç dala ayrılmıştır. Bu üç bölümlü sistem, Ege tıbbından Roma tıbbına dek uzun bir geçmişe dayanıyordu. Diyet, bugünkünden daha geniş anlam taşıyordu ve yalnızca yeme-içme düzenini değil, egzersiz, banyo,

gevşeme ve ilaçları da kapsıyordu. Ege'de oyunlar için çalışan atletlerin gereksinimlerine yanıt olmak üzere ortaya çıkmıştı. Ancak kısa sürede, hastaların tedavisinde önemli bir yöntem haline geldi ve ardından da koruyucu hekimlik adına sağlıklı kişilere de uygulandı.

GALENOS'UN REÇETESİ

Sindirim bozukluğu olan Milaslı bir hasta

Rp/

- 1- Ekmek, peynir, maydanoz, marul ve ballı süt
- 2- Çıplak ayakla dolaşacak
- 3- Her gün koşacak
- 4- Çamur banyosu yapacak
- 5- Sıcak bir banyo (vücudunu şarap ile ovarak)

Koruyucu hekimlik, doktorun işinin önemli bir kısmıydı, çünkü terapötik yaklaşımlar tam güvenilir sayılmazdı. Ancak bazı zengin hipokondriyaklar diyeti aşırı ciddiye alırlar ve diyet kuralları her türlü normal yaşamı engelleyici düzeyde zaman alan doktorların düzenli bakımına girerlerdi. Bu tip bir diyete ancak zenginler uyabiliyordu, ama diyet uygulayan doktorlar, halkın fakir kesiminde de çok tutuluyorlardı. Bu durum özellikle Roma'da M.Ö. 1. yüzyılda Asklepiades tarafından savunulan tıp için geçerliydi. Plinius'a göre Asklepiades'in beş temel uygulaması vardı: 'Gıdalardan uzak kalma, şaraptan kaçınma, masaj, yürüme ve çeşitli araba gezintileri.' Bu kurallar, onun geliştirdiği organizmanın 'fiziksel kuramı' ile uyumluydu. Önceki kuramları yeniden canlandırıp uyarlayarak, vücudun, sürekli hareket eden atomların bir araya gelmesinden oluştuğunu ve pneuma ve vücut sıvılarının geçebileceği gözle görülemeyen gözeneklerle dolu olduğunu ileri sürdü. Bu elemanların durumu ve miktarına bağlı olan sağlık, diyet yoluyla kontrol edilebilirdi. Plinius, Asklepiades'in tıbbına karşıydı ve kıskançlıkla şöyle diyordu: 'Görüşünün etrafına

tüm insan ırkını topladı, tıpkı cennetten gönderilmiş bir havari gibi.' Ancak Celsus Asklepiades'in yöntemlerini onaylıyor ve bazılarını değiştirerek de olsa kendi kitaplarına alıyordu.

Celsus, Romalıların diyeteye yararlı yaklaşımlarından söz ederken, hastalar için bu yöntemin önemini kabul ettiğini ve yalnızca hasta iken hekime gitmenin daha doğru olacağını söyler: 'Hem dinç, hem de kendisinin efendisi olan sağlıklı bir insan, zorunlu kurallara bağımlı olmamalıdır ve ne tıbbi bir bakıcıya, ne bir masöre ne de bir yağlayıcıya ihtiyacı vardır. Yaşam biçimi ona çeşitli şeyler sunar; ya köydedir, ya kentte, ya da çoğu zamanını çiftlikte geçiriyordur; denize açılabilir, ava gidebilir, dinlenebilir veya egzersiz yapabilir.'

Güçsüzlere daha büyük özen göstermeliydi, 'bunların da büyük kısmı kentliydi ve bilgiye meraklıydı... Sindirimi bozuk olan kişi yatmalıdır, çalışmamalı ve egzersiz yapmamalıdır... Bundan başka, yazın aydınlık ve havadar, kışın güneş gören bir evde dinlenmelidir; Öğle güneşinden, sabah ve akşam serinliğinden, nehir ve bataklık havasından kaçınmalıdır.' Sabahlan uyandıığında ayağa kalkmadan önce bir süre daha yatakta yatmalıdır. Daha sonra, kış değilse, yüzünü soğuk suyla yıkamalı ve vücudunun sağlıklı olup olmadığını anlamak için idrar rengine bakmalıdır. Ardından: 'Bütün gün ev içinde ya da dışında bir çok ilişkiye giren kişi günün bir kısmını da kendi bakımına ayırmalıdır. Bu amaçla ilk olarak, yemekten önce egzersiz yapmalı ve terleyip yorulunca bırakmalıdır. Yine yemekten önce banyo yapmalı ve bir süre dinlenmelidir. Yemekte ise aşırıya kaçmamalıdır.

Celsus, aşırı yemeğe de, tamamen aç kalmaya da karşıydı, bununla birlikte, aşırı içmenin, aşırı yemekten her zaman daha az zararlı olduğuna dikkati çekiyordu. İştah açıcılar ve salatalar, haşlanmış veya ızgara halindeki etten oluşan yemekten önce yenmeliydi ve olanak varsa yemek hurma ya da elma tatlısıyla tamamlanmalıydı. Genel olarak bakıldığında, meyve reçellerinden kaçınmak gerekliydi, çünkü bunlar hem sindirimi zor, hem de baştan çıkarıcı özellikteydiler ve 'tatlılıkları karşılığında çok şey alıyorlardı.'

BESLENME VE DİYET

Diyet, Antik çağda yaşam tarzı (diaita) anlamına geliyordu. Epikuros ve Pythagoras gibi filozoflar, daha sonraları Galenos gibi doktorlar, vücut üzerinde etki yapan bir "sürekli güçler dengesini" savundu. Buna göne, her aşırı uç zararlıydı. Hatta o dönemde yalnızca zengin kesimde görülen gut hastalığı, bu durumun önemli kanıtlarından biri olarak gösteriliyordu. Gut hastalığı, yıllar geçtikçe, diyetle ilgili farklı beslenme önerilerini gündeme getirmeye başladı. O yıllardan bu güne, değişen yaşam alışkanlıkları tartışmaların içeriğini değiştirirse de diyet her zaman güncelliğini koruyan, önemli bir konu oldu.

Eski rejimlerin genel amacı vücuttan bazı maddelerin atılmasını sağlamaktı. Celsus'un 'eksiltme' amacıyla önerdiği yollar arasında, kan akıtma, barsakları boşaltma, kusma, egzersiz, ovma ve sallama vardır. 'Beslenme' doğal bir yoldur, yiyecek ve içecekler yalnızca hastalıkta değil, sağlığı korumada da önemli rol oynarlar; yiyecek ve içeceklerin tüm özelliklerinin bilinmesi, insanların sağlığı için onları kullanabilmesinin en önemli koşuludur.

Besinin gücü ayrıca, hayvanın yaşı ve büyüklüğüne, kesiliş yöntemine, ürünlerin yetiştiği toprağın tipine, balığın yakalandığı suyun niteliğine, besinin tazeliğine, pişirilme yöntemine ve bazı başka etkenlere de bağlıydı. Bu sınıflama ve belirlemeler, hekime, bilgi ve becerisini sağlıklı ya da hasta, her bireye uygun olan diyeti seçme yoluyla ortaya koyabileceği karmaşık bir çatı sağlıyordu. 'Bu nedenle' der Celsus, 'verilen gıdaların niteliği hastanın gücüyle uyumlu olmalı, miktarı da niteliği ile uyum sağlamalıdır. Gücsüz hastalar hafif yiyecekler; orta güçteki hastalar için orta güçlü besinler, güçlü hastalar içinse en güçlü besinler uygundur.'

Apicius'un gibi Roma'da yazılmış yemek kitapları, diyet reçeteleri ve tıbbi reçeteler de içeriyorlardı. Plautus'un Pseudolus'unda, bir aşçı Romalıların aşırı baharat kullanmaya meraklı olduklarını anlatır. Başka aşçılar, bitkileri başka bitkilerle karıştırarak sunarlar. Ağır ve sindirimi güç yemeklere yardımcı olmak amacıyla kullanılmaları büyük bir olasılıktır.

İçine kişniş, rezene, sarımsak ve maydanoz koyarlar. Kuzukulağı, lahana, pancar ve ıspanağı sofraya getirirken, içine çakşır otu dökerler ve hardal ile ezerler, öyle ki bu işi yapanın gözlerinden yaşlar gelir. Yemeklerine bunları eklediklerinde, sanki baharat koymuş olmazlar da canlıyken barsaklarını çığlıklar içinde yiyen baykuş yutmuş gibi olurlar. Bu dünyada insan ömrünün bu kadar kısa olması da karınlarını böyle baharatla doldurmalarındandır.

Çoğu insan günde bir ya da iki kez yiyordu. Eğer kahvaltı ediliyorsa, bu çok hatif oluyordu. Örneğin Galenos çok az ekmek yerdi." Öğle yemekleri de genellikle hafif olurdu. Romalıların ana yemeği akşam yenen cena idi. Daha zengin olan cena, üç bölümden oluşuyordu, ilk bölüm, gustatio, bugünün ordövr veya başlangıç yemeklerine eşdeğerti ve genellikle hazırlanması kolay sebze, mantar, yumurta ve kabuklu deniz ürünlerinden oluşuyordu. Ana yemek, primae mensae haşlanmış ya da kızartılmış et yemeklerinden oluşuyordu; bunlar, sığır, kuzu, domuz, kümes hayvanları ile baharatlı soslarla hazırlanmış çeşitli sosisler olabilirdi. Tatlı ve ekşi soslar çok seviliyordu, ama en sevileni liquamende denen garum idi. Bir tür ançuez esansı olan bu sos, tuzlanan balığın, bir tepsiye konarak birkaç hafta güneşte bırakılmasından sonra süzgeçten geçirilmesiyle elde edilen ekstresiydi.

Daima keskin, bazen da çok acı olan bu sos, istridye ve egzotik kabuklularla yeniyordu ve Romalı yazarlar tarafından oburluğun ve aşırı düşkünlüğün sembolü, hastalıkların nedeni olarak görülüyordu." Seneca kendinden öncekilerin bu konudaki sert tulumunu överken, Genç Plinius da, genellikle konuklarının hoşuna gitmeyen basit ve çok yavan bir yemeği tercih ediyordu: 'Siz kimsiniz ki, benim yemek davetimi alır ve gelmezsiniz? Her şey vardı, herkese bir yeşil salata, üç salyangoz, iki yumurta, arpa ekmeği ve karda soğutulmuş ballı şarap... Bunların yanında zeytin, pancar kökü, soğan ve türlü tatlandırıcılar vardı. Eğer cömertliğim üstümdeyse komik bir oyun, komik bir okuma ya da şarkıcı da izleyebilirdiniz.'

Celsus'un ballı meyvelere karşı uyarısından tahmin edebileceğimiz gibi, yemeğin üçüncü bölümü, bizde olduğu gibi tatlıydı. İster meyveler, ister pastalar yensin, hepsine evrensel tatlandırıcı bal da eklenmiş oluyordu. Yemeğin ikinci bölümünde sulandırılmış şarap da bulunabiliyordu,

ama ciddi olarak içmeye yemek bitmeden başlanmıyordu. Yiyecekler gibi, içecekler de 'kuvvetli' oluşlarına göre sınıflandırılıyordu. Celsus, eski şarap, tatlı şarap, konsantre şarap (şıra), bal likörü ve birayı kuvvetli içkiler sınıfına, suyu en halli içkiler sınıfına, normal şarapları ise orta sınıfa sokuyordu. Acetum da önemli bir Roma içeceğiydi. Bu temelde ucuz, düşük kaliteli sirkeye benzer bir şaraptı ve suyla karıştırıldığında posca denen serinletici bir içecek oluyordu. Posca, fakir sınıf ve askerler tarafından çok tüketilirdi. Özellikle Galya, Britanya ve Germania bölgelerindeki askerler, malt yöntemiyle en iyi türlerin elde edildiği cervesia denen bir tür bira içerlerdi. Alkolün erken Kelt toplumunda özellikle de savaşçı ve şefler arasında çok önemli bir yeri vardı. Çok fazla miktarda sulandırılmamış ithal şarap tüketmeleri, buraya gelen Yunan ve Roma gezginlerini çok şaşırtmıştı.

Galenos'un babası şarabı korumak için bugün hâlâ bu amaçla kullanılan sülfürü katıyordu. Yemeklerde çok kullanılan şıra, kaynatılan şarabın üçte birinin ya da yarısının uçmasıyla elde edilen bir şarap konsantresiydi. Bu işlemde kurşun tavalardan kullanıldığı tahmin edilmektedir. Eğer bu gerçekten doğruysa, ciddi kurşun zehirlenmelerinin nasıl olup da gelişmediğini anlamak çok güçtür. Başka nedenlere bağlanan birçok hastalık ve erken doğumların şarap ve gıdalara bulaşan kurşunun vücutta birikimine bağlı olması büyük olasılıktır.

Soğutucu olmadığından et ve balıkları saklamak ve gıda kontaminasyonunu önlemek ciddi bir sorundu. Endüstrileşmemiş ülkelerde bugün hâlâ yapıldığı gibi, balık, kabuklu deniz hayvanları ve besi hayvanları canlı olarak bir yerden diğerine naklediliyor, pişirilmeden hemen önce öldürülüyorlardı. Bunun yapılamadığı durumlarda ise uygun koruyucu maddeler gıdaya katılıyordu. Balıklar, özellikle de deniz balıkları için çözüm kolaydı. Deniz suyunun buharlaşması ile elde edilen tuz koruyucu oluyordu. Bu tuz ısıtılınca tuz kristalleri oluşuyordu. Elde edilen deniz tuzu yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu tuzun elde edildiği yerlerde genellikle garum da üretiliyordu.

Et de tuzlanıyordu. Apicius, bu yolla saklanan etten tuzu çıkarmak için bir reçete önerir. Burada ayrıca, kızarmış balığı saklamak ve istirdiyeyi salamura yapmak için sirke önerilir. Ancak, 'eti salamura yapmadan taze saklayabilmek için' şunlar önerilir; Taze kalmasını istediğiniz eti balla

kaplayın ve kabı bir yere asın, istediğiniz zaman da kullanın. Bu yol kış için çok iyidir, ama yazın ancak birkaç gün dayanır.xxx

Balık ve et, kurutma ya da fûme etme yoluyla da saklanabiliyordu. Ancak sık sık, kazara ya da zorunluluktan bozuk gıdalar yenebiliyordu. Balığa bağlı besin zehirlenmesi literatürde anlatılmıştır. Roma'daki lağım çukurlarında bulunan barsak parazitlerinin kaynağı büyük olasılıkla kötü hijyen nedeniyle kontamine olan etlerdir. Plinius'un Doğa Tarihi kitabının tıp bölümlerinde en sık söz edilen şikayetin mide ağrısı olması şaşırtıcı değildir.

Et, bu tıp tehlikelerine karşın, Roma İmparatorluğu'ndaki çoğu bölgede diyetin en önemli parçası idi. Kazılarda bulunan çok sayıda hayvan kemiği de bunu göstermektedir. Kemik kalıntılarının analizi, çok çeşitli hayvanın ve balığın yendiğini ve bu konudaki bölgesel tercihleri göstermektedir. Genelde, bir bölgede hangi evcil ve vahşi hayvan türlerinin bulunduğu ve bunların mevsimlere göre değişimleri, et diyetinin içeriğini belirtiyordu. Aynı durum, sebze ve meyveler için de geçerliydi. Bu nedenle, vitamin eksiklikleri hiç de seyrek görülüyordu. Hippokrates de, Galenos da hayvansal yağların yetersiz alınmasına bağlı gelişen A vitamini eksikliğinin yol açtığı 'gece körlüğü'nü tanıyorlardı. Yeterli taze sebze ve meyve yenmemesine bağlı C vitamini eksikliği sonucu ortaya çıkan iskorbüt hastalığının etkileri, Hippokrates ve Plinius tarafından tanımlanmıştır. Sütü gıdalar ve balıkyağı ile alınması gereken D vitamininin eksikliğinde ortaya çıkan raşitizm ve osteomalazinin özellikle imparatorluğun yoksul kesimlerinde yaygın olduğu sanılmaktadır. M.S. I. yüzyılda yaşamış önemli bir hekim olan Soranus, Gynaccology kitabının pediatri bölümünde Roma'daki bebeklerde sık görülen ve bacaklarda eğriliğe yol açan bir hastalıktan, yani raşitizmden söz etmektedir.

Et, balık, sebze ve meyvelerle desteklense de Ege ve Roma dünyasının büyük kısmında esas diyet, tahıllardan yapılan lapa, ekme ve hamur işlerinden oluşuyordu. Frumentum olarak bilinen kabuksuz buğday, arpadan ve diğer tahıllardan daha kolay işleniyordu. Tohumlar elekten geçiriliyor, değirmen taşları arasında öğütülüyor, ya lapa şeklinde pişiriliyor ya da yoğrulup ekme yapılıyordu. Ekmekteki taş parçacıkları ve öğütülmemiş taneciklerin dişlerde yaptığı hasar birçok iskelette görülebilmektedir. Celsus, ekmeği en besleyici gıdalar kısmına sokmuştur.

Attalos'u, günahlar, hatalar ve hayattaki şeytanları suçlarken dinlediğimde, insanlık adına üzülüyorum ve konuştuğu odayı yoksul bîr adam olarak terk etmeyi arzuluyorum. Haz arayan hayatlarımızı kınarken... yediklerimi ve içtiklerimi sınırlamak istiyorum ... Asla istridye ve mantar yememem şundandır: Bunlar gerçek gıda değil, tok mideyi daha da yemeye teşvik eden çeşnilerdir; oburlar kapristen bazıları da sindirim sistemlerinin gücünü aşmak için yerler: Doldur boşalt, doldur boşalt! (Seneca, Epistutae Morales CVDI, 13-15; R.M. Gummere çevirisinden).

Seneca, basit bir diyetin bedeni sağlıklı tutmaya yettiği, bir dizi yeni hastalığın ortaya çıkmasına yol açtıkları için abartılardan özellikle de oburlukları nedeniyle zenginleri suçluyordu. Plutarkos'a göre de, Roma dünyası artık kıtlık ve yoksulluktan değil, lüksün getirdiği hastalıklardan çekiyordu.

ÖNCE MEYVA

Hipokrat'ın, Galenos'un en önemli danışmanları kimlerdi biliyor musunuz? Antik çağın aşçıları... Eski çağdaki hekimlerle aşçılar arasında yakın ilişki olduğunu Epigraf Prof. George Bean'in antik yazıtlarından okuduğumuz bir gerçek. Antik çağın yemek kültüründe de bugünün yükselen trendi olarak görüldüğü gibi “sağlığı önde tutmak” önemli bir parametreydi... Roma mutfağında tatların önemi de çok büyüktü ama Romalılar sağlıklı beslenmeyi çok önemsiyorlardı. Filozof imparator Marcus Aereius ve iki karısı büyük ve küçük Faustinalar'ın sağlıklı beslenme ve yaşamının ilk teorisyenleriydiler.

Hipokrat ve Galenos'un döneminde ne yeniliyor, ne içiliyordu az-çok biliyoruz. Anladığımız kadarıyla Antik çağ insanın biraz iştah sorunu varmış. Bu nedenle yemekten önce iştahı açmak için özel bir şarap olan “Mulsum” içiliyordu. Romalılar'ın zevklerine ve yemeğe aşırı düşkün olmaları nedeniyle aşçıların işi kolay değildi; önce iştah açmak gerekiyordu. İlk sunumda ise bugünün Akdeniz mutfağında “önce sebze yemeli” ilkesine biraz ters olarak “önce meyve yemeli” deniliyordu. Bir tören havasında içinde meyveler olan bir ön yemek sunuluyor, yanında büyük olasılıkla beyaz şarap içiliyordu. En yaygın yemeklerden biri olan “Gustum de Praecoquis” kayısı ile yapılıyordu. Kayısyı çeşitli baharat ve

meyve sularıyla çok ağır ateşte pişiren antik çağ aşçısı, diğer bir kapta mısır unu ile peyniri, baharatlarla bulamaç haline getiriyor, bu bulamacın üstüne kayısı ekliyordu. En üste de taze fesleğen konuluyordu. Ana yemek dana ya da kuzu etinden yapılıyordu. Domuz eti soyluların evine pek girmezdi, olsa olsa köleler domuz eti yerd. “În vitulinam Elixam” adlı ana yemek bir tören havasında hazırlanıp sunulurdu. Günümüzün dana haşlamasına benzer bir yemektir ve dana, kuzu, tavuk veya balıktan da hazırlanabiliyordu. Tercih edilen et bir gün önceden baharatlarla birlikte adeta çürütülür, toprak kapta baharatlarla, özellikle biberiye sosuyla birlikte çok ağır ateşte pişirilirdi. 2-3 saat pişirilen yemek yine toprak kapta servis yapılırdı.

Antik çağda tatlı yenmeyen yemek yoktu. Bugünkü Roma’da bazı pastanelerde bulunabilecek tatlı “Dulcia Domestica” mükemmel bir pelte idi. Mevsim meyveleri, bal ile karıştırılarak pelte kıvamına getiriliyor; yarım saat süren işlemde hazırlanan pelteye kırmızı erik suyu, ada çayı, üzüm şırası ve sekiz ayrı baharat ekleniyordu. Bugün de hekimler üç beyazdan uzak durmayı öneriyor... Tuz, şeker ve un... Antik çağ mutfağında bunların hiçbiri yoktu. O dönemde şeker olmadığı için tatlılarda bal, tuz olmadığı için de fermante edilmiş bazı maddeler kullanılıyordu.

Keçiboynuzu, hem Hipokrat’ın notlarından hem Galenos’un önerilerinden öğrendiğimiz bir bitki. Bugün Anadolu’da özellikle pekmezi önemli bir afrodisyak kabul edilen, bazı bölgelerde “Harnup” diye de anılan keçiboynuzu o zamanlar besleyici olarak değerlendiriliyordu.

Anlaşılan önemli bir yiyecek maddesi olan harnup ağacı yeryüzünün en eski bitkisidir. Fethiye ve Kaş’tan başlayarak Tarsus, Mersin, Silifke, Gülnar, Anamur ve Antalya dolaylarında kıyı şeridinde yetişmektedir.

Keçiboynuzu pekmezi için Galenos “midenin en yakın dostu” demiş. Günümüz bilim adamları da harnup için potasyumu yüksek ishal kesici; yüksek ham selülöz dolayısıyla bağırsak ve gastrit; yüksek potasyum ve

sodyum içeriği dolayısıyla karaciğer, akciğer, tansiyon; yüksek mineral ve vitamin içeriği dolayısıyla da diş ve diş etleri üzerine olumlu etkilerinin olduğunu söylüyor. Galiba eskiden insanlar ağızlarının tadını daha çok biliyor ve daha sağlıklı besleniyorlarmış. Nedim Atilla şöyle diyor; ‘‘Bugün onlarca jeotermal kaynağın bulunduğu, yine onlarca kaplıcanın yer aldığı Batı Anadolu en eski zamanlardan beri bir 'sağlıklı yaşam yurdu'. Bütün dünyada olduğu gibi ölkemizde de hekimlerin bir bayram günü var. 'Yediğin sağlığın olsun' diyen tıp biliminin kurucusu Hipokrat, Bodrum'un hemen karşısındaki İstanköy'den. Yetiştiği yer Anadolu... 'Önce zarar verme' ilkesinin en iyi uygulayıcısı olan Galenos -ki kendisi ecza biliminin de babasıdır- Bergamalı...

Galenos hakkında Nezh Öztüre ile birlikte hazırladıkları 'Parşömen' adlı kitapta geniş bilgi verilmiş. Hekimler bugün kendilerine dünyanın her yerinde Hipokrat'ı örnek seçer ve onun adına yemin ederler. Eczacılarınca pirleri olarak Galenos'u kabul ederler. Hipokrat'ın ölümünden sonraki, Hıristiyanlığın yayıldığı döneme kadar olan sürenin sonunda tıp denildiğinde karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ tıbbına 'Galenik Tıp' adı altında bu hemşehrimiz damgasını vurmuştur.

Öte yandan antik çağın üç sağlık yurdu, o zamanki adıyla Asklepion'u da bugün İzmir'in hinterlandındadır. İlki sağlık tanrısı 'Asklepios'un doğduğu Bergama'da, ikincisi Pamukkale'deki Hierapolis kentinde, üçüncüsü ise Bodrum'un karşısındaki İstanköy'de...

GALENOS, ANATOMİ VE FİZYOLOJİ

Anatominin gelişiminde Galenos'un yeri konusunda Dr. Cenk KILIÇ, Adnan ATAÇ ve Muharrem UÇAR'ın sunumu ile başlayalım;

Bergamalı Hekim Galenos, diseksiyonun (teşrih yani iç organları açma) yasak olduğu bir dönemde diğer hekimler gibi yaralanmaya maruz kalan organları gözlemek, terk edilmiş bir ceset aramak veya hayvanlara diseksiyon uygulayarak insanlara benzer yanlarını bulmak gibi yöntemlerle bilgi edinmek zorunda kalmıştır. Roma ordusunda hekim olarak çalışırken ya da gladyatörlerin doktorluğunu yapmak üzere görevlendirildiğinde yaraları tedavi ederken insan anatomisini özellikle de kemik, eklem ve kasları incelemiş, kendinden önce gelen tıp bilginlerinin çalışmalarını toplamış ve yeni değerlendirmeler yapmıştır.

Çalışmalarına örnek olarak, venlerin kalbe bağlı olduğunu, ancak sinirlerin santral sinir sisteminden köken aldığını belirlemesi, spinal kordun, ureterlerin, kemiklerin ve bunların kas bağlantılarının anatomilerini tanımlaması verilebilir. Çalışmalarının çoğunu hayvanlar üzerinde yapması nedeniyle Galenos, birçok hata da yapmıştır. Örneğin toynaklı hayvanların beyninin alt kısmındaki damar ağı rete mirabilisin, insanlarda da bulunduğunu savunmuştur. Normalde kalbin sağ ve sol odacıkları arasında doğrudan bağlantılar bulunmadığı halde Galenos aradaki septumda kanın bir taraftan diğerine geçtiği delikler bulunduğunu iddia etmiştir.

Galenos'un hatalarına ve yanlış varsayımlarına rağmen, yazılarındaki doğru detayların zenginliği önemlidir. Duyu ve motor sinirleri ayırt etmiştir. Spinal kordun kesilmesinin yarattığı etkileri açıklamaya çalışmıştır. Kalp atışları üzerinde özellikle durmuş ve damarlarda başkalarının düşüncüğü gibi hava değil, kan dolaştığını göstermiştir.

Galenos, anatomi ve fizyoloji alanındaki çalışmaları sonucunda, daha önce derlenmiş olan tıp bilgisinin mükemmel bir sentezini yapmıştır. Anatomi ve fizyoloji çalışmalarını, hayvanlar ve özellikle de maymunlar ve domuzlar üzerinde yapmış olduğundan, bazı iç organlar ve kasların yapısıyla ilgili açıklamalarında hatalara rastlanmaktadır. Örneğin, karaciğeri beş loplulu olarak vermiştir; el ve ayak kaslarında da önemli hataları vardır.

Galenos için anatomi çok önemliydi. İşleyen bir bedeni, yapısını incelemeyen anlamamanın mümkün olmayacağına inanıyordu. Galenos, insan üzerinde deney yapmaya yönelik sosyal ve dinsel engellemeler nedeniyle insan bedenlerini kesip inceleyemiyor ama maymun, keçi, köpek ve domuz gibi pek çok hayvan üzerinde kesip biçme deneyleri ve ameliyatlarda yapmıştı. Yalnızca hayvanlar üzerinde çalışabildiği için Galenos'un bazı anatomik savları, insanlar söz konusu olduğunda geçersizdir. Öte yandan, onun titiz ve yoğun anatomik araştırmaları sayesinde birçok anahtar fikir ortaya çıkmıştır.

Galenos, hastalıkların, anatomik yapının bozuk işleyişinin belirtileri olduğunu, bu nedenle, bir hastalığı tanılamak ve tedavi edebilmek için insan bedeninin yapısının kökten anlaşılmasının zorunlu olduğunu savunuyordu. Başka bir deyişle, hekimler normal bir insan bedeninin düzenini ve işleyişini kavramadan, bir hastalığı onun beden üzerindeki etkilerini anlayamazlardı. Galenos'un metodolojisi, deneylere ve gözlemlere dayanıyordu, kavramları açıklayabilmek için mantık ve nedenselliği de yöntemleriyle birleştiriyordu ve bu yöntemler zamanla tıbbî araştırmaların da yaygın yöntemleri haline geldi.

Galen fiziolojisinin temeli "ruh'tur (pneuma). Ruhun üç şekli ve üç hareket biçimi bulunmaktadır. Hayvan ruhu (pneuma psychicon) beyindedir ve algı ile hareket merkezidir. Yaşam ruhu (pneuma zoticon) denin ruh ise kalbi merkez olarak kan akışını ve vücut ısısını düzenler. Doğal ruh (pneumo physicon) ise beslenmenin ve metabolizmanın merkezi olan karaciğerde yer alır (Lewis; 1998,41).

Galenos'a ait fizioloji anlayışına göre karaciğer en önemli organdı. Alınan gıdalar burada işleme girer ve kan dolaşımına verilir. Galenos'un tanımlamasına göre "doğal ruhlarla" dolu olan kan organlara dağıtılırdı. Bir

kısım kan da kalbin sağ karıncığına gider ve her iki karıncığı birbirinden ayıran duvardaki gözenekler içinden sol karıncığa geçerdi. Sol karıncıktan, akciğerlere gider ve daha sonra vücuda yayılırdı. Bu kan "dirimsel ruhu" taşıdığı söylenen kandı. Dirimsel ruhun beyne giden bir bölümü burada da

bir işleme uğrardı ve "canlı ruha" dönüşmüş olurdu. Bu ruh da kan dolaşımı ile sinirlere dağılırdı. Bu fizyolojik anlayışın başarısı geçmiş yüzyılların kavramsal açıklamalarına uygun olması ve organlar hakkında bilinen özelliklerine uygun işlevler yüklenmesidir (Westfal, 2000:103).

Galenos, bu "ruhların" bedene girip, dolaşarak dağılması mekanizmasında atardamar ve toplardamar sistemlerinin birbirinden ayrı kapalı sistemler olarak tasavvur etmişti. Galenos

Hiristiyan olmadığı halde tek tanrıya inanır ve bedeninin de ruhun bir aracı olduğunu düşünürdü.

Resim — Galenos tıbbında dört humorun neden olduğu mizaçlar. Kan, sıcak ve heyecanlı; balgam, kayıtsız; sarı safra, sinirli-sıcakkanlı; kara safra, melankolili mizaca yol açıyordu.

Bu nedenle hem Yahudilik, hem Hiristiyanlık ve hem de İslam dünyası tarafından kabul edilmesi kolay olmuştur. Kendi yazılarından olsun, çağdaşı yazarlardan olsun Galenos ile ilgi tanımlamalardan teşhisteki üstün kavrayışı, tedavi yeteneği ve yanlışlıklarına rağmen azımsanmayacak anatomi bilgisi hakkında takdir edilmesi gereken önemli detaylar alıyoruz (Lewis, 1998,41-3)

Gerek Hipokrat ve gerekse Galenos her ikisi de humoral teoriyi büyük bir güçle benimsemişlerdir. Bu teorinin yüzlerce yıl ayakta kalabilmesinin nedenlerinden biri büyük olasılıkla budur. Ege tıbbının en büyük otoritesi olarak kabul edilen Galenos'ddn sonra humoral teori büyük bir inançla çok yaygın olarak kabul edilmiştir.

Galenos, humoral teoriye tereddütsüz inanıyordu. Dört temel humor; balgam, kan, sarı safra ile kara safra sağlık ve hastalıktan sorumlu idi. Galenos bunları dört kişilik tiplere şeklinde işledi. Bunlar balgamlı tip, kanlı tip, sarılık tip ve melankolik tip mizaçlar olarak hala kullanılmaktadır. Onun çalışmalarının temel özelliklerinden biri anatomik ayrıntılar üzerine yoğunlaşmasıdır. Bu alanda çalışmalarından bazıları öncü niteliğindedir. Fakat hayvan diseksiyonları ile elde edilen bilgilerin insanlara oldukları gibi uygulanması tarihsel yanlışlıklara neden olmuştur. Galenos yanlışları ve hatalı kavramlarına rağmen, şaşırtıcı bir şekilde yazılarında ayrıntılı açıklamalar geliştirir. Ondan sonra gelen hekimler onun bütün çalışmalarına, doğru ya da yanlış olup olmadıklarına bakmadan kabullenmişlerdir.

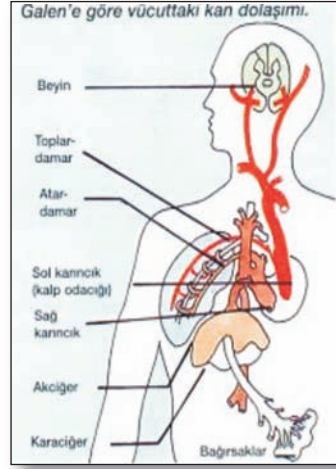
RUH VE BEDEN

Galenos'un bedenle ilgili fikirlerini tam anlamıyla anlayabilmek için, onun tarafından ortaya atılan "üçlü sistem" görüşünü açıklamak gerekiyor. Üçlü sistem; beyin ve sinirler, kalp ve atardamarlar, akciğer ve toplardamarlardan oluşuyordu. Bu sistemlerin her biri kendine özgü bir pneuma'ya -soluk ya da hava- sahipti. Pneuma physicon, yani hayvansal ruh, duygular, duyular ve düşüncelerden sorumlu olan beyinde bulunuyordu. Pneuma zoticon, yani yaşamsal ruh, kalpte bulunuyordu ve yaşam enerjisini temsil ediyordu. Pneuma rectus, yani doğal ruh ise beslenmeyi ve büyümeyi gerçekleştiren akciğer ve toplardamarlardan oluşan sistemdeydi. Galenos'un bu üçlü sistemi ve bu sistemi temsil eden pneuma'ları, ruhun varlığına ilişkin inancını da kanıtlamaktadır.

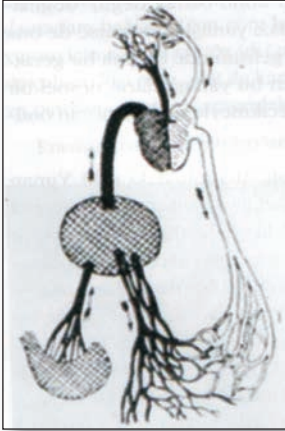
KAN DOLAŞIMI

Galenos'un, kan dolaşımı hakkında yapmış olduğu açıklamalar yanlış da olsa, fizyoloji tarihinde önemli bir gelişmeyi temsil eder. Ona göre, kan karaciğerden venler (toplardamarlar) aracılığıyla bütün vücuda dağılır ve onu besler. Bu damarlardan biri, kalbin sağ karıncığına gelir, sağ ve sol karıncıklar arasında bulunan deliklerden sol karıncığa geçer; burada

hava ile birleşerek hayatî ruhu meydana getirir; hayatî ruh arterlerle (atardamarlarla) bütün vücuda dağılır ve hareketi oluşturur. Vücuda dağılan arterlerden bir damar beyine gider; orada bu kez hayvanî ruh meydana gelir ve sinirlerle bütün vücuda dağılır. Bu ruh, düşünsel faaliyeti sağlar. Ancak, daha sonra ele alınacağı gibi, XIII. yüzyılda yaşamış olan Müslüman hekimlerden İbn Nefis, kalpte görülen ya da görülmeyen hiç bir delik bulunmadığını göstermek suretiyle, Galenos'un kan dolaşımına ilişkin açıklamalarını çürütmüştür.

KALP VE KAN DOLAŞIMI

Galenos, kendi tanımıyla “anatomiye ciddi olarak ilgi duyan herkese” yardımcı olabilmek için gözlemlerini ve yöntemlerini aksatmadan kaydederd ve bu yazılı kayıtların yine kendi deyişiyile "söz konusu işlemleri görmemiş kişilerin anlayabileceği kadar açık" olmasına dikkat ederdi. Anlatımı çok ayrıntılı olmasına ve tıbbî terminoloji kullanmasına karşın gerçekten de Galenos'un yazılı yapıtları çok az tıp bilgisi olanlar tarafından bile kolaylıkla anlaşılabilir. Yardımcı kullanmaksızın her bir sözcüğü papirüslere, balmumu ve kalemle kendisinin yazdığını düşünürsek, bu konuda gerçekten

çok azimli ve sabırlı olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu kayıtlar gösteriyor ki, Galenos'un tıba en büyük katkılarından biri kan dolaşımı üzerine yaptığı çalışmalarıdır. Gerçi kanın devir daim yaptığını anlayamadı ama toplardamar ve atardamar arasındaki farkı, kalbin anatomisini ve damar

sistemini keşfederek kanın bedendeki devinimi hakkında yeni bilgiler kazandırdı. Bu arada yanlış sonuçlara da vardı; örneğin besinin midede sindirildikten sonra akciğere taşındığını ve burada kana dönüştüğünü ileri sürdü. Toplardamarları ve atardamarların tüm bedeni boydan boya dolaşım onu kanla işleyişini en ince ayrıntısına kadar anlattı ama kanı bedene pompalayanın kalp olduğunu kestiremedi. Ona göre kalp, bedenin yaşamsal kaynağı olan ısıyı üretiyordu. Doğru ya da yanlış, Galenos'un vardığı her sonuç, kalp-damar sistemi üzerine araştırma yapan yeni kuşak tıp adamları için çok önemli birer hareket noktası oldu.

DOLAŞIM SİSTEMİNİN KEŞFİ VE TARİHÇESİ

M.Ö. IV. yüzyılda, kalbin kapakçıkları Hipokrat okuluna bağlı bir hekim tarafından keşfedilmiştir. Fakat kapakçıkların görevi o dönemlerde anlaşılammıştır. Ölümünden sonra, kan venlerde (toplardamar) toplandığından, arterler (atardamar) boş görünür. Bu nedenle antik anatomistler bu damarların hava ile dolu olduğunu düşünmüş ve bu damarların hava dağıtma görevine sahip olduğu kanısına varmışlardır.

Herofilus, venler ile arterleri ayırma da, nabzın doğrudan arterlerin bir özelliği olduğu düşünmüştür. Ersistratus, yaşam sırasında kesildiklerinde arterlerin kanadığını gözlemlemiştir. Buradan da arterlerden kaçan (çıkan) havanın yerini kanın, venler ile arterler arasındaki küçük damarlar aracılığıyla, doldurduğunu düşünmüştür. Böylece kan akışını ters olarak düşünse de, ilk kez kılcal damar fikrini ortaya atmıştır.

GALENOS'UN BULUŞLARI

M.S. II. yüzyılda Bergamalı hekim Galenos, kan damarlarının kan taşıdığını bilmekteydi ve venöz (koyu kırmızı) ve arteriyel (açık kırmızı ve daha duru) kanı tanımlamış, görevlerinin farklı ve ayrı olduğunu belirtmişti. Büyüme ve enerji, karaciğerde kilüsten oluştuğuna inandığı venöz kanın özellikleriyken, arteriyel kan kalpten gelmekteydi ve hava içerdiği için canlılık vermekteydi. Kan oluştuğu (yaratıldığı/üretildiği) yerlerden vücudun tüm bölümlerine akar ve buralarda tüketilirdi. Kalbe

Galen'in deneysel tıp çalışmalarında kullanıldığı Cebelitarık maymunu.

pulmoner arter yardımıyla, dışarı verilmesi için, akciğerlere geçtiğini de düşünmüştür.

Galenos'un, başka buluşlara yol açan çalışmaları da oldu. Büyük bilgin, beynin, omuriliğin ve omurilik sinirlerinin anatomisini anlayabilmek için hayvanlar üzerinde deneyler yaptı. Sonuçta sinirlerin yalnızca anatomisini değil işlevlerini de ortaya çıkardı. Örneğin, ses tellerini bağlayarak bu sinirlerin sesle olan ilişkisini ve beyinle olan bağlantısını keşfetti.

Ayrıca omurilik boyunca dizilmiş sinirlere zarar vermenin, çeşitli derecelerde felce yol açabileceğini gösterdi. Bu deneyler, insanda on adet bulunan üst kafatası sinirlerinin yedisinin keşfedilmesini ve omurilikteki pek çok sinirin tanımlanmasını sağladı. Bunların dışında gözler, ağız, gırtlak, ceninin ana rahminde gelişimi ve üreme organları da Galenos'un araştırma alanına giriyordu. Böbrekler üzerinde yaptığı deneylerle böbreklerin sidik torbasıyla bağlantılı olduğu sonucuna vardı. Bütün bu buluşların, teknolojiden yoksun bir çağda, yalnızca gözlerle, ellerle ve basit âletlerle yapıldığını anımsatalım.

veya karaciğere giden kanın geri dönüşü yoktu. Kalp kanı pompalamadığı gibi, kalbin hareketi diyastol sırasında kanı emmekteydi ve kan arterlerin (kendi) nabızları sayesinde hareket etmekteydi. Ayrıca Galenos, arteriyel kanın, venöz kanın sol karıncıktan sağa 'gözenekler' yardımıyla geçmesi ve havanın da akciğerlerden pulmoner arter yoluyla kalbin sol tarafına geçmesi sonucu oluştuğunu düşünmekteydi. Arteriyel kan oluştuğu sırada 'isli' (duman rengi) buharların oluştuğunu ve bunların yine

BÖBREKLER

Galenos'un yapmış olduğu çalışmalardan bir diğeri de böbreklerin işleviyle ilgilidir. Böbreklerden çıkan üreterleri bağlamak suretiyle idrarın böbreklerde süzüldüğünü ve kandaki bazı zararlı maddelerin böbrekler kanalıyla dışarı atıldığını göstermiştir. Galenos'un bunlar kadar önemli başka deneysel araştırmaları da vardır.

EMBRYO

Galenos, embriyo üzerine çalışmalar yapmıştır. İnsan anatomisi üzerine birçok çalışma yapan Galenos, embriyo konusunda da çalışmalar yapmış ve bu konu üzerindeki detaylı bulgularını On The Natural Faculties adlı eserinde toplamıştı.

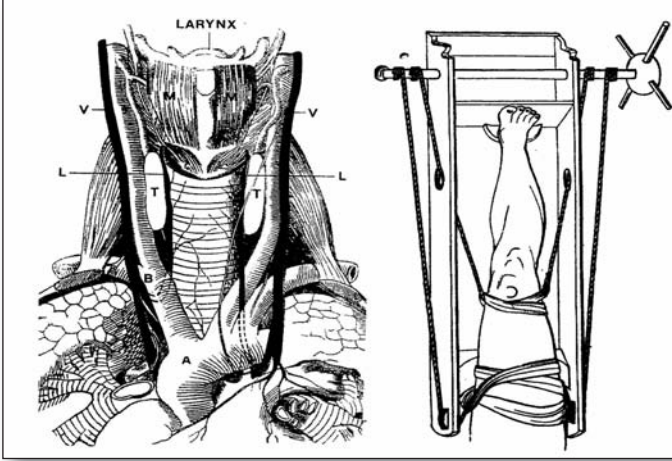
Ayrıca Aristo'nun o zamanlar anatomi ve embriyo üzerinde yaptığı çalışma ve düşünceleri, bilimsel düşüncelyi gelecek 2000 yıl boyunca etkilemiştir.

DİĞERLERİ

Galenos'un en önemli çalışmalarından biri, kendisinden 400 sene öncesinden beri hava taşıdığına inanılan atardamarların hava değil, kan taşıdığını kanıtlamasıydı. Ancak, bu çalışmalarının yanında, böbreklerin ve idrar borularının nasıl çalıştıklarını denetlemiştir. Toplardamarlar ile atardamarlar arasındaki yapısal farklılıkları gözlemlemiştir. Omurilik üzerine çalışmalar yapmış, karaciğerin, kan yapımının ve toplardamarların merkezi, kalp ve damar sistemindeki en önemli organ olduğunu yazmıştır.

İki bin yıl önce Galenos tarafından benimsenen "uygun dozda ilaç kullanımı" bugün de hekimlerin en çok dikkat etmeleri gereken konular arasındadır. Galenos'un ürettiği ilaçlar ve kullandığı tedavi yöntemleri XVII. yüzyıla kadar kullanıldı, o dönemden sonra terk edildi. Bunun tek istisnası, nabız ölçümüdür. Galenos, nabız sayısını hastalığın ve sağlığın bir ölçütü olarak kullanan ilk hekimdi.

GALENOS VE TIP TEORİLERİ

Galen'in deneysel tıpla ilgili eserinin tek nüshasının baş sayfası.
(Süleymaniye Ayasofya Kitaplığı
No: 3772)

Hipokrat sonrası dönemde de rastlandığı gibi bilimsel ve deneysel temeli olmayan açıklamalar tıpta her zaman görülmüştür. Mevcut bilimsel bilgilerimiz düzeyini aşan bu tür "teorik" açıklamaların değişik şekilleri günümüzde bile varlıklarını sürdürmektedirler. Hastalık etkenleri ve hastalık patolojileri hakkında da bazı teorik açıklamalar geliştirilmiştir. Yukarıda gördüğümüz gibi bu tür açıklamalardan biri felsefi usullarla elde edilmiş olan humoral teoridir. Hastalık etkenlerine dair bir diğer teori ise "miasma teorisi" olacaktır.

HUMORALİZM

Dört humor teorisi (Humoralism) hastalıkların insan organizması içinde mevcut olan "humor" (sıvı) dengesinin kısmi ya da tamamı olarak bozulmasından kaynaklandığını savunan bir yaklaşımdır. Bu anlayış içerisinde organizmanın birliği-bütünlüğü ile fiziksel ve mental karşılıklı ilişkisi söz konusudur. Her insan kendi "bireyselliği" içerisinde ele alınmak durumundadır ve her birey kendine özgü humoral birleşim içersindedir.

Hastalıklar bu bütünlüğü ve dengeyi bozmaktadır. İnsanın mevcut dengesi kırılığandır; diyet, yaşam biçimi ya da çevresel etmenlerden kolayca etkilenir. Hastalığın ortaya çıkması hâlinde yapılması gereken tekrar eski dengelerin yerine konmasıdır.

Humoral teori eski Ege'de MÖ. VI-V.yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. II.yüzyılda Roma'da etkin bir tıbbi yaklaşım halini aldı. Bunda Galenos'un Humoral patolojiyi benimsemesinin etkisi büyük oldu. Daha sonra İslam Tıbbı ile etkisini sürdürdü. İslam eserlerinin Latince'ye çevrilmesiyle XI. yüzyıldan sonra Avrupa'da da tıpta yaygın bir anlayış haline gelmiştir. Kan dolaşımının William Harvey (1578-1657) tarafından açıklanmasından sonra da varlığını korudu. Diğer humorlardan biri olarak, kan dolaşımının bulunmuş olması bu anlayışın savunulmasına engelleyemedi. Yeni bulunan organizma elementleri bile humoral teori çerçevesinde yorumlandılar. Ancak, hücre patolojisinin ortaya çıkması ve biyokimyasal buluşlar, bu teoriyi bilimsel tıbbın dışına çıkardı. Bununla birlikte tıptan olmayan bazı kişilerin bu konudaki eski inançlarının varlığına rastlanmaktadır, insan organizmasının belli sınıflardan meydana geldiği teorisi eski Ege kültüründe ilk filozofların, dünya ve evrene ilişkin açıklamalarıyla başlangıç alır. Doğa felsefesi çerçevesinde evreni bir ya da birkaç maddenin oluşumu şeklinde açıklayan filozoflar vardı. Empedokles ise evreni "toprak, hava, ateş ve su"dan meydana gelen bir oluşum olarak açıklıyordu.

Galenos, Aristoteles'in "Dört Suyuk" kuramını kendi fikirlerine uyarlamıştır. Bu kurama göre, insan bedeninin sağlığı yeryüzünü oluşturan dört elemente -ateş, toprak, su ve hava- sırasıyla karşılık gelen dört sıvı -sarı balgam, kara balgam, su ve safra- arasındaki dengeye bağlıdır. Galenos'un tedavi yöntemlerinin kökeninde, hastalıkların insan bedenindeki dört sıvının dengesizliğinden kaynaklandığına olan inancı yatmaktadır. Dört Suyuk kuramını daha önce Hippokratès de savunmuştu; yalnız Galenos'un düşüncesi onunkinden biraz farklıydı. Hippokratès, hastalıkların bu dört sıvının tüm bedendeki dengesizliğinden kaynaklandığını savunurken Galenos, alanı belirli bir organa indirgiyordu. Hastalığın, beden belirlenen bir organında ya da bölgesinde hasara yol açtığı yönündeki bulguları, Galenos'un tedavi yöntemlerini çok daha sağlam kılıyordu kuşkusuz.

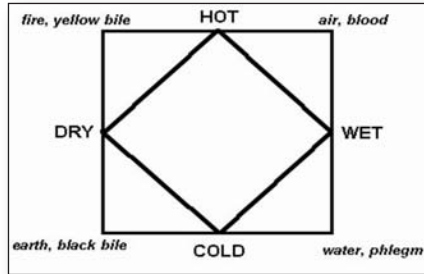
Galenos, gittiği her yerden topladığı bitkilerden ilâçlar yapıyordu. Bu ilâçları özelliklerine göre sınıflandırıyordu: ısıtıcılar, soğutucular, kurutucular ve nemlendiriciler. Bedenin neresinde dört suyu dengesi varsa o bölgeye ilâç tedavisi uyguluyordu. İşlev bozukluğunun derecesine göre ilâç kullanımı da onun getirdiği yenilikler arasındaydı.

Dört humor teorisine ilişkin Hipokrat'tan sonra başkaları da açıklamalar geliştirdiler. Ancak bu konuda en önemli açıklamalar Galenos'dan geldi. Tıp felsefesi, Galenos'un açıklamaları üzerinde temellendi. Hipokratik anlayış, Galenos'un bakışıyla ileri yüzyıllara yansıdı. Hıristiyan ve İslam dünyası bu teoriyi benimsemekte zorluk çekmediler. Bu teori evren ve insanın humoral unsurlar aracılığıyla benzerliğini o zamanki insanlar için "inandırıcı" biçimde ortaya koyuyordu. Evren ve insan arasında ilahi bir "bütünlük" sağlanmış oluyordu. Ortaçağ insan bedeni resimleri sıkça humoral ile gezegen, mevsim gibi evrensel yapıları birlikte göstermiştir. Tüm bu birlikteliği sağlayan da bir "sempati" gücüdür.

Galenos da, tıpkı Hipokrat gibi, 4 unsur, 4 sıvı ve 4 mizaç kuramını kabul etmiş ve hastalıkları da bu temele dayanarak açıklamıştır.

MİASMA TEORİSİ

"Miasma" sözcüğü eski Ege dilinde "kirlenme" anlamına gelmektedir. Burada bir şeyin "lekelenmesi" anlamı yer aldığı gibi insanın fiziksel ve ahlaki yönden de pislenmesi durumu da söz konusudur. Miasmanın asıl ne olduğu belli değildir. Burada varlığı kabul edilen şey "kokuşmuş" kötü havadır. Genel olarak kokuşmayı yapan durgun su ve bataklıklar, insan ve hayvanlardan çıkan buharlar, hasta insanlar, salgılar, bozulmuş yiyecekler, çürümüş bitkisel maddeler gibi nedenler en büyük miasma etkenleri arasında varsayılmaktadır. Kötü havanın nasıl hastalık meydana getirdiği kuşkusuz açıklanamamıştır ve çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür.

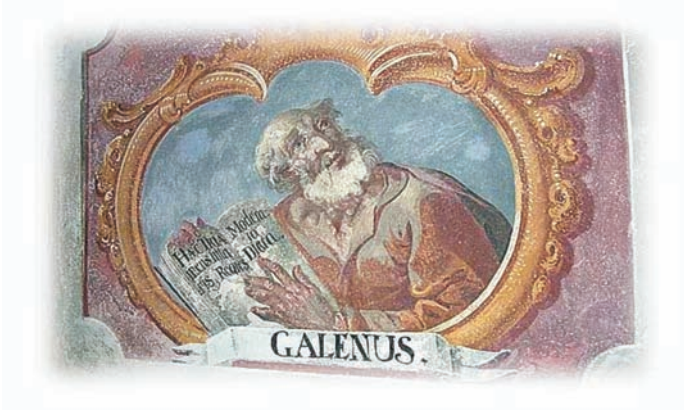

Kokuşmuş ve kötü hava ile hastalık tohumlarının taşınması görüşü, Galenos tarafından da savunulmuş ve daha sonra İslam dünyası ile oradan da Avrupa'ya yayılmıştır. İnsanda hastalık yapan dış etkenler konusunda miasma teorisi XIX. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür.

Galenos, Hipokrat'tan sonra ortaya çıkan yukarıda değindiğimiz tıp ekolleri ile ilgilenmemiş; onun öğretileri doğrultusunda eski tıbbi bilgileri kendi gözlem ve deneyleriyle birlikte sistematize ederek özetlemiştir. Sözkonusu çalışmaları 22 cilt meydana getirmiş ve bu eser, Hipokrat Külliyyatı ile beraber Antik dönem tıbbi tedavilerini ortaya çıkartır. Bu çalışmalar Ege ve Roma tıp literatürünün neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Tıp konusunda kimsenin kendisiyle boy ölçüşmeyeceğini söylerdi. Galenos'un, kişilik olarak kendine özgü bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, sürekli olarak öğrencilerine saldırır ve onların yeteneksiz olduklarını söyler dururmuş.

Anatomi çalışmalarının toplandığı yazıları 16 cilt tutmaktadır ve bu alanda geniş çalışmaları vardır. Anatomi bilgisi, insan iskeletleri üzerindeki çalışmalardan, gladyatörlere yaptıkları ameliyatlardaki deneyimlerinden ve hayvan kadvraları çalışmalarına dayanmaktadır. Galenos'un en büyük yanılması hayvanlarda tespit ettiği her şeyi insanlarda da aynı olduğuna inanma yanılmasıdır. Onun anatomi çalışmalarının sonuçları çok büyük olmuştur. Ancak, Ortaçağda onun söyledikleri hiçbir zaman kontrol edilmemiş ve herhangi bir araştırmaya tabi tutulmamıştır. Bu nedenle gerek anatomide gerekse diğer tıp alanlarındaki aynı anlayışla tıp, Ortaçağda yerinde saymıştır. Galenos'un tıptaki uzmanlığının hiçbir zaman "mercek altına" alınmamasının nedeni kuşkusuz insan kadvrası üzerinde diseksiyon (teşrih) yapmanın Hıristiyan ve Müslümanlarda yasak olmasıdır. Galenos'un tıptaki bilgileri Rönesansa kadar tartışmasız bilgiler olarak kalmıştır.

GALENOS VE MÜZİKOTERAPİ

Psikolog Sinem Gökçe şöyle diyor; Müzik, insanlık tarihi kadar “eski”, kimsenin bir başkasına anlatamayacağı kadar “bireysel ve özel”, dünyanın her yerindeki tüm insanları kapsayacak kadar “genel ve evrensel”, yeni ve farklı çağrışımları taşıyabilmesi ile “her an yeni” bir oluşumdur. Platon’un da belirttiği gibi “müzik, ruhun eğiticisidir”.

Psikolojik sağaltımda diğer sanat alanlarının kullanılışı gibi müzik de sürece dâhil edilebilen ve katkı sağlayan bir “araç” niteliğindedir. Müzik, tek başına terapötik bir etki sağlayabileceği gibi, kimi zaman uyarıp coşturarak kimi zaman gevşetip sakinleştirerek kimi zaman da katarsis nitelikli boşalımı sağlayarak psikofizyolojik değişimleri sağlayabilir. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü öğretim görevlisi Ayça Özcan “Antikçağda müzikle tedavi” başlıklı sunumunda “Tanrıça Athena’nın çalarken yanaklarını şişirdiği ve kendisini çirkinleştirdiği düşüncesi ile suya attığı flütten çıkan nağmeler Asklepionlarda ruhu iyileştirmek için bir araç oldu. Pek çok Asklepion’da tıpkı Selçuklu ve Osmanlı şifahanelerinde olduğu gibi tınlayan nağmeler yankılanıp gökyüzünde titreşirken hastaların ruhları da huzur buluyor olmalıydı.

Antik çağ tıbbında hastaların iyileştirilmesi için merhemler ve şifalı otların yanı sıra cerrahi yöntemlerin kullanıldığı hekimlik bilgileri kadar rahatlatıcı etkisi nedeniyle müzikle yapılan tedavinin de önemli yeri vardı.

Antik çağın hekimleri ve filozofları seslerin insan duyguları üzerindeki etkisi konusunda günümüz varsayımlarına temel oluşturacak düşünceleri sürmüşlerdir. Egeli düşünür ve matematikçi Pisagor yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce müzikle tedavi yöntemini ilk kullananlardan biridir. Yine filozof Platon da "ideal" devletinde, insanın ruhunu müzikle dinlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Büyük İskender'in hocası Aristoteles (M.Ö. 384-322) de müziğin insan ruhu üzerindeki etkilerini araştırmış, bunu da yazılarında belirtmiştir. Tıbbın babası Hippokrates de bazı hastalıkları tedavi amacıyla hastalarını ilahilerle tapınağa götürürdü.

Antik Egede (musike) sözcüğü bugünkü anlamda yalnızca bir müzik aleti eşliğinde ya da dansla birlikte şarkı söylemeyi kapsamazdı. Antik Çağ'da müzik her türlü erdemın kaynağı, yaşamın temel öğelerinden biri ve eğitimin üçüncü önemli dalıydı. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında müzik başlıca üç alanda karşımıza çıkmaktaydı: Ritüeller, törenler ve şölenler. Antik çağda insanlar müziğin, ruhun eğitilmesi ve arınmasında büyük bir etken olduğunu kabul ederlerdi.

Müzikoterapi yüzyıllar boyunca hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Bu konudaki en eski bilgi M.Ö. 585-500 yıllarında yaşayan Egeli filozof ve matematikçisi Pisagor'un umutsuzluğa düşen ya da çabuk öfkelenen hastaların, belirli melodilerle tedavi edilebileceğine ilişkin yaptığı çalışmalardır. Hipokrates, ilahilerin tedavi edici niteliğini olduğunu belirtmiştir. Galenos, müziğin akrep ve böcek sokmalarına karşı bir panzehir olduğunu, Lucain de kanamaların şarkılarla durdurulabileceğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle Bergama'daki Asklepeion'da Asklepios, Hygelia ve diğer hekimlerin müziği kullanarak son derece etkin tedaviler yaptıklarına dair bilgiler vardır.

Bergama Sağlık Yurdu'nun hastalara uyguladığı tedavi yöntemlerini yazıtlardan özellikle M.S. II. yüzyılın ortalarında burada on üç yıl kalmış olan hatip Aelius Aristeidis'in yazıtlarından öğrenmekteyiz.

Asklepion'un en parlak yıllarında, "Satyrosk" ve "Galenos" gibi dünyanın ilk büyük hekimleri burada yaşamış ve ders vermişlerdir. Asklepion'da genellikle, telkin, fizyoterapi ve müzik-terapinin bugün halen kullanılan çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Hastalara su ve çamur banyoları yaptırmak, şifalı otlar ve kremlerle hastaları yağlamak, masaj

yapmak ve tedavi yöntemlerinin başında geliyordu. Ayrıca kutsal su içiriliyor, açlık ve susuzluk kürleri, soğuk havalarda koşullar düzenleniyordu. Hastaları iyileştirmede telkin, büyük rol oynuyordu. Hatip Adisteides'ten öğrendiğimize göre, hastalar ne şekilde iyileşeceklerini rüyalarında görüyorlardı. Güçlü telkinler yoluyla hastaların düş görmeleri sağlanıyordu. Bunun için özel olarak yapılmış uyku odaları bulunmaktaydı. Sağlık yurdunun yanındaki tiyatrodaki törenler yapılıyor, müzik eşliğinde hastalara ruhsal tedavi uygulanıyordu.

Asklepion'da, şifanın Asklepios'tan geldiğine inanılıyordu. Bu nedenle, Asklepion'daki her şeyin kutsal olduğu kabul ediliyordu.

Belgelerden öğrendiğimize göre, eski Ege medeniyetinde ve diğer medeniyetlerde müzikoterapi uygulanmaktaydı. Günümüzde de dünyanın pek çok ülkesinde ruhsal ve bedensel sorunu olan hastaların psikiyatrik sorunlarını gidermede müzikoterapi uygulanmaktadır.

GALENOS VE TİYATRO İLE TEDAVİ

Asklepion'da tiyatronun gerekliliği ve sağaltımda ne denli önemli olduğunu konunun uzmanı Prof. Dr. Özdemir Nutku'dan izleyelim:

"Sanatın işlenmesi, duyarlılığımızın eğitilmesidir ve bizler sanatsal bir hava içinde yetiştirilmediğimiz takdirde, bomboş bir ruhsal yaşamın ve tatsız bir dünyanın şiddetine ve suçuna itiliriz. Yaratma isteği olmayan yerde ölüm güdüsü oluşur ve bu da sonsuz bir yıkıcılığa götürür bizi."

Herbert READ

Psikiyatri, ruh ve sinir hastalıkları ile kişideki uyumsuzlukları önleme, tanımlama ve sağaltma ile uğraşan bir uzmanlık dalıysa, tiyatro da sanatsal yoldan aynı şeyleri yapan bir sanat dalıdır. Tiyatro, yirmibeş yüzyıldan beri süregelen, ama çoğu kez farkedilmeyen iyileştirici ve birleştirici gücüyle, yaşamının birçok evresinde sorunlar, tehlikeler, isteriler ve karmaşalar ortasında, insanın sığındığı, kendilerini tanıdığı, varoluş nedenlerini anladığı ve özvarlıklarını koruduğu bir sanat olmuştur. Tiyatro, kaynağında ritüeller yoluyla insanlara moral kazandırmış, onun doğa karşısında kendi benliğini ortaya koymasını sağlamıştır. İnsanoğlu,

Bergama Asklepionu

çevresindeki her şeyde kendi özünden değişik bir öz olduğuna inanıyordu; bu öz bir anima, yani bir ruhtu. İnsan ölünce ruhu gövdesinden ayrılırdı, ama yok olmazdı, gidip bir ağaca, bir kayaya ya da suya girerdi. Ruhun içine girdiği o şey bir içerik kazanır ve fetiş olurdu. Üstelik bir fetişteki ruhun gücü insanın ruhundaki güçten daha üstündü; çünkü

öldürülemezdi ve istediği anda başka bir varlığa geçebilirdi. Fetişteki ruhları kendinden yana çekecek olan ruh kalıbı ise maske'ydi. Böylece, maske de bir fetiş oluyor ve insan ruhunu güçlendiriyordu. Binlerce yıl önceki insanoğlu, ruhun ölümsüzlüğü yanısıra, onun acı çekebileceğine, yaralanabileceğine de inanıyordu. İnsan kalıbından daha sağlam bir kalıba girdiği anda ruhun acı çekme olasılığı daha azalır. Bazı varlıklar acı çekmemeleri istenen ruhlar için insandan daha sağlam kalıplardı. O varlıklar yaşadıkça ruhlar da rahata ererdi. Seçilen varlık türü böylece totem oluveriyordu. Seçilen varlık türü totem oldu mu, ona dokunmak, onu incitmek en büyük günah ve suçtu: o varlık artık bir tabu idi. Öldürülmesi kesinlikle yasak olduğu gibi, beslenmesi, üretilmesi o topluluğun mutluluğu için zorunluydu. Totem'in yaşaması ve üremesi için taklit yoluyla büyü yapmak gerekiyordu. Ama öldürülemediği için, totem olan varlığın ne kafası ne de derisi kullanılabilirdi. İnsanoğlu onun da kolayını buldu ve çeşitli maskeler ve giysiler yaparak büyüye yöneldi.

Tiyatronun başlangıcında, ilk büyük kuramcı Aristoteles (M.Ö. 384-322) dram sanatı üzerine yazdığı Poetika 'da (çeviren İsmail Tunalı, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum 1961) ve oyunculuk sanatı ve konuşma tekniği üzerine yazdığı Retorika 'da (İngilizce, T.A. Moxon, J.M.Dent & Sons Ltd., London 1955; çevirisi Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995) tiyatronun iyileştirici, arındırıcı özelliğinden sözeden

ilk düşünürdür. Ona göre, dram sanatı, "acıma ve korku" duygularıyla kişiyi entelektüel bir arınmaya götürür; Aristoteles bunu da, bir tıp terimi olan ve "tedavi" anlamına gelen katarsis ile açıklar. Daha önce Platon'un, Devlet adını verdiği yapıtının x. bölümünde, "Şiir (drama) heyecanı besler ve sular, öldürülmesi gereken bir heyecanı çoğaltır (...) ve bu heyecan yüzünden insanın faaliyeti durur ," demesine karşılık olmak üzere, Aristoteles, katarsis kavramını öne sürmüştür. Düşünüre göre, katarsis insan yaşamı için gerekli olan bir arınmadır. Bu arınma da korku ve acıma duygularıyla gelişir. Bu iki duygu, Aristoteles'in düşünce sisteminde ayrılmaz bir çift olarak yer alır: "(...) acıma, layık olmadığı halde, acıya düşmüş bir kimse karşısında bir benzerlik bulmamızdan doğar " (Poetika, XIII,2). Bu iki duyguyu bu yolda tanımlamanın daha geniş açıklaması Aristoteles tarafından Retorika'nın v. bölümünde yapılmıştır: "(...) gelecekte olabilecek acı veren bir kötülük ya da duygusal yıkımı gösteren bir hayali sahnenin insanda uyandırdığı acı ve huzursuzluk (...)" Aristoteles, aynı yerde bu savını şöyle sürdürür: "(...) genel olarak, bize korku veren şey, başkalarının alın yazısını tehdit ettiği anda bizi bir acıma duygusu içine sokar ." Böylece, düşünür, acıma ve korku duygularının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirtmiş olur. Bu açıklamalar Retorika'da daha belirgin bir biçimde karşımıza çıkar: "Acıma, layık olmadığı halde, herhangi bir kimsenin bir yıkıma ve acınacak duruma düşmesiyle hissedilir; bu öyle bir kötülüktür ki, o anda böyle bir durumun kendi başımıza ya da tanıdıklarımızın, yakınlarımızın başına gelebileceğini de düşünürüz " (II, 8). Aristoteles, acıma duygusunun korkuya dönüşmesini şöyle tanımlar: "Gördüğümüz sahne, kendimize çok yakın, hatta kendimizinmiş gibiyse, o zaman acıma korku duygusuna dönüşür (...)."

Aristoteles okulunun Sorunlar (Select Fragments, çeviren Sir David Ross, cilt XII, Oxford, Calerendon Press 1952) adlı bir yapıtı vardır. Bu yapıtın 30.Sorun'u katarsis'i şöyle tanımlar: "Melankolide bulunan sıcak ve soğuk hava duygulara bağlıdır. Melankolide soğuk havanın olması insan ruhundaki umutsuzluk ve korku (dehşet) ile ortaya çıkar. Bu durum bir denge ile sağlanır, o da ısıyı (gövdenin ısınısını) yükseltmekle elde edilir ." Düşünün, Politika (İngilizceye çeviren John Burnet, Cambridge University Press 1903) adlı yapıtında katarsis'e biraz olsun ışık tutan bir yer vardır, o da müzik konusundadır: "Dolmuş olan duygulardan insanı kurtarmak ve onu rahatlatmak (...)" katarsis ile anlatılmaktadır.

Nitekim tiyatrodaki bu estetik "tedavi"nin, yani katarsis'in tıbbi alanda kullanılması da antikte başlamıştır. Bergama'daki Asklepion o dönemdeki Epidavros ve Kos kentlerindeki gibi ünlü bir ruhsal terapi merkeziydi. Burada hastalar tiyatro, müzik ve telkinler yoluyla iyileştirilmeye çalışılıyordu. 3500 kişilik Asklepion tiyatrosu her gün terapiye yardımcı olacak oyunlar çıkarıyordu. Burada dinsel törenler ile terapi bir arada yürütülüyordu.

Tiyatro da, antik Ege'de, rahiplerin oynadığı dinsel bir kurum olarak görevini yapıyordu. Buradaki psikiyatri yöntemlerini çeşitli yazıtlardan, özellikle de M.S. II. yy. ortalarında onüç yıl burada yaşayan hatip Aelius Aristeides'in yazılarından anlaşılmaktadır (bkz. Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970). Aristeides'in yaşadığı dönemde Bergama Asklepieion'u en yüksek dönemindedeydi. Satiros ve Galenos gibi ünlenmiş doktorlar burada hem tedavi yöntemlerini uyguluyorlar hem de öğrenci yetiştiriyorlardı.

Genel olarak bu doktorların uyguladıkları psikoterapik yöntemler bugün için bile geçerli sayılabilir. Bu yöntemlerden biri su ve çamur banyoları ve masajdı, ayrıca bitkisel ilaçlar ve yağlar kullanılıyordu. Çok yemek ve içmekten vazgeçmeleri için, hastalara 'kutsal su' yu içmeleri telkin ediliyordu. Hastaların tarımla uğraşmaları sağlandığı gibi soğuk havada çıplak ayakla koşturuluyorlardı. Hasta uyuduğu sırada telkin yoluyla onların düşlerine müdahale etme başka bir psikoterapi uygulamasıydı. Bunun için özel uyku odaları vardı. En önemli psikoterapi uygulaması tiyatro ile gerçekleştiriliyordu. Bugünkü gurup terapisine benzeyen bir uygulama, hastaların, sahne üzerinde, müzik eşliğinde, bir ritüele katılır gibi, kendilerini ifade etmeleri ile sağlanıyordu. Tiyatro, bugünkü psikodrama'larda olduğu gibi, hastaların birbirleriyle iletişim kurdukları bir alandı. Ama yine tıpkı bugünkü gibi, hastaların önce kendileriyle iletişim kurmaları gerekiyordu. Tiyatrodaki terapi, daha sonraki bir basamaktı. Hastalar, Tanrı Asklepios' un onları mutlaka iyileştireceğine inandıklarından burası kutsal bir yer sayılıyordu.

GALENOS TIP VE FELSEFE

Sibel Öztürk GÜNTÖRE'nin bilimsel açılımına yer vererek konuyu aydınlatmak gerekirse:

Bergamalı Galenos, teorilerini “*Doğa boşuna hiçbir şey yapmaz.*” (Aristoteles etkisi) ilkesiyle hazırlamıştır. Bunu söylerken atomcu filozofların mekanist görüşüne karşılık veriyordu. Tıp tarihinde hayli önemli ve derin izler bırakan bir tıp adamının çalışmasını sürdürürken ne denli felsefe ile içiçe olduğunun bir örneğidir de aynı zamanda.

Bu çalışmayı yapmakla iki dipsiz kuyuya taş atmış oluyoruz. Tıp ve felsefe, iki ayrı disiplin, iki ayrı uzmanlık alanı kuşkusuz. Genellikle bu tür çalışmalar yapılırken tanımlamalara girilir. Biz bu tür keskin tanımlamalardan özenle kaçınıp bu iki disiplin arasında bir takım gelgitler yaşayarak aralarındaki şaşırtıcı yakınlığa ve uzak düşüşe ucundan bucağından sokulmayı hedefliyoruz. Amaç biraz sorgulamak, biraz düşünmek, biraz unuttuğumuz bilgilerimizi tazelemek ve en önemlisi belki de, felsefe hakkında söz söylemek ve felsefeye ilişkin bir takım yanlışları ortaya koyabilmek...

Bu çalışmaya başlarken önce bir sözcük araştırması yapma gereği doğdu. Hekim ve hakim. Hekim sözcüğünün, hakim sözcüğünün arapçada inceltilmiş hali olarak telaffuz edilip kullanıldığını görmek olanaklı. Bu her iki isim aslında hikmet sözcüğünden türemiş durumdadırlar. Hikmet, sözcük anlamı olarak bilinmeyen nokta, gizli, bilinmeyen ve felsefe, olarak Türkçe açıklamasını almış. Hâkimin açıklaması da, çok tedbirli, çok bilgili, feylesof ve hekim olarak yapılmış. Görülüyor ki, filozof ve hekim (doktor) Arapça'da ve dolayısıyla bizim kullandığımız dilde adeta bir eş anlamlılık göstermekte. Bunun felsefe ve tıp tarihindeki en belirgin ve bilinen örneği de İbni Sina (980-1037). Felsefede bir otorite olduğu için hâkim, aynı zamanda da döneminin önemli bir tıp bilgini olduğu için de hekim diye anılmaktadır. İbni Sina sahip olduğu şöhreti bir bakıma bu iki alan arasında kurduğu bağlantıya borçludur denebilir. “Önce teşhis sonra tedavi” diyen İbni Sina için felsefe ve tıp arasında sadece içerik farkı vardır. Antik çağın ünlü filozoflarından Aristoteles (384-322) bir hekimin oğludur. Onun için de insan bedeni bir soru konusudur. Bu büyük filozof canlılar sorununu ele alışıyla bugünkü

biyoloji felsefesine de kaynaklık eder. Bütün bir ortaçağı da mantık dizgesinin etkisi altında tutan Aristoteles' in düşünceleri döneminin ve etkisinde kalan bilim adamlarının ve hekimlerin de yol göstericisi olmuştur. İnsan bedeninde ilk yaşayan ve son ölen organın kalp olduğu saptaması, döneminde kabul görmüş bir düşüncedir. Prof. Dr. Nihat Keklik bir çalışmasında bir Arap hekim ve filozofu olan İshak Ibn Huneyn (ölümü 911) 'nin "Tabiplerin ve Filozofların Tarihi " adlı yapıtında filozofların aynı zamanda tabip, tabip olanların da aynı zamanda filozof olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir.

Görüldüğü gibi, daha önce ayırdına varsak da varmasak da tıp ve felsefe arasında belki de tahmin ettiğimizden daha çok yakınlık bulunmakta. Bunu daha net görebilmek için tıp tarihine bir göz gezdirmek yeterli olacaktır.

Her şeyden önce vurgulamamız gereken nokta tıbbın da felsefenin de konusunun insan ve yaşam olmasıdır. Her iki çalışma alanı özünde insana ve yaşama ilişkindir. Soruları, arayışları, işlerlikleri hep bu ana konunun uzanımlarıdır. Tıp için insan yaşamı daha doğrusu insanın sağlıklı yaşamı erek ise de pratikte direkt olarak insan sağlığını hedefliyorsa da buna varabilmesi de bir takım doğru soruların sorulması ve verilen yanıtların bir eleştiri çalışmasına gereksinimi doğmaktadır.

Tarihsel süreç içinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra tıp bilimi bugünkü şeklini kazanmaya başlayıp bilgilerini eskiden olduğu gibi din ve felsefeden değil, deneysel bilgilere dayandırarak ilerlemektedir. Bu arada unutmamak gerekir ki, tıp sadece bir bilim değildir. Bir sanattır. Bir teknik uygulanım alanıdır ve aynı zamanda sosyal ve kültürel yanları da olan bir çalışmadır.

Bütün bilimlerin anası olduğu kabul edilen felsefenin tıp gibi insanı ve yaşamını soru konusu edinen bir gerçeklikten uzak olduğunu düşünmek olanaksızdır.

Şimdi kuşbakışı olarak tıp tarihine bir göz atalım, bilgilerimizi tazelemek adına. Eski Ege devrine gelene kadar tıp, dini bir görünüm sergiler. Bu konudaki ilk bilgileri (milattan önce 3000 yıllarından daha öncelerine giden) Mısırlılardan günümüze kalan papirüslerden ve Mezopotamyalılar-

dan kalan kil tabletlerden öğrenebiliyoruz. Bu kaynaklara bakınca tıp ile ilgilenen kişiler o dönemin din adamları. Sihir ile büyü ile hastalıklara derman aranmakta. Hastaya çağırılan sihirbaz ya da büyücü, o dönemin hekimi.

Yeryüzünde hastalık insanlık tarihi kadar eski. O dönemin insanı doğa karşısında hayli zayıf ve korkular içinde. Sığındığı ilkel inancın koşutluğunda, hastalık gibi bir aykırılık ile karşılaşınca, sığınacağı da inancı doğrultusunda en yetkin kişi. Dini inanç ile hastalık arasında sıkı bağlan-tılar olmasının yanı sıra Mısır da hastalık ve yaşama ilişkin rasyonel yaklaşımlarla da karşılaşmaktayız. Mısırlılar için ölüm de yaşam gibi doğal. Her ne kadar anatomi bilgileri zayıfsa da cerrahide gelişme kaydetmiş durumdalar. Kırık ve çıkık tedavisinde alçı kullanmayı biliyor, cerrahide dikiş usulünden yararlandıklarını, dişçilikde de ayrı bir uzmanlık başarısı gösterdiklerine rastlıyoruz.

Dişçilik deyince Bergama'nın da bu konuda bir ilki gerçekleştirdiğini belirtelim. Anadolu'da bilinen ilk dişçi Hristiyanlığın ilk yıllarında Bergama kilisesine gönderilen piskopos Antipas'tır.

Mısırlılar için yaşamsal merkez kalp olmakla birlikte hekimler yine de ruhban sınıfın üyeleri olmaktaydı, tıpkı Mezopotamyalılarda olduğu gibi. Her iki kültürde de önemli olan insanın gereksinimlerini karşılamak olduğu için, o dönemin kaygısı tamamen pratiğe yönelikti. Sadece bu kaygılar matematiğin, astronominin ve tıbbın gelişme sebebi olmuştur. Bilimi bilim için yapmak, ya da başka türlü söyleyecek olursak, teorik kaygı eski Ege (yaklaşık M.Ö. 700 civarında) düşün dünyası ile başlamakta. Çünkü felsefe felsefe olarak, mitolojiden bağımsız olarak varlık göstermekte. Sorulan sorular biçim değiştirmekte, pratik kaygılar geri plana gitmekte ve bilimsel düşüncenin tohumları atılmakta. Bugünkü bilim, doğa felsefecileri ile ilk adımını atmış olmaktadır... İnsanın bilme ve kavrama arzusu felsefenin ve bilimin ana nedenidir.

Buna koşut olarak da tıp bilimsel kimliğinin ilk adımını atmış olur. Hippokrates ile birlikte tıp tanrıların etkisinden kurtulup bilimsel kimliğine bürünmeye başlamıştır. Hippokrates M.Ö. V. yüzyılın sonlarında tıp okulunu, tıp bilimini, tıp teknik ve sanatını kuran ilk Egeli olarak tarihte yerini alır.

Eski Ege'de hastalık doğaüstü bir olay olarak görülmeyip, hastalıklara rasyonel ve bilimsel açıdan yaklaşıldı. Eski Ege'de bir esnaf olarak kabul edilen hekim, usta çırak ilişkisi içinde yetişiyordu diyor bazı tıp tarihi kaynakları.

Felsefe ile sistematik düşünmeye başlayan insanın tıbbı yaklaşımı da farklı olacaktır elbet. Bunda da etkin olan disiplin kuşkusuz felsefe olmaktadır. Bugünkü bilimin gelişme noktası felsefe olup da bu denli insana dönük, insana ilişik çalışma alanı olan tıp, nasıl felsefeden uzak düşebilir ki?

Bergamalı Galenos, tıp ve felsefe alanında çalışmalar yapmış ve tıbbi ekoller ve yöntemler arasında bir sentez kurmayı başararak teorilerini "Doğa boşuna hiçbir şey yapmaz." ilkesiyle hazırlamıştır. Galenos'un tıbbındaki felsefi teori ruhun bütün vücuda yaygın bir töz olduğu şeklindeydi. Bunu söylerken atomcu filozofların mekanist görüşüne karşılık veriyordu. Tıp tarihinde hayli önemli ve derin izler bırakan bir tıp adamının çalışmalarını sürdürürken ne denli felsefe ile içiçe olduğunun bir örneğidir de aynı zamanda.

Tıp tarihi çok ünlü filozof hekimlerle doludur. Bunlara birkaç örnek verecek olursak, IX. yüzyılın son yarısında kimyayı tıbbı uygulayan Razi, "Tıp Ansiklopedisi" adlı yapıtıyla tanınan bir filozof hekimdir.

XIII. yüzyılda " Külliyyat-fit-tıbb " adlı kitabıyla fizyoloji ve psikolojide kendisinin doğrudan doğruya Aristoteles' in peşinden giden bir bilgin olduğunu açıklayan İbn-i Rüşd bir diğer örnektir. Farabi (870- 950) Aristoteles felsefesini benimseyen değerli bir hekimdir.

Antik çağın ünlü filozoflarından aynı zamanda da büyük bir hekim olarak anılan Empedokles (yaklaşık M.Ö. 492-432), tıbbi olaylarda hava, ateş, su ve toprak gibi dört elementin olduğunu ve organizmada da kan, balgam, sarı safra ve kara safra gibi dört esaslı sıvının olduğunu söyleyerek bu sıvıların da sırasıyla kalp, beyin, karaciğer ve dalaktan kaynak aldığını belirtmiştir. Empedokles' in bu teorisi Hippokrates' in kitaplarında geçtiği gibi Aristoteles ve Galenos'un geliştirdikleri ve ortaçağ ve sonraki yüzyıllara uzanan bir teori olduğu bilinmektedir. Ortaçağın ikinci yarısından sonra hekimler modern anlamda bir bilim adamı portresi çizmekten hayli uzaktılar. Ama ortaçağ, hastane yapımında gelişme kaydetmiş bir dönemdir ve doktor ünvanının ortaya çıktığı bir dönemdir de.

Tıp tarihine yaptığımız bu üstünkörü ve kısa gezintiden anladığımız geçmiş yüzyıllarda tıp ile felsefenin ne denli içiçe olduğu, birbirlerinin gelişmelerinde ne denli etkin rol oynadıklarıdır. Felsefe tarihine şöylesine bir bakış attığımızda bütün bilimlerin başlangıcı olan felsefenin bir süre sonra pozitif bilimlerin uzmanlaşması ve kendi içlerinde yetkinleşmeleriyle bazılarınca değerden düşmüş gözüyle bakılarak bir kenara itilmiş boş konuşma ya da spekülasyon değerlendirilmelerine maruz kalmışsa da hangi alana elimizi uzatırsak uzatalım felsefe ile karşılaşmamız kaçınılmaz olmaktadır. İster bilim dünyasından ister sıradan insan, bir gün bir yerde felsefe ile karşılaşır, ister bilinçli isterse bilinçsiz. Çünkü felsefe teknik anlamının dışında en insana özgü olandır ve insanın içindeki gizil gücüdür.

Tıp eski Ege sonrasında ve hele XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra tamamen bilim kaynaklı olduktan sonra felsefenin kazandığı disipline arkasını dönemeyecek kadar felsefe ile içiçedir, Çünkü felsefe bir dildir. Soru sormaktır. Kavramların önünü, arkasını, içini görmektir. Eleştiridir. Yorumların bir üst yorumudur. Bilimsel düşüncenin vazgeçilmez koşulları olan yaratıcı düşünce ve imge ve eleştirel düşünme felsefe disiplini olmadan nasıl başarı sağlar? Bir hekim bütün bilimsel donanımına, teknik gelişmelerin getirdiği kolaylıklara, tüm somut saydığımız verilere dayanarak teşhisini koymaya çalışırken bir takım tahminler yürütmek, kendince yorumlar yapmak, teknik ve bilimsel donanımının birkaç adım ötesine geçmek, olasılıkları değerlendirirken sorularını sormak, eleştirmek biraz da sağduyusunu işin içine katmak durumundadır. İnsan yaşamına giren her şey de felsefeye konu olduğuna göre felsefenin de tıptan uzak kalması olanaksız oluyor.

DÜŞÜNÜR GALENOS

Plâtonculuk, Aristotelesçilik, Epikürcülük ve Stoacılık gibi düşünbilim akımlarından etkilenen Galenos, bu akımın temsilcilerinden aldığı derslerle kendi felsefi eklektisizmini biçimlendirdi. Dogmacı bir düşünür olmaktan çok, tarihçi ve eleştirci bir bilgidir. Kendi eserlerinde izlediği sıra ve kullandığı yöntem, kendisinin Aristo'nun mantık ilkelerini kullanmış bir diyalektikçi olduğunu gösterir.

Galenos'un temel görüşü uzun bir denemesinde kendini bulur. Burada iyi bir hekimin iyi bir filozof olması gerektiğini belirtir. Tektanrıci değildi. Aristoteles'in "doğadaki herşeyin bir nedeni ve anlamı vardır" görüşünü tümüyle benimsemiştir. Ayrıca Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğundaki yaşamı nasıl etkilediğini eleştirel bir yaklaşımla incelemiştir.

Galenos'un düşüncelerinin oluşmasındaki etkileri ele aldığımız zaman onun düşünsel yapısını daha kolay kavrama olanağına kavuşabiliriz.

Önemli ölçüde etkilendiği Aristotelesçilik, eski Egeli düşünür Aristoteles'ten kaynaklanır. Aristoteles'in kurduğu okul olan Lykeion'da 300 yıla yakın bir süre canlı kalmış, bir inanç sisteminden çok, eleştirel araştırma anlayışı olarak yaşamıştır.

M.Ö. 427 de Atina'da doğan ve M.Ö. 348-347 yıllarında ölen Egeli düşünür Eflatun'dan görüşlerini alan Plâtonculuk nesnel düşünceli bir öğretilerdir. Platon metafiziğin kurucusu sayılır. Sokrates'in akılcılığını ve soyutçuluğunu geliştirmiştir. Özdeksel ve nesnel dünyanın gerçek olmadığını savunan Platon, ticarete de karşı çıkıyordu. Günümüzde hayalci bir toplumculuk olarak nitelendirilen devlet tasarımı, ticaret yapmayan, bundan dolayı da ahlaklı olan bir ülke düşünden doğmuştur.

Galenos'u etkileyen düşünce akımlarından biri de Epikürcülük'tür. Epikürcülük, antik çağ düşüncesinin en ilginç düşünürlerinden biri olan Epiküros'a dayanır. Bu felsefede birkaç temel kavram vardır. Bunlar, fizikte mekanik bir nedensellik anlayışı olan atomculuk, evrenin sonsuzluğu ve evrendeki nesnelere çevreleyen güçlerin dengesi ile dünya olaylarının bütünüyle dışında yer alan kutsanmış ve ölümsüz tanrılardır.

Epiküros'un etikte kullandığı temel kavramlar ise iyinin haz ile, en yüce iyi ve sonul amacın ruhun ve bedeninin acıdan arınması ile özdeşleştirilmesi, her türlü insan ilişkisinin en yüksek ifade biçimini arkadaşlıkta bulan yarar ilkesine indirgenmesi, sonul amaca uygun olarak da tüm arzuların sınırlandırılması ve hazzını eşlik ettiği erdemli sakin bir yaşamın seçilmesidir.

Galenos'a gelince: Doğaya dair düşünceleri çok karışıktır. Bu konudaki yapıtlarında bazen bir kuvvetten, bazen bir varlıktan söz eder, Bazen

"doğa" sözcüğünü tümel ya da tikel anlamda kullanır. Kendi düşüncelerini sıralarken kendisinden öncekilerin düşüncelerini de naklederek doğadan ne anladığını belirtir.

Kitaplarında Hippokrat'ın yaptığı tanımlamalara rastlanır. Doğayı dört suyuğun mizacından oluşmuş evrensel bir töz diye tanımlar. Bir başka yerde ise "doğan ve ölen tüm cisimlerin esasını oluşturan ilk töz" diye belirtir. Kimi zaman da "bize bedeni yönetmek için verilmiş bir kuvvet ve bir fakülte" der.

'Yer sarsıntısına dair ve çarpıntı hakkında" başlıklı eserinde doğuştan ıııdan söz ederken "doğa ve ruh" bundan başka birşey değildir. O suretle ki, siz bunları daima ve kendi kendilerine hareket eden bir fakülte saymakla aldanmış olmazsınız görüşüne yer verir.

"Dölütün oluşumuna dair" adlı eserinde dölütün oluşumu için bir neden aramayı yersiz bulur. "Biz, tözünün ne olduğunu bilmeksizin (doğa) adını veriyoruz. Bedenimizin yapısı, yaratıcısının yüce bilgelik ve gücüne aracılık ettiğini göstermiştir. Fakat düşünürlerden bedenimizi yapanın önce her hayvan vücuduna en uygun gelen biçimi vermek için düşünen sonra da uygun bulduğunu yaratmak için gerekli kuvveti belirten bilge güçlü bir tanrı olup olmadığını ya da tanrıdan farklı bir ruh olup olmadıklarını bana göstermelerin rica ederim. Onlar "doğa" denilen şeyin tözü tinsel olsun ya da olmasın, bu yüce bilgelige ulaşamaz diyeceklerdir. Zira onlara göre bu töz, dölütün oluşumunda bu kadar sanatla çalışarak hareket etmez. Fakat biz bu savda bulunan Epikürle tüm bu şeylerin bir tanrı kayrası olmaksızın oluştuğunu sunanların düşüncelerine inanmayacağız".

Galenos, Eflatun ve Aristo ile birlikte amaçlı nedenler "cause finale" ilkesini kabul etmiştir.

Doğanın her eserinde, her an görülmekte olan ve yaşamla organizmanın tüm ayrıntılarında uygulanan bu ilkeyi, doğanın üstünde bilgelik, iyilik ve güç nedenleriyle sonsuz olan bir varlığı tanımamıza yarayan bir belge sayar.

Her şeye gücü yeten tanrısal kuvvetin, sonsuz olan maddenin bağlı olduğu zorunlu koşulları değiştirmeyeceğine inanır. Bu inanış, eski Ege

düşünürleri ile koşturur. "Bizi doğa bilimlerini pek iyi incelemiş olan tüm Ege düşünürlerinin Eflatun ve Musa'nın görüşlerinden ayıran nokta budur. Musa'ya göre Tanrının maddeyi bir kez düzenlemeyi istemiş olması, hemen bu düzenin oluşması için muktedirdir ve onun için her şey mümkündür. Biz böyle düşünmüyoruz. Zira bazı şeyler vardır ki, nitelikleri itibarıyla olmazlar ve tanrı böyle şeylere dokunmaz, fakat olabilen şeyler arasında en iyisini seçer.

Galenos tinsel ruh hakkında da değişik görüşler öne sürmüştür. Ruhun maddesel bir töz olup olmadığını çözebilecek olan bir belge bulunmadığını anlatarak bu konuya değinme cesaretini göstermez. Yalnızca maddecilikle tinselcilik arasında kararsız bir durum alır.

Ruhu, Aristo'nun yaptığı tanıma göre anlamak suretiyle maddeciliğe fazlasıyla yönelmiştir. Ruhun (sıcak, soğuk, kuru, yaş) gibi cisimlerin dört ilkel karışımından oluştuğu sonucuna varır.

"insan ruhları ya can ya da canın bir aletidirler. Bu, kuşkusuz ki doğrudur. Ve onların parıltısı, güneşin ve tüm yıldızların parıltısını aşar. Bir harika olarak da aynı ruhlar zahit insanlarda tanrısal ruhun kendisiyle karışır. Bu tanrısal ışık, tanrı hakkındaki bilgileri daha parlak, daha sağlam ve tanrıya karşı olan atılmaları daha ateşli olsun diye onları daha parlak bir duruma getirir. Yüreklerde yer tutan şeytanlar ise tersine olarak nefesleriyle beyin ve yürekteki ruhları bulandırır. Yargıların önüne geçer. Açığa vurulmuş öfkeler neden olur. Yüreği ve diğer organları en zalim edimlere sürükler."

Bu düşünüş biçimi, ruhun ölmezliğini ya da daha çok Eflatun'un ileri sürdüğü ruhun düşünen kısmının ölmezliğini kabul etmesine engel olur.

"Eğer Eflatun hala yaşıyorsa, kendisinden niçin fazla bir kan yitirildiği ya da baldıran zehiri içildiği zaman ya da şiddetli bir ateşe tutulunca ruhun bedenden, ayrıldığını öğrenmek isterim. Zira Eflatun'a göre ruh bedenden ayrılınca ölüm oluşur. Ve biraz daha aşağıda da, ruh cisim türünden bir şey olmasaydı, tüm bir bedenle birlikte sönüp gitmezdi."

Galenos, ruhun bölümleri ile parçalarına dair düşüncelerinin temelini Eflatun öğretisinden alır. Eflatun'a olan hayranlığını, ona "düşünürlerin prensi" sanını vermek suretiyle de belirtmiştir.

"Hippokrat ve Eflatun'un görüşlerine dair" adlı yapıtının ilk yedi kitabında insanın üç ruhuna dair, Eflatun'un ileri sürmüş olduğu öğretiyi açıklar. Galenos, bu kuramı, Aristo ve Stoacılar karşı şiddetle savunur.

Onun psikolojisinde Stoacılıktan sızan kimi şeyler de vardır. Duyumda biri değişkeye uğrayan organın değişmesi ve bu değişmenin bilinci buna örnektir. Genel olarak Stoacıların hekimlik felsefesi hakkında bilgi verdiği "Julien'e karşı" adlı eserinde; sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk niteliklerini taşıyan dört ögenin sağlık, zeka, türlü mizaç karakterleri üzerindeki etkisini kabul eder. Bu temele dayanan hekimlik okuluna da "Philiston" denir.

Hareket eden ve duygulu olan sınırların ayrı olduğunu bulan Galenos, Aristo'ya karşı olarak iradeli hareketlerle dil ve duyumların merkezinin yürekte değil beyinde olduğunu da kanıtlamıştır. Galenos'a göre yürek, tutkuların ve iradesiz hareketlerin merkezidir. Bitkisel yaşamın merkezi karaciğerdir. Omurilik doğrudan doğruya kendisinden çıkmayan sınırları beyinde birleştirmeye yarar.

Temel bölümlerini Eflatun'dan aldığı anlık kuramında "eğer en iyi olan bir işe, eğer yetkinlik bir işe, ruhun akılsal kısmının erdemi bilim olmak zorundadır. Ve eğer ruhlarımızda yalnızca bir akılsal kısım varsa, öteki erdemleri aramak gerekmez. Eğer tersine olarak bir "cesur" ruh da varsa bunun karşılığı olan bir erdem de bulunması gerekir. Aynı suretle üçüncü bir ruh yani şehvet de varsa, bunları üç erdem izleyecek ve bu üç erdem birbirleriyle olan ilişkilerinden de bir dördüncü erdem doğacaktır" görüşünü savunur.

"İyi istememiz ve sevmemiz, kötünden ürkmemiz, tiksinnememiz, çekinmemiz de doğamızın bir sonucudur."

Açıklanamaz bir çelişkiye düşerek ruh hareketlerinin, genel olarak beden hareketlerini taklit ettiğini, tüm görüşlerin hemen hemen tensel yapının (bünye) bir ürünü olduğunu kanıtlamak için gereken belgeler ve tanıklıkları biriktirir.

"Herkes doğası itibarıyla adaletin düşmanı olmadığı gibi, dostu da değildir. Zira bu iki insan türü, bedenlerinin yaradılışındaki ayrıcalık yüzünden böyle olmuşlardır."

Hemen tüm çocukların kötü olduklarını, içlerinden pek azında erdem yeteneği bulunduğunu savlayarak Eflatun'dan ayrılır.

İnsanda üç doğal eğilimi kabul eder. Bunlardan her biri üç ruh türüne bağlıdır:

- A) şehvetli ruhta yerleşmiş bulunan "Haz" zevki
- B) ilkesini "cesur" ruh oluşturan ve bizi utkuya götüren eğilim
- C) tümüyle akılsal ruha özgü olan "iyi" ve "güzel" aşkı

Galenos'a göre bu üçüncü ruh da diğer ikisi gibi bedenın yaradılışına bağlıdır. Aristo gibi yalnız akıldan gelmeyen bir dizi erdemlerin de alıştırmalarla kazanıldığını kabul eder.

"iyi"yi yine Aristo gibi birbirine karşıt olan iki tutkunun tam ortasında tutmaktan ibaret sayar. Ruh kazançlarının mutluluğumuzu temine yetmeyeceğine, bunlara uygun bir ölçüde dışsal iyilikleri eklemek gerektiğine inanır.

Galenos'un mantıkla ilgilendiğinin de iki kanıtı bulunmaktadır.

1. Kıyas şekillerinden dördüncüsünü bulduğunu saklar. Buna göre orta terim büyük önermeye, konu da küçük önermeye yükletilir.

2. Aristo'nun bir önermede çift anlam verebilen türlü nedenlere dair pek bulanık bir parçasını açıklarken ileri sürdüğü düşünceler.

Bunlardan başka yargının olabirirliğini de inceledi. İlk kez denklik kuramını kurdu.

Tüm bu değişik konulardaki görüşlerinden sonra topluca düşünbilim tarihine yaptığı hizmetlere de bakmak gereklidir, "Hippokrat ve Eflatun'un görüşleri" adlı kitabında Stoacıların öğretisini reddeder. Bu sistemin türlü evreleriyle dönüşümlerini açıkça gösterir.

Epikürcülere, düşleri, falcıları ve astronomiyi inkar ettikleri için çıkışır. Bu güçlerin aynı yeryüzü üzerinde olup biten şeylere genel olarak bir etki yaptığını ve özel olarak da hastalıklar üzerinde bir etkisi olduğunu aynı ruhla iddia eder.

Daha çok gençken yalnızca kişisel ve doğal bir istekle felsefeye

yönelmiş, felsefeyle hekimlik öğrenimine koyulmuş olanlarında okuyabileceği şekilde bu iki bilim arasındaki bağları gösteren felsefe kitapları yazmıştır.

Kişisel bir öğretisi olmayan Galenos, felsefede seçmecedir. Az çok maddesel olan bu seçmeciliğine uzlaştırmacılık "syncretisme" adı verilir.

Doğa ve yaşam hakkındaki güzel esinlerini Eflatun'dan almıştır.

STOACI GALENOS

Stoacılık (Stoisizm)

Stoa'cılık M.Ö. IV. yy.ın son yıllarında doğdu, kurucusu Zenon'dan Epiktetos'a, Marcus Aurelius'a kadar hiç bir değişikliğe uğramadı. Panteist ve maddeci Stoa fiziğinin temelinde çaba ve gerilim fikri vardır.

Doğanın tek varlıkları cisimlerdir; ama bunların hepsinde etkin ilke, neden ve kuvvet maddeden ayrılmaz; kuvvetsiz madde ve maddesiz kuvvet yoktur. Kuvvet cisimden ayrı değildir; demek ki, cisimseldir; maddeye işler ve uzayı onunla doldurur. Bu kuvvet, bu gerilim, hareketi ve uyumu yaratır; dünyanın ruhudur, Tanrı'nın kendisidir. Evrende her şeyi birbirine bağlayan, bütün evreni dolduran bu ruh, bir sanatçı gibi, kaderin boyunduruğu altındaki her şeye yeni bir güç kazandırır.

Stoa'cı mantık, izlenimin edilgin bir duygulanmadan başka bir şey olmadığını kabul eder; algılamanın olduğu yerde kabul etme ve yargı, yani çaba vardır. Fikirlerin zincirleşmesi ve yaklaştırılması zekânın olduğu kadar iradenin de işlemleridir. Deney, her bilginin kaynağıdır. Onu yöneten ilkeler de eski bir deneyden ve daha yüksek bir düzenden gelir.

Stoa'cı ahlâkın ilk fikri, yüce iyiliğin erdeme varmak için harcanan çabada bulunduğu fikridir. Bunun dışında kalan hiç bir şeyin, zevk ve acının, sağlık ve hastalığın, fakirlik ve zenginliğin farkı yoktur. Erdem, tümüyle, niyete dayanır. İyilikte ve kötülükte dereceler yoktur; bütün hatalar birbirine eşittir. Bilge kişi erdemlidir, aynı zamanda mutludur.

Erdem, doğaya uygun yani akla uygun bir şekilde yaşamaya dayanır. Bu, insanın kendinde bir ahenge, bir uyuma varmasıdır, öbür insanlarla

uyum içinde yaşamasıdır. Çünkü bütün insanlar kardeştir. Başka bir deyişle erdem, bütün doğayla uyum içinde yaşamaktır. Ruh, akılda çaba gösterir ve gerilir, tutkuda gevşer. Bilge kişi tutkudan kaçınabilmeli ve ona karşı duyarsız kalabilmelidir. Epiktetos «dayan ve kaçın» der.

Kıbrıslı Zenon

(M.Ö. 335 - 264) Kıbrıs doğumlu stoacı temeli atan düşünür. Ticaretle uğraşırken Sokrates ve Ksenphon'un yapıtlarını inceleyen Zenon, bir iş yolculuğu için Atina'ya gidince, Krates'in derslerini izledikten sonra felsefeye yönelir. Herakleitos'un evrenbilimi ve Aristoteles mantığının bir bölümünü birleştirerek Stoacılık adı verilen felsefe okulunu kurar. Geliştirdiği felsefeyi Poikile Stoası'nda verdiği derslerle yayması, Stoacı adlandırmasına kaynaklık etmiştir. Zenon, etik ağırlıklı felsefi sisteminde mantık, bilgi kuramı ve fizikle ilgili sorunları da ele almıştır.

Mutluluğun, iradeyi, evreni yöneten ilahi us ile uyumlu kılmaya bağlı olduğunu ileri sürer. Mantık ve bilgi kuramında Antisthenes ve Diodoros Kronos'dan, fizikte Herakleitos'dan etkilenmiştir. Kaba, ama etkili bir Yunanca ile yazdığı çok sayıda incelemesinden günümüze yalnızca başka yazarlar tarafından alıntılanan bazı parçalar ulaşmıştır. Bir söylentiye göre felsefenin doruğuna ulaştığına inanınca intihar etmiştir.

Herakleitos gibi Stoacılar da tüm insanların ortak bir dünya mantığının ya da "logos"un bir parçası olduğunu savunuyorlardı. Stoacılara göre tek insanla evren arasında bir fark olmadığı gibi, "ruh" ile "madde" arasında da bir fark yoktu. Yalnızca tek bir doğa vardı. Bu anlayışa "Bircilik" (Monizm) denir. Stoacılar gerçek anlamda bir "kozmpolit"tiler. Çağdaş kültüre "fiçi filozoflarından" (Kinik'lerden) çok daha açıktılar. İnsanın toplum içindeki yaşamına önem verip politikayla uğraşıyorlardı.

Elealı Zenon

(M.Ö. V. yüzyıl) Bergama'nın liman kenti Elea doğumlu ünlü filozofu ve matematikçisi. Aristoteles tarafından diyalektiğin kurucusu olarak nitelenir. Parmenides'in öğrencisi olan Elealı Zenon'un, mantık ve matem-

atiğin gelişmesinde önemli rol oynayan ünlü paradoksları süreklilik ve sonsuzluk kavramlarının açıklık kazanmasına değin çözümsüz kalmıştır.

Zenon, varlığın birliğini ve sürekliliğini ortaya koymak için bulduğu kanıtlarla (ok kanıtı, kaplumbağa kanıtı, vb.) hareketin varlığına karşı çıktı. Parmenides'in soyut, analitik tarzını sürdürmüş, ama rakiplerinin tezlerinden yola çıkarak *reducito ad absurdum* (saçmaya indirgeme) yöntemiyle bunları çürütmüştür. Aristoteles tarafından diyalektiğin bulucusu kabul edilmesinin nedeni de büyük olasılıkla bu çıkış noktası ve çok etkili olan çürütme yöntemidir.

Zenon'un yaşamı süresince matematik çıkarsamalarının etkili olduğunu düşünmek zordur. Ama paradokslarıyla ortaya koyduğu matematiksel bir sürekliliğe ilişkin mantıksal sorunlar ciddi ve temellidir. Aristoteles'in bunlara getirdiği çözüm de oldukça yetersiz kalır. Zenon, Elea tiranına düzenlenen bir suikaste karıştığı için öldürülmüştür.

Empedokles

(M.Ö. 490'da doğdu) Agrigento'da doğan Empedokles siyaset adamı, kanun yapıcısı, şair, hekim ve müneccim idi. Empedokles, Aristoteles'e göre retoriğin yaratıcısıdır. Pergamonlu Galenos, onu Roma tıbbının öncüleri arasında saymıştır. Söylendiğine göre Gorgias onun öğrencisi idi. Bugün elimizde *Peri Phiseos* (Tabiat Üzerine) adlı şiirinden 450 mısra, *Katharmoi*'dan (Arınmalar) 120 mısra bulunmaktadır.

Herakleitos'tan, Parmenides'ten ve Pythagoras'dan yararlanmakla birlikte eklektik bir filozof olan Empedokles'in kendine özgü olan dört unsur teorisi modern kimya çağına kadar süre geldi. Bu teoriye göre var olan her şeyi yaratıp meydana getiren dört unsur; su, hava, ateş ve toprak'tır. Bu bileşim sürekli. Empedokles, hem Parmenides'e hem de Herakleitos'a hak verir. Ona göre hiç bir şeyin başlamadığını ve bitmediğini söyleyen Parmenides haklıdır; çünkü unsurlar, sürekli olarak aynı kalır. Her şeyin sürekli olarak değiştiğini öne süren Herakleitos da haklıdır; çünkü unsurların meydana getirdiği bileşimler, bir an birbirleri ile özdeş değildir.

Empedokles'e göre unsurlarda iki ilke egemendir; onları birleştiren sevgi, ayıran da nefrettir. Biyoloji alanında Empedokles'de, evrim ve doğal ayıklanma kavramlarını bulmak mümkündür. Empedokles aynı zamanda değişimcilik teorisinin de, uzaktan bir öncüsü sayılabilir.

Parmenides

(M.Ö. 540 - 450) Bergama-Elea okulunun kurucusu olan filozoftur. Sokrates'ten önceki düşünürlerden olan ve Pythagorasçı okuldan yetişen Parmenides'in "Doğa Üzerine" adlı manzum felsefi yapıtımdan günümüze ancak 160 dize ulaşmıştır. Felsefesinin temeli ünlü "var olan vardır, var olmayan yoktur" cümlesine dayanan Parmenides'e göre var olan her şey ezelden beri varola gelmişti. Fakat hiç bir şey kendinden başka bir şey olamazdı. Parmenides, gördüğüne de inanmıyordu.

Duyularımızın bizi yanıltıp dünyayı yanlış, mantığımızı uymayan bir şekilde algılattığını düşünüyordu. Filozof olarak görevinin de "duyunun aldatmacalarını" bulup ortaya çıkarmak olduğuna inanıyordu. Ona göre duyular dünyasından farklı olan varlık, sınırlıdır ve küre biçimindedir. Duyular dünyasının varlığı, açıklanamaz, çelişmelerle dolu bir şeydir.

Marcus Aurelius

(M.S. 120 -180) Marcus Aurelius "Kendi Kendine Düşünceler" isimli eserinde Epiktetos'ten sıkça söz eder. Bu son iki Romalı stoacıda, eski stoa ruhunun bir daha canlandığına tanık oluyoruz. Bunlar bireyin amacını, devlet içinde bir hizmette bulunmak olarak anlar.

Marcus Aurelius'a göre her bireyin kendisini görev başında bulunan bir asker gibi, yani komutanın kendisine verdiği emri yerine getirmekte olan bir asker gibi anlaması gerekir. Bir sipere belli bir görevle yerleştirilen bir asker, üzerine düşeni, elinden geldiğince yapmalıdır.

Kendisine verilen görevin doğru olup olmadığını tartışmaya askerin hakkı yoktur. Aynı bunun gibi her insana doğa ve devlet tarafından belli bir "görev" verilmiştir. Herkesin kendisine verilen görevi elinden geldiğince yapması gerekir. Sonraki stoacıların ahlakında gittikçe artan bir değer kazanan bu görev düşüncesinin Roma dünya görüşünde önemli

bir yeri vardır. Roma en parlak dönemlerine görev düşüncesine dayanarak ulaşmıştır.

Stoacılık yanında Epikürcülüğün de, yani sert bir görev ahlâkı yanında bir haz felsefesinin de Roma'ya girmiş olduğuna burada işaret etmeliyiz. Buna, haz felsefesini kolay anlaşılır bir biçimde dile getiren ünlü Lâtin şairi Lecretius'tu örnek gösterebiliriz. Lecretius (M.Ö. 91 - 55) şiirsel biçimde yazılmış bir eğitim eseri olarak anabileceğimiz "Eşyanın Doğasına Dair" adlı eseriyle tanınır.

İşte Romalıların felsefe alanındaki başarıları, hemen hemen, bunlardır. Eski Stoacılar gerek astrolojiyi, gerek geleceği okumayı (kehaneti) benimsemişlerdi. Panaitios, eski stoaya bu noktada eleştiri yöneltir. Ona göre astroloji (yıldız bilimi), geleceği okumak (kehanet)... birer uydurma inanç (batıl itikat)tan başka bir şey değildir.

Panaitios'un bu karşı çıkışı etkili olmamıştır. O kadar ki, Panaitios, bu gibi inançlarla uğraşanların sonuncusudur. Çünkü bu türden inançlar, özellikle astrolojiye inanma, bundan sonraki dönemde daha da önem kazanmıştır. Bu dönem için, özellikle iki düşünürden söz etmeliyiz: Bunlardan ilki Poseidonios'tur.

Sokrates öncesi doğa filozoflarının spekülasyonları karşısında Hipokrates'in (M.Ö. 460-377) Herodotos ve Tukidides'in tarih yazıcılığında başardıklarına benzer şekilde tıp bilimi içinde deneysel-bilimsel idealin savunuculuğunu yaptığını söyleyebiliriz: Spekülasyona değil fakat gözleme ve pratik deneyime vurgu yapar. Bu nedenle, Hipokrates antik çağda olaylara ve deneyimlere dayanan eğilimin bir parçasıdır. Bugün Hipokrates, herhalde en çok kendi adını taşıyan Hipokrat yemini diye bilinen tıbbi ahlak yasasını oluşturmuş olmasıyla tanınmaktadır:

"Hekim Apollon, Esculapion, Hygia, Panacea, bütün tanrı ve tanrıçalar adına and içerim, onları tanık ve şahit tutarım ki, bu andımı ve verdiğim sözü gücüm kuvvetim yettiği kadar yerine getireceğim. Bu sanatta hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımla onunla paylaşacağım. Paraya ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim. Öğrenmek istedikleri takdirde O'nun çocuklarına bu sanatı bir ücret veya senet almaksızın öğreteceğim. Reçetelerin örneklerini, ağızdan bilgileri şifahi malumatı ve başka dersleri evlatlarıma, hocamın çocuklarına ve hekim andı içen-

lere öğreteceğim. Bunlardan başka bir kimseye öğretmeyeceğim. Gücüm yettiği kadar tedavimi hiç bir vakit kötülük için değil yardım için kullanacağım. Benden ağı isteyene onu vermeyeceğim gibi, böyle bir hareket tarzını bile tavsiye etmeyeceğim. Bunun gibi bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Hayatımı, sanatımı tertemiz bir şekilde kullanacağım. Bıçağımı mesanesinde taş olan muzdariplerde bile kullanmayacağım. Bunun için yerimi ehline terk edeceğim. Hangi eve girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı olan bütün kötülüklerden kaçınacağım, ister hür, ister köle olsun erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan, zarar vermekten sakınacağım. Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla ilişkilerimde etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım. Bu yemini bozmadığım sürece yaşamdan ve her zaman herkesçe saygı gösterilen bu sanatın icrasından keyif almak bahşedilsin bana! Ancak olur da bu yemini bozar ve ihlal edersem, tam tersi olsun benim kaderim!”

Tıp ahlakı yasasının bu formu, klasik bir metin haline gelmiştir. Bu yemin, doktor ile hastası arasındaki ve doktor ile toplum arasındaki ilişkiye dair düşünce mahsulü ve ahlakî bir görüşü ortaya koymaktadır. Ayrıca bu, Hipokrates'in de savunduğu tıbbi uygulamada tedbirin gerekliliğini de göstermektedir: doktor birdenbire bıçağı kapıp ameliyat etmeye koyulmamalıdır. Hippokrates'e göre, doktor kesin ve geri dönülemez biçimde müdahale etmekten ziyade öncelikli olarak ilaç tavsiye eden bir hekim olmalıdır. Bunun temelinde doktorun doğanın karşısında değil doğa ile birlikte çalışması gerektiğini ileri süren görüş yatmaktadır. Amaç, doğanın kendi işleyişini harekete geçirerek doğanın dengesini ve ahengini yeniden sağlamaktır. Bu amaç günümüz için fazlasıyla edilgen görünüyorsa da, burada iki noktayı belirginleştirmek yararlı olabilir. İlk olarak, antiseptik ve teknik malzeme gibi etkenler yüzünden cerrahi işlemler, antik çağda günümüzde olduğundan çok daha fazla tehlikeliydiler. İkinci olarak ise, Hippokrates, Aristo'nunkine benzer bir doğa görüşüne sahipti: Her şey kendi yerini arar; insanlar da, hem akılları hem de bedenleriyle sağlığını arar; yani doğal işlevlerinin ve yeteneklerinin düzen içinde olmasına ve ahenkli bir dengeye ulaşmaya çabalar. Bu işleyişte doktor, bir hekim olmanın yanı sıra diyet veya yaşam tarzı üzerinde tavsiyelerde bulunan bir danışman işlevi de görür, çünkü iyileştirilecek olan 'bütün' halindeki kişidir.

Eski Egeli cerrahlar kadavra üzerinde ve hatta canlı insan (ölüm cezasına çarptırılmış mahkûmlar) üzerinde inceleme ve uygulama yapmışlar ve böylelikle anatomik ve fizyolojik bilgilerini geliştirmişlerdir: İç organları daha ayrıntılı olarak tanımlayabilmiş, organlar arasındaki işlevsel ilişkileri ortaya koyabilmişlerdir; mesela göz, optik sinir ve merkezi sinir sistemini ilişkilendirmek gibi. Eğer sadece çeşitli hastalıkların seyrini tanımlamak ve dışsal belirtileri gözlemek suretiyle ilaçları denemekle yetinmeyecek ve fakat aynı zamanda eşyanın neden olduklarını da açıklayacaksa böyle bir bilgi gereklidir.

Galenos, bir Aristocu ve Hipokrates'in takipçisiydi. O da doğal şeylerin ahenk ve uyum peşinde olduklarını ve doktorun bu işleyişte temkinli bir yardımcı olarak bulunduğunu vurgulamıştır. Galenos, maddesel atomların doğanın temel unsurları olduğuna dair teoriye karşı çıkmıştır.

Galenos, halk önünde dersler veriyor; hayvan diseksiyonları yapıyordu. Ancak ün ve başarıları Roma'daki hekimlerin ona karşı tepki duymalarına neden oldu. Diğer yandan elde ettiği tanı ve tedavi bulgularını aşırı abartarak yansıtmaktadır. Yazılarında meslektaşlarıyla sıkı polemiklere giriyordu. Kendine göre Galenos herşeyi biliyordu ve herşeye karşı mutlaka cevabı vardı. Hastalıkların tanı ve tedavilerinin neler olduklarının büyük bir güven duygusu içerisinde tasvir ederdi.

Galenos'a göre böyle bir görüş, yaşamın işleyiş biçimlerini yanlış olarak temsil eder. Bu nedenle, Demokritos ve Epiküros tarafından öne sürülen doğa teorilerine dayanan tıbbi terapi kavramını reddetmiştir. Galenos, zamanla kayda değer bir şöhret kazanmış ve Rönesans'ın sonuna değin tıpta bir otorite olarak kalmıştır. Zamanında, bedeninin fiziksel durumunun çeşitli vücut sıvıları arasında varolan dengeli bir ilişki tarafından idare edildiği şeklindeki görüşleriyle uyum içinde olarak, çeşitli mizaç özelliklerini bu ilişkide varolan bir dengesizlik bağlamında teorik olarak açıklamaya çalışmıştır: Neşeli kişinin vücudunda çok fazla miktarda kan bulunur (Latince: sanguis), soğukkanlı kişinin vücudunda çok fazla miktarda balgam bulunur (Yunanca: phlegma), asabi kişinin vücudunda çok fazla miktarda sarı safra bulunur (Yunanca: chole) ve melankolik kişinin vücudunda çok fazla miktarda siyah safra bulunur (Yunanca: melaina chole). Burada klasik Ege fikirleri olan denge ve uyum ile karşılaşırız.

KUŞKUCULUK

Pyrrhon (Piron)

(M.Ö. 360 - 272) Egeli filozof. Pyrrhonculuk akımının kurucusu olan Pyrrhon genellikle şüpheciliğin babası sayılır. Abderalı Anaksarkhos'un öğrencisi olan Pyrrhon, Elis'de öğretmenlik yaptı. Bir önermenin lehinde ve aleyhinde aynı geçerlilikte görüşler belirtilebileceği inancıyla gerçeği aramanın boş bir çaba olduğunu öne sürdü. Büyük İskender'in Hindistan seferine katıldı ve orada fakirlerin koşullara kayıtsız kalmaktan kaynaklanan bir mutluluk duyduklarını gözlemledi.

İnsanların duyu algılarının güvenilirliği konusunda yargıda bulunmasını (yani epokhe'yi uygulamasını) ve görünen biçimiyle gerçekliğe uygun olarak yaşamasını savundu. Pyrrhon ne varlığı araştırdı, ne "bu iyidir bu kötüdür" diyerek bir seçim yaptı, ne de bir hüküm verdi. Ne bir şey bekledi, ne bir şey ümit etti, ne de bir şeye inandı. Septik filozoflarda görülen bu tutumlar tam anlamıyla dogmatik özellikler olarak nitelendirilebilir.

Antik çağ felsefecileri arasında yer alan kuşkucular, Bergama'lı ünlü tıp bilgini Galenos tarafından öne sürülmüş ve antik çağdaki tüm hekimler tarafından kabul edilmiş olan dört sıvı kuramını kabul ederler. Bu kurama göre, insan sağlığı dört vücut sıvısının arasındaki dengeye bağlıdır. Bu dört vücut sıvısından ikisi, kan ve safra gibi gerçekten varolan iki sıvı, buna karşın ikisi de, varsayımsal bir nitelik arzeden ve melama khole'ye phlegma diye adlandırılan kara safra ve irinli iltihap ya da balgamdır. Sekstus'a göre, insanların yalnızca sağlıklarının değil, fakat bedensel şekil ya da farklılıklarının temelinde, bu dört sıvının farklı karışımı ya da oluşturduğu denge vardır. Bundan dolayı, örneğin Hintlilerin burunlarıyla, İskitlerin burunları birbirinden şekil olarak farklılık gösterir; bu ise, onların farklı koku almalarına ve aynı nesneyle ilgili olarak değişik, hatta karşıt görüşlere sahip olmalarına neden olur.

Dört sıvının farklılık gösteren denge ya da karışımı, yalnızca uluslar arasında değil, fakat aynı ulusa mensup insanlar arasında da farklılıklara, bireylerde onların kendilerine özgü özelliklerin doğuşuna yol açar. Diogenes de, aynı konuda, tıpkı Sekstus Empirikus gibi, şunları yazmaktadır:

"Örneğin, İskender'in uşağı olan Demofon gölgede sıcaklık hissetmekte, güneşte üşümektedir. Aristoteles'e göre, Argos'lu Andren, susuz Libya'dan hiç su içmeden geçmiştir".

Bedensel farklılıklardan psikolojik ya da ruhsal farklılıklara geçiş kolaydır, zira beden ruhun aynası ya da kopyasıdır. Bu nedenle, insanlar arasında nasıl ki bedensel farklılıklar varsa, aynı şekilde ruhsal ya da psikolojik farklılıklar vardır. Ve bu farklılıklar, insanların farklı şeylerden tat almalarına, farklı şeylerden nefret etmelerine yol açar. Bu kanıtta, dogmatik diye nitelediği filozof ve bilim adamlarının görüş ve araştırmalarına dayanan Sekstus, şunları söylemektedir:

"Şu hâlde, insanlar arasında beden bakımından böylesi bir değişme olduğu için, insanların birbirlerinden, ruhları bakımından da farklılık göstermeleri muhtemeldir; çünkü fizyonomi biliminin de gösterdiği gibi, beden ruhun bir tür aynasıdır. İnsanların düşünme tarzları arasındaki büyük, hatta sonsuz farklılıkların en büyük göstergesi, dogmatiklerin, çeşitli konularla ve özellikle, kişinin neyi seçip, neden uzak durmaları gerektiğiyle ilgili önermelerindeki karşıtlıktır..

Seçim ve kaçınma, şu hâlde, haz ve acıda, haz ve acı da algı ve görünüşte bulunduğu için, bu takdirde aynı şeyleri bazı kişiler seçip, diğerleri ondan uzak durduğu zaman, onların aynı şeyler tarafından aynı şekilde etkilenmediği sonucunu çıkarsamak bizim için mantıklı olur"

(Ahmet Cevizci, Felsefe Dünyası, sayı: 20, 1996)

GALENOS VE HEKİMLİK

Bu konu'da Günhan YAYLA'nın araştırmasını okuyalım:

Özet: Prof. Şen ve Prof. Yayla, bir gün, üzerinde: "Medici cura te ipsum*!" aforizması yazılı bulunan Latince bir metni elime tutuşturdular. Sonrasında da hekimlikle ilgili bir yazı istediler!

Hangi meslek grubuyla ilgili olursa olsun, "kısa ve derli toplu sözler" her zaman ilgimi çekmektedir. Atasözlerimizden, Latince deyimlere; kısa diyaloglardan, anekdotlara kadar.

Konu esas itibariyle Tıp Tarihiyle uğraşanları ilgilendirmeliydi. Bizim gibi neredeyse kendi “tarih” olacakları değil! Ancak, hafiflemeye yüz tutan konuşma dürtülerim yerini yazmaya bıraktığından, minik katkılarda bulunabilirim düşüncesiyle, kendilerine çarçabuk “evet” dedim.

Yıllardan beri mayıs ve ağustos aylarını Kos (İstanköy) adasının tam karşısında bulunan ve “Akçabük” mevki denenen nefis manzaralı bir yarımada adaki, mütevazı sınırının da altında kalan devre mülkümde geçiririm ve adaya baktığımda, “pirlerimizden” Hipokrat’ımızı düşünürüm. Hele onun adını taşıyan ve yaşam savaşını günümüzde de devam ettirerek ayakta kalmayı başaran, anıt çınarın gölgesinde verdiği dersleri; “hakimliğin”, hekimlikle bilgeliğin ve hikmet sevgisinin tıpla iç içe olduğu dönemleri; hayal eder ve duygulanırım.

Nasreddin Hoca’nın “bilenler bilmeyenlere anlatsın” fıkrasından hareket etmeyerek “hekim” kelimesinin etimolojisine değinmek istiyorum. Hakîm, Arapça “hikmet” kökünden gelmektedir. Bilge, hikmet sahibi, filozof anlamlarında kullanılmaktadır. Bilim dilinin Lâtince olarak benimsenmiş olduğu dönemlerden başlayarak batıda: “Medici’ nae Doc’tor” deyimi yerleşmiş ve simgesel olarak da “M.D.” bu durumu ifade eder olmuştur. Biz, kendimize, hekimliği yakıştırır ve tıp doktoru olduğumuzu belirtiriz. İnşallah öyleyizdir...

Otacılık, başlangıçta, değil mesleğinin, belki de kendi adını dahi bilmeyen ilk ondurucudan bu yana, süregelmektedir. Ve adı konmamış olsa da, olasılıkla insanlığın en eski, hatta ola ki ilk uğraşdır da. Çünkü yaşam, insanı düşünmeye zorlarken, sorgulama dürtüsünü de beraberinde sürüklemiştir. Örneğin gebeliğin takibi ve doğum yardımı milyonlarca yıl sonrasının pozitif hekimliğinin ilk adımlarını başlatmış olmalıdır.

Mısır mitolojisinde her ne kadar birçok tanrının, sağlığı koruyucu ve iyileştirici özelliklerinden bahsedilmiş olsa da, İMHOTEP’in profesyonel ilk hekim olduğu kabul edilir. O, İsa öncesi 28. yy.da Mısır’da üçüncü hanedan Kral Coser döneminde yaşamıştır. Kendisi hem mimar hem de astrolog olup, kralın başbakanlığını da yapmıştır. İmhotep, “Asklepios” ile de özdeşleştirilmektedir.

Asklepios’un kişiliği ya da Aesc-hey1-hopa! deyimi nereden gelmektedir?

Günümüzden 4800 yıl önce, rahip RAMA/RAM, bir meditasyon süresi içinde yarı uyur haldeyken, kendisine ismiyle seslenen birini işitir. Bu kişi yılan işlemeli bir sopayı elinde tutmakta, üzerinde de beyaz “druida”a giysisi bulunmaktadır. “Sopalı adam”, Ram’ın şaşkınlığı geçmeden, altında meditasyona daldığı ağacın dalındaki ökseotunu ona gösterir ve “aradığın ilaç budur” der. Nasıl kullanılacağını tarif eder ve gözden kaybolur. Ezoterik “Bâtını” ananelere göre bu varlık, Avrupalılarca “Aesc-heyh-hopâ” (Selâmet umudu odundadır) betimlemesiyle adlandırılır olmuştur. Grekler, “Kadüseb” görünümlü, sihirli çubuğu elinde tutan kişiyi tıp ilâhı olarak kabullenir ve ona Aesculapius (Eskülap) adını verirler.

Gebeliği ve doğumu “zabt’ü rapt” (düzen, disiplin, kontrol) altına almak insanlığın vazgeçilmez öğelerinden biri olmuştur. Zira İsa öncesi 630’larda, Kyrene’de (Libya, Bingazi), o dönemin paraları üzerine resmedilmiş de olan “Silphionc”un bitkisel özelliğinin doğum kontrolü amacıyla kullanıldığı da varsayılmaktadır.

İmhotep’den 22 yy. sonrasında, özellikle hekimliğin unutulmayanları sahnesine çıkan Kos’lu Hippocrates (460-377)adını altın harflerle, imgesel ve simgesel olarak, tüm dünyanın hatırlayacağı bir şekilde tıp tarihine yazdırmıştır.

Birey oluşumuzdan bu yana, milyonlarca yıl boyunca nice adsız ondurucular, Afrikalı sihirbazlar da dâhil, sağaltım sahnesinde yer almışlardır. Ancak gerçek hekimlik Hipokrat’ta başlamıştır. Hipokrat’ın hekimlik sanatını uygulayan bir aileden geldiği belirtilmektedir. Ve aslında Datça yarım adasının burnundaki Knidos’ta da o dönemde bir tıp okulu bulunuyormuş.

Hipokrat Tıp Okulu M.Ö. V. yy. sonlarında kurulmuştur. Tıp sanatı, tıbbi teknikler, bilimsel tıbbı giden yol bu Ege okulu sayesinde açılmıştır. Hipokrat Koleksiyonu (külliyesi!?) adı altında toplanmış olan yazılar ondan evvel, onun zamanında ve ondan sonra yazılmış olanları kapsamaktadır.

Hipokrat Marmara kıyıları, Trakya, Taşoz adası ve Atina’ya kadar giderek ilmini yaymaya çalışmıştır. Hatta Trakya’da Ege kıyısında, “atomcuların” merkezi olan Abdera’da bulunduğu bir dönemde, Demokri-

tos'u tanıyanlar onun bir akıl hastası olduğunu düşündüklerinden, Hipokrat'tan onu muayene etmesini istemişlerdir! Atomcuların ağa babasının bilgeliği böylece "doktor raporuyla" kanıtlanmış olmaktadır.

Hipokrat, Mısır'da da 3 yıl kalmıştır. Ve "hekimlik andını" İmhotep'den ve Mısır inanç ve öğretilerinden yararlanarak kaleme almıştır.

Gerçi günümüzde de öneminin sıfırlandığı söylenemez ama o dönemlerde yıldızların hareketlerinin tekrarı, mevsimlerin oluşması ve bunların sonucunda insanların yaşam ve talihlerinin etkilendiği düşünüldüğünden, yıldızlara "Tanrılık" da yakıştırılıyordu. Ancak hastalıkların sağaltımını yine de tanrılara inanmış kişiler yapıyordu. Bu "mahir ve bilge" insanlara da "Vir probus et sapiens" deniyordu. Uygulamalar, bilgi, araştırma ve gözlemlere dayanınca başarılı oluyordu. İşte Hipokrat hekimliği, tanrıların etkisi altında kalmayarak bilimsel bir yol tutmuştur. Gerek Hipokrat ve gerekse Hipokrat Okulu mensuplarının neden-sonuç ilişkilerini irdelemeleri, gözlem ve denemelere itibar etmeleri o dönemin dini anlayışı içinde sivrilmiştir.

Hipokrat'ın, oğullarını ve damatlarını da hekim olarak yetiştirdiği bilinmektedir. Kızlarını ve gelinlerini hekim yapmadığına göre her halde bir bildiği vardı!

Hipokrat öğrendiklerinin ve bildiklerinin sonuçlarını ilgilenenlere öğretmeye çalışmış olan bir bilgidir. Kişilikli, ağır başlı, ihtirastan uzak, vicdan sahibi ve örnek ahlâkî değerleri olan bir düşünür ve bilge kişidir. İmhotep'in: "Yoksullara karşılıksız bakacağım ve hiçbir zaman verdiğim hizmetin üstünde bir ödeme isteğinde bulunmayacağım" sözlerini içeren andına ilâveler yaparak günümüzde benimsediğimiz - ancak konuyla ilgili tartışmaların da sürdüğü - Hipokrat Andını geliştirmiştir.

Jinekoloji, ortopedi ve cerrahi alanlarda yazdığı kitaplarla isim yapmış olan Efes'li Saranos (M.S.2.yy) dahi kilometre taşlarından biri olmakla beraber, Hipokrat'tan sonraki en büyük tıp bilgini, Egeli hekim ve filozof, Bergamalı Galenos'tur.

Galenos, önce felsefi konularla ilgilenmiş, "ruhçu bir felsefi teoriye" itibar etmiştir. Öğretilerde bulunduktan sonra, Bergama, İzmir, Korintos ve özellikle İskenderiye'de tıp öğrenimi almıştır. Sonrasında Bergama'da

ve daha sonra da Roma'da hekimlik yapmıştır. Onun: “Pneuma psychikon” sözü “Hayvani ruh” deyimiyile Latince'ye aktarılmıştır.

Galenos, insan kadavraları üzerinde çalışmamış ancak hayvanlarda gerçekleştirdiği nekropsiler, anatomi alanında elde ettiği bulgular ve yapmış olduğu gözlemlerle bilgisini arttırmıştır. O kadar ki kan dolaşımıyla ilgili araştırmaları 16.yy.a kadar güncelliğini korumuş ve Harvey'e (Williams: 1578-1657) “De motu cordis”adlı eserinde (1628): “Neredeyse kan dolaşımını keşfediyormuş” dedirtmiştir.

Her ne kadar Fransızlar “Hipokrat'ın evet dediğine Galenos hayır der”e türünde bir şaka yapmışlarsa da bu söz, tıbbi kanaatler arasındaki karşıtlıkları dile getirmek için söylenmiştir. Kaldı ki Galenos, Hipokrat'ın eserlerinin yorumlarını da yapmıştır.

Leonardo'nun anatomik-disseksiyon tekniğiyle ilgili-resimleri ve notları, neredeyse Sobotta atlasıyla aşık atacak düzeydedir. Harvey'den önce, sadece kan dolaşımının özellikleriyle değil, “ateroskleroz” patolojisiyle de uğraşmış, sormuş, sorularına yanıt aramış; irdelemiş gerçek bir bilim felsefecisidir.

Hipokrat: “İlim ve sanat uzun, ömür kısadır demiştir. Gerçekten de evrensel yaşam boyutu içindeki ömrümüz, bir başka anlatımla soyut, somut birlikteliğimiz, saliselerle ifade edilecek düzeyde kalmaktadır. Hâl-buki düalistik felsefi bir yaklaşımda bulunacak olursak, soyut ve somut bölümlerimizin yaşamları, ayrı ayrı, sonsuz mertebesindedir.

GALENOS GÖRME ve OKUMA

Okuma, önce gözlerde başlıyor. Bu nedenle olsa gerek, Aziz Augustinus, “Gözler, dünyanın giriş kapısıdır.” diyor. M.Ö. V. yüzyılda Empedokles ise“etrafa akan derin suları tutan; ama içerideki alevlerin dışarıya geçmesine izin veren ve zarif kumaşlarla ateşi tutsak eden Afrodit'ten doğmadır” diyor.

IV. yüzyılda Epikuros bu konuda: “Ona göre, Empedokles'in sözünü ettiği alevler, nesnelere yüzeylerinden gözlerimize doğru akan ince atom tabakalarıdır. Bu tabakalar, gözlerimize ve beynimize sürekli olarak ar-

tarak yağan bir yağmur gibi girerler ve nesnenin tüm nitelikleriyle beynimizi kaplarlar. Bu iddianın karşı savı, Epikuros'un çağdaşı Eukleides'in savı da şöyle: "Işınlar, bakanın gözünden nesnelere doğru, onları anlamak için yönlendirilirler." Bu iki sav'a kısaca: içe akım ve dışa akım diyebiliriz... O dönemde, Aristoteles de Epikuros'u destekler ve tamamlar nitelikte bir sav ileri sürmüştür: "İnsan gözü bukalemun gibidir; bakılan nesnenin biçim ve rengine bürünür."

Altı yüzyıl daha yakına geldiğimizde, Bergamalı Galenos tarafından yapılan ve Eukleides'in izinden giden bir açıklamayla karşılaşırız: Galenos, beynimizde doğan ve optik sinir aracılığıyla gözü geçip havaya akan bir tür "görsel ruh"tan söz ediyor. Hava da bu durumda görme yetisiyle donanıyor ve gözlenen nesnelere ne denli uzakta olsalar da onların niteliklerini kavrayabiliyordu. Bu nitelikler, göz aracılığıyla tekrar beyne, ardından da omurilik tarafından aktararak duyu ve hareket sinirlerine ulaştırılıyordu. Havayı iletken kılan da bakanın/görenin etkinliği idi ve görmenin kaynağı beynimizin derinliklerindedir.

Aslında, tartışma (savlama da diyebiliriz) temel bir soru'nun etrafında dönüyordu: Acaba biz, harfleri Eukleides ya da Galenos'un savunduğu gibi, uzanıp yakalıyor muyduk; yoksa, onlar mı duyularımıza doğru uzanıyorlardı, Epikuros ve Aristoteles'in savunduğu gibi?

Bu karışıklık pek uzun sürdü; ama Leonardo da Vinci ve çağdaşlarının yanıtı ulaşmasına neden olacak ipucu, büyük bilim adamı Ebu Ali el-Hasan İbnü'l Heysem (Batı'da, Alhazen adıyla tanınır) tarafından yazılan bir kitabın XIII. yüzyılda yapılan çevirisinde gösterdi kendini. (İbnü'l Heysem [975 Basra-1039 Kahire] daha XI. yüzyılda yazdığı Kitab el-Menazir'de, damadı Ahmed ibn Caffar'a, görme sistemi şemasını da ayrıntılı bir biçimde çizdirmiştir. Büyük bir astronomi bilgini olmasının yanında, asıl ününü fizik ve optikte kazanmış olup atmosferin kalınlığını da ilk ölçen bilim adamıdır. Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı İzmirli, Kepler, Galileo ve Toricelli tarafından geliştirilen teleskopu ilk bulanın gene İbnü'l Heysem olduğunu söyler.)

İbn'ül Heysem'in ölümünden iki yüzyıl sonra, İngiliz bilim adamı Roger Bacon, Papa IV. Clemens'e İbnü'l Heysem'in çalışmalarının yer yer düzeltilmiş geniş bir özetini sundu. Bacon, bu sunumda -İslami bilginlere paye vermeden- Büyük Efendi'ye "içe akım" kuramının mekaniğini açıkladı: Buna göre, bir nesneye baktığımızda, alt kısımda nesnenin kendisinin yer aldığı, tepe noktasında da korneanın eğik yüzeyinin merkezinin bulunduğu bir "piramit" oluşuyor. Bu piramit gözümüze girince ve ışınları göz küresinin yüzeyinde -birbirleriyle hiç kesişmeden- sıralanınca, biz de görme edimini gerçekleştirmiş oluyoruz. Bacon için görmek: Nesnenin görüntüsünün gözden içeri girip gözün "görme yetileri" aracılığıyla kavranabilmesidir.

Peki, bu algılama ve kavrama, nasıl oluyor da "okuma edimi" durumuna gelebiliyor. Yani, sadece harfleri, kelimeleri anlamının yanında: sonuç çıkarma, tartma, belleme, tanıma, bilme ve deneme gibi uygulamaları içeren bir eyleme nasıl dönüştürüyor? O dönem için, bu sorular maalesef yanıtlanamadı! Günümüz nörolinguistik (beyin ile dil bağlantısı) çalışmalarına, Basralı büyük bilim adamı İbnü'l Heysem'den neredeyse dokuz yüzyıl sonra (!) Michel Dax ve Paul Broca tarafından eşzamanlı -ama birbirlerinden bağımsız- olarak başlanıldığını düşünürsek, yitirilen yıllara şaşmamak elde değil!

Görme ve okuma ediminin günümüz bilim anlayışıyla algılanmasından söz ettikten sonra, "telek-parşömen" tadındaki elyazmaların rutubetli ve gizemli koridorlarında dolaşmak gerekir.

GALENOS'UN İNANÇ DÜNYASI

Galenos, Hipokrat'tan beri gelişip yükselen tıp bilimi ve tıp etiğine bağlı kaldı. Aynı zamanda bu alanda deneyimin önemini de yadsımayarak, sanılanın aksine, Hipokrat ardıllarının da sürekli gözlem ve deneyden yararlandıklarını ve bunu tıp bilimini geliştirmekte araç olarak kullandıklarını savundu. İnsan vücudunu irdeleyen Galenos, evrende bir amacın var olduğuna inandı. Tanrının, sahip olduğumuz her organı görevine en uygun şekilde yarattığını belirtti.

Galenos, kendine has yöntemler kullanarak deney ve klinik gözlemlerine dayanan bir birikim oluşturdu. Farmakolojik buluşların da yardımıyla orijinal tedavi şekilleri uyguladı. Ulaştığı anatomik buluşları, kendisinden uzun zaman sonra bile başvuru kaynağı olma özelliğini devam ettirdi. Kendisinden önce damarlarda kan yerine havanın dolaştığına inanılıyordu. Havanın değil de damarlarda kanın dolaştığını ortaya koyması ve kısmen de olsa küçük kan dolaşımının farkına varması, o dönem için çok önemli aşamalardı.

Galenos, Hıristiyanlığa ilgi ve sempati duymakla birlikte bu dine girmede. Eserlerinde, Hıristiyanlarla ilgi gözlemlerine de yer verdi. Sözüne sadık, ölümden korkmayan, iffetli, yiyip içmelerine dikkat eden, adalete önem veren insanların tavırlarından övgüyle söz etti. Buna karşılık, Yahudiler ile ilgili görüşleri daha çok eleştirel bir anlam arz etmektedir. Öne sürdüğü fikirlerinden Kitab-ı Mukaddesi de okuduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında Allah'ın varlığına inanmakla birlikte mucizeye karşı çıktığı ve buna inanmadığı görülmektedir. Ayrıca, Yaratıcıya yaratıcı gözüyle değil, mimar Tanrı olarak baktığı ve yoktan var etme fikrini de kabul etmeyip eleştirdiği bilinmektedir.

Galenos'un eserleri üzerinde İslam öncesi ve sonrasında çok önemli inceleme ve çalışmalar yapıldı. Cabir bin Hayyam, bir risalesinde onun tıp ile ilgili teorisine kısaca değinmektedir. Kendisi yaşamsal fonksiyonların tümünü ruh kavramına bağladığı gibi, islam bilginleri de maddeden ayrı bir cevherin var olduğuna inandıkları, ayrıca nefis ile karıştırılmaması gereken, kalp ile bağlantılı ve onun latif bir cisim olarak tasarladıkları ruh kavramı üzerinde durdular.

Galenos, eserlerinde, insanlarda mevcut olan şehvet, öfke ve akıl güçlerini; karaciğer, kalp ve beynin mizacıyla özdeşleştirdi. Söz konusu organlarda meydana gelecek bozulmanın sonucunda ruhun da öleceğini ileri sürdü. Ayrıca bedenin özellikleriyle ahlak kavramı arasındaki ilişkiye de değindi. Eğitimin, karakterin değiştirilmesi üzerindeki etkisinin az olacağını ileri sürdü. Eğitimle daha çok, insanda mevcut olan ancak, saklı bulunan bazı özellik ve kabiliyetlerin ortaya çıkarılabileceğini belirtti. Ona göre şehvet gücü eğitimi kabul etmez. Ancak, öfke gücünün yardımıyla akıl tarafından onu bastırmak mümkündür. Dolayısıyla şehvet eğitimi kabul etmezken, buna karşılık öfke gücü ve akıl eğitimi kabul

eder. Ayrıca, psikolojik motivasyonların ussal boyutu yoktur. Buna kanıt olarak da, henüz akli gelişmemiş çocukların ve hiç akli olmayan hayvanların ahlaki davranışlarını göstermektedir.

O, bu düşünceleriyle huyların kaynağının akil olmadığını anlatmaya çalıştı. Huyların doğuştan olduğunu ve sonradan kazanılan bazı alışkanlıkların da ikinci bir karakter olarak isimlendirilmesi gerektiğini savundu.

GALENOS VE BİLİMSEL ETKİLERİ

Bütün bilimsel yazılar arasında, Aristo ve Batlamyus hariç, hiçbiri Galenos'un kadar etkileyici olmamıştır. Galenos, on beş yaşında eczacılık öğrenmeye başlamıştı. Yirmi yaşına kadar İzmir ve İskenderiye'de bilim adamlarıyla birlikte çalıştıktan sonra gladyatörlerin doktorluğunu yapmak üzere doğduğu kent olan Bergama'ya döndü. Kadavraların incelenmek amacıyla kullanılmalarının yasak olduğu bir dönemde, gladyatörlerin yaralarını inceleyerek bir şeyler öğrenme şansına sahipti.

Roma'ya taşındığında bazı yüksek düzeydeki hastaları iyileştirdi. Bu sırada tıp alanında dersler de veriyordu; bir süre sonra imparator Marcus Aerilius ve oğlu Commodus'un resmi doktoru unvanını aldı. Galenos, eskiçağdaki yazarların en verimlilerinden biriydi. Anatomi, psikoloji, hitabet, gramer, drama ve felsefe alanında beş yüz kadar yapıt verdiği söylenir. Kendi çalışmalarının düzeniyle ilgili bir çalışması da dâhil olmak üzere yüz kadar yapıtı halen mevcuttur. Galenos'un yazıları uzun olmalarına karşın, şanslı rastlantılarla kendinden sonraki kuşaklara kalmış ve onları etkilemiştir. Kendinden önce gelen tıp bilginlerinin çalışmalarını toplamış ve düzenlemiştir. Tıbbi işlemlere yönelik kendi felsefesini geliştirmiştir. Bilimin kümeli olduğunu düşünüyordu, ilerlemekte olan bir doktor, Hippokrat ve daha önce gelen bütün otoriteleri öğrenmeliydi. Ona göre tıbbın kuşkucu yapısı, Roma'nın ülkelere dağılan yollarına benziyordu. Ataları vahşi doğada ilk yolları açmışlar, sonra gelen kuşaklar da yollara köprüler kurarak bunlara bir şeyler eklemişlerdi. Galenos meslektaşlarını, deneyim edinirken "kendilerini hastalarını iyi edecek bilgi birikimine odaklama" konusunda uyarıyordu. Kalp atışları üzerinde özellikle durmuş ve damarlarda başkalarının düşündüğü gibi hava değil, kan dolaştığını göstermişti. Tanı konusunda çok başarılı olduğu biliniyordu.

Galenos'un ünü yüzyıllar boyunca sürdü. Rönesans'ın en çağcıl tıp profesörleri bile insan bedeni imajını Galenos'un yapıtlarında aramışlardı. Ancak, Galenos'un anlattıklarının çoğunu hiçbir zaman görmediği şeyler oluştuyordu. Bin beş yüz yıl boyunca onun sözleri insan anatomisi için temel alındıysa da Galenos bir kadavrayla hiç çalışmamıştı. Kendi verdiği bilgilere göre yalnızca iki kez vücudun iskelet yapısını inceleyebilmişti. Bunlardan biri etleri kuşlar tarafından yenmiş, diğeri de nehirde boğulmuş iki cesetti. Romalı yetkililer o dönemde insan vücudunu incelemek amacıyla da olsa parçalamayı yasakladığından, dış anatomi için maymunlara, iç anatomi için de domuzlara başvuruluyordu, insana en çok benzeyen hayvanlardaki bulguların insanda da olacağı varsayılıyordu. Anatomi bilgilerinin kaynağı olarak Galenos'un verilerini seçen sonraki kuşak doktorlar, bu hatadan etkilendiler. Böylesi işleri kolaylaştırıyordu.

GALENOS'UN TÜRK VE İSLAM DÜNYASINA ETKİLERİ

Galenos, İslam dünyasında Calinus olarak tanınmıştır. Eserleri Arapça'ya çevrilmiş olmasından ötürü Müslüman tıp bilginlerini etkilemiştir.

Galenos, tıp alanında önemli bir ilerleme gösterdi. Tıp ile ilgili tüm bilgilere ulaşmanın ancak Allah'ın ihsanıyla olabileceğine inandı. Aksinin mümkün olmadığını ve tıp ilminin Allah vergisi olduğunu savundu. Hipokrat'tan beri süre gelen tıp ilmi ve ahlakına bağlı kaldı. Aynı zamanda bu alanda tecrübenin önemini de inkâr etmeyerek, sanılanın aksine, Hipokrat takipçilerinin de sürekli gözlem ve tecrübeden yararlandıklarını ve bunu tıp ilmini geliştirmekte araç olarak kullandıklarını savundu. İnsan vücudunu irdeleyen Galenos, evrende bir amacın var olduğuna inandı. Allah'ın, sahip olduğumuz her organı görevine en uygun şekilde yarattığını belirtti.

Galenos, kendine özgü yöntemler kullanarak tecrübe ve klinik gözlemlerine dayanan bir birikim oluşturdu. Farmakolojik buluşların da yardımıyla orijinal tedavi şekilleri uyguladı. Ulaştığı anatomik buluşları, kendisinden uzun zaman sonra bile başvuru kaynağı olma özelliğini devam

ettirdi. Kendisinden önce damarlarda kan yerine havanın dolaştığına inanılıyordu. Havanın değil de damarlarda kanın dolaştığını ortaya koyması ve kısmen de olsa küçük kan dolaşımının farkına varması, o dönem için çok önemli aşamalardı.

Galenos'un eserleri üzerinde İslam öncesi ve sonrasında çok önemli inceleme ve çalışmalar yapıldı. Cabir bin Hayyam, bir risalesinde onun tıp ile alakalı teorisine kısaca değinmektedir. Kendisi hayati fonksiyonların tümünü ruh kavramına bağladığı gibi, İslam bilginleri de maddeden ayrı bir cevherin var olduğuna inandıkları, ayrıca nefis ile karıştırılmaması gereken, kalp ile bağlantılı ve onun latif bir cisim olarak tasarladıkları ruh kavramı üzerinde durdular.

Galenos, eserlerinde, insanlarda mevcut olan şehvet, öfke ve akıl güçlerini; karaciğer, kalp ve beynin mizacıyla özdeşleştirdi. Sözkonusu organlarda meydana gelecek bozulmanın sonucunda ruhun da öleceğini ileri sürdü. Ayrıca bedenün özellikleriyle ahlak kavramı arasındaki ilişkiye de değindi. Eğitimin, karakterin değiştirilmesi üzerindeki etkisinin az olacağını ileri sürdü. Eğitimle daha çok, insanda mevcut olan ancak, saklı bulunan bazı özellik ve kabiliyetlerin ortaya çıkarılabileceğini belirtti. Ona göre şehvet gücü eğitimi kabul etmez. Ancak, öfke gücünün yardımıyla akıl tarafından onu bastırmak mümkündür. Dolayısıyla şehvet eğitimi kabul etmezken, buna karşılık öfke gücü ve akıl eğitimi kabul eder. Ayrıca, psikolojik motivasyonların akli boyutu yoktur. Buna kanıt olarak da, henüz akli gelişmemiş çocukların ve hiç akli olmayan hayvanların ahlaki davranışlarını, göstermektedir. O, bu fikir ve düşünceleriyle huyların kaynağının akıl olmadığını, insanları hayra veya şerre yönelten nedenin doğal olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Huyların tabii olduğunu ve sonradan kazanılan bazı alışkanlıkların da ikinci bir karakter olarak isimlendirilmesi gerektiğini savundu.

Galenos, İslam âlimlerini önemli ölçüde etkiledi. Ebu Bekir er-Razi, O'nun kitaplarından yararlandı. Ancak, İslam bilginleri bu eserlerden yararlanırken kendisine mutlak bir otorite gözüyle bakmayarak kendi gözlem ve deneylerini de ihmal etmediler. Söz konusu görüş ve düşünceler çok önemli gelişmelere vesile oldukları gibi, bazı yanlış ifade ve kanaatlerin sonradan yanlış olduğunun ortaya çıkarılması da ilmin gereği idi. Nitekim Razi, ünlü bilginin eserine bir eleştiri kaleme alarak tıp ve felse-

feye ait bazı görüşlerini eleştirdi. Razi, Bağdat ve Rey hastanelerinde yaptığı klinik deneyler sonrasında Galenos'un bazı gözlemlerinin tıbbi yanlışlarını ortaya koymaya çalıştı. Daha sonraki dönemlerde bazı bilginler, Galenos'un eserleri, fikirleri ve bu fikirlere yöneltilen eleştiriler hakkındaki görüşlerini kaleme aldılar. Galenos'un kendi çağında elde ettiği konumu ve birikimi azımsanmayacak ölçüde olduğu muhakkaktır.

IX. yüzyıldan itibaren Galenos'un eserleri Arapça'ya çevrilmeye başlanmış ve bazı araştırmacılar biyografisini yazmışlardır. İslam hekimler uzun süre Galenos'un eserleri ve buluşlarından yararlanmış iseler de, bunlar—dan bazıları (bilhassa İbni Sina) Galenos'un düşüncelerine katkılar getirmiştir. Galenos'un eserlerinin İslam tababetine olan etkileri Prof. Arslan Terzioğlu tarafından aşağıdaki şekilde açıklanmıştır;

"Galenos'un eserleri İslam tababetini çok etkilemişti. Gerek Selçukluların ilk devrinde 1082'de Keykavus bin İskender'in yazdığı Farsça "Kâbusname" isimli eserde, gerekse Selçuklu Sultanı Sencer (1117-1157) dönemi hekim ve astronomlarından Türk asıllı Nizamii Aruzi'nin "Çahar Makale" isimli eserinin dördüncü makalesinde Selçuklular döneminde tıp tahsili yapılırken ders kitabı olarak okunan eserler arasında Galenos'un bu "es-sitte aşer fi-Calinus" denilen 16 eseri yer almaktadır. Bilindiği gibi Galenos'un bu 16 eseri Summaria Alexandrinorum adı altında iki yüzyıl sonra Salerno. Montpellier, Paris gibi Avrupa tıp fakültelerinde de ders kitabı olarak okutulmakta idi.

Selçuklular döneminde tıp eğitiminin de yapıldığı ünlü tıp merkezi haline dönüşen Bağdat'taki Adudi Hastanesinde tıp eğitimi yapan tıp öğrencilerinin doktora gibi bir tez yazdıkları, 1178 (574 H.) yılında yani Selçuklular döneminde Adudi Hastanesinde Galenos'un Hıfzıssıhası üzerine yapılan ve bu hastanenin direktörü Abu Said el-Haravi tarafından okunup tıp doktora tezi olarak kabul edildiği belirtilen Kitab-ı Calinos fi Tedbir el-Asihha adlı Ayasofya Kütüphanesinde bugün mevcut bir yazma eserden anlaşılıyor. Keykavus bin İskender 475 H. (1082) de Selçuklular döneminde yazdığı Kabusname'de tıp tahsilinde gerekli kitapları sayarken "Calinus'un Sitte aşere kitabının "Asihha" bölümünden yararlanılmak" dediğine göre, bunun Galenos'un ders kitabı olarak okutulana eseri es-Sitte aşer fi Calinos'un bir parçası olması mümkün. Bu tezin bugüne kadar ulaşan en eski tıp doktora tezi olması ve bu usulün Avrupa'daki tıp fakültelerinde

bu şekilde tez yapılmasını etkilemesi tıp tarihi açısından çok önemlidir. Galenos, yazdığı Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filosos (Erdemli bir hekimin filozof olması gerekir) başlıklı eserinde, hekimlerin eğitimi, felsefe, erdem ve etik'in önemi üzerinde durur. Galenos'un etiğe dair bu eseri, eski Yunanca'dan Abbasiler döneminde Eyyub ve Huneyn bin İshak tarafından ayrı ayrı iki kez Süryanice'ye, Huneyn bin İshak ve İsa bin Yahya tarafından ise, ayrı ayrı iki kez Arapça'ya çevrilmiştir.

Galenos'un hekimlerin imtihan edilmesine dair yazdığı eseri de Abbasi ve Selçuklu dönemi tıp eğitiminin esasını teşkil etmiştir. Ünlü hekim er-Razi de sadece hekimlik eğitiminde deontolojinin önemine değinmekle kalmamış, "Hekimlerin imtihan edilmesine dair" Galenos'un Yunanca aslı kayıp olan eserinden Kitap al-Mansuri'de bahsetmiştir. Er-Razi, gerek Selçuklu hastane ve tıp medreselerinde, gerekse Avrupa tıp okullarında ders kitabı olarak okutulan bu kitabında Galenos'a dayanarak hekimin, anatomiden, organların çalışmasından, haftalıklara karşı tatbik edilecek tedavi yöntemlerinden ve bilhassa hastaları tedavideki maharetinden ve el becerisinden imtihan edilmesi gerektiğinden bahseder. Bir muayenehane açarak icra-i tababet edecek hekimlerin bir nevi Approbation olarak, Muhtasib denilen "Ahlâk ve alışveriş yerlerinin nizamında mes'ul kontrolör" mahiyetindeki yüksek bir memur tarafından nasıl imtihan edileceğine dair Abd ar-Rahman ibn Nasr aş Şaizari'nin (Ölümü 1193) Selçuklular döneminde 12.yy'da yazdığı "Nihayat arrutba fı talab' al-hisba" isimli eseri pek önemli bir kaynaktır. Buna göre Muhtasib imtihan edeceği hekimi Huneyn bin İshak'ın ve Galenos'un "Hekimlerin İmtihan Edilmesi" başlıklı eserlerine göre imtihan edecek. İnsan vücudunun anatomisi, fiizyolojisi ile humoral-patolojiden, hastalıkların ilaçlarla olan münasebetlerinden, ilaçlardan, onların yerine geçebilecek maddelerden ve bunlarla hastalıkların tedavisinden sorular sorulacak. İmtihani veren hekime Muhtasib, Hipokrat Andının benzeri bir hekim yemini yaptıracak. Selçuklular döneminde çelişen bu sistemin bilahare Sicilya ve İtalya'da da aynen uygulanmaya başladığı görülmektedir. Sarayında, önce Ânadolu Selçuklu Sultanının sarayında çalışan hekim Yakubi'nin de çalıştığı Sicilya ve İtalya İmparatoru Friedrich von Hohenstaufen zamanında, bu Selçuklu sisteminin gelişerek 1231'de "Constitutiones medicinales" adı altında İtalya ve Sicilya'da hekimlerin imtihanı, icra-i tababet etmeleri ve hekimlerin eczacılık yapamayacağı gibi esasları getiren kanunun çıkarıldığını biliyoruz."

EBÛ BEKİR ER-RÂZÎ’NİN FELSEFESİNİN KAYNAKLARI

Dr. Hüseyin KARAMAN’ın yazdıklarını aktaralım;

“865-925 yılları arasında yaşamış olan Ebû Bekir Muhammed b. Zekerriya er-Râzî, felsefe, tıp, kimya gibi bilim dallarıyla ilgilenmiş ve bu alanlarda birçok eser yazmıştır.

Tıp ve diğer müspet bilimlerin yanında felsefeye özel bir önem veren Râzî, felsefeye ve felsefî düşünceye karşı çıkanlara tepki göstermiş ve onları düşünce ile zekadan yoksun kişiler olarak nitelendirmiştir. Çünkü ona göre felsefe, her tür davranış biçimine değer kazandıran bir düşünce tarzıdır. Bu anlamda felsefesiz liderlik, şairlik ve edipliğin hiçbir değeri ifade etmeyeceğini, bunların ancak düşünce gücü ve hikmetle ilgili oldukları ölçüde değer kazanacaklarını belirtmektedir.

Felsefe tanımından ruh anlayışına varıncaya kadar daha birçok konuda Platon’dan etkilenmiş olan Râzî’nin Platonculuğu, “Devlet” ve “Kanunlar” diyaloglarından değil de daha çok 205-820 tarihlerinde Yahya İbn Bıtrik tarafından Arapça’ya tercüme edilmiş olan “Timaios” diyalogundan kaynaklanmaktadır. Ancak bazı kaynaklarda kendisine isnat edilen “Timaios”la ilgili eserleri günümüze gelmediğine, bu eserlerin içerikleri bilinmediğine ve filozofun “Timaios”un Arapça tercümesini elde etmesinin mümkün olmadığı söylendiğine göre,

Râzî, Plutarkhos’un “Timaios” şerhi ile Galen’in Huneyn İbn İshak (v. 264/877) tarafından

Arapça’ya tercüme edilmiş olan “Timaios” özetini (Epitome of the Timaeus of Plato) okumuş ve onlar vasıtasıyla da “Timaios”dan etkilenmiş olabilir.

Râzî’nin ahlâk felsefesini inceleyenler, ilk önce “imamımız” dediği Sokrates’i fark ediyorsa da, onun ahlâk anlayışını sadece Sokrates ile sınırlandırmak doğru değildir. Çünkü Râzî’nin ahlâk felsefesi, Platon, Galenos ve Kindî gibi daha başka filozoflarla da ilişkilidir. Zaten Râzî, özellikle metafizik görüşleri açısından Harran Sabiileri ve pre-Sokratik tabiat filozoflarıyla ilişkilendiriliyorsa da, genelde o, daha önce belirt-

tiğimiz gibi, Platoncu-Yeni Platoncu bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır.

Râzî'nin, tamamı günümüze kadar gelen “et-Tıbbu’r-Rûhânî”, “es-Siretü’l-Felsefiyye”, “Emaretü’l-İkbal ve’d Devle” ile “Kitabu’ş-Şukuk ala Calinus” gibi felsefî içerikli eserlerinin dışındaki eserleri, daha ziyade sonraki düşünürlerinin, bizzat filozofun kendi eserlerinden yaptıkları alıntılar ile onu eleştirenlerin Râzî'nin görüşlerini ortaya koyarken gösterdikleri referanslardan oluşmaktadır.

Her şeyden önce, Râzî'nin ahlâk felsefesi ile ilgili olan eserine “et-Tıbbu’r-Rûhânî” ismini vermesi de Platon’a dayanan bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre tıp, fiziki ve fizyolojik hastalıkları konu edinen “bedeni tıp” (et-tıbbu’l-cesadani) ve ahlâkî hastalıkları konu edinen “ruhî tıp” (et-tıbbu’r-rûhânî) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Râzî, tıbbî bu şekilde ikiye ayıran ve ruhla beden arasında ilişki kuran anlayışı Platon’a isnat etmektedir. Platon, insandan meydana gelen kötülüğün bir hata değil, ruhtan kaynaklanan bir hastalık olduğunu ve dolayısıyla da tıbbî tekabül eden bir ilimle ele alınıp tedavi edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Daha sonra Galen de, fizyolojik dengenin bozulmasından ve uyumsuzluğundan dolayı bedende hastalıklar meydana geldiği gibi, nefsin fiillerinin itidalde olmamasından dolayı nefiste de hastalıklar olabileceğini söylemek suretiyle aynı anlayışı devam ettirmiştir.

Bütün bunlardan hareketle, Râzî'nin tıbbî bu şekilde ikiye ayırma ve bedeni hekimlikle manevî/rûhânî hekimlik arasında ilişki görme noktasında Platon ve Galen’den etkilenmiş olduğu söylenebilir.

Platon nefsi, şehvet, öfke ve akıl, Aristoteles ise, nebâtî, hayvânî ve insani şeklinde üçe ayırmaktadır. Zaten İslâm filozofları Plâtoncu ve Aristocu nefis anlayışını bazen ayrı bazen de birleştirerek geliştirmişler ve ahlâk felsefelerini onun üzerine bina etmişlerdir.

Bunlara ilaveten Râzî'nin, ahlâk ve tıp sahasındaki görüşlerinde etkilenmiş olduğu bir diğer filozof olan Galenos'un de, benzer şekilde nefsi üçe ayırmış olması, onun bu üçlü nefis anlayışında Platon, Aristoteles ve Galenos'un görüşlerini uzlaştıran metinlerden etkilenmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.

Ayrıca Râzî'nin, nefsin bedenden kurtulmadığı, yani madde ile ilişkisini kesmediği sürece elemenden kurtulamayacağı, bunun da ancak felsefe ile mümkün olacağı noktasındaki görüşü ile tenasüh anlayışı hakkındaki görüşleri de Platon'un görüşlerine benzemektedir.

Yine Râzî'nin, hazzı, elemden kurtularak tabî hale dönme şeklinde tanımlaması ve her tabî hale dönmenin haz meydana getirmediğini belirtmesi de Platon'cu düşünceleri çağrıştırmaktadır.

Bu noktada dikkat etmemiz gereken husus, Râzî'nin felsefede Platon'a yakın olması dolayısıyla ahlâk anlayışında da onu takip ettiği ve Platon'un bu konudaki görüşlerinin İslâm dünyasına geçişinin daha ziyade Galenos vasıtasıyla olmuş olduğudur. Çünkü Galenos'un, Platon'un ahlâkla ilgili olan "Timaios" gibi eserlerine yazmış olduğu özetler Arapça'ya tercüme edilerek İslâm dünyasındaki yerlerini almışlardır. Yine bu noktada Râzî'nin, belirtildiği üzere, Platon'un ahlâk felsefesi ile ilgili konuları yoğun olarak ele almış olduğu "Timaios"dan etkilenmiş olduğunu da göz ardı edemeyiz.

Ebû Bekir er-Râzî'nin ahlak felsefesinde etkilenmiş olduğu filozoflar arasında ele alınması gerekenlerden biri de Epiküros olmaktadır. Râzî'yi, özellikle haz-elem nazariyesi yönünden Epiküros ile ilişkilendirebiliriz. Zaten Lenn Evan Goodman, Râzî'nin Epikürcü bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu ve hedonist olduğunu belirtmektedir. Ancak biz, Râzî'nin ahlâk anlayışında, hedonik çerçevede açıklanamayan birçok noktanın olması, onun Epiküros'un yanında Sokrates, Platon, Galenos ve Kindi gibi filozoflardan etkilenmesi, hedonistleri eleştirmesi ve hazzı biricik iyi, hayatın amacı olarak değil, kontrol altına alınması gereken bir duygulanım olarak kabul etmesi gibi nedenlerden dolayı Râzî'nin mutlak anlamda Epikürcü olmadığı kanaatindeyiz.

Ebû Bekir er-Râzî'nin etik sahada etkilendiği en önemli filozoflardan biri de, hekim-filozof Galenos'dur. Sadece ahlâk felsefesinde değil, tıp

sahasında da Galenos'a tâbî olmuş olan filozof, “Kitabu’ş-Şukuk ala Calinus” isimli eserinin hemen başında Galenos’la ilgili olarak şöyle söylemektedir: “...Bana göre insanların en büyüğü ve bana diğer insanlardan daha çok faydası olan bir kişiyle karşılaştım. Onun sayesinde hidayete erdim. Onun yolunu takip ettim.”

Görülüyor ki Râzî, Galenos’u kendisini doğruya ulaştıran bir kişi olarak ifade etmekte ve onu takip ettiğini belirtmektedir. Zaten Râzî’nin, Galen’in, Platon’un “Timaios”una yazdığı özet (Cevamiu Kitabı “Timavus” fi’l-İlmi’t-Tabii) ile “Kitabu’l-Ahlâk” isimli eserinin Arapça tercümesini okuduğu belirtilmektedir.

Ayrıca Râzî, “Ahlâku’t-Tabip” isimli eserinde, herhangi bir konudaki görüşünü ifade ederken, önce Galenos’un o konu hakkındaki düşüncesini vermektedir. Zaman zaman da eserlerinde Galenos’un ifadelerini aynen nakletmektedir. Böylece Râzî, düşüncelerini Galen’in görüşlerine dayanarak oluşturmaktadır.

Yine öfkenin sahibine ne derece zarar verdiğini ortaya koymak için Galenos’un annesinden örnek vermektedir.

Bunlara ilaveten Râzî, “Kitabu’l-Havi” ile “et-Tıbbu’r-Rûhânî” isimli eserinin insanın kendi ayıp ve kusurlarını (uyubu’n-nefs) bilmesi ile ilgili olan dördüncü ve öfkeyi engelleme, ortadan kaldırma konusundaki sekizinci bölümünde de Galen’in ismi ile, erdemli ve seçkin insanların düşmanlarından faydalanması (fi Enne’l-Ahyare Yentefüne bi-A’dâihim) ve insanın kendi hatalarını nasıl bilebileceği (fi Taarrufi’r-Racul Uyûbe Nefsihi) isimli eserlerinden bahsetmektedir. Hatta Râzî, insanın kendi nefsindeki eksiklikleri ve reziletleri nasıl bilebileceği ile ilgili olarak kendi görüşlerini ortaya koyduktan sonra, bunların Galenos’un “fi Taarrufi’r-Racul Uyûbe Nefsihi” isimli eserinde ifade ettiklerinin bir özeti olduğunu belirtmektedir. Bütün bunlar Râzî’nin, ahlâk anlayışında Galenos’dan etkilenmiş olduğunu göstermektedir.

Râzî’nin, nefis-beden ilişkisi noktasındaki görüşleri de Galenos’u hatırlatmaktadır. Râzî’ye göre, bedenin mizacı nefsin ahlâkına tâbî olup, nefsin çektiği elemeler bedende ortaya çıkacak olan fizyolojik belirtilerle anlaşılıp açıklanabilir. Galen da nefsin kuvvetlerinin bedenin mizacına tâbî olduğu anlayışındadır. Hatta o bu konuda bir de eser yazmıştır.

Her ne kadar birçok İslâm alimi Galenos'u incelemiş ve eserlerinden istifade etmişse de, onlar arasında bu konuda en ileri olan belki de Râzî'dir. Zira hem Râzî'nin "el-Burhan, fî ma Ya'takiduhu Re'yen, fî Menafiu'l-Ağda" gibi bazı eserlerinin isimleri ile, Galenos'un eserlerinin isimleri aynıdır, hem de Râzî, Galenos'un bazı eserlerinin özetini ve şerhini yapmıştır. Ayrıca Râzî, on iki bölümden oluşan "Kitabu'l-Câmi" isimli eserinin "fî ma İstedrakehu min Kutubi Calinus Vela Yezkürha Huneyn vela Hiye fî Fihrist Calinus" başlığını taşıyan on ikinci bölümünde Galen'in ve mütercim Huneyn İbn İshak'ın Galenos bibliyografyalarında bulunmayan ancak Galenos'a ait olan eserleri vermiştir. Bunlara ilaveten Râzî'nin, Aristo ve Galenos'un üzerinde ittifak ettikleri şeyin doğru olduğunu ve ihtilafa düştükleri konuda ise hangisinin doğru olduğunu tespit etmenin zor olduğunu belirtmesi de Galenos'a olan güvenini ve onunla olan ilişkisinin boyutunu göstermektedir.

Ancak Ebû Bekir er-Râzî, sadece tıp alanında değil, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ahlâk ve felsefe sahaslarında da etkilenmiş olduğu Galenos'a mutlak bir bağımlılık göstermemiş, özgür düşüncesini koruyarak şursuz bir taklitçi ve takipçi olmamıştır. Eleştirel tutum ve tarafsızlığının bir göstergesi olarak, Galenos'un eleştirilmesi gereken görüşlerini de eleştirmiştir.

Bazı konularda kendisinin Galenos'dan daha fazla tecrübe ve deneyime sahip olduğunu belirtmekte ve onun, özellikle kozmolojik ve tıbbi görüşlerinin bir kısmını eleştirmektedir. Bu anlamda Râzî, Galenos'un insanların nefis ve cevherleri farklı olduğu için ahlaklarının da farklı olduğu yönündeki görüşünü kabul etmeyip eleştirmiştir. Râzî'ye göre, insanların ahlâki yapıları, Galenos'un söylediği gibi nefislerinin farklı olmasından değil, tabiatlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Buna örnek olarak güneş ve ateşte ısınan cisimlerin bazısının siyahlaşıp, bazısının beyazlaşmasını vermektedir. Galenos'a göre ısınan cisimlerdeki bu farklılık, onların tabiatlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta Râzî, Galenos'un eserlerinde gördüğü çelişkileri ortaya koymak için "Kitabu'ş-Şukuk ala Calinus" isimli bir de eser yazmıştır.

Ebû Bekir er-Râzî'nin, ahlâk anlayışında etkilenmiş olduğu bir filozof da, ilk İslâm filozofu olarak kabul edilen Ebû Yusuf Yakup İbn İshak el-Kindî'dir. Her şeyden önce Râzî, et-Tıbbu'r-Rûhânî isimli eserinde

görüldüğü üzere, ahlâk ile psikoloji arasında ilişki kurma ve ahlâkı rûhânî tıp, ya da bilimsel psikolojinin bir bölümü olarak ele almak suretiyle Platon'dan itibaren devam eden ve Kindî tarafından da takip edilmiş olan anlayışı sürdürmüştür. Her ne kadar Kindî, eserlerinde bizzat “tıbbu’r-rûhânî” kavramını kullanmamışsa da “el-Hile li Def’i’l-Ahzan” isimli risalesi, adından da anlaşılacağı üzere, aşırı öfke ve şehvet gibi duygu ve ihtirasların baskısıyla ortaya çıkan istekler ile üzüntü, kaygı ve ölüm korkusu gibi duyguların, insanın ahlâki anlamda yetkinliğe ulaşmasına engel olacağı konusunu ele almaktadır. Buna ilaveten Kindî’nin günümüze kadar gelmemiş olan “et-Tıbbu’r-Rûhânî” isimli bir eserinden de bahsedilmektedir. Râzî’nin, Kindî’nin eserinin başlığını taşıyan bir eser yazmış olması dikkat çekicidir. Görülüyor ki İslâm dünyasında Kindî ile başlayan bu anlayış, daha sonra Râzî ve diğer bazı İslâm filozofları tarafından devam ettirilmiştir. Dolayısıyla da İslâm filozofları ahlâkı, “rûhânî bir tababet” olarak kabul ettikleri söylenebilir.

Ayrıca Râzî, Kindî’nin üzüntü ve ölüm korkusu konusundaki görüşlerini de adından ve eserinden bahsetmeksizin devam ettirmiştir. Bu noktada her iki filozof arasında birçok benzerlikler bulunmaktadır. Zira ikisi de ahlâk felsefelerinde, daha önce ifade ettiğimiz gibi Sokratik-Platonik etkiyi yansıtmaktadırlar. Onlar, kevn ve fesada konu olan bu âlemde bulunduğumuz sürece elem ve sıkıntıdan kurtulamayacağımız, sevilen şeylerin kaybedilmesinin üzüntüye sebebiyet verdiği ve ölüm korkusunun ancak ölümden sonra daha iyi ve yüksek bir hayata geçileceğine inanmakla tam olarak giderilebileceği gibi konular ile haset ve kıskançlık anlayışlarında aynı görüştedirler.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, tabip-filozof Ebû Bekir er-Râzî, metafizik ve ahlâk felsefesinde, sadece tek bir kişi ve ekolden etkilenmemiş olduğu gibi, tamamen bir filozofu da takip etmemiştir. O felsefi sistemini oluştururken, tabiatçı filozoflar ile Sokrates ve Platon gibi İlkçağın önemli düşünürlerinden, Epiküros, Galenos ve Kindî’den etkilenmiştir. Günümüze kadar gelen eserlerinde de görüldüğü gibi Râzî, bu kültür ve düşüncelerden almış olduklarını, kendi bilgi, tecrübe ve gözlemleriyle zenginleştirerek düşünce sistemini oluşturmuştur”.

İMAM ŞAFİİ

Şâfîî hakkında incelemelerde bulunanlardan bâzılarının onun Yunanca bildiğini ileri sürerler. Bu konuda Fahrürrâzî'nin eserinde geçen sözleri delil tutuyorlar. Fahrürrâzî'nin rivayet ettiğine göre, Şafîî, Şîlik ithâmîyle Harun Reşid'in huzuruna çıkarıldığı vakit, Harun Reşid ona neler bildiğini sorar.

Bu karşılıklı konuşma da şöyle geçiyor:

"Reşid ona: Tıp bilgin nasıldır? dedi.

Şafîî de şöyle cevap verdi: ?

Aristo, Hipocrat, Calinus, Sertorius, Ebuklis gibi bilginlerin dediklerini onların lisânîyle bilirim. Arap tabiblerinin nakil ettiklerini, Hind feylesoflarının takrir ettiklerini, İran bilginlerinin yazdıklarını bilirim."

İBNİ RÜŞD

İbni Rüşd'ün eserleri arasında Şarh Calinus, al Mantık yer almaktadır.

FARABİ

Felsefe, mantık, astronomi ile ilgilendiği anlaşılan Farabi'nin bunlara ek olarak tıp ile de ilgilendiği bilinmektedir. Nitekim Farabi'yi hekimler arasında saymak olasıdır. Fakat kayıtlarda kendisinin hekimliği ile alakalı bir kayıt ya günümüze kadar gelmemiştir yahut da bu konu ile alakalı kayıt bulunmamaktadır. Kaynaklar Farabi'nin doğrudan doğruya tıbbı dair eserleri olduğunu zikretmediği için, onun hekimliği ile ilgili rivayetlerin eski çağların meşhur hekimi Calinus ile Aristo'nun karşıtlıkları ile kendi döneminin filozofu Abu Bakr al-Razi'ye karşı olan fikirlerinden dolayı, risaleler ile itirazlarından dolayı ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

İbn-i Sina hastasına masaj yapıyor

TARİHTE BATI TIBBINİN DOĞUDAN ALDIKLARI

Bu konuda Prof. Dr.Polat Has'ın görüşlerine yer vermek gerekir,

“Avrupa üniversitelerinde verilen ilmî derecelerde de İslâm tesiri barizdir. Meselâ; Baccalaureat Arapça "Bihakk al-rivâyâ" dan gelmektedir. Salerno ve diğer Avrupa üniversitelerindeki doktora imtihanı da Selçuklu medrese ve hastahanelerindeki icazetten alınmış olduğu aşikârdır.

Selçuklular devrinde ve Şam'daki Nureddin Hastahanesi işletmede iken 1178'de Hekim Hibetullah İbn el-Muammer tarafından icazetnâme almak için Adûdi Hastahanesi'nde yapılan ve hocası Ebu Said İbn Said el-Haravî tarafından okunup, kabul edilen "Kitab" Calinus fi Tedbiri's-Sihha" isimli doktora tezi İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesi'nde mevcut olduğuna göre aynı tıp ekolünün devamı olan Şam'daki Nureddin Hastahanesinde de aynı şekilde hekim olmak için tıp doktoraları yapıldığı, haçlı seferleri ve diğer yollarla tıp doktoru olmak için tez yazma usulünün Avrupa'daki Salerno, Napoli, Montpeiller, Bologna ve Padua Tıp

Fakültelerine geçtiği aşikârdır. Nureddin Zengî'nin yanında yetişen Selahaddin Eyyubî'nin soyundan Melikül-Âdil zamanında kansız sonuçlanan haçlı seferini yöneten ve Kudüs ve Şam'a gelen İtalya ve Sicilya'daki Alman imparatoru Friedrich von Hohenstaufen, İtalya'ya dönüşünde, 1231'de Selçukluların tesiri ile hekim olacakların tahsilden sonra Salerno Tıp Fakültesi hocalarınca imtihan edilmeden önce icrayı tabâbet edemeyecekleri hükümlerini de içine alan bir sağlık kanunu yürürlüğe koymuştu. Selçuklu İslâm tababetinin tesiri neticesi Friedrich von Hohenstaufen zamanında Avrupa'da hekimlere ilk defa doktor ünvanı Salerno'da verilmeğe başlanmıştı. Selçuklular zamanında İran ve Suriye'den topladığı İslâm hekimlerinin eserlerini, Salerno ve Monte Casino'da, Constantin Africanus'un Latinceye çevirdiği biliniyor”.

Konuyu bir kez daha Doç.Dr. Polat HAS'ın değerlendirmesiyle pekiştirelim; ‘Paris Tıp Fakültesi'nin büyük dershanesi Grand Amphitheatre'daki dünyanın büyük hekimlerini temsil eden duvar freskinde İbn Sina, Razi ile yanyana resmedilmiştir. Gerek Viyana Tıp Fakültesi'nde gerekse 1472 de kurulan Münih'in İngolstadt'daki Üniversite Tıp Fakültesi'nde, 15. ve 16. yüzyıllarda ders programında İbn Sina'nın Kanunu, "Canon Medicinæ Avicennæ" adı altında mecburi ders kitabı olarak okutulmaktaydı.

477 senesinde Münih'in İngolstadt Tıp Fakültesi'ndeki büyük dershaneye İbn Sina'nın Avicenna olarak latinceleştirilmiş ismi verilmişti. Münih İngolstadt Tıp Fakültesi'nin 16. yüzyıl başındaki doktora nizamnamesinin, doktora talebelerine imtihanlarda sorulacak sorularla ilgili 2. ve 5. maddeleri gereğince; İbn Sina veya er-Razi'den yapılacak yazılı imtihanda bir puan, Hipokrattan yapılacak imtihanda diğer gerekli ikinci puanı aldıktan sonra, doktor namzetlerine dekanın sözlü imtihanında İbn Sina, Hipokrat ve Razi'nin kitaplarından sorular sorması öngörülmekteydi. Bu sorular için İbn Sina'nın eseri Kanun'un I. Kitabının 2. Fennindeki hastalık sebepleri ve semptomları ile ilgili kısımlar ile IV. kitabın 1. bölümünde (Fen) yer alan ateşli hastalıklarla ilgili kısımların bilinmesi gerekiyordu. Münih İngolstadt Fakültesi'nin 1472 tarihli statüsü "Statuta îrlitæ medicorum Facultatis studii İngolstatensis"de tıp talebelerinin Hipokrat'ın Aforizmaları yanı sıra İbn Sina'nın Kanunu'nun 1. ve 2. Fennleri ile IV. kitabının 1. Fenninden sözlü imtihan edilmesi latince olarak şöyle belirtilmektedir:

"... fen primi canonis Avicennae aut prima fen guanti eiusdem". Bu bölümleri tıp talebelerinin ezbere bilmesi gerekmektedir. Bavyera kralı Maximilian I (1573—1651) 1611'de üniversite için yeni bir ders planı yürürlüğe koydu ki, buna göre 1. ders yılında teorik tıp dalındaki eğitim için İbn Sina'nın ve Galen'in kitapları ders kitapları olarak öngörülmektedir.

Viyana Tıp Fakültesi'nin 1389 tarihli statüsüne göre doktora imtihanında tıp talebelerinin imtihan edilmek için İbn Sina'nın Kanunu, Technae Galeni veya Aphorismi Hippocratis'den birisini seçmeleri öngörülmektedir. Bütün bunların yanı sıra Razi ile İbn Sina'nın eserleri on yedinci asırda Louvain Üniversitesi tıp tedrisatının esasını teşkil etmiştir, İbn Sina tercümeleri tam altıyüz sene, Avrupa üniversitelerinde ders kitapları olarak tedris edilmiştir. Razi'nin latinceye çevrilen ve XVIII. y.y.a kadar Batı'da tıp mekteplerinde klasik bir tıp kitabı gibi okutulan eserleriyle bu bilim adamımız Valinos'a benzetilmiştir. Yine önemli bir bilim adamı olan Kindi de Avrupa'yı etkilemiş, eserlerinin latinceye tercüme edilmesiyle, Avrupa kültüründe de ün kazanmıştı ve ona Alkendus diyorlardı. Avrupa'ya ışık tutan bir diğer ilim adamı Ebu-Kasım Zehravi'dir. Batı onu Albucasis olarak tanımaktadır; cerrahlığa ve ebeliğe dair "Et-Tasrif" adlı bir eseri vardır. Bu eser Gerard da Cremona tarafından latinceye çevrilmiştir. Bu bilim adamı modern cerrahinin kurucularındandır.

Selçuklular devrinde ve Şam'daki Nureddin hastanesi işletmede iken 1178'de Hekim Hibetullah İbn al-Murammel tarafından icazetname almak için Adudi hastanesinde yapılan ve hocası Abu Said İbn Said al-Haravi tarafından okunup, kabul edilen "Kitab Calinus fı Tedbir al-As-sıhha" isimli doktora tezi İstanbul'da Ayasofya kütüphanesinde mevcut olduğuna göre aynı tıp ekolünün devamı olan Şam'daki Nureddin Hastanesi'nde de aynı şekilde hekim olmak için tıp doktoraları yapıldığı anlaşılmaktadır. Haçlı seferleri ve diğer yollarla tıp doktoru olmak için tez yazma usulünün Avrupa'daki Salerno, Napoli, Montpellier, Bologna ve Padua Tıp Fakültelerine geçtiği aşikârdır. Nureddin Zengi'nin yanında yetişen Salâhaddin Eyyubi'nin soyundan Melik ül-Adil zamanında kansız sonuçlanan haçlı seferini yöneten ve Kudüs ve Şam'a gelen İtalya ve Sicilya'daki Alman imparatoru Friedrich von Hohenstaufen, İtalya'ya dönüşünde, 1231'de Selçukluların tesiri ile hekim olacakların tahsilden

sonra Salerno Tıp Fakültesi hocalarınca imtihan edilmeden önce icra-ı tababet edemeyecekleri hükümlerini de içine alan bir sağlık kanunu yürürlüğe koymuştu. Selçuklu İslâm tababetinin tesiri neticesi Friedrich von Hohenstaufen zamanında Avrupa'da hekimlere ilk defa doktor unvanı Salernoda verilmeye başlanmıştı. Selçuklular zamanında İran ve Suriye'den topladığı İslâm hekimlerinin eserlerini, Salerno ve Monte Casinoda, Constantin

Africanus'un latinceye çevirdiği biliniyor”.

Galenos aşağıdaki yazısında, 3. Bölümde, embryo'nun ceninin dış zarı ile çevrilmesinden ve fetus'un rahimde olgunluğa erişmesinin birçok kadında 9 aylık bir dönemini açıklar.

<p>GALEN</p> <p>δηλαί, τὴν ἐξέτασιν ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ποιουμένους, ὅσπερ ὁ ἀμυδρότερος, τὰ παραπλήσια διαιροῦντας 147 ἀνθρώπων ζῆα, ἢ οὐχ ὡς οὐκ ἂν ἰκανὸς τὸ γὰ καθόλου περὶ τῆς ζητούμενης δυνάμεως καὶ τῶν ἀνομοίων ἐνδειξομένου, ἀλλ' ὡς ἴν' ἅμα τῷ κοινῷ καὶ τῷ ἰδίῳ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐννοήσῃτες εἰς τε τὰς διαγνώσεις τῶν νοσημάτων καὶ τὰς λύσεις εὐπορότεροι γινώμεθα.</p> <p>Περὶ μὲν οὖν ἀμφοτέρων τῶν ὀργάνων ἅμα λέγειν ἀδύνατον, ἐν μέρει δ' ὑπὲρ ἑκατέρου ποιησόμεθα τὸν λόγον ἀπὸ τοῦ σαφέστερου ἐνδείξασθαι δυναμένου τὴν καθεκτικὴν δυνάμιν ἀρξάμενοι. κατέχει μὲν γὰρ καὶ ἡ γαστήρ τὰ σίτια, μέχρι περ ἂν ἐκπέψῃ, κατέχουσι δὲ καὶ αἱ μήτραι τὸ ἔμβρυον, ἐστ' ἂν τελειώσωσιν ἄλλὰ πολλαπλάσιός ἐστιν ὁ τῆς τῶν ἐμβρύων τελειώσεως χρόνος τῆς τῶν σιτίων πέψεως.</p> <p style="text-align: center;">III</p> <p>Εἰκὸς οὖν καὶ τὴν δυνάμιν ἐναργέστερον ἐν ταῖς μήτραις φερόμεν ἡμᾶς τὴν καθεκτικὴν, ὅσῃ καὶ πολυχρονιωτέραν τῆς γαστρός τὴν ἐνεργεῖαν κέκτηται. μῆσι γὰρ ἐνέα που ταῖς πλείστασι τῶν γυναικῶν ἐν αὐταῖς τελειούται τὰ κνήματα, μεμικταῖς μὲν ἅπανι τῷ αὐχένι, περιεχούσαις δὲ πανταχόθεν αὐτὰ σὺν τῷ χορίῳ. ἢ 148 καὶ πέρας γὰρ τῆς τοῦ στόματος μύσεως καὶ τῆς τοῦ κωνομίμου κατὰ τὰς μήτρας μονῆς ἢ χρεῖα τῆς ἐνεργείας ἐστίν· οὐ γὰρ ὡς ἐτυχεν οὐδ' ἀλόγως ἰκανὸς περιστέλλεσθαι καὶ κατέχειν τὸ</p> <p style="text-align: center;">III</p> <p>ON THE NATURAL FACULTIES, III. 11.—111</p> <p>persons in regard to those activities which are obvious without dissection, and, in the case of those which are more obscure, dissecting animals which are near to man; ¹ not that even animals unlike him will not show, in a general way, the faculty in question, but because in this manner we may find out at once what is common to all and what is peculiar to ourselves, and so may become more resourceful in the diagnosis and treatment of disease.</p> <p>Now it is impossible to speak of both organs at once, so we shall deal with each in turn, beginning with the one which is capable of demonstrating the retentive faculty most plainly. For the stomach retains the food until it has quite digested it, and the uterus retains the embryo until it brings it to completion, but the time taken for the completion of the embryo is many times more than that for the digestion of food.</p> <p style="text-align: center;">III</p> <p>We may expect, then, to detect the retentive faculty in the uterus more clearly in proportion to the longer duration of its activity as compared with that of the stomach. For, as we know, it takes nine months in most women for the foetus to attain maturity in the womb, this organ having its neck quite closed, and entirely surrounding the embryo together with the chorion. Further, it is the utility of the function which determines the closure of the os and the stay of the foetus in the uterus. For it is not casually nor without reason that Nature has made</p> <p>¹ Note this expression. For Galen's views on the origin of species, cf. Introduction, p. xxxi., footnote.</p>	<p>228</p> <p style="text-align: right;">229</p>
--	--

ἔμβρυον ἢ φύσιν ἀπέργασατο τὰς ὑστέρας, ἀλλ' ἴσ' εἰς τὸ πρότερον ἀφίκειται μέγεθος τὸ κούμμενον. ὅταν οὖν, οὐ χάριν ἐνήργουσι τῇ καθεκτικῇ δυνάμει, συμπεπληρωμένοι ἢ, ταύτην μὲν ἀνεπαύσαντες καὶ εἰς ἡρεμίαν ἐπανήγαγον, ἀντ' αὐτῆς δ' ἑτέρα χροῦνται τῇ τείως ἡσυχαζούσῃ, τῇ προσωπτικῇ. ἦν δ' ἄρα καὶ τῆς δεινῆς ἡσυχίας ὄρος ἢ χρεία καὶ τῆς γ' ἐνεργείας ὁσαύτως ἢ χρεία· καλούσης μὲν γὰρ αὐτῆς ἐνεργεῖ, μὴ καλούσης δ' ἡσυχάζει.

Καὶ χρὴ πάλιν κἀναυθα καταμαθεῖν τῆς φύσεως τῆν τέχνην, ὡς οὐ μόνον ἐνεργειῶν χρησίμων δυνάμεις ἐπέθηκεν ἐκάστην τῶν ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ τοῦ τῶν ἡσυχίων τε καὶ κινήσεων καιροῦ προνοήσατο. καλῶς μὲν γὰρ ὑπάντων γιγνομένων τῶν κατὰ τὴν κύσιν ἢ ἀποκριτικῆς δυνάμεις ἡσυχάζει τελέως ὥσπερ οὐκ οὕσα, κακοπραγίας δὲ τινος γινομένης ἢ περὶ τὸ χορίον ἢ 149 περὶ τινὰ τῶν ἄλλων ἢ ἰμέριον ἢ περὶ τὸ κούμμενον αὐτὸ καὶ τῆς τελειώσεως αὐτοῦ παντάσῃσιν ἀποπροσθείσης οὐκέτ' ἀναμένουσι τὸν ἐνεμάμνον αἱ μήτραι χρόνον, ἀλλ' ἢ μὲν καθεκτικῆς δυνάμεις αὐτῆς καὶ πῆπανται καὶ παραχωρεῖ κινεῖσθαι τῇ πρότερον ἡρῶσῃ, πρῶττοι δ' ἦδη τι καὶ πραγματεύεται χρηστὸν ἢ ἀποκριτικῆς τε καὶ προσωπτικῆς καὶ γὰρ οὖν καὶ ταύτην οὕτως ἐκάλεσαν ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς τὰ ἰνόματα θέμενοι καθάπερ καὶ ταῖς ἄλλαις.

Καὶ πως ὁ λόγος δοκεῖν ὑπὲρ ἡμφοτέρων ἠποδείξεν ἡμᾶς καὶ γὰρ τοὶ καὶ διαδεχομένας αὐτὰς ἄλληλας καὶ παραχωρούσας αἰετὴν ἑτέραν τῇ λοιπῇ, καθότι ἂν ἢ χρεία κελύψῃ, καὶ

the uterus capable of contracting upon, and of retaining the embryo, but in order that the latter may arrive at a proper size. When, therefore, the object for which the uterus brought its retentive faculty into play has been fulfilled, it then stops this faculty and brings it back to a state of rest, and employs instead of it another faculty hitherto quiescent—the *propulsive* faculty. In this case again the quiescent and active states are both determined by utility; when this calls, there is activity; when it does not, there is rest.

Here, then, once more, we must observe well the Art [artistic tendency] of Nature—how she has not merely placed in each organ the capabilities of useful activities, but has also fore-ordained the times both of rest and movement. For when everything connected with the pregnancy proceeds properly, the *eliminative* faculty remains quiescent as though it did not exist, but if anything goes wrong in connection either with the chorion or any of the other membranes or with the foetus itself, and its completion is entirely despaired of, then the uterus no longer awaits the nine-months period, but the retentive faculty forthwith ceases and allows the heretofore inoperative faculty to come into action. Now it is that something is done—in fact, useful work effected—by the *eliminative* or *propulsive* faculty (for so it, too, has been called, receiving, like the rest, its names from the corresponding activities).

Further, our theory can, I think, demonstrate both together; for seeing that they succeed each other, and that the one keeps giving place to the other according as utility demands, it seems not unreason-

ESERLERİ

Galenos, ona miras yoluyla kalan servetin büyük kısmını kitapları ve yazmalarına harcamıştır. Onun kayıp yapıtları büyük oranda yazma yöntemi ile ilgilidir. Çünkü çalışmalarını kendisi yazmaz, yazdırırdı. Yapıtlarının belli bir kısmında araştırmalarının kaynaklandığı ve geliştiği başka tıp otoritelerinin fikirleri bulunur, daha sonra da kendi kuramı yer alırdı. Geniş özel kütüphanesi için ödünç aldığı tıp kitaplarını kopyalattığı da olurdu.

Marcus Aurelius'un sarayında yaşarken, Galenos hem imparator ve ailesinin tıbbi sorunları ile ilgilenmiş hem de araştırma ve yazılarını sürdürme fırsatı bulmuştur. Başka doktorlar bu kadar güvencede değillerdi.

Galenos, tıp alanında olduğu kadar mantık, ahlak, dil bilgisi kanunlarında da 500 den fazla eser yazdığı ileri sürülmektedir. Ayrıca pek çok

Claudius Galenus

makalesi ve ansiklopedik çalışmaları vardır. Teşrihe ait eserleri ise önemlidir.

Antik çağın tıp bilgileri, modern tıbbı çok etkilemiştir. Bugün bile tıptaki teknolojik, metodolojik ve deneysel gelişmelere karşın tıp eğitimindeki pek çok temel ilkenin kökenleri antik çağa dayanmaktadır. Hippokrates ve Galenos, tıbbın gelişimini etkileyen en eski ve en çok atıfta bulunulan esin kaynaklarıdır, Hippokrates en çok hasta haklarına, hekimlerin ahlakî ve meslekî yükümlülüklerine ilişkin koyduğu ilkelerle bilinirken, Galenos anatomi, psikoloji ve eczacılık bilimine yaptığı katkılarla ve tıbbî felsefe, mantık ve deneyle birleştirmesiyle tanınmaktadır.

Galenos'un yapıtlarından çoğu, özellikle felsefe ve edebiyata ilişkin olanlar kaybolmuş, yalnız Arap kaynaklarında tıp kitaplarından bazıları ile İngilizce baskıları bulunmaktadır.

500 eserinden geriye 180 tanesinin kaldığı bilmektedir. Diğer eserlerinin Galenos'un evinin yanması sonucu yok olduğu sanılmaktadır.

Çeşitli dallarda ve bu arada farmakoloji alanında 50 kadar eser yazmıştır ki Daremberg bunları bir külliyat halinde toplayıp Fransızcaya çevirmiştir.

Galenos'un eserleri yüzyıllardan beri süryanice, arapça dâhil pek çok dillere çevrilmiştir. XVII. yüzyıla, yani W.Harvey (1578-1657) e kadar eserleriyle tebabet dünyasına tam anlamıyla hükmeden Galenos pratik tebabet kadar bilimsel çalışmalarıyla da ün salmıştır. Bugünkü tıp bilimini Hipokrat kadar ona da borçluyuz.

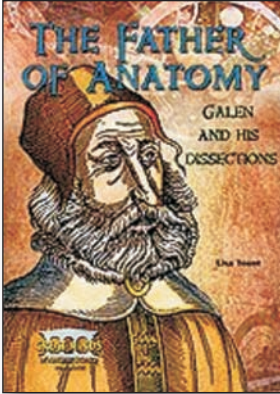
Galenos tıbbî ana hatlarıyla Hipokrat'ın bünye veya 4 humor teorisi (Humorale Pathologie) yerine dış etkenler teorisine dayanır. Her ne kadar o da Hipokrat gibi nebız ve idrar muayenelerine önem verir, tedavide rejim ve fizyoterapi'den yararlınsa da aralarında büyük ayrılıklar vardır. Bu nedenle "Hypocrate dit oui, Galien dit no" sözü yani "Hipokratın evet dediğine, Galenos hayır der" pek tutmuştur.

Bunun gibi Hipokrat "Similia Similibus Curantur - Benzeri benzerle tedavi" yoluna gittiği halde Galenos "Contraria Contrariis Curantur - Zıddı zıd'la tedavi" yönüne gitmiştir. Hatta daha da ileri giderek İskenderiye Ekolünün polypharmacie'sini benimsemiş ve çeşitli preparatlar hazırlamıştır ki bu gibi müstahzarlara hala "Galénique préparate" denir. Bu da onun droglar hakkındaki kuvvetli bilgisinin bir kanıtıdır. Nasıl ki Tiryak da antik çağda son olarak onun elinde gelişmiştir.

Galenos, Tiryak kadar pürgatif Picra ve Hiéra'sı ile de ünlüdür. Hiéra'nın günlük dozu 1/3 gram olup ballı su, bal veya tisane içinde verilir.

Galenos'dan sonra Roma'da tebabet ve eczacılık çok zayıflamış ve Romalı yazarlar ancak Grek eserlerinden tercüme yapmaktaydılar.

Tedaviye ilişkin 50 kadar eser yazmıştır. Bunlar Süryanice, Arapça ve Latinceye çevrilmiştir. Galenos, hekimliği kadar yaptığı ve kullandığı ilaç tertipleri ile de tanınmıştır. Müshil tertipleri ve tiryak formülü çok meşhur olmuştur. Galenos, 500 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral drogun tarifini yapmış ve etkilerini belirtmiştir. Hint keneviri (esrar) etkilerinden söz etmiştir.

Cladius Galenos, tıp tarihinde bir devdir. Galenos, Hipokrat sonrası okullarda gördüğümüz çelişkilere karışmayıp, Hipokrat'ın öğretilerine sadık kalmış ve eski çağların tıbbi bilgilerini gözlem ve deneylere dayanarak sistematize edip özetlemiştir. Ege ve Roma tıp literatürünün yarısına eşdeğer olan çalışmalarının ilk bölümü, 22 kalın cilt halinde basılmıştır. Bu eser "Corpus Hippocraticum" ile birlikte antik çağlardaki tıbbi tedavilerin bir özetini oluşturur. Galenos, Hipokrat'tan sonra ortaya çıkan yukarıda değindiğimiz tıp ekolleri ile ilgilenmemiş;

onun öğretileri doğrultusunda eski tıbbi bilgileri kendi gözlem ve deneyleriyle birlikte sistematik ederek özetlemiştir. Söz konusu 22 ciltlik bu

eser, Hipokrat Külliyyatı ile beraber Antik dönem tıbbi tedavilerini ortaya çıkartır.

Galenos sürekli olarak öğrencilerine saldırıp, onların kabiliyetsiz olduklarını, kendisinin teşhis ve tedavi kabiliyetleriyle kimsenin boy ölçüşemeyeceğini söylerdi. Nasıl bir kişilik bozukluğu olduğunu anlamak zor olmakla birlikte bir defekti olduğu kesindir. Galenos'un, kişilik olarak kendi özgü bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

Galenos'un yazdığı 500 kadar incelemenin çoğu bir yangında yok olduğunu söylemiştik. Çalışmalarının listesini çıkarma alışkanlığı olduğu için, kurtarılan 83 inceleme yazısının ona ait olduğu kesin olarak biliniyor. Bu değerli ve çalışkan doktor söylediklerini kaydetmeleri için bir dizi yazıcıyı işe almıştır.

Galenos'un eserleri önce 1525' de 5 cilt olarak Venedik'te basıldı. Daha sonra 1538'de Bale'de yayınlandı. 1679 da Rene Chartier, Hippokrat'ın eserleriyle birlikte, Latince ve Yunanca 13 cilt olarak bastırmıştır.

1821'den 1833'e kadar Kühn, 20 cilt olarak eserlerinden bir kısmını Leibzig'de yayınladı. Fransızcaya Darenberg tarafından yalnızca hekimlikle ilgili dört cildi 1854'te çevrildi.

9. yüzyıl Arap bilginlerinden hekim ve düşünür Huneyn Bin İshak, Galenos'un 129 yapıtının dökümünü yaptı. Bu yapıtların yunanca ve Süryanice uyarlamalarını Arapçaya kazandırdı.

Bu çeviriler 11. yüzyılda Arap hekimlerinin açıklamalarıyla birlikte Latinceye aktarıldı.

Galenos'un Hippokrat hakkında da 18 eser yazdığı kabul edilir. Yine Menedet hakkında, eleştirilerle dolu iki cilt eserinin bulunduğu bilinmektedir.

Hekim Galenos, Aziz Bede ile birlikte kaynakça tarihine de geçmiştir. Kendi eserleriyle ilgili kaynakça yazan iki kişiden biridir. Bu nedenle eserlerinin sayısının yüksek, ama bulunanların az olması böyle açıklanabilir.

Felsefe eserlerinin sayısı çoktur. Fakat zamanımıza gelebilen azdır. Bu eserlerin çoğu mantık, diyalektik ve ahlakla ilgilidir. Diğerleri o zaman-

larda takip edilmekte olan başlıca dört sistemin eleştirisinden ibarettir. Bunlar tarihsel eserlerdir.

Bunlardan yalnız Latince yazılmış olan "Eflatun'un Timee'sine dair" bir parçayla, "Hippokrat ve Eflatun'un Doğmaları" başlıklı eseri vardır. Bu eser, dokuz kitaba ayrılmış olup, baş kısmı kaybolmuştur.

Felsefeye de uygulanması bakımından birçok matematik kitapları da yazmıştır. Bunlar arasında "Geometrik ispat stoacı ispattan daha çok seçilmeye layıktır" eseri önemlidir.

Deusu Partium adındaki yapıtı birçok gözlem ve deneyi her organ hakkındaki özelliklerini verişi ve kendisinin zamanına göre ameliyattaki üstünlüklerini dile getirir.

"Bizi yaratan için bir övgü yazıyorum. Düşünüyorum ki birçok hayvanları onun adına kurban etmek tutkun bir dindarlık bile değildir, onun büyüklüğünü, iyiliğini, gücünü tanımak ve tanıttirmek ancak yarattığı bu eserlerdeki incelikleri bilmekle olur."

Galenos'un yazdığı eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Geometrik İspat, Stoacı ispattan daha çok seçilmeye layıktır.
2. Yer sarsıntısına dair ve çarpıntı hakkında
3. Dölütün oluşumuna dair
4. Kısımların kullanma ve yararlarına dair (Bedenin Parçalarının Yararları Üzerine)
5. Hippokrat ve Eflatun'un görüşlerine dair
6. Eflatun'un "Timee'sine dair" bir parça
7. Julien'e karşı
8. Varlıkların her biri hem bir, hem de birçoktur.
9. Düşler aracılığıyla hastalıkların teşhisi "Rüyalarda Diagnoz Üzerine"
10. Doğal kuvvetlere dair (Doğal Melekeler Hakkında)
11. Küçük topla sağlık egzersizleri
12. Tıbbıba bağlı olarak sağlığın korunması
13. Sağlık
14. Döl yatağının anatomisi
15. Göz hastalıklarının tanısı

16. De Subliguzatione Emprica
17. İdrar Sekresyonu Hakkındaki Tuhaf Teoriye Karşı
18. Ad Glauconem de Medendi Medhodo ve Ars Parva
19. "İlaçların Tertipi" (Composition des Medicaments),
20. On The Natural Faculties
21. El
22. Hekimlerin imtihan edilmesine dair

Tıp eğitimi veren fakültelerde; Galenos'un "Ars Medica", "Ars Parva", "Tegni" ve "Microtechne" adlı eserleri ve Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filos ofos (Erdemli bir hekimin filozof olması gereklidir) kitabı ders kitabı olmuştur.

En etkileyici çalışması yedi yüz sayfalık "Bedenin Parçalarının Yararları Üzerine" adlı yapıtıdır. Bu yapıtında tüm organların yapısını ve işleyişini anlatır, ilk kitabı olan "El"de şunları yazar:

"İnsan tüm hayvanlar içinde en akıllı varlıktır ve eller akıllı bir hayvanın sahip olabileceği en uygun organdır. Anaksagoras'ın dediği gibi insan elleri olduğu için en akıllı değil, tersine Aristo'nun dediği gibi en akıllı olduğu için elleri olan varlıktır, insanın sanatta başarılı olmasının nedeni elleri olması değildir. Eller birer araçtır; müzisyenin enstrümanı ya da demircinin maşası gibi... Her ruhun atıl bir kapasitesi vardır; ama bunu eyleme dönüştürecek cihazlar olmadıkça, doğanın verdiği yetenek atıl kalmaya mahkûmdur."

Şöyle diyordu Galenos: "Eğer biri doğadaki olayları gözlemlemek istiyorsa anatomi kitaplarına değil, kendi gördüklerine inanmalı... Ama yalnızca okumakla yetindiği sürece tüm eski anatomistlere inanmaya daha eğilimli olur."

Tarihin bilinen akışı içinde Galenos'un kitapları kabul gören yapıtlar düzeyine gelirken kendi kişiliği unutulmuştu. Galenizm yüzyıllar boyunca doktorların egemen dogması oldu. Yunanca yazdığı için ilk etkilediği yerler İskenderiye, Roma İmparatorluğunun doğu uçları ve komşu müslüman devletler olmuştu. Müslüman dünyası onun yapıtlarını Arapça'ya çevirdi ve kendine örnek aldı; öyle ki İbn-i Sina için İslam'ın Galenos'u tanımlamasını yapacak kadar yüceltmmişti.

GALENOS:

Otobiyografisini Yazan İlk Bilgin

Galenos, Roma kitap dükkânlarında kendi eserlerinin başka yazarların isimleri altında elden ele dolaştığını, dahası bazı çalışmaların da ona atfedilerek satıldığını belirtmekte ve bunun önüne geçmek için de kitaplarının bir listesini vermeye karar verdiğini söylemektedir. Bu noktada sözü Galenos'a verelim:

Galenos'un kendi kaleminden

Mevcut kitaplarımın tasnif edilmesine ilişkin olarak verdiğim tavsiyenin geçerliliği, olaylarla doğrulanmış bulunuyor. Son zamanlarda yaptığım bir Sandalarium gezintisinde ki burası Roma'nın en büyük kitap satış mekânıdır, burada satışa sunulan bir kitabın benim tarafımdan mı yoksa bir başkası tarafından mı yazıldığı konusunda bir anlaşmazlığa tanık oldum. Kitabın ismi şöyleydi: Doktor Galenos. Biri bana ait olduğunu zannederek satın almıştı kitabı; bir başkası –belli ki iyi bir okuyucu- başlığın tuhaflığını fark edip, konusunu öğrenmeyi arzuladı. Daha ilk satırları okur okumaz kitabı hemen yırtıp, doğruca şöyle dedi: “Bu Galenos'un dili değil, başlık sahtedir.” Belli ki bu adam, gramer ve belagat, iyi söz ve yazı, retorik öğretmenlerinin eskiden Egeli çocuklara her zaman verdikleri temel ilk eğitimi almış biriydi. Bu günlerde ise tıpta ya da felsefede bir meslek edinmeye başlayan çoğu kişi düzgün okuyamıyor bile, ama bir yandan da insan çabasının en güzel ve en büyük alanıyla, yani felsefe ve tıbbın sağladığı bilgi ile ilgili olarak verilen derslere sık sık katılıyorlar.

Söz ettiğim bu tembellik (kolaya kaçma), ben daha gençken de vardı, ancak bugün olduğu kadar fazla değildi. İşte bu nedenle -ayrıca kitaplarım her türlü bozmaya maruz kaldığı, farklı ülkelerde insanlar her tür kısaltma, ekleme ve değiştirmelerle farklı farklı metinler çıkarıp kendi isimleriyle yayınladıkları için- en iyisinin önce bu bozmaların yapılma nedenlerini açıklamak ve sonra da bana ait olan her bir kitabın içeriğinin bir kaydını vermek olduğuna karar verdim.

Galenos bu girişin ardından, 17 başlık altında eserlerinin yazım yer ve sürecini anlatmaya koyulur. Tasnife Roma’da ilk bulunuşu sırasında yaptığı çalışmalarla başlar. Yalnızca bu başlığın içeriğinin dikkatli bir okunuşu bile, Galenos’un bu eserin neden özyaşam türünün ilk örneklerinden sayıldığını göstermeye yeterlidir. Galenos, Martialius adında anatomi konusunda çalışmalar yapan bir çağdaşıyla karşılaşmasını anlatmakta, adeta onu sorguya çeken yetmiş yaşını aşmış bu araştırmacıya verdiği cevapları bir bir sıralamakta ve bu yönüyle hayatının bir kesitini okuyucu için öyküleştirmektedir.

Bir diğer olayda, Galenos kamuya açık bir toplantıda eski hekimler hakkında konuştuğunu anlatır, kendisinden önce tartışılan konu Erasistratus’un bir çalışmasıdır. Galenos, kendisini Erasistratus’un takipçisi olarak gösteren Martialius’u sinirlendirmek için bir konuşma yapar. Konuşması son derece etkili olur, öyle ki, Martialius’a muhalif bir dostu bu konuşmanın bir özetini almak için adeta Galenos’a yalvarır. Roma’yı zamansız terk etmek zorunda kalırsa bu özeti yanında götürebilecek ve hastalarıyla deneylerinde Martialius’un fikirlerini çürütmek için kullan-

abilecektir. Galenos bu örnekte de görüldüğü gibi, kitabın ortaya çıkışını hikayesiyle beraber vermektedir, bu yönüyle Galenos için yalnızca otobiyografi yazarı değil otobibliografi yazarı da demek mümkündür, hatta ‘Kitaplarım Hakkında’ adlı eseri bir otobio/bibliografi kitabıdır.

‘Kitaplarımın Listesi Hakkında’ adlı mektubu da söz ettiğimiz ‘Kitaplarım Hakkında Yazdığım- Kitaplar Hakkında’ kadar ilgi çekicidir. Galenos bu kitaba da seslenmeyle başlar:

Yazdıklarımın sırasını açıklayacak bir el kitabına ihtiyaç olduğunu işaret ederken hakkın vardı Eugenianus, ne de olsa hepsi aynı amaçla, aynı işlevle ve aynı konuda yazılmadı. Sen de biliyorsun ki, bazıları arkadaşlarımla isteği üzerine, onların seviyesine uygun yazıldı; diğer bazı kitaplarım ise yeni başlayanlar düşünülerek yazıldı. Her iki durumda da niyetim elden ele geçirilmeleri ve gelecek nesiller için korunmalarıydı çünkü görüyorum ki daha önceki dönemlerde yazılan kitaplar bile çok az sayıda kişi tarafından anlaşılıyor. Doktorlar ve filozoflar diğer doktor ve filozoflara karşı öğretilerini bilmeden ve doğruları yanlışlarından ayırmalarını sağlayacak mantıksal yöntem alıştırmaları yapmadan hayranlık duyuyorlar.

Bu girişin ardından Galenos tıp ve felsefe alanında kaleme aldığı eserleri okuma sıralarına göre verir. Okuyucunun ilgi alanı ve bilgi birikimine göre okuma sırası değişebilecektir, zaten Galenos bu mektubu en çok da yeni başlayanlar için kaleme almaktadır, ancak ilk okunması gereken kitap olarak gördüğü çalışması tektir. Sözcükleri yanlış ve kötü kullananlara yönelik doğru kullanımla ilgili bir kitaptı. İlk mektuptan daha kısa olan bu ikinci mektupta da Galenos eserlerinin yazım hikâyelerini vermektedir.

Galenos verdiği eserlerle yalnız sınırlı bir dünyanın okuyucularının zihinleri açmamış, diğer kültürlerin yazın dünyalarını da derinden etkilemiştir. Tıp alanında yaptığı çalışmaların çevirilerle İslam dünyasında da geniş bir okuyucu kitlesi bulduğunu ve geliştirildiğini biliyoruz, ancak özyaşam tarzında verdiği eserlerin de böylesi derin bir etki uyandırdığı düşüncesi son yüzyılda üzerinde tartışılmaya başlanan bir konudur.

Reynolds çalışmasında, Arap özyaşam hikayesi yazma geleneğini etkileyen yazarların başında Galenos’u sayar. Galenos’un verdiği benzer

bir kitap listesi hazırlama fikri Arap yazın dünyasının temsilcileri arasında da gitgide yaygınlaşır, bu kitap listelerinin içine yazarının hayatıyla ilgili notlar ekleme de bir gelenek halini alır. Öyle ki Galenos'un yaptığı bir adım ötesi olarak artık yazarlar tasnif sürecinde doğum yerlerini, soy ağaçlarını, yaptıkları gezileri ve ilk bilgilerini edindikleri öğretmenlerini de saymaktadırlar. Yine Galenos'un Martialius'la ilişkisine benzer kıskanç rakipleri çalışmalarına katma durumu, Huneyn ibn İshak'ın özyaşam hikâyesinde en açık haliyle görülür. Huneyn'in döneminin en güvenilir çevirmenlerinden biri olduğunu, Galenos'dan kimi çeviriler yaptığını ve kuşkusuz söz ettiğimiz eserinden de haberdar olduğunu eklemek gerekir.

George Misch A, *History of Autobiography in Antiquity* adlı kitabında Galenos'dan daha sonra özyaşam hikâyesi türü olarak adlandırılacak yazın türünün Flavius Josephus ve Damaskuslu Nikolaus ile birlikte ilk temsilciler arasında sayar. Misch'e göre Galenos yazdığı bu iki eserle kitapları üzerinden hayatından kesitler vermekte ve kitaplarının başarısıyla hayatındaki değişiklik ve gelişmelerin eş zamanlı olduğunu söylemektedir. Kitaplar yalnızca bilgi verme amaçlı değildir, aynı zamanda öğretici ve yol gösterici yanları da vardır. Okuyucu kitaplardan da, Galenos'un hayatından da dersler çıkarmalıdır.

GALENOS KİTAPLARININ SINIFLANDIRILMASI

GENEL TIP

"De propriis placitis"

"Art medica"

"De optimo docendi genere libellus"

"De constitutione artis medicae ad Patrophilum liber"

"De sanitate tuenda libri VI"

"Methodi medendi libri XIV"

"De partibus artis medicae"

"De constitutione artis medicae ad Patrophilum liber"

"De optimo medico cognoscendo"

"Definitiones medicae"

ANATOMİ

"De anatomia"

"De anatomia mortuorum"

"De anatomia vivorum"

"De anatomiae dissentione"

"De corporis partibus"

FİZYOLOJİ

"De semine libri III"

"De instrumento odoratus"

"De partium homoeomerium differentia"

"De usu partium corporis humani libri I-XVII"

"De locis affectis libri VI"

"De pulsibus introductio"

"De atra bile"

TEDAVİ/TERAPİ

"Methodus medendi libri XIV"

Diät und Lebensweise"De bono habitu"

"De diaeta et morbis curandis"

"De victu attenuante"
"De facultatibus naturalibus libri III"
"De alimentorum facultatibus"
"De probis, pravisque alimentorum succis"

TEMİZLİK

"De venae sectione adversus Erasistratum"
"De curandi ratione per venae sectionem"
"De hirudinibus, revulsione, cucurbitula, in medicamentis, et quo tempore"
"De purgantium medicamentorum facultate"

İLAÇLAR

"De compositione medicaminum per genera libri VII"
"De simplicium medicamentorum temperamentis ac facultatibus libri I-XI"
"De compositione medicaminum per singulares corporis partes libri I-X"
"De simplicium medicamentorum temperamentis et facultatibus libri I-XI"
"Remedia"
"De remediis paratu facilibus liber"
"De remediis parabilibus libri III" (nach 193 n. Chr.)
"De compositione medicamentorum secundum locos I-X"

PSİKOLOJİ

"De consuetudinibus"
"De propriorum animi cuiuslibet affectuum dignitione et curatione"

EMBRYOLOJİ VE DOĞUM

"De foetuum formatione"
"De uteri dissectione"

HİPOKRATES ÜZERİNE YAZILAN KİTAPLAR

"In Hippocratis de aere aquis locis librum commentarii"
"De elementis ex Hippocratis sententia libri II"
"De placitis Hippocratis et Platonis libri IV"
"Hippocratis aphorismi et Galeni in eos commentarii libri"
"In Hipp. librum de alimento commentarii IV"

"Hippocratis de humoribus librum commentarii III"
 "Hippocratis de natura hominis liber primus et galeni in eum
 commentarii"
 "In Hippocratis De natura hominis commentarius tertius"
 "In Hippocratis de victus ratione in morbis acutis"
 "In aphorismos Hippocratis commentarii I-VII"
 "De diaeta Hippocratis in morbis acutis"
 "In Hippocratis prorrheticum I commentaria III"
 "De comate secundum Hippocratem"
 "In Hippocratis prognosticum commentarii III"
 "In Hippocratis Epidemiarum librum commentaria I-VI"
 Nichtmedizinische Schriften
 "Adversus Lycum", "Adversus Iulianum"
 "De ventis, igne, aquis, terra"
 "Galeni in Platonis Timaeum commentarii fragmenta"
 "Lexicon botanicum"

“HOTİ HO ARİSTOS KAİ FİLOZOFOS”

GALENOS’un felsefe ve tıp ahlakı konusunda ele aldığı “ERDEMLİ TABİP BİR FİLOZOF OLMAK ZORUNDADIR” adlı eserini inceleyelim;

(VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Tebliğ, 16-18 Haziran 2004, Divriği-Sivas) Prof. Dr. İsmail YAKIT, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi, Isparta

İslam dünyasında Calinus olarak bilinen ünlü tabip ve filozof Galenos’un gerek İslam dünyasında ve gerekse Batı dünyasında felsefe ve tıp ahlakı açısından önemli bir yeri olan ve günümüze kadar ulaşan Arapça tek yazma nüshası bulunan bu eserin inceleme ve tercümesi ilgili tıp kongresinde ele alınmıştır. Tebliğ şöyle;

I-Galenos ve Kitabı Hakkında

1- Claudios Galenos, İlk felsefe okuduktan sonra değişik merkezlerde tıp tahsil etmiş ve Bergama ile Roma’da hekimlik yapmıştır. XVII. yüzyıl ortalarına kadar Aristo ile beraber, on dört asır boyunca bütün tıp dünyasını etkisi altında bırakmıştır. Yaptığı gözlemler ile özellikle sinir sistemi ve kalple ilgili olarak hayvanlar üzerinde yaptığı diseksiyonlar ile anatomide önemli buluşlar gerçekleştirmiştir. Büyük ölçüde ünlü hekim Hippokrates (M.Ö. 460-377)’dan etkilenmiş ve onun eserlerini açıklamalar ekleyerek Ege tıbbının zirveye ulaşmasını sağlamıştır. İslam dünyasına Galenos’un pek çok eseri tercüme edilmiştir. Özellikle 15’i felsefe olmak üzere 129 eserinin Arapça’ya tercüme edildiğini kaynaklar bahsetmektedir. O, Hippokratesle birlikte psiko-somatik hastalıkları tedavi eden ve Batlamyus (=Ptolemaios, öl: 168)’la beraber evrenin sırrını çözmüş bir bilgin olarak tanınır. O, aynı zamanda Hippokrates ile İbn Sina (980-1037) arasında bir köprüdür.

2- Galenos’un Felsefî Tıbbının Temelleri

Bilindiği üzere, Hippokrates ve Galenos tıbbının temelinde ünlü filozof Pithagoras (M.Ö. 570-494) ekolüne mensup Pithogorasçılarının kurduğu Sicilya Tıp Okulu’nun görüşleri yer alır. Bu okul Pithagorasçı tabip ve filozof Alkmeon (M.Ö. VI.yy.) ile filozof Empedokles (M.Ö. 495-

435)’in ontolojisi üzerine kurulmuştur. Eşyada adalet yani denge ilkesini esas alan bir okuldur. Nitekim Alkmeon sağlığı, sıcak-soğuk, yaş-kuru, acı-tatlı gibi zıtlar arasında dengenin yani adaletin kurulmasına, hastalığı da bu dengenin bozulmasına bağlamıştır. Keza Empedokles de bu dengeyi(=adaleti) toprak, su hava ve ateşten ibaret olan yani “anasır-ı erbaa”(=dört unsur) arasında görmüştür. Bunlar, Pithagorasçılarının her şeyin temelinde gördükleri “kutsal dört”e uygun olarak “tabiatın dört kökü” olup, çeşitli oranlarda birleşerek dengeyi(=adaleti) sağlar. Böylece “Dört Hılt”(=kan, balgam, kara safra, sarı safra) ve “Dört Mizac”(=demvî, lenfavî, safravî, asabî) oluşur. Zaten mualece(=ilaç ile tedavi)nin temel espirisi, bozulmuş dengeyi yeniden sağlamak yani adaleti gerçekleştirmektir. Nitekim, bu dört hılt ve dört mizacın günümüze kadar geldiği ve psiko-somatik anlamda, psikolojide beden yapısı ve karakter arasındaki ilişki, görüşünün temelini oluşturduğu bilinmektedir. “Tabiat” kavramının tıpta özellikle “mizac” anlamına gelmesi, “mizac”ın da “hılt”ların belirli oranda karışımı olması, ve bu karışımın dengeli olması sağlığı, dengesiz olması da hastalığı göstermesi, Tıbbı, aynı zamanda Astronomi’nin denge kavramına, Matematiğin oran ve uyum kavramına bağlamıştır. Zaten bu bağlayışı meşru kılan ontolojiyi Pithagorasçılar geliştirdi. Onlara göre, varlığın arkesi “sayı”dır. Varlıklar sayılardan ibaret olup, aralarındaki ilişkiler oranlardan ibarettir. Gök cisimleri daimi hareket halinde olduklarından canlı, ruhlı ve akıllıdır. Gök cisimlerinin belirli harmonileri vardır. Bundan evrenin müziği oluşur. Varlığı matematik yardımıyla düşünmeye çalışırlar. Pithagorasçı düşünme, varlıklar arasındaki denge ve oran vs., Mezopotamya, Hint, İran, Mısır ve Çin ve Yunanda kabul görmüştür. Pithagorasçılarda insanla evren bedeni arasında bir paralellik vardır. Pithagoras’tan etkilenmiş olan Platon bu paralelliği, toplumsal sınıfları, devleti, ruh katmanlarını ve erdem çeşitlerini de ilave eder. İnsan bedeni ile, devlet bedeni ve kozmos bedeni arasında bir paralellik aramıştır. Dengeyi(=adaleti), kozmoloji ile temellendirmiştir. Denge, uyum, adalet kavramı, Astronomi’nin incelediği Kozmos ile Tıbbın incelediği insan bedeni arasındaki paralelliğe temel vermiş, Ahlak da erdem temelini oluşturmuştur.(Küyel,s.509-512)

Tıp-Astronomi ilişkisi ile gökyüzünün yeryüzünü etkilemesinden İbn Sina da söz eder(Sayı, s.179).Ayrıca İbn Sina hikmeti taksim ederken İslam düşüncesindeki geleneği yansıttığı şemasında; tıbbı, hareket eden

ve değişen şeylere bağlı bilgisini “hikmet-i tabiiye” ye dahil etmiştir(Yakıt, 52).

Görüldüğü gibi, Hippokrates ile İbn Sina arasında önemli bir halka olan Galenos’un felsefî ve tıbbî düşüncelerinin temeli bu görüşlerden ibarettir.

3- Galenos’un Adı geçen Kitabı

Süryani asıllı Arap hekim ve düşünürü Huneyn bin İshak (öl.260/873), Galenos’un eserlerinin eksik de olsa bir listesini vermiştir ve bu listeden kendisinden sonra birçok biyografi yazarı istifade etmiştir. İşte bu listede yer alan Galenos’un eserlerinden biri de Yunanca adı “Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filozofos” adlı eseridir. Bu eser, küçük isim değişiklikleriyle kaynaklarda yer almaktadır. Mesela İbn Cülcül “Yenbaği li’t-Tabib en-yekûne Feylesûfen”(=Tabibin Bir Filozof Olması Gerekir); İbnü’n-Nedim ve Kiftî “Kitabun Fî Enne’t-Tabibe’l-Fadıl Feylesûfun”(=Erdemli Tabibin Bir Filozof Olduğu Hakkında Kitap), İbn Ebi Useybia “Kitabun Fi Enne’t-Tabibe’l-Fâdıl Yecibu En Yekûne Feylesûfen”(=Erdemli tabibin Bir Filozof Olmasının Zorunluluğu Hakkında Kitap) şeklinde söz etmektedirler.

Biz de küçük de olsa bu farklı isimlerden, Galenos’un eserleri hakkında en geniş bilgileri veren İbn Ebi Useybia’nınkini esas alarak “Erdemli Tabib Bir Filozof Olmak Zorundadır” adını kullandık ve bu adla tercüme ettik. Zaten Yunanca adı da bu anlamdadır. Günümüze ulaşan Arapça tek yazma nüshanın üzerinde muhtemelen müntensih tarafından yazılmış “Kitabu Calinus Fî Ennehu Yecibu en-Yekûne’t-Tabibu’l-Fâdilu Feylesûfen”(=Calinus’un Erdemli Tabbibin Bir Filozof Olmasının Zorunluluğu Hakkındaki Kitabı) şeklindedir. Tebliğ metninin sonunda bizzat orijinalinden tercümesini verdiğimiz bu tek nüsha Arapça yazmayı, H. 457 Rebiulahir’de /M. 1065 Mart’ta Halid b. Ebî Rebi’ el-Endülüsî istinsah etmiştir. (Süleymaniye, Ayasofya,3725), (72a-79b) Batılı araştırmacılar-
dan Walzer, bu Arapça nüshayı, ünlü Şarkiyatçı Ritter’le birlikte tanıtmıştır(Arabische Uebersetzungen Griechische Ärzte İm Stambuler Bibliothke, (Tür.E.6696)). Walzer,daha önce bu eseri Yunanca aslı üzerinden tanıtmıştır(New Light On Galens Moral Philosophy, Classical Quarterly,XLIII,1943, 82-96, London) Eserin Yunanca aslı için (Bkz. Küyel, s.501 ve orada bahsettiği kaynaklar.

Eserin başlığı hakkında Batı dünyasında yapılan araştırmalarda şu şekilde zikredilmiştir. Steischneider. “Das ein guter Artz Philosoph sein müsse” (Die griechischen Aertze im arabischen Übersetzungen, Virchow’s Archiv, 124, 1891, No,59,s.293); Leclerc “Qu’un bon Médecin doit être Philosophe” (Hist. De la Médecine Arabe, I,s. 247-248), Leroux, Paris, 1876); Gabrieli “Che il medico distinto debba eser filosofo” (Hunain b. İshak, Isis, VI, 1924, s. 287); Max Meyerhof “That The Best Physician must be Philosopher” ve “ Quod Optimus Medicus sitquoque philosophus” (New Light...s.649) şeklinde çevirmişler Sarton, Galenos bahsinde “Medical Philosophy and Deontology” adı altında bahsetmiştir (İntr., I,s. 304) (Bkz. Küyel, s.502) Adı geçen eser Prof. M. Küyel tarafından Arapça metin ile beraber Türkçe’ye tercüme edilmiş ve “Bilimin Felsefeye dayandığı Görüşünün Bir Timsali Olarak Galenos” adıyla yayımlanmıştır. Tercümesinde eserin başlığı : “Galenos’un “Erdemli Bir Hekimin Filozof Olması Gerekir” adlı Kitabı” şeklindedir.(Bkz. Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, C. IV, S.11,mayıs, 1988,s. 501-514, TTK, Basımevi, Ankara, 1989). Oldukça başarılı gözükten Küyel’in bu tercümesi ile bizim yaptığımız tercümede. Özellikle bazı terimlerin ve cümlelerin ifadesinde kısmen farklılıklar vardır. Mesela başlıkta yer alan “hekim” kelimesinin orada kullanılması semantik olarak uygun değildir.

“Erdemli Hekimin Filozof olması “ ne demektir? Zaten hekim sözcüğü o dönemler itibariyle “Hakim” yani filozof karşılığı kullanılmaktaydı. Hekim zaten filozoftu. Çünkü Hakim kelimesinin hafifletilmiş bir telaffuzudur. Hâlbuki metnin aslında “tabib” kelimesi geçmektedir. Yani “işinde mahir, tedaviyi iyi yapan demektir. Şu halde tabib pratik bir anlam ifade ederken hekim teorik anlamda kullanılmaktadır. Zaten Galenos’un ifade etmek istediği husus ahlaki ve zihni anlamdadır. Öyleyse tabip, erdemleri kazanan ve felsefeyi bilen olmak zorundadır. Biz buna hekim dersek, hekimler zaten hakim yani filozof idiler, öyleyse filozof, filozof olmalıdır gibi garip bir ifade ortaya çıkar.

II- Kitabın İçeriği

Calenos'un bu eserinde yer alan ve iç içe anlatılmış bulunan hususları birbirinden ayırdık ve onları alt başlıklar altında inceledik

1- Galenos'un kendine ait fikirleri.

Eserde Galenos'un kendi ifade ve düşünceleri ve tavsiyeleri yer almaktadır. Bunlar şöyle ifade edilebilir.

Galenos'a göre, başarı kazanmak, ancak kabiliyet ve iradeyle olur. Başarısız insan ya bedensel bir yeteneğe sahip değil yahut da yeteri kadar irade gösterip çalışmamıştır. Eğer hem kabiliyet sahibi hem de gerekli iradeyi gösterip kendini hazırlamışsa o zaman zafer tacını başına geçirmesi işten bile değildir. Tıpkı güreşçilerde olduğu gibi, başarısız olanın ya bedensel yani fiziki bir yeteneği yoktur yahut da gerekli irade ve azmi göstererek iyi hazırlanmamıştır.

Galenos, "Hiçbir kimsede, Tanrı'nın rahmetinden verdiği kadarıyla, bu sanatı kabul etmede yeterli miktarda nefis kudreti yoktur" sözünü doğru bulmaz. Çünkü Tıp'ta becerilebilecek bir yetenek olmaması mümkün değildir. Çünkü Galenos'a göre evren aynı evrendir. Hippokrates zamanında neyse odur. Yıldızlar, seyyareler, vakitler hep aynıdır. Değişen bir şey yoktur. Galenos'a göre, eskilerin uzun zamandan beri tedavülde bulunan sanatlardan bize bıraktıkları şeyler kolay olmayan birer erdemdir. Hippokrates'in uzun yıllar uğraşıp ortaya koyduğu şeyleri kısa zamanda öğrenmemiz kolay olmuştur.

Galenos'a göre, mal kazanma konusunda, yalnız bedenin ihtiyaçlarını karşılamakta zaruri olanı kâfi miktarda elde etmekle yetinecek ve insanın artık yemek, içmek, giyinmek gibi ihtiyaçlarının olmaması ile fiilen ölmesi sözü ile yetinmeyecek bir kişinin bulunması mümkün değildir.

Galenos'a göre, tabiplerin Hippokrates gibi bütün şehirleri ve yerleşim birimlerini inceleyerek bilgisini ve tecrübesini geliştirmesi gerekir. Kişi zenginliği küçük görmeli ve sükûneti aramada büyük hırs ve istek göstermelidir.

Galenos'a göre, bir kimsenin erdemlerinden birini elde edip de diğer geri kalan zaruri erdemleri kazanmaması mümkün değildir. Bütün erdem-

ler sanki tek bir doğru üzerinde dizilmiş gibidirler. Galenos'a göre, Tıp ve felsefe birbirinden ayrılmaz. Nitekim o, "Sen, tabip nefesine hâkim olmalıdır, iffetli olmalıdır, maldan uzak durmalıdır, âdil olmalıdır, ama filozof olmamalıdır" veya "sen, tabip bedeninin tabiatını bilir, organların işlevlerini bilir, tedavi için gerekli istidlâlleri yapar ama mantık sanatı'nda tecrübeye ihtiyacı yoktur" dersin, abuk sabuk konuşup boşuna tartışıyor-sun" demektedir. Galenos'a göre: "Mâhir dokumacı veya kunduracıdan her biri, ancak kendi sanatında tecrübe sahibi olmak suretiyle işinin erbâbı olur, ama bir kimse aynı zamanda hem âdil, hem burhanda mâhir, hem de tabiatın ne olduğunu bilen kişi olması, buna karşılık uygulama yapmaması, tecrübe sahibi olmaması mümkün değildir. Bunu aksini söyleyenler hayası olmayan kimselerdir.

Galenos'a göre, Eğer Hippokrates'ın sözünü gerçekten benimsiyorsak, bizim evvela felsefeyi bilmemiz ve kullanmamız gerekir. Bunu yaparsak, o zaman Hippokrates'a benzeriz ve onun kitaplarında açıkladığı şeylerin hepsini gerektiği gibi bilir ve üzerimize düşeni yaparsak o zaman ondan da ileri gitmiş oluruz.

2- Hippokrates'a Ait Sözler:

Eserde sık sık ünlü hekim Hippokrates'ın sözleri yer almaktadır Galenos, sık sık Hippokrates'ı örnek göstermekte ve ondan alıntılar vermektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Hippokrates : "Astronomi Sanatı'nın Tıp Sanatı'na olan faydası az değildir. Bu sanattan önce gelen sanat yani Geometri Sanatı'nın zarureti apaçıktır."

Hippokrates: Bedenin tabiatının en ince ayrıntısına kadar araştırılarak çok iyi bilinmesini emredir. Bu bilgi Tıp Sanatı'nın bütün sözlerinin başında yer alır.

Hippokrates: Belirtileri(=arazlar= sytmômlar) türleri ve cinslerine göre taksim etmeyi bilmeyen tabipler tedavideki yöntemi bulmada hataya düşer olurlar" demekte ve bununla Mantık Sanatı'nda tecrübe sahibi olmamız gerektiğini işaret etmektedir.

Hippokrates: “Bizim hastada Şimdi ortaya çıkan, geçmişte ortaya ık-
miŐ ve gelecekte ortaya çıkacak olan arazları en önce ele almak ve bilmek
hususunda çok gayret sarf etmemiz gerekir” demiştir.

Hippokrates diyet konusunda gerekenleri söylemiş ve izlememiz
gereken yolu da belirtmiştir.

3- Hippokrates’in Yaptıkları

Hippokrates, eserlerinde doğru, düzgün ve seviyeli ifadeler kullan-
mıŐtır.

Hippokrates, kralların ayağına gitmemiştir. Mesela Pers Kralı
Ardeşir’in davetine rağmen gitmemiştir. Ama Kral Perdikkos’un, kendi
sanatına ihtiyaç duyduğunu, kendisinden daha ehliyetli birini bula-
madığını öğrenince gidip, hastalığını tedavi etmiştir.

Hippokrates, Kranon, Taso gibi Şehirler ile kk beldelerdeki fakirleri
tedavi için gitmiştir. Popolos Şehri halkına ve diğer yerlere öğrencilerini
göndermiştir. Hippokrates, Şehirlerin tabiatları için bir kitap yazma
zarureti hissettiğinde bildiklerini tecrübeyle pekiştirmek için bütün Yunan
Şehirlerini, bizzat kendisi birer birer dolaşmıştır.

Hippokrates, güneye bakan, kuzeye bakan, doğuda olan, batı olan,
Çukurda kalan, yüksekte kurulan bütün Şehirleri belirlemiŐ; ahalisi kanal
suyu, kaynak suyu, yağmur suyu, gl veya ırmak suyu içenleri, tabiatan
Çok soğuk veya çok sıcak olarak çıkan suları kullananları, sularında bo-
raks ve Şap gibi eriyik kimyasal maddeler bulunanları, büyük bir akarsu
veya göl veya dağ veya deniz kenarında oturanları vs. ye kadar incelemeyi
ihmal etmemiştir.

4- Tabiplerin İçine Düştüğü Durumlar

Galenos’a göre, adı geçen eserde, tabiplerin içine düştüğü durumlar
Şöyle sıralanabilir.

Tabipler, yarıŐmalarda hem başarı kazanmak isteyen ama başarıya
ulaşmak için yapılması gereken çalışmayı yapmak istemeyen yarıŐ-
macıların durumuna düŐmüŐlerdir.

Tabipler Hippokrates'a hayran ama onun yolundan gitmiyorlar.

Tabipler, ne Astronomi ne de Geometri Sanatı'na önem veriyorlar, ne de bu sanatlar hakkında bir şey bilenleri takdir etmek şöyle dursun, kötülüyorlar.

Tabipler, bedenin organlarının her birinin cevherlerinin bilgisini edinmek, neticeye ulaşmak, organların yaratılışı, büyüklükleri ve konumlarını bilmenin gerektiğini söylerler ama öğrenmek istemezler.

Zamanımızın tabipleri, Mantık Sanatı'nda tecrübe sahibi olmak söyle dursun, bu sahada tecrübe sahibi olan kişiyi, sanki faydasız bir şey yapmış gibi ayıplamaktadırlar.

Tabipler, hastada ortaya çıkan arazları(=symtômları, belirtileri) bilmeyi çok arzu ederler ama bu iş için terleme ve burun kanamalarını inceleyen kişileri de hileci ve icatçı diye ad takarlar.

Tabipler, hasta için verilecek gıda kararlarını yani "diyet" e de dikkat etmiyorlar.

Tabiplerin Hippokrates'e benzeyen yanları kalmamıştır. Onlar Hippokrates'a boşuna hayranlık duyuyorlar.

Tabipler Hippokrates'in sözlerini bile anlama yeteneğine sahip değiller, kitaplarını okumuyorlar, okusalar da okuduklarını anlamıyorlar, anlasalar bile öğrendiklerini, zihinlerinde kalıp yer etmesi için akıl süzgecinden geçirmiyorlar. Tabipler, zenginliği erdemlikten daha şerefli zannetmektedirler. Bundan dolayı, onların içinden sanatta Feidius'a, resimde Apelleus'a ve Tıp'ta Hippokrates'ın hazâkatine sahip bir kimse yetişmemektedir.

Tabiplerin, Hippokrates'ın uzun yıllar uğraşıp bize intikal eden bilgilerini öğrenip ona erişmek için çaba göstermesi bir türlü mümkün olamamaktadır. Çünkü onlar, "zenginlik erdemlikten üstündür" ve "sanatlar insanların menfaatine değil, mal kazanmak içindir" fikrini ilke edinmişlerdir.

Tabipler bu zihniyetten dolayı tıpta tecrübe sahibi olmaları mümkün olamıyor. Çünkü büyüklük, şeref ile zenginlik arzusundan dolayı, kişi birinden diğerine eğilim gösterince, ötekisinden vazgeçmek zorunda kalıyor.

Tabipler, içkiyi, tıka basa yemeyi, cimaya düşkünlüğü terk etmiyorlar, zevkinde ve sefasında yaşıyorlar, sükûneti tercih etmiyorlar.

Servet düşkünü tabipler gerçek birer tabip değildirler. Onlar aklı başında olmayanlardır (=harrâûn).

Tabipler, Tıp Sanatı'nı, takdir edilenin aksinde kullanıyorlar.

Tabipler, isimler üzerinde abuk, sabuk konuşuyorlar, boş yere tartışıyorlar. Tıpkı saksâğanlar ve kargalar gibi didişiyorlar.

5- Erdemli Tabip Niçin Bir Filozof Olmalıdır? Bilmesi ve Yapması Gereken Şeyler Nelerdir?

Bu soruların cevaplarını yine adı geçen eserden söyle sıralayabiliriz:

Tabip zenginliği küçük görmeli ve sükûneti aramada büyük hırs ve istek göstermelidir.

Erdemli tabip, doğru ve düzgün bir yol tercih etmelidir.

Erdemli tabip, bütün hastalıkların kaç tür ve cinsi olduğunu, her birinin tedavisinde istidlâllerin nasıl yapılması gerektiğini bilmeli. Bedenin tabiatlarından imtizacın temellerini oluşturan Birinci, duyuyla algılanan organları oluşturan İkinci, âlet konumunda olan organları oluşturan Üçüncü öğeleri bilmelidir.

Erdemli tabip, Mantık Sanatı'yla organların ne işe yaradığını, canlının bedenine ne gibi faydalar sağladığını, kıyas yoluyla tasdik edecek yani burhan yoluna gidecektir.

Erdemli tabip, Hippokrates çizgisinde olacak, beden tabiatını, hastalıkları ve onları tedavileri için yapılması gerekenleri bilecek. Mantık Sanatı'yla bu konularda tecrübe sahibi olacaktır.

Erdemli tabip, sükûneti arayıp, mal kazanmayı küçümseyecek ve dolayısıyla filozof olmaması için geriye bir şey kalmayacak.

Erdemli tabip, felsefenin Mantık, Tabiiyyat ve Ahlak gibi temel şubelerini elde etmesine engelleyen her şeyden uzak durmalıdır. Bunun için, mal kazanmayı esas gaye yapmayacak yani kendini ondan sakınacak,

adalete aykırı işten uzak duracak, lezzete sırt dönecek ve bunun gibi diğer erdemlere de sahip olacaktır.

Erdemli Tabip, erdemlerden birini kazanıp, diğerlerini kazanmamazlık etmemelidir. Zira erdemlerin hepsi doğru bir çizgi üzerinde dizilmiş gibidir. Tıp tahsil etmek isteyen, evvela zaruri olarak felsefe öğrenmesi, sonra da tecrübe kazanarak bilgi ve becerilerini artırması ve nihayet filozof olması gerekir. Bunun için her hangi bir burhan getirmeye gerek yoktur.

Erdemli tabip, Hippokrates'ın sözünü gerçekten benimsemeli, felsefeyi bilmeli ve ve kullanmalıdır.

Erdemli tabip, Hippokrates'ın kitaplarında açıkladıklarının hepsini gereği gibi bilip üzerine düşeni yapmalı. İşte o zaman ondan da ileriye gider.

Kitabın Etkileri

İslâm düşüncesinin klasik kaynaklarından İbn Cülcül'ün, “Tabakatu'l-Etibba ve'l-Hukemâ” adlı eserinin 2. Tabaka'sında, Hippokrates'ı anlatırken Galenos'un bu kitabından bir alıntı yapmaktadır. Eserin adını “Yenbağî li'l-Tabibi En-Yekûne Feylesûfen”(=Tabibin Bir Filozof Olması Gerekir” şeklinde vermektedir. Buradan yaptığı alıntı da şöyledir: “Galenos'un ‘Tabibin Bir Filozof Olması Gerekir’ inde zikrettiğine göre, Pers Kralı Dârâ oğlu Dârâ'nın dedesi Kral Ezdeşir (= Erdeşir) zamanında idi. O, Hippokrates'ı kendisine ârız olan bir hastalıktan tedavi için davet etti, fakat o bundan çekindi(=gitmedi). Çünkü Erdeşir, Yunanlıların düşmanı idi. Fakat Yunan krallarından ikisinin davetini kabul etti ve onları tedavi etti ve onlara yakın oldu. Çünkü o iki kralın ahlakı düzgündü. Bununla beraber o ikisi hastalıklarından kurtuldukları için teklif ettikleri bir mevkiye rıza göstermedi. Erdeşir de, Hippokrates'ın kendisine sohbet dostluğu etmesi için önüne bin kantar altın döktürdü. O ondan da geri durdu.

Galenos bir makalesinde ‘Kim Hippokrates'ın ilmini isterse, erdemlik ve ona rağbet hususunda onun yolunu tutsun ve rezillikten sakınsın’ demiştir.” (İbn Cülcül, s.17) Bu kitaptan İbn Cülcül'ün alıntıları bu

kadardır. Tabakâtı'nı edisyon kritik yaparak neşreden Fuat Seyyid de koyduğu dipnotta, İbn Cülcül'den alıntı yapan diğer kaynakları vermektedir.(Bkz. S. 19)Biz zaten bu kaynakları burada ele almaktayız.

Mes'ûdî(öl. 345/956), “et-Tenbih ve'l-İşrâf” adlı eserinde Galenos'un bu kitabından olduğu kadar bir diğer kitabından da alıntı yapmaktadır. Konu yine Hippokrates'in Kralı'ın davetine gitmeyişi sebebidir. Nitekim Mes'ûdî şöyle demektedir. “ Bunu daha önce Galenos'un Huneyn bin İshak'ın tercüme ve şerhini yaptığı ‘Hipokrat Yeminlerinin Tefsiri’ adlı eserinde bahsetmiştir. O vakitler kendi yönetimi altında olan Yunan şehirlerinden Kus şehrine yöneldiğinde Kral Ardişat (?) ona ikram olarak kantar kantar mal verilmesini ve taşınmasını emrettiğini hikaye eder. Zira o vakitler Pers diyarından apatik (=duyumsuzluk) adı verilen bir hastalığın mevcudiyeti haberini almıştı. Hippokrates bundan dolayı çekindi. Zira bu hastalıktan Perslerin tam olarak şifa buldukları görülmemişti. Zaten onlar Yunanlıların düşmanlarıydılar”(Mes'ûdî, s.114).

İslâm düşüncesinin klasik kaynaklarından olup aşağıda isimlerini vereceğimiz 3 ayrı Tabakât kitabında ise Galenos'un bu eserinden sadece ismen bahsedilmektedir.

İbnu'n-Nedim(öl. 385/995) “el-Fihrist” adlı eserinde bu kitabın adını, “Kitabun Fi enne't-Tabibe'l- Fadıl Feylesûfun”(= Erdemli Tabibin Bir Filozof Olduğu Hakkında Kitap) şeklinde vermektedir(İbnu'n-Nedim, s.352).

Keza Kıfî(öl: 646/1248), “Kitabu İhbâri'l-Ulemâ Bi-Ahbâri'l-Hukemâ”sında eserin adını aynen İbn Nedim gibi vermiştir. Zaten ondan nakletmiştir.(Kıfî, s.92)

İbn Ebi Useybia(öl. 668/1269), “Uyûnu'l-Enbâ' Fi Tabakâti'l- Etibbâ” sında kitap hakkında tek bir makaleden ibaret olduğu söylemekte ve adını “Kitabun Fi Enne't-Tabibe'l-Fâdıl Yecibu En Yekûne Feylesûfun”(Erdemli Tabibin Bir Filozof Olmasının Zorunluluğu Hakkında Kitap) şeklinde vermektedir(İbn Ebi Useybia, s. 146).

Ünlü bilgin Birunî(öl. 443/1051), “Kitabun Fi Tahkik Mâ li'l-Hind” adlı eserinde, Galenos'un bu kitabından bahsetmiş ve bilimdeki birlik, süreklilik ve ilerleme olgusuna bir delil olduğunu vurgulamıştır. (İndia, C.3, s.152, Sachau Çevirisi Küyel'den naklen, s.504) Eserin İslam

dünyasındaki yankıları hakkında en özlü yankıyı M. Arkoun'un ifadelerinde bulmaktayız. Gerçi o, Galenos'un bu eserini hiçbir gerekçeye dayanmadan apokrif, dese de İslam dünyasındaki etkilerini söylemeden de geçemez. Nitekim şöyle demektedir: “ Tıbbı’r-ruhani(la médecine spirituelle) kavramı, derin ilmi bir sezgi üzerine oturur. Günümüzde tıp ve psikolojinin ilerlemesine bağlı olarak psikosomatığın gelişmiş bir branşını ortaya çıkarmıştır. Böyle bir sentez, “Erdemli Tabibin Bir Filozof Olması Zorunludur” adlı eserin yazarı Galenos’a borçludur. Her ne kadar bu risale apokrif olsa da, ismi Ortaçağ’ın bütün filozof ve tabiplerine iyi bir ideal telkin etmiştir.

Ebu Bekir Razi(öl: 313/925) ve İbn Sina'nın eserleri yalnız başına bu gözlemi resmetmeye kâfidirler. İbn Miskeveyh(930-1030) de Tehzibu'l-Ahlak'ın VI. Bölümünü yazmak için, hemşehrisi Razi'nin açık bilgi dolu, mükemmel incelemesini tam anlamıyla kullanmıştır.”(s.307-308). Arkoun ayrıca ruhani tıbbın Galenos, Razi ve İbn Sina'da pratik olarak bütün etik alanı kapladığını bununla beraber İbn Miskeveyh'in, ruhani tıbbı erdemli faaliyetin zorunlu bir tamamlayıcısı olarak gördüğünü de söyler. Arkoun'a göre, geçmişin tıbbı’r-ruhani anlayışının ve günümüzde psikosomatik araştırmalarının temelini –her ne kadar akokrif dese de-Galenos'un bu eseri oluşturmaktadır.

Gerçekten gerek İslam düşüncesi ve gerekse Batı'ya etkileriyle oluşan düşüncelere baktığımızda, Platon'un psikolojisi, Hippokrates'ın tıbbı, Aristo'nun fiziği ve Galenos'un felsefi tıbbının tüm Ortaçağ ilim hikmet anlayışının hâkim bir kompozisyonu olduğunu görürüz. Nitekim bütün filozoflar, makrokozmos- mikrokozmos arasında kesin ve güçlü bir ilişkinin prensibi üzerine oturmuş bir sentezin temel öğretilerini kullanmışlar ve böylece insanı, kainatın bu yapısının kendisinde yansıdığı bir varlık olarak görmüşlerdir.

Şimdi de bu eserin tercümesini verelim.

ERDEMLİ TABİP BİR FİLOZOF OLMAK ZORUNDADIR

Rahman ve Rahim Allah Adıyla-Yüce Allah'tan yardım dilerim
Calinus'un "Erdemli Tabib'in Bir Filozof Olmasının Zorunluluğu"
Hakkındaki Kitabı (İshak bin Huneyn Çevirisi)

HİPOKRAT VE GALENOS DİYALOGLARI

Calinus dedi ki: Tören müsabakalarında zafer kazanmaya can atan, fakat yapmaları gerektiği şeylerin hiç birini yapmayan pek çok yarışmacının başına gelen şeyler, tabiplerin de birçoğunun başına geliyor. Öyle ki onların çoğu Hippokrates(= Bukrat)'ı methediyor ve onu bütün tabiplerin önüne geçiriyor, her hususta gereğinden başka ne varsa yapıyor ve kendilerini ondan üstün görüyorlar. Şöyle ki Hippokrates: "Astronomi Sanatı'nın Tıp Sanatı'na olan faydası az değildir. Bu sanattan önce gelen sanat yani Geometri(=Hendese) Sanatı'nın zarureti apaçıktır." demesine rağmen bu tabipler, bu iki sanattan hiçbirine gerekli önemi vermiyorlar hatta bu ikisi hakkında bir şeyler bilenleri de kötülüyorlar. Hippokrates, bedenin tabiatının en ince ayrıntısına kadar araştırılarak(=istiksa') çok iyi bilinmesini emreder. Onun kanaatine göre bu bilgi tıp sanatında bütün sözlerin başında yer alır. Fakat bu tabipler hem bu konuda organlardan her birinin cevherinin bilgisini edinmekten ve bu bilgiden varılacak neticelerden, organların yaratılışından, büyüklüklerinden, birbirleriyle olan konumlarının gerekliliğinden haberdar olmayı şiddetle arzu ederler, bununla beraber bu organların yerlerini öğrenmekten de geri dururlar.

Hippokrates: "Belirtileri(=arazları) türleri ve cinslerine göre taksim etmeyi (81 a) bilmeyen tabipler tedavideki yöntemi bulmada hataya duçar olurlar" demiştir. Bu sözleriyle o, bizim Mantık Sanatı'nda tecrübe sahibi olmamız gerektiğine işaret etmektedir. Ama şu bizim zamanımızın tabipleri, bu konuda da tecrübe sahibi olmaları şöyle dursun, Mantık Sanatı'nda tecrübe sahibi olan kişiyi, sanki hiç faydası olmayan şeyde tecrübe sahibi olmuş gibi ayıplamaktadırlar.

Bunun gibi yine Hippokrates: "Bizim, hastada şimdi ortaya çıkan, geçmişte ortaya çıkmış ve gelecekte ortaya çıkacak olan arazları en önce

ele almak ve bilmek hususunda çok gayret sarf etmemiz gerekir” demiştir. Fakat bu tabipler, sanatın bu kısmını da şiddetle arzu ederler ki, onlar, işini iyi yapan, terleme ve burun kanamasını öncelikle ele alan kişiyi, hileci ve icat çıkaran diye ad takarlar. Onlar kendilerinininkinden başka şeyler öngöröldüğünde kabul etmemeleri ne kadar uygundur? Onların, hastalıktan ortaya çıkacak neticeyi dikkate alarak vereceği gıda kararından hayli uzak olması ne kadar da uygundur. Hâlbuki Hippokrates’ın diyet (=takriru’l-gıda) hususunda izlememizi buyurduğu yol budur. O halde, onlar için ortada Hippokrates’e benzeyen acaba ne kalmaktadır? Onlar ona benzemek şöyle dursun, metni bile anlama yeteneğine sahip değildirler, zira Hippokrates, doğru, düzgün ve seviyeli bir ifade kullanıyor. Hâlbuki bunların hali, onun halinin tam tersidir. Biz onların çoğunun, iki yerde bulunan tek isim hakkında tasavvuru imkânsız şekilde hata ettiklerini görüyoruz. Ben şahsen öyle görüyorum ki, onların hepsinin Hippokrates’a olan hayranlıklarının hangi sebepten ötürü olduğunu sormamız gerekir. Çünkü onlar onun kitaplarını okumuyorlar, okusalar da okuduklarını anlamıyorlar, eğer anlasalar bile öğrendiklerini, zihinlerinde kalıp yer etmesi için bilgilerini akıl süzgecinden geçirmiyorlar.

Ben de diyorum ki, insanların güzel görüp de hakkında doğru bilgiye ulaşmak istedikleri şeylerin hepsinde olan başarıları, ancak bir irade ve bir kuvvet sayesinde olur. Eğer bir kimsede bu ikisinden biri yoksa o kimse zaruri olarak amacına ulaşmaktan yoksun kalır. Amaçlarına ulaşmayan güreşçileri görmüyor musun? Onlar ya bedenlerinin tabiatı güreşe elverişli olmadığı için yahut da amaçları için gerekli tecrübeyi kazanmayıp az çaba sarf ettikleri için amaçlarına ulaşamıyorlar. Fakat tabiatları elverişli olan ve bu yolda hiçbir şeyi esirgmeden tecrübe sahibi olanın başına, müsabakalarda galip gelinlerin hak etmiş oldukları taçların birçoğunun konmasına hiçbir engel kalmaz. Zira onlarda ya alışılmış miktarda bir kuvvet ve bir irade bulunmadığını yahut da -bunlardan biri varsa bile ötekisi yoktur- bu sanatta gerekli tecrübeden yoksun olduklarını görmüyor musun?

“Hiçbir kimsede, Tanrının rahmetinden verdiği kadarıyla, bu sanatı kabul etmede yeterli miktarda nefis kudreti yoktur sözünün ben şahsen doğru bir söz olduğunu sanmıyorum. Zira âlem, ister zamanımızda, isterse o zamanda olsun hep tek ve aynı halde bulunmaktadır. Vakitlerin düzeni

de, güneşin devirleri de değişmemiştir. Gerek sâbit yıldızlar ve gerekse hareketli yıldızlar(=gezegenler) içinden başka bir yıldıza onu değiştirecek, bu sebeple de günümüzün insanların, kötü şekilde yönetimine sebep olacak bir olay meydana gelmiş de değildir. Onların, zenginliğin erdemlikten daha şerefli olduğunu zannetmeleri ise, istifade edileni daha tercih etmelerinden dolayı, onların aralarında sanatta Feidius, resimde Apelleus'un, Tıp'ta Hippokrates'in hazâkatine sahip bir kimsenin bulunmamasından ileri gelmektedir.

Eskilerin uzun zamandan beri tedavülde bulunan sanatlardan bize bırakmış oldukları şeyler bir erdemdir; bunlar kolay şeyler değildirler. Hippokrates'in uzun yıllar uğraşıp ortaya koyduğu şeyleri bizim kısa zamanda bilmemiz kolay olmuştur. Biz ömrümüzün geriye kalan kısmında, bu sanatta arta kalan bilgileri ortaya çıkardık. Ancak, öğrenenin bunlara erişmek için çaba göstermesi bir türlü mümkün olamamaktadır. Çünkü öğrenen “zenginlik erdemden üstündür” ve “sanatlar insanların menfaatine değil, mal kazanmak içindir” fikrini ilke edinmektedir.

Bu sanatta amaca ulaşmak bakımından bizim dışımızdaki diğer toplulukların çoğu bunu mesele yapmıyorlar. Bundan dolayı, bu sanatta her hangi birinin tecrübe kazanması(=ehil olması) mümkün olmuyor. Büyüklük, şeref ile zenginlik arzusundan dolayı hal böyle olunca, kişi birinden diğerine eğilim gösterince, ötekisinden vazgeçmek zorunda kalıyor. Bak bakalım; şu zamanımızda, mal kazanma konusunda, yalnız bedenin ihtiyaçlarını karşılamakta zaruri olanı kâfi miktarda elde etmekle yetinecek, “tabii zenginliğin tanımı olan “insanın artık yemek, içmek, giyinmek gibi ihtiyaçları olmaması ile fiilen ölmesi” sözü ile yetinmeyecek, bir kişiyi bulduğumuzu söyleyelim. Bu mümkün mü?

Şayet biz, durumu böyle olan birini bulursak o kimse artık kralın(=melik) ayağına gitmez, tıpkı Hippokrates'in yapmış olduğu gibi. Çünkü o, Fars kralı Ardeşir'in davetine rağmen onu görmeye gitmemiştir. Ama Hippokrates, kral Perdikkos'un kendi sanatına ihtiyaç duyup, zamanında kendisinden daha ehliyetli birini yerine koymadığından dolayı, gidip onun hastalığını tedavi etmiştir. Hippokrates, Kranon ve Tasso şehrindeki veya küçük bile olsalar diğer birçok yerleşim yerlerindeki fakirleri, gidip tedavi etmiştir. Popolos şehri halkına ise diğer öğrencileri göndermiştir (=anlaştırmıştır). Şehirlerin tabiatı hakkında bir kitap yaz-

mak zarureti hissettiğinde, kıyas yoluyla bildiklerini tecrübeyle pekiştirmek için, bütün Yunan şehirlerini, bizzat kendisi birer birer dolaşmıştır. Bu arada şehirlerin güneye bakanı ile kuzeye bakanını, doğuda olanı ile batıda olanını incelemiştir. Çukurda kalanı ile yüksekte olanı da belirtmiştir. Ahalisi kanal suyu veya kaynak suyu veya yağmur suyu veya göllerin suyu veya ırmakların suyunu kullanan şehirleri de incelemiştir. Ahalisi tabiatın çok soğuk veya çok sıcak suları kullananları veya içinde boraks veya şap kuvveti veya benzer şeylerin hâkim olduğu suları kullananları, şehrin büyük bir akarsuyun veya bir gölün veya bir dağın veya bir denizin kenarında olup olmadığını veya anladığımız diğer şeyleri anlatmayı bile ihmal etmemiştir. O halde durumun böyle olmasını isteyen bir kimsenin sadece zenginliği küçük görmekle kalmaması, aynı şekilde sükûneti aramakta büyük bir hırs ve istek göstermesi de gerekir. Öyleyse içkiyi, tıka basa yemeyi veya cimaya düşkünlüğü, kısaca, zevkinde ve sefasında olmayı tercih eden birinin sükûneti araması(=bulması) mümkün değildir. Öyle zannediyoruz ki, erdemli tabibin de o halde, doğru ve düzgün yolu tercih eden biri olması gerekir. Onun aynı zamanda Mantık Sanatı'nda iyi tecrübe sahibi olması lâzımdır. Tâ ki bütün hastalıkların kaç tür ve cinsi olduğu, bunların her birinin tedavisinde istidlallerin nasıl yapılması lâzım geldiğini bilsin. Yine bizzat bu sanatla, beden tabiatını yani “ilk öğelerden” meydana gelen beden tabiatı da öğrenilir. Yine bu sanatla, duylara ilişkin olan “ikinci öğelerden” meydana gelen beden tabiatı da öğrenilir ki bunlara “cüzleri birbirine benzeyen organlar” denir. Yine bu sanatla o “ikincilere” tabi olan “üçüncü tabiat” da öğrenilir ki bunun da aracı(=alet) organlardan ibaret olduğu görülür.

Bütün bu sözünü ettiklerimizin her birinin ne olduğuna ve neye yaradığına bakarak, canlının bedenine sağladığı fayda bilinir. Burada da kıyasa başvurmaksızın sadece teslim etmek yerine burhan ikame ederek tasdik etmeye ihtiyaç vardır. Kaldı ki, burhan da ancak Mantık sanatı'yla olur. O halde, Hippokrates'ın çizgisinde olduktan sonra, beden tabiatını, hastalıkların sınıflarını ve tedavi için nasıl istidlaller yapılacağını bilmekte kendine Mantık Sanatı'nı zorunlu kıldıktan sonra, bu konularda tecrübe edinmeyi sağlayan sükûneti aradıktan sonra, mal kazanmayı küçümsedikten sonra, tabibin filozof olması için gerekli şeylerden geriye ne kalmaktadır?

Nefsin, felsefenin bütün cüzlerini kapsayan ve bu suretle Mantık, Tabiiyyat ve Ahlak cüzlerinin kendisine temine engel olan şeyden uzak durması gerekir. Bu yol, ancak nefis, mal kazanmayı küçümsediğinde ve ondan kendini kurtardığında, adalete aykırı bir iş yapmaktan uzak durduğunda açıktır. Zira insanlar, adaletten ayıran şeylerin hepsini yapmaktan ve malı tercihten uzaklaştırıldıklarında ve lezzete sırt çevirdiklerinde kurtulurlar. Tıpkı bunun gibi, onların diğer erdemlere de sahip olmaları gerekir. Zaten bu erdemler birbirine tâbidir.

Bir kimsenin erdemlerden sadece birini elde edip de diğer geri kalan zaruri erdemleri kazanmaması mümkün değildir. Çünkü bütün erdemler sanki bir tek doğru çizgi üzerinde dizilmiş gibidirler. Eğer tabiplerin Tıp tahsil etmek için, evvela zaruri olarak felsefe öğrenmeleri, sonra da tecrübe kazanmaları gerekiyorsa, o zaman tabip olan bir kimsenin, hiç şüphesiz filozof olması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar. Ben, artık her hangi birinin, tabiplerin sanatlarını gerektiği gibi icra etmeleri için felsefeye muhtaç oldukları konusunda burhan getirmeye ihtiyaç var mıdır bilmiyorum?

Zira birçok kez açıkça görülmüştür ki, tabiplerden servet düşkünü olanlar gerçek birer tabip değildirler, onlar akli başında olmayanlardır (=harrâûn). Onlar Tıp Sanatı'nı takdir edilenin zıttına kullanırlar. Bütün bunlardan sonra sen hala kelimeler üzerine didişip, abuk, sabuk konuşup, boşuna tartışarak diyecek misin ki: "Tabip nefesine hâkim olmalıdır, iffetli olmalıdır, maldan uzak durmalıdır, âdil olmalıdır, ama filozof olmasına ihtiyaç yoktur (=filozof olmamalıdır)", "Tabip, bedeninin tabiatını bilir, organların işlevlerini bilir, tedavi için istidlaller yapar ama Mantık Sanatı'nda tecrübe sahibi olmaya ihtiyacı yoktur"? Meselenin hakkını teslim ettikten sonra, kendine hâkim olamayıp, halâ isimler üzerinde tartışmaktan vazgeçmeyecek misin? Bana göre senin için çıkar yol, şayet hala muhalefet ediyorsan, şu anda aklını başına almaktır; saksağanların ve kargaların yaptıkları gibi boş seslerle münakaşalar yapmamaktır. Bütün gayretini nefsü'-eşyâya sarf edip, onları oldukları gibi, tâ ki gerçek halleriyle bilmektir. Artık senin, "Mahir dokumacı veya iyi kunduracıdan her biri, ancak kendi sanatında tecrübe sahibi olmak suretiyle işinin erbabı olur, ama bir kimsenin aynı zamanda, hem âdil, hem burhanda mâhir, hem de tabiatın ne olduğunu bilen bir kişi olması, fakat hem de uygulama yap-

maması ve kendisini tecrübeye vermemesi mümkündür” gibi bir söz söylemen mümkün değildir. Bu söz hayası olmayan bir kimsenin sözüdür. Eğer Hippokrates’ın sözünü gerçekten kabul ediyorsak (=benimsiyorsak), bizim evvela felsefeyi kullanmamız gerekir. Şayet bunu yaparsak, o zaman bizim Hippokrates’a benzer kişiler olmamıza bir engel kalmaz. Bilakis onun kitaplarında açıkladığı şeylerin hepsini, gerektiği gibi bilir de bize düşeni bizzat kendimiz çıkarırsak, işte o zaman, ondan daha ileriye gitmiş oluruz.

Galenos’un “Erdemli Tabibin Bir Filozof Olmasının Zorunluluğu” konusundaki makalesi tamam oldu. Bunu Halid b. Ebi’r-Rebi’ el-Endülüsî’nin kendisi 457 yılının Rebiülâhir’inde yazdı.

ANATOMİ ÇALIŞMALARI

Anatomi hakkındaki düşüncelerinin çoğu "Anatomi Üzerine" adlı 16 ciltlik çalışmasında toplanmıştır. Anatomi bilgisi, insan iskeletleri üzerinde yaptığı incelemelere, gladyatörler üzerinde yaptığı ameliyatlarda edindiği deneyimlere ve hayvan kadavralarında yaptığı incelemelere dayanır. Ancak hayvanlarda gözlemlediklerinin insanlarda da aynı olduğunu düşünme yanılığına düşmüştür. Örneğin bir dananın beyinde gözlemlendiği "rete mirabilis" in insanlar için yaşamsal bir işlevi olduğunu düşünmüştür. Oysa insanlarda "rete mirabilis" yoktur. Galenos, kemikler üzerine takdire değer açıklamalarda da bulunmuş, kaslar üzerine kusursuz çalışmalar yapmış, beyini, sinirleri ve damar sistemini de ayrıntılı olarak ele almıştır.

Onun anatomi çalışmalarının sonuçları çok büyük olmuştur. Ancak, Ortaçağda onun söyledikleri hiçbir zaman kontrol edilmemiş ve herhangi bir araştırmaya tabi tutulmamıştır, bu nedenle gerek anatomide gerekse diğer tıp alanlarında ilerleme olmamıştır. Galenos'un tıptaki uzmanlığının hiçbir zaman "mercek altına" alınmamasının nedeni kuşkusuz insan kadavrası üzerinde diseksiyon (teşrih) yapmanın Hristiyan ve Müslümanlarda yasak olmasıdır. Galenos'un tıptaki bilgileri Rönesansa kadar tartışmasız bilgiler olarak kalır.

Galenos'un dehası fizyolojik bulgular için hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerde açıkça görülür. "İnsan Vücudundaki Bölümlerin Kullanımı Üzerine" adlı 17 ciltlik çalışması bu konu hakkındadır. Galenos böbreklerin idrar üretmedeki işlevlerini incelemek için, üreterleri bağlayıp böbreklerdeki şişmeyi gözlemlemiştir. Sinirlerin işlevlerini incelemek için, sinirleri kesmiş ve böylece boyun sinirlerinin kopması sonucu omuz kaslarının nasıl felç olduğunu görmüştür. Aynı şekilde yaptığı deneylerle, gırtlak siniri kesilince sesin kaybolduğunu keşfeder. Kalbe giden sinirleri keserek kalbi durdurur ve böylece sinirlerin beyinden değil de kalpten çıktıklarına ait eski inanışa son verir. Vücut işlevlerinde meydana gelen her değişimin vücuda gelen bir zarar sonucunda oluştuğunu ve her zararın da bir işlev değişikliğine yol açtığını belirlemiştir. Bu anlayış geçerliliğini günümüzde de büyük ölçüde korumaktadır.

Galenos, fizyolojisinin en temel ilkesi ruhtur (pneuma). Ruhun üç şekli ve üç hareket hali vardır; hayvan ruhu (pneuma psyhicon) beyindedir, algının ve hareketin merkezidir. Yaşam ruhu (pneuma zoticon) kalbi merkez olarak kan akışını ve vücut ısısını düzenler. Doğal ruh (pneuma physicon), beslenmenin ve metabolizmanın merkezi olan karaciğerdedir. Ruh vücuda nefes borusu olan arteria aspera'dan girer, buradan ciğerlere geçip akciğer damarından (arteria venalis) sol karıncığa ulaşır ve sol karıncıkta karaciğerden gelen kanla buluşur. Karaciğerdeki kan doğal ruhla doludur; "vena porta" aracılığıyla bağırsağın kilüse çevirmiş olduğu besleyici maddeleri alır. Kan, karaciğerden toplardamarlara verilir. Toplardamarlar karaciğerden, arterlerin kalpten çıkması gibi çıkar. 'Vena cava' yoluyla kan kalbe sağ taraftan girer. İçindeki yabancı maddelerin temizlenmesi için bir süre sol karıncıkta bekletilen kan, daha sonra nefes ile beraber akciğerlerden dışarı atılır. Bu arada az bir miktarda bir kan inter-ventriküler septumda bulunan küçük delikler yoluyla sağ karıncıktan sol

karıncığa geçer. Vücuda alınan yaşam ruhu, atardamar sistemiyle tüm vücuda dağıtılır. Bir kısmı beyne ulaşır ve burada daha önce söz edilen karışık "rete mirabilis" ağına dağılır. Yaşam ruhu beyinde hay-van ruhuna dönüştürülür ve Galenos'un boş kanallar olarak düşündüğü sinirler aracılığıyla tüm vücuda yayılır.

Böylece Galenos, atar ve toplardamar sistemlerinin kapalı ve birbirlerinden ayrı sistemler olduklarına inanmıştı. Kan dolaşımını keşfeden William Harvey, ileride, çözüme bu denli yaklaşmış olan Galenos'un nasıl dolaşım fikrine ulaşamadığına şaşacaktır. Galenos'un ve aynı dönemde yaşamış diğer insanların yazılarından, Galenos'un teşhisteki üstün kavrayışı, tedavi yeteneği ve de azımsanmayacak anatomi bilgisine dair bilgi ediniyoruz. Galenos'un teşhis ve tedavide kullandığı yöntemlere örnek olarak, Roma'da büyük çalkantılara yol açan aşağıdaki olayı örnek olarak verebiliriz:

"Bir Persli, ellerinden birinin küçük parmağını, yüzük parmağını ve orta parmağının yarısını hissetmez olur. Önce birtakım doktorlara gider, verdikleri mer-hemler etkili olmayınca Galenos'a başvurur. Galenos'un ilk sorusu, kolunda bir yaralanma olup olmadığıyla ilgilidir. Persli, sivri bir taşın üstüne düştüğünü, omuzlarının arasında müthiş bir acı hissettiğini ama acının çok kısa bir süre içinde yok olduğunu söyler. Galenos, omuriliğin yara aldığı teşhisinde bulunup yatak istirahati ve sırtın üst tarafına uygulanacak rahatlatıcı masajlar verir ve Persli iyileşir".

Galenos daha sonra bu konuyla ilgili yaptığı açıklamada bu acının boyundaki 7.omur bölgesinden kaynaklandığını düşündüğünü, çünkü sinirlerin buraya gelip ağlar oluşturmalarına rağmen, herbir sinirin ayrı bir kökene sahip olduğunu ve parmakların duyusunu aldığı ulnar sinirin, 7. servikal omur seviyesinde omurilikten ayrıldığını anlatmıştır. Bu olayın ardından doktorlar arasında, elin söz konusu bölgesinde güç kaybı olmaksızın nasıl duyu kaybı olabileceğine dair ateşli bir tartışma başlar. Galenos, deri ve kaslar için ayrı sinirler bulunduğunu ve Persli'nin deri sinirleri zarar görürken kas sinirlerine bir şey olmadığını savunur.

Galenos'un teşhis konusundaki üstünlüğünün bir bölümü fiziksel işaretleri tanıyabilmesinde yatar. Bu işaretlerden bazıları karakteristik durumların göstergeleridir. Galenos yaptığı keskin gözlemlerle daima

hayranlık uyandırmıştır. Göğüsteki yaradan kaçan havanın ciğerin delinmiş olduğunu gösterdiğini söyleyebiliyor; böbreklerden kaynaklanan kanamayla, idrar torbasından kaynaklanan kanamayı ayırt edebiliyordu. Galenos'un uyguladığı tedaviler "contraria contraiis" -karşıtlar terapisi fikrine dayanıyordu. Eğer hastalığa neden olan soğuksa sıcak tedavi uygulanıyor; vücudun fazla yük altında olduğunu düşündüğü durumlarda ise müshil veriyordu. Galenos, rejimlerin ve ilaçların yanı sıra, fizyoterapi ve diğer yardımcı yöntemlerden de çokça yararlanmıştı.

Galenos, tüm hatalarına rağmen, yaklaşık bin yıldan fazla bir süre nasıl rakipsiz ve rakip olunamayacak bir otorite olarak kalabilmiştir? 210'daki ölümünden sonra, nasıl olmuş da anatomi ve fizyoloji araştırmaları durmuştur? Konu hakkında söylenebilecek olan herşey Galenos tarafından söylendiği için mi? Galenos hristiyan olmadığı halde tek bir tanrıya inanır, bedeninin de ruhun bir aracı olduğunu düşünürdü. Bu nedenle hem Kilise hem de Arap ve Yahudi bilginleri tarafından kabul edilmesi son derece kolay oldu. Tanrı hiçbir şeyi şans eseri yaratmadığı için, neden ve sonuç arasında bir ilişki bulunmalıydı. Bu sonuçların nedenleri doktrininden yola çıkarak, Galenos herşeyin neden ve niçinini araştırdı. Yaptığı açıklamalarla herşeyin cevabını bildiği izlenimini yarattı. Otoritesi ve hataları bazı temel yanlışların neredeyse 15 yüzyıl sürmesine neden olduysa da Galenos, o kadar yüksek düzeyde bir doktor, gözlemci ve deneyciydi ki bugün onu saygıyla anmamak imkânsızdır.

HİPOKRAT

Hayat kısa

Sanat uzun

Tecrübe tehlikeli

Hüküm güçtür

Galeno

HALK HEKİMLİĞİ FİTOTERAPİ VE LOKMAN HEKİM GALENOS

İlkçağdan beri insanlar hastalıklarda, sayrılıklarda, güçsüz düşüklerinde, bedensel bir zarar gördüklerinde doğanın içinde deneme-sınama ile uyguladıkları sağaltım uğraşları giderek halk hekimliğini ve şifa yöntemlerini doğurmuştur. Bu sözlü kültürdür, bu Anadolu kocalarının şifa reçeteleridir, bu el becerisi, mahareti, halk bilgeliğidir.

Elbette modern tıpa alternatif değildir ve zaten teknolojik ve bilimsel gelişmeler karşısında yeri ve önemi giderek azalmıştır. Ama öz kültürümüzdür, folklorik tıp demektir ve olağanüstü güzellik, üstün bir özellik taşımaktadır. Bu bizim bir zenginliğimizdir, göçerlik çağımızın süslü zinetleridir, kırsal yaşamın harika yöntemleridir, göçebelere zeka pırıltılarıdır, ekoloji ve biyolojiyi kullanma alışkanlığıdır. İşte bu tarama, sınama, uygulama ve bulgu türleri sonuçta tıp biliminin yolunu ışıtmış, önünü açmıştır. Nice tıp uzmanları, farmakoloji bilgeleri, sağaltım bilgileri engin halk hekimliğinin, şifalı otların, kocakarı ilaçlarının kendine özgü verilerini değerlendirme, yararlanma ve inceleme gereği duymuşlardır.

Geleneksel Halk Hekimliği tarihsel süreç içinde ele alınıp tartıya vurulursa değeri anlaşılır. Bunu yapmadan günümüz penceresinde rastgele atışlar yapmak, ileri geri konuşmak, küçümsemek, alay etmek hatta şarlatanlık olarak göstermek basitliktir, bilmezliktir, sapkınlıktır.

Bilindiği gibi Manisa Celal Bayar Üniversitesi ve Lokman Hekim Galenos'un yurdu Bergama'da, IV. Lokman Hekim Folklorik Tıp Günleri programına ev sahipliği yapmış ve böylece Lokman Hekim, Geleneksel Halk Hekimliği anlayışı modern tıp çalışmalarının anahtarı olarak kullanılmıştır.

Birçok bitkinin, otun, meyvenin, sebzenin yararlarını bize ilk anlatan halk hekimleridir. Bize hastalıkta, sayrılıkta, incinmede, çöküntüde ne yapmalığımızı ilk söyleyen onlardır. Büyü, sihir, nazar, cin çarpması, uğrama, inme gibi bazı manevi kilitlenmeleri inanç bağlamında telkin yöntemi ile, güven ve inanç aşılıyarak çözme yolunu gösteren de onlardır. Psikoterapiden pek farkı yoktur. Nazarın, göz ışınlarının etkisi bağlamında anlamını ilk yorumlayanlar yine onlardır. Asklepion denilen Bergama Sağlık Yurdu'nun özünde telkinle tedavi, psikoterapi yok mudur? Şifalı otlardan merhem, macun, solüsyon yapmak yok mudur? Hidroterapi merkezi olan Alliano'i de termal suyun, çevredeki şifalı otların nasıl insanı iyileştirdiği tarih belgelerinde, yazılı taşlarda yazılı ve kazılıdır.

Yıl 2010 olunca konuya bakmak başka, bin yıl, iki bin yıl önce bakmak başkadır. Her şey yaşanan zaman içinde ve mekân içinde değerlendirilir. Günümüzde Halk Hekimliği ve kocakarı İlaçlarını kullanma büyük ölçüde sona ermiştir. Ancak alternatif tıp varlığını hep korumuştur. O, büyük ölçüde modern tıpla kucaklaşıp bütünleşme anlamındadır. O bize kalan küçük ölçü ise örneğin adaçayı içmek, nane ekmek, kekik sürmek, pazı haşlamak, semizotunu yoğurtlayıp çiğ olarak yemek, bol meyva yemek, salatalığın kabuklarını cilde sürmek, bol balık yemek, ıhlamur içmek, narenciye tüketmek; üzüm, incir, elma gibi meyvalara müptela olmak, sofralarda bol yeşillik bulundurmadır.

Sonra dağda, kırdan, bayırda başımıza bir şey gelse, düşsek yara, bere, kırık, çıkık, kanama olsa ne yapmalığımızı o ortam içinde ilk müdahaleyi yapmak, ilk yardımı gerçekleştirmek için bile olsa Halk Hekimliğini ve Şifalı Ot yöntemlerini okumanızı, öğrenmenizi tavsiye ederiz.

Halk hekimliği, geleneksel tıp ve kocakarı ilaçları diye adlandırılan sağaltım çalışmaları, ilkel dönemlerden ve konar-göçer yaşam tarihimizden bize mirastır. Bu konuda sihir veya büyünün de önemli rolü vardır. Psikolojik sorunların, büyünün ve insan bedenine gelen travma, mikrop saldırısı ve bunlara karşı korunmak için düşünülen çareler, halk tıbbının temellerini atmıştır. Dolayısıyla eski toplumlarda hastalık ve sağlık hakkındaki düşünceler, halk kültürünün bir parçası olarak doğmuştur. Bu açıdan konu daha çok antropoloji, etnoloji ve halkbilimini ilgilendirmekte, ayrıca tıp ve eczacılık açısından da dikkate değer görülmektedir.

Elbette halk hekimliği, modern tıptan farklılıklar gösterir. Geleneksel tıp, kültürün bir parçası olarak halk arasında yaşar. Modern tıp ile halk hekimliğinin arasındaki en önemli fark, hastalıkların çıkış nedeni üzerindedir. Modern tıbbın olanaklarından yararlanamayan ülkelerde halkın, hastalandıklarında doktora gidemeyince veya inançları nedeniyle gitmek istemeyince hastalıklarını teşhis ve tedavi amacıyla başvurduğu yöntemlerin oluşturduğu halk tıbbı, günümüzde de modern tıbbın yanında hâlâ geçerliliğini koruyabilmektedir. Bunda inançların çok ağır değişmesinin de önemli rolü bulunmaktadır.

Yöremizde de, özellikle geleneksel kesimde bu tür uygulamalara, eskisi kadar olmasa da, oldukça sık rastlanmaktadır. Halk arasında "otacı" denilen ve "kocakarı ilaçları" ile kendine göre tedavi uygulamaları yapan kişiler, aslında birer "halk hekimi"dirler. Bu halk ilaçlarının hazırlanmasında ise çoğunlukla çevrede yetişen bitkilerden yararlanılmaktadır. "şifalı bitkiler" denen bu tür bitkilerin yöremizde yoğun bir kullanımı vardır. Bunların bir kısmı halk arasında oldukça tanınmakta ve bazı hastalıklarda sıkça kullanılmakta iken, bazıları ise sadece halk hekimleri tarafından tanınabilmektedir. Bu tür bitkiler ve hastalıkları tedavideki etkileri ile ilgili olarak eczacılık fakültelerinde de çeşitli araştırmalar yapılmakta ve bu araştırmalar yayınlanmaktadır.

Kocakarı ilacı, kelime anlamı itibariyle yaşlı kadınlar tarafından bilimsel olmayan yöntemlerle hazırlanan, çağda tıbbın kabul etmediği tedavi Őekilleridir. Bu sadece Türkçede değil diğer dillerde de aynı anlamda karşılığı olan bir deyimdir. Mesela, İngilizce'de "Old wives' tales" yani "kocakarı masalları" diye ifade edilir. Bu ifade sıklıkla, halk taba-

betiyle veya geleneksel tababetle karıştırılır ve bitkilerle yapılan her tedavi kocakarı ilacı sanılır. "Kocakarı" ifadesi bu tedavi şeklinin erkeklerle ilgisi olmadığını vurgulamaktadır. Yani, kadınlar, daha doğrusu yaşlı kadınlar, tarafından uygulandığı izlenimini vermektedir. Buradaki koca kelimesi Türkçede evli çiftin erkeği veya "yaşlı" ya da "büyük, ulu, bilge, saygıdeğer" demektir. Aslına, köküne bakılırsa Anadolu mitolojisinde kocakarı; büyük ana, koca ana ve Kibele demeye kadar varır.

Akan su hayatın üç temel elementinden biri sayıldığından pınar ve kuyu sularının tedavi edici hassaları olduğu ve suyun şeytani kovduğu inancı hâkimdi. Tuz da şeytani kovardı. Hem suyun hem de tuzun temizleyici ve antiseptik hassaları bugün de bilinmektedir.

Rengin tedavide kullanımı, kökünü daha çok mistik inançlardan alır. Kırmızı renk ısıyı sembolize eder. Kırmızı kumaş ateş düşürmek için kullanılmıştır. Kırmızı çiçek kan; sarı çiçekler ise karaciğer hastalıklarında verilirdi. Hristiyanlarda kırmızı, Hazreti İsa'nın kanını temsil ettiğinden kutsaldır. Mavi, Meryem Ana'nın rengidir. Fazla iyileştirici özelliği yoktur. Ancak, gelinlerin düğün gününde üzerlerine mavi bir şey giymeleri istenirdi. Lohusaların hastalanmamak için boyunlarına mavi kurdela veya yün ipi bağlamaları önerilirdi. Mavi, Anadolu'da nazar'a karşı bir önlem olarak kullanılır. Mavi boncuğun vücudu kötü ruhların ve kötü düşüncelerin etkisinden koruduğuna inanılır.

Rakamların tedavide önemli rolleri olduğuna, üç ve üç'ün katları ile yedi'nin güçlü etkileri olduğuna inanılırdı. İlahi ve sihirli sözlerin tekrarlanma sayısı da etkisiyle doğru orantılıydı.

Ayrıca, astroloji elementleri tedavide kıymetli semboller olarak kabul ediliyordu. Bitkilerin toplanma zamanı ayın durumuna göre ayarlanıyordu. Bilhassa yeni ayın 3. gününde toplama tercih ediliyor, dolunayda bitki toplanmıyordu. Bunun sebebi, ayın gel-git olayına neden olması yüzünden dolunayda toplanan bitkilerin topraküstü kısımlarına su çekilmesi sebebiyle kurutulmasının geç olacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak, bitkilerin toplanma zamanlarının önemi bugün bilinmektedir. Mesela, sabah saat 9'da toplanan haşhaş (Papaver somniferum) sütündeki morfin miktarının 12 saat sonra toplanandan 4 kat daha fazla olduğu bulunmuştur. Kodein miktarının ise en az miktarına saat 7'de, en çok mik-

tarına ise saat 12'de rastlanmıştır. Güzelavratotu (*Atropa belladonna*) bitkisinde en yüksek alkaloid miktarına bitkinin çiçeklenme evresinde rastlanır. Denizüzümü (*Ephedra* sp.) dallarında sonbahar ve kışın, yaza oranla iki kat daha fazla alkaloid bulunduğu görülmüştür. Yüksükotu (*Digitalis purpurea*) yapraklarında kalp kuvvetlendirici glikozitler gece parçalanır, gündüz yeniden sentez edilirler. Bu nedenle yaprakların öğleden sonra toplanması önerilir.

Kocakarı ilacı denince aklımıza ilk gelen, tedavi reçeteleridir, yani hastalıkta alınması gereken pratik önlemlerdir. Bu önlemler arasında en önemli rolü bitkilerin tedavide kullanımını almaktadır. Tarihin eski devirlerinde insanlar yaşadıkları yerin çevresindeki bitkileri kullanmaktayken, sonraları komşu ülkelerle tıbbi bitki ve baharat değiş-tokuşuna başladılar. Daha sonraları bu uygulama denizaşırı ülkeler arasında da yapılmaya başlandı. Günümüzde tıbbi bitki ticareti mesafe tanımamaktadır. Güney Amerika'da yetişen kınakına kabuğu Avrupa'da sıtmanın kökünü kazımıştır. Yine aynı kıtada yetişen koka bitkisinden elde edilen kokain tüm dünyada uyuşturucu maddesi olarak kullanılmakta, Meksika'da yetişen bir bitki (*Dioscorea*) dünya hormon sanayinin temelini atabilmektedir.

Modern tıbbın ve sentetik ilaçların bu denli gelişmesine rağmen bugün dünya nüfusunun %80'inin bitkisel ilaçlarla tedavi olması bitkilerin dünyanın önemli ilaç kaynakları olduğunu göstermektedir. Bitkisel ilaçların temel teşkil ettiği geleneksel tababet veya halk tababetinin kocakarı ilaçlarında olduğu gibi bir takım ayin veya dualara bağlı kalmaksızın tedavi yapmakta olması yüzünden kocakarı ilaçlarının mantıkdışı uygulamalarının bu tedavi sistemlerinde yeri yoktur. Bu sistemlerde kullanılan bitkilerin büyük bir kısmı kökenini kocakarı ilaçlarından almış olsa bile geleneksel tababet sistemlerinde sadece gerçekten etkili olanlar yerlerini korumuş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Bu bitkiler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda etkileri bilimsel olarak ispat edilebilmektedir.

Eczacıların temel kitapları olan farmakope veya kodekslere girmiş çok sayıda bitkisel ilaç hammaddeleri arasında sayabileceğimiz birkaç örnek şunlardır: Arap zankı: En az 2000 yıldır hap yapımında yardımcı madde olarak kullanılmaktadır. Sinameki, Sarısabır ve Ravent: müshil,

Güzelavratotu: Spazm çözücü, Yüksükotu: Kalp kuvvetlendirici, Dereotu tohumu: Çocuklarda gaz sancılarını giderici, Çavdarmahmuzu: Doğumu kolaylaştırıcı ve anti-migren, İpeka kökü: Balgam söktürücü, Meyan kökü: Öksürük kesici ve anti-ülser. Erkek eğreltiotu: Tenya düşürücü, Acı çiğdem: Gut ve lösemide. Söğüt kabuğu: Ateş düşürücü., vs.

M.Ö. V. yüzyılda Kos ve Larissa'da Hipokrat tarafından kurulan tıp okulları muhakeme ve mantığa dayalı filozofik ve spekülatif kurumlardı. Bu ekole göre vücutta sır yoktu. Vücut fonksiyonları mantıklı prensiplere dayanıyordu. Okullarda anatomi ve cerrahi'ye ağırlık veriliyordu. Sağlık, vücuttaki dört humor (yani sıvı) tarafından sağlanıyordu. Bunlar: kan, balgam, safra ve kara safra'ydı. Hipokrat, tababetin değilse de hekimliğin babası kabul edilir. Tababetin din ve hurafe'den ayrılıp bilimsel esaslara bağlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Tedavide 400 kadar bitkiden yararlandığı bilinmektedir. Bunlardan kuvvetli müshil olarak mahmude, hintyağı, ebuçehil karpuzu, çöpleme; zayıf müshil olarak sütleğen, mezeryon, lahana, kavun; idrar arttırıcı olarak sarımsak, soğan, pırasa, salatalık, kavun, karpuz, rezene; uyku verici olarak haşhaş, afyon, adamotu, banotu; boğaz hastalıklarında kekik, nane, kereviz'den hazırlanan gargaralar; çıbanları olgunlaştırmak ve ağrıyı dindirmek için merhemler ya da mersin yaprağı, gül çiçeği, akzambak çiçeği gibi kokulu bitkilerle bekletilmiş zeytinyağı kullanmıştı.

Hipokrat'ın tıp ekolü Avrupa tababetini 18. asra kadar etkisi altında tutmuştur. Klasik Yunan'da bu ekol, mevcut pek çok tıp ekolünden sadece biriydi. Knidos, Rodos ve Kirene'deki okullar da ünlüydü. Ancak bu okulların tümü kadınlara kapalıydı. Bu okullardaki tedavi masraflarını sadece zenginler karşılayabiliyordu. Tapınak tedavileri ise zengin, fakir herkes için devam ediyordu. Heredot, Bergama'daki Eskülapya'dan yani "sağlık beldesinden" söz eder. Buraya tedavi olmak amacıyla gidilirdi. Fakir hastalar kaldırımlara yatırılır, hastalığın çaresini bilenler kendilerine tavsiyede, ilaç yardımında veya para yardımında bulunurlardı. Benzer bir uygulamanın Sümerlerde de olduğu biliniyor. Bunun dilenciliğin başlangıcı olduğu da öne sürülmekte.

Genel olarak günümüzde modern tıp ile halk tıbbının karşılıklı bir etkileşim içinde oldukları söylenebilir. Hastalıkları ortaya çıkaran nedenler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran modern tıp, hastalıkların tedavisi

bakımından halk tıbbından yararlanarak, tedavide daha kesin sonuçlar almaya yönelik ilerlemeler kaydetmiştir. Halk tıbbı da bu gelişmelerden yararlanma imkânları bulmuştur. Bu çerçevede bazı hastalıklarda eczane ilaçları, halk ilaçlarının yerini almaya başlamıştır. Buna karşılık nazar değmesi, cin çarpması sonucu oluştuğuna inanılan hastalıklarda halk modern tıba güvenmemektedir. Astım ve kalp gibi bazı hastalıklarda ise halk hem modern, hem de halk tıbbından yararlanmaktadır. Kanser ve ameliyatı gerektiren bazı hastalıklar halk hekimlerinin hemen hemen hiç ele almadıkları hastalıklar olup, bunlar tamamen modern tıba bırakılmışlardır.

Sonuç olarak geleneksel bir yapıya sahip olan yörelerde halkın hastalıklara bakışı da, kültürünün etkisi altında biçimlenmektedir. Yapılan araştırmalar, eğitim durumunun yanında, ekonomik şartların da hastalıklara karşı olan tutumu etkilediğini göstermektedir. Ayrıca şehirleşme, iletişim ve ulaşım araçlarının yoğun kullanımı da halkın modern tıba yaklaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu eğilim, özellikle gençler arasında daha kuvvetli olarak görülmektedir. Buna rağmen okumuş veya okumamış, zengin veya fakir olsun, halkın bir kısmı hâlâ belirli hastalık tiplerinde modern tıbbın dışındaki metotlara başvurmakta, nazar değmesi, türbeleri ziyaret, kırık - çıkık uygulamaları sıkça görülebilmektedir. Buna karşın, yapılan araştırmalar, geleneksel tıptan, modern tıba doğru bir yönelişin başladığını, bu yönelişin ise yörenin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak hızlı veya yavaş olduğunu göstermektedir.

ŞİFA TARİHİ

Sümerlerde Ninkursag hayat tanrıçasıydı. Asurlularda İştâr hem ana tanrıça, hem de sağlık tanrıçasıydı. Mısırlıların ulu tanrıçası İsis aynı zamanda hekimdi. Hititlerin Kubaba'sı, Friglerin Kibebe'si, Efeslilerin Artemis'i, Egelilerin Demeter'i hayat, bereket ve ölüm tanrıçalarıydı. Minoslular, Mikeneliler, Giritliler de iyileşmek için sağlık ve hayat tanrıçalarından medet umarlardı. Ölüm tanrıçası, aynı zamanda yeniden doğuş tanrıçasıydı. Asurluların ölüm tanrıçası Gula "ulu hekim" olarak da bilinirdi. İsis de ölüm sembolleri taşırdı. Varoluş çizgisinde hayat ve ölüm birbirinden ayrılmaz gerçeklerdi. Bergama'da sağlık, sağaltım ve esenlik tanrısı ise Asklepios'tu. Asklepios, kendi adıyla kurulan sağlık yurdu denilen ve Asklepiyon olarak anılan hastanelerde insanlara bu hizmeti sunuyordu.

Tedavi için önce tanrıçaya yalvarılır, onun şeytanlara emir vermesi beklenirdi. Ancak, tapınaklarda yapılan bu dua ayinleri ile yetinilmez, Tanrıçalar şifacı ve eczacı, tapınakların rahibeleri ise tapınmaya gelenlerin hekimleri rolünü üstlenmişlerdi. Hasta tedavisinde dua ve tatbikat önemli faktörlerdi. Pratik tedavi, rahatlatma hissi ve hastalığın kontrolünü sağlarken, hastalığın bilinmeyen ve anlaşılmayan yönleri için tanrıçalara yalvarılırdı. O dönemlerde rahibelik yani tanrıçaların hizmetkârlığı kadınlara mahsustu. Erkekler bu yetkiye sahip olabilmek için erkeklik organlarını dibinden keserek kendilerini hadım ederlerdi. Tedavi etkisinin kısmen ilaç olarak kullanılan maddelerle, ancak en çok rahibe/hekim'in gücü ile meydana geldiğine inanılırdı. Bu yüzden rahibelerin sadece ilgili duaları bilmeleri yetmez, tıbbi reçetelerde kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel maddeler hakkında da geniş bilgi sahibi olmaları gerekirdi.

Sümer, Asur, Mısır ve eski Ege'de M.Ö. 3000 yıllarına kadar tedavi uygulamaları genellikle rahibelerin elindeydi. Sümerler, Asurlular ve Mısırlılar belli hastalıkların tedavisi için hap, fitil, losyon ve merhem şeklinde çok etkili ilaç reçetelerine sahiptiler. Bu toplumlarla rahibelerin rolü çok üstündü. Mesela, Sümer'de ülkenin ekonomik, politik, kültürel ve sosyal hayatı üzerinde etkisi olan çok çeşitli rahibeler mevcuttu. İşler tapınaklarda görülürdü. Dini liderlerle politik liderler arasındaki ilişki de güçlüydü.

M.Ö.2300 yılında yaşamış Mentuhetep, M.Ö.1500 yılında yaşamış Hatşepsut ve M.Ö.100 yılında yaşamış Kleopatra gibi Mısır kraliçeleri'nin çoğu ünlü hekimlerdi. Mısır'daki tapınak ve mezarların duvarlarındaki resimler sık sık kadınları rahibe/hekim rolünde gösterir. Ayrıca, Diodorus, Öripides, Pliny ve Herodot'un kitapları bu rolleri doğrular. Zamanla, antik kültürlerde kadın şifacılar arasında bazı rol dağılımları meydana gelmeye başladı. Ebelik tamamen kadınlara ait bir fonksiyondur ancak bir rahibe tarafından uygulanması gerekmezdi. Rahibelerin sayısı azdı ve mevkileri yüksekti. Sayıları ancak tapınağa gelen hastaları tedavi etmeye yetiyordu. Ayrıca, doğum günlük, mekanik bir hadise, ebelik ise pratikle kolayca kazanılabilecek bir yetenektir. Bu nedenle ebelik tapınak dışına çıkarıldı. Bununla beraber, Sümerlerde ve Mısırlılarda ebeler eğitiliyorlardı. Ebeler pratik bilgiler edinmek yanında dua ve büyü de bilmek zorundaydılar. Zira her şeye rağmen dini inkar edemezlerdi. Bu şekilde ebelik ile bir sağlık sorununun çözümü ilk defa rahibelerden başkasına geçmiş oldu. Zamanla ebe ve rahibe arasındaki rol ayrımı çok zayıflayacak ama ebeler rahibelere açıkça hasım olmayacaklardı. Bu rol ayrımı gelecek için önemli olacak bir başlangıçtı.

Rahibelerin tıp üzerindeki tekeli zamanla ortadan kalktı ve kadınlar tıbbın yetkili uygulayıcıları olmaktan çıkarılıp, tıbbi saptıran ve bilimsel olmayan uygulamalar yapan kişiler olarak tanınmaya başladılar.

Kadınların statüsünün kısıtlanmasındaki ilk adım dini fonksiyonlarının ellerinden alınması olmuştur. Sonuçta dini fonksiyonları ile birlikte tıbbi fonksiyonları da elden gitmiştir. Hint-Avrupa kavimlerinin dinlerindeki güçlü erkek (tanrı) hakimiyeti, istila edilen orta doğu kavimlerindeki dişi (tanrıça)'nin yerini almaya başladı. Asurlular ve Mısırlılarda yaradılış efsaneleri yeniden kaleme alındı ve erkek ilahlar dişilerle eşit pozisyonlara kavuşturuldu. Önceleri doğurmak için bir erkeğe ihtiyaç duymayan bakire ana tanrıçalar, tanrılarla evlendirilmeye başlandı. Ana tanrıça Kibele'nin kocası Attis (diğer isimleri: Temmuz, Adon, Adonay, Adonis) Sakarya ırmağının kızı Nana'nın (ki bu Kibele'nin başka bir sıfatıydı) ak bir badem içini bağına basmasıyla doğmuştu, kışın ölür, ilkbaharda yeniden doğardı.(Not: Suriye'de her yıl kışa doğru Adon'u bir yaban domuzu öldürüyordu. Bundan dolayı Samilerde domuz eti'nin lanetlenip, yasaklandığı söylenir). Yani, zayıf bir kocalık rolü verilmişti. Anaerkil

toplumun Anadolu büyük tanrıçası Kibele'ye ataerkil toplumun tanrılar tanrısı Zeus'u (veya Jupiter) Girit'te doğurmak şerefi verildi. Böylece Kibele tanrının anası oldu. Efsanelerin incelenmesinden anlaşılacağı gibi bu değişim büyük mücadelelere yol açtı. Ege mitolojisinde, Miken devirlerinden beri tapınılan, doğumun ve ebeliğin koruyucusu, tanrıça Hera ile sonraları evlendirildiği (kardeşi) tanrı Zeus arasındaki mücadele, tanrının gücünün azalıp yokolması ile sonuçlanır.

Tapınaklardan çıkarılmakla kadınlar tıptan da çıkarılmış oldular. M.Ö.2900'lerde Mısır'da İmhotep adlı bir adam saray doktoru olarak atandı. Bu kişi saray doktoru olarak atanmış olduğu bilinen ilk erkektir. İmhotep bilimsel yöntemlere hâkimiyeti ve bilgisi dolayısıyla kısa sürede ün kazandı, doktorların hamisi haline geldi ve tanrı Ptah'ın yanında ilah seviyesine yükseltildi. Sonraları Egeliler, onu kendi şifa tanrıları Eskülap yaptılar. Adonis'in oğlu Bergama'lı Eskülap'ın iki kızı Hygea (Hijya) ve Panacea'nın isimleri bugün tıpta önemli anlamları içerir. Hijyen, koruyucu hekimlik; panacea ise her derde deva anlamındadır. M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Hygea, resimlerde, Eskülap'a hastaları sunan, onun tavsiyesiyle tedavi yapan, elinde nadiren bir yılanla ya da daha çok şifalı bitki dolu bir sepetle tasvir edilen masum ve güzel bir kadın olarak görünmeye başladı. Yani, kadın, hekimlikten hekim yardımcılığına ya da hemşireliğe geriledi.

Erkeklerin tıba girişi ile Mısır tıbbında önemli değişiklikler meydana geldi. Tıp dinden bağımsız olarak gelişmeye başladı. Mistik özelliğini kaybetme sürecine girdi. Daha önemlisi rahibelerin iyileştirici ilahileri ve merhemlerinin yerini cerrahın bıçağı almaya başladı. Mısır tıbbında erkek egemenliği ile birlikte mumyalama sanatı da gelişip M.Ö.2300 yıllarında mükemmelleşti. Mısır mumyacıları daima erkekti ve bu uygulama onlara derin anatomi ve cerrahlık bilgisi kazandırdı. Gözlem ve bulgular hem mumyacılar hem de cerrahlar tarafından kaydedildi ve kullanıldı. Hastalık sebepleri ilahi güçlerde değil insan vücudunda aranmaya başlandı. "Erkek tıbbı" bilgi ve yeni buluşlar, "kadın tıbbı" ise hurafe anlamı kazanmaya başladı.

Kadınlar tıp okullarından ve tapınaklardan çıkarılmışlardı ancak evde fakirler ve kadınlar arasında şifacı rollerini sürdürdüler. Becerileri öncelikle şifalı bitkilerle ilgili bilgilerine ve bildikleri dua ve ilahilere dayanı-

yordu. Ebelik ise tamamen kadınlara ait bir meslekti ve bu konudaki bilgileri oldukça iyiydi. Hipokrat dahi jinekoloji ve obstetrik bilgilerini ebelerden öğrendiğini yazar. Pisagor'un karısı, Eurphon adlı devrinin tanınmış bir hekimiyle cenin'in 7. aydan önce canlı olduğuna dair bir bahsi kazanmakla ünlüydü. Ebeler doğum ve düşük yaptırıyorlardı. Doğumdan sonra 15 gün süreyle lohusaya ve bebeğe bakar, ücret olarak bir parça kuru ekmek alırlardı.

Ege toplumunda hipokratik düşüncenin gelişip yerleşmesiyle yeni tıpçılar tarafından kadın şifacılara karşı tepkiler yaygınlaşmaya başladı. Atina'lı ebe Agnodice M.Ö. IV.yüzyılda erkek elbiseleri giyip hekimlik icra ettiği için halk mahkemesine çıkarılıp yargılandı, ancak kadınların baskısıyla ceza verilmedi. Bu kadın çok başarılı sezaryen ameliyatlara yapmakla ünlüydü.

Romalılarda da Egelilerdeki gibi hipokratik okulların etkisiyle kadınlar tıptaki rollerini kaybetmeye başladılar. Ancak toplumun fakir kesimlerinde varlıklarını sürdürdüler. Roma'da ebeler Medica, Obstetrica veya Saga olarak anılıyordu. Pliny, saga olarak Elephantis, Salpe ve Sotira'dan söz eder. Bunlar sadece ebe değil aynı zamanda pekçok hastalığın tedavisinde geleneksel reçetelerle başarı sağlayan şifacılarıydı. M.S.I. yüzyılda yaşamış Africana adlı şifacı kadın sara ve kısırlığı tedavi etmesiyle ünlüydü. Augustus'un kızkardeşi ve Mark Antuan'ın karısı Octavia ile Messalina ev tababeti konusunda oldukça becerikliydiler. Halk arasında ne kadar ünlü olurlarsa olsunlar, kadın şifacılar devrin hipokratik hekimleri tarafından küçümseniyorlardı. Galenos geleneksel tıbbı kocakarı masalları ve Mısırlı şarlatanlığı diye niteliendiriyordu. Başka pekçok yazar onları ampirikçi, zehirli veya fahişe olarak isimlendiriyordu. Büyücü sıfatının da verilmesinden sonra sagalar idam edilmeye başladılar.

Galenci tıp Hıristiyan tıbbı olarak tescil edildi. Antik kültürlerde geleneksel tababet ve ebelik uygulayıcıları hep kadınlar olduğu ve semavi dinler döneminde bu uygulamalar pagan adetleri kabul edildiği için paganizm lanetlenirken kadınlar da lanetlendi ve toplumdaki statüleri geriledi. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde hastalık tanrının güç ve adaletinin kanıtı haline geldi. Öyle ki, hasta olmak Tanrı'nın önem verdiği kuluna bahsettiği bir lütuf olarak değerlendirilip, şeref addedildi. Bu yüzden,

hastalığın bir günahın cezası, iyileşmenin de affedilmenin bir işareti olduğuna inanıldı. Acıdan kurtulmayı dua dışı yollarda arayanlar lanetlendi. Bu şekilde eskiden tapınaklarda olan şifa tekelinin kilisenin eline geçmesi amaçlanıyor, rahip sınıfının sağlık üzerindeki etkisini sürdürmesi isteniyordu. Ancak, halkın geleneksel ve bitkisel tedavi yöntemlerinden her önleme karşın vazgeçmemesi üzerine kilise cemaat kaybetmemek için bu fiili durumu kabul ediyor, her cemiyette en az bir dul kadının ebelik veya kilise tarafından kabul edilen bazı tıbbi uygulamaları Tanrı adına yapmak üzere görevlendirilebileceği kilise tarafından ifade ediliyordu. Ayrıca, muska, nazarlık gibi pagan adetlerini, hıristiyan azizlerin sözlerini ve hıristiyan dualarını içermesi şartıyla kabul ediyor, kutsal emanetlerin iyileştirici ve koruyucu özelliğini benimsiyordu. Bitkiler için ise, Tanrı'nın her derdin devasını bitkiler yoluyla verdiği fikri hâkim oluyor, böylece dua dışı tedavi şekilleri hıristiyanlık içinde de yerini alıyordu.

Hıristiyanlığın pagan kavimlere kabul ettirilmesi sırasında pagan inancında kutsal sayılan semboller hıristiyanlaştırıldı. Pagan dönemde, Efes'te tapınılan Artemis, bir Kibele, yani tanrıların tanrıçası, tanrı anası, büyük ana idi. Hıristiyanlığı kabul eden Efesliler 431 yılında Efes'te toplanan kilise büyüklerini zorlayarak Meryem ana'ya tanrı anası niteliği verdirdiler.

Binlerce kadının büyücülükle itham edilip öldürülmesine rağmen kocakarılar ve temsil ettikleri tıp sistemi orta çağları aşır XVIII. yüzyılın ortalarına kadar gelebildi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı'da görülen sosyal değişiklikler kocakarıların statüsüne, büyücülük suçlamalarından çok daha ciddi bir tehdit oluşturdu. Bu değişiklikler, daha önceleri kocakarıya önem veren toplumlarda köklü değişmelere yol açtı ve erkek olan tabip zümresi politik taban ve sosyal kabul yönünden gittikçe daha güçlü hale geldi. Kocakarının rolü gitgide zayıfladı ve çoğu alanlarda geleneksel tıbbın etkisi azaldı veya yok oldu. XVIII. yüzyılın başlarında kocakarı, doktorun güçlü ve etkili alternatifi iken, aynı yüzyılın içinde hurafenin ve modası geçmiş fikirlerin sembolü haline geldi.

XIX. ve XX. yüzyıllarda kocakarı genellikle işçi sınıfının ve temel sağlık hizmetlerinden yoksun kitlelerin devam ettiği geleneksel şifacılar olma özelliklerini sürdürdüler. Yeni veya modern tıbbın aciz kaldığı hastalıkların tedavisi için ise orta ve zengin sınıf dahi kocakarıya gitmeye devam etti.

Kocakarıların bazı tedavi şekilleri kulaktan kulağa, anneden kıza veya arkadaşa, eşe, dosta yayılarak halk arasında yerleşiyor ve uygulanıyordu ve halen de uygulanmaktadır. Kocakarıların çoğu reçeteleri bugün de genellikle kadınlar tarafından bilinmekte ve uygulanmaktadır.

Modern tıpla geleneksel tababet arasındaki en önemli fark modern tıbbın hastalığı vücudtaki mekanik bir aksaklık olarak görmesinde yatmaktadır. Geleneksel tıpta ise hastalık sadece bazı organların iyi çalışmaması değil ferdin çevresiyle olan uyumunun bozulması olarak yorumlanır. Bu nedenle modern tıp hasta organın tedavisine ağırlık verirken, geleneksel tıpta vücudun çevresiyle tekrar uyum sağlayacak tarzda güçlendirilmesi amaçlanır.

Eski Türk kavimlerinde inanılan din Şamanizm idi. İkel şamanizmin temsilcileri kuzey ormanlarında yaşayan kavimlerden Uryankıt'lardı. Bu kavim Göktürk yazıtlarındaki Kurıkan'ların torunları ve bugünkü Urenha ve Yakut Türklerinin ataları sayılmaktadır. Cengiz Han'ın sol kol beylerinden biri olan Odaçı, Uryankıtlardandı. Odaçı adı Uygurca ve başka türk lehçelerinde eczacı anlamına gelen otacı ile aynı anlamdaydı. İptidai şamanizmde hekim veya eczacı ile şaman aynı şahıstı. Altay şamanistlerine göre en büyük tanrı Ülgen'dir. Ülgenin 7 oğlu ve 9 kızı vardı. Kızları özel ad taşımaz, hepsine Akkızlar veya Kıyanlar denir. Bunlar şamanların ilham perileridir. Şamanist panteonunda Ülgen'in akkızlarından başka birkaç iyi dişi ruh vardır. Altaylarda Umay, Ana Maygıl, Ak Ene; Yakutlarda ise Ayısıtlar bunların belli başlılarıdır.

Bazı şamanistlere göre en kuvvetli şamanlar kadın şamanlardır. Eski devirlerde şamanlığın kadınlara özgü bir sanat olduğunu gösteren işaretler mevcuttur. Yakutlarda erkek şamanlar özel cübbeleri olmadığı zaman kadın entarisi ile ayın yaparlar. Özel şaman cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni şeyler bulunur. Cübbenin yakalarında sıralanan dokuz küçük kukla Ülgen'in dokuz kızını; küçücük cübbeler elbiselerini; demir veya madeni şeyler küpelerini temsil eder. Önceleri şaman dualarında iyi dişi ruhlara şöyle valvarılırdı:

"Ey melikem, ey anam ateş, sen karaağaçtan yaratılmışsın.. Ötüken anamızın tabanından peyda olmuşsun... Gökte yaşayanın çakmağıyla çakılmışsın, anamız Uluken hatunun eliyle yakılmışsın... bütün ulusumuza sağlık ve güven ver"

Müslümanlıktan sonra doğu Türkleri şaman dualarına peygamberlerin, meleklerin, evliya ve şeyhlerin adlarını sokmuşlardır.

LOKMAN HEKİM (ASKLEPIOS ve GALENOS)

Anadolu'da Asklepios, lokman hekim olarak bilinir. Bergama'da Eskülap kültü ve sağaltım kültürü Lokman Hekim söylencesinin temeli olmuştur. Anadolu inancındaki Kibele ile, Mezopotamya söylencelerindeki Gılgamış ile benzeşim gösterir. Ayrıca Çorum'un İskilip ilçesi de adını Eskülap'tan aldığı ileri sürerek Lokman Hekime sahiplenir. Amasya geleneksel kültüründe de Lokman Hekim önemli yer tutar, Adana'da ve Tarsus'ta da bu

söylenceye sahiplenildiğini görüyoruz. İnsanların en çok merak ettikleri ölüm konusuna çare araması yani ölümsüzlüğün sırrını çözme isteğidir. İşte bu sırrı gidip krala söyleyeceği anda yıldırım çarpıp ölmüştür. Asklepios ya da lokman hekimin düşmesiyle elindeki ilaç yere dökülmüş ve yerden her derde deva sarımsak bitmiştir. Bergama'da sarımsak, Amasya'da elma, Diyarbakır'da karpuz, Karadenizde fındık, Bursa'da şeftali, Manisa'da üzüm, Aydın'da incir ağacı bitmiştir denebilir. Diğer elindeki ölümsüzlük reçetesi olan kâğıtlardan biri suya düşmüş ve Bergama'da şifalı su, Manisa'da binbir türlü bitki ve bunlardan yapılan mesir macunu doğmuştur.

Anadolu nun en eski hekim tanrısı Telesforos' un tapınağını, kültürünü, bilimini de içine almıştır.

Asklepios ölünce kızı Hygieia (hiji diye okunur ve hijyen sözü sağlık anlamına gelir) hekimlik yükünü taşır ve Asklepiad denilen (hekimler) aracılığı ile lonca düzeni içinde ilkçağ boyunca Asklepiyon' u yaşatırlar.

İlkçağda Bergama Asklepiyon' u dünyanın en büyük ve en ünlü hastanesi olmuştur. Karakalla, Hadriyanus gibi imparatorlar, Aristides gibi bilginler burada tedavi olmuşlardır. Şifalı suları, ilaç maddesi otları, havası, güneşi, çamur banyosu, fizik tedavisi, spor, müzik, tiyatro ve eğlence ile iyileştirme yöntemleri Bergama ya özgüdür. Psikoterapi burada ilk kez denendi, farmakoloji burada doğdu.

Asklepios, Bergama eski paralarında sakallı, elinde yılanlı bir asa, yanında kızı Hiji ya da Telesfor olduğu halde görülmektedir.

Lokman Hekim inancında bütün otlar kendisine, hangi derde deva olduklarını söylerdi. Bu yüzden her hastaya derman şifalı otların, 770 derde derman olduğunu ileri sürülürdü. Bazı bitki ve sebzeler vardı ki Lokman Hekim'e sahiplenilen kentlerde tüm ot, bitki ve sebzenin önüne geçmişti, bu yüzden o beldelerde :

Sarımsak yiyen insanın nasıl öldüğüne şaşarım

Elma yiyen insanın nasıl öldüğüne şaşarım

Karpuz yiyen insanın nasıl öldüğüne şaşarım

Şeftali yiyen insanın nasıl öldüğüne şaşarım sözü lokman sözü olarak çerçevenlenmişti. Ayrıca şu sözlerde lokman ilkesi olarak tutulurdu :

Konuştum sıkıntı çektim, sustum rahat ettim

Ayakyolunda çok oturma ciğerlere hastalık gelir. Çok tutma illet gelir.

Ayağını sıcak tut başını serin, mideni hafif tut düşünme derin

Kesretle sakın cima etme. (Çoklukla-sıklıkla cinselliğe girme)

Lezzetine anın tamah etme. (Lezzetine onun özenme)

Gece uyu, gündüz ol biydâr. (Gece uyu, gündüz uyanık ol)

Hapsi bevetleme sakın zinhar (Sidik tutma sakın, aman)

Nisfülleyle olice sakın nagâh (Geceyarısı ansızın kalkma)

Uyanıp su içem deme ey şah. (Uyanıp su içeyim deme)

Her taam üstüne yeme nimet, (Her yemek üstüne bir nimet daha yeme)

Ta ki görmiyesin elemü siklet (Ta ki görmeyesin üzüntü ve sıkıntı)

Lokman Hekimin bir kez başından şöyle bir olay geçti: zamanın büyüklerinden birinin kızı hastalanmıştı. Lokman derdine çare bulamadı. Bir gün kızın iyi olduğunu kendisine haber verdiler. Aradı, sordu; ayvadan damlayan sudan şifa bulduğunu anlayınca sırrını kendisinden sakladığı için kızdı. «Suyun kurusun» diye beddua etti.

Hekimliğin bütün ilâçlarını ve sırlarını oğluna öğretmiş olan Lokman, bir gün kendisine de ecelin vefa etmeyeceğini düşündü. Bütün bildiklerini öğrencilerine öğretmek istedi.

Lokman, bir gün kuşları topladı. Cennet ile cehennem arasındaki can suyundan getirene 500 yıl ömür vereceğini söyledi. Akbaba uçtu, istenilen suyu getirdi. Fakat gagasından suyu verirken döktü. Lokman bundan çok kederlendi. Akbabanın çok yaşaması nedeninin de bu sudan bir damlasını yutmuş olmasından ileri geldiğini söylerler.

Günün birinde Lokman Hekim hastalandı, ishalini kestirmek mümkün olmadı. Lokman bitkin bir halde idi. Kendisinden ümidi kesmişti. Son bir hamle yapmak için öğrencilerini topladı «öldüğüm zaman beni hamama götürün. Vücudumu hamur gibi yoğurun. Şu kalıba yerleştirin». «Rafta duran üç kavanozdan birincisini göbeğime, ikincisini başıma, üçüncüsünü göğsüme dökün, Başarılı olursak, ebedî ha-yat sırrı bulunmuş olacaktır». Ölümünden sonra bütün bunları yaptılar. Yeni bir Lokman meydana geliyordu. Heyecan içinde göğsüne dökecekleri kavanozu yere düşürdüler. Kavanozun suyu merdivenleri kaynattı. Çıkan buhar öğrencilerin gözlerinden acı yaşlar akıttı. Bütün dertlere şifa olan otlar, kökler ve emsimler dahi bir gün âciz kaldı. Ve (Lokman bile ecele çare bulamadı) sözü ezeli hayat kanunlarının derin anlamını belirtmiş oldu

Hipokrat hekime (hekimlerin babası) denildiği gibi, Bergamalı Galenos da (kökçülerin babası) unvanını almıştır. Galenos otlardan, köklerden şifalı ilâç yapmakla ün almış ve eski attarların (şimdiki eczacıların) babası sayılmıştır.

İslam dünyasında Calinos hekime (Hatemüle-tibbaül kibarül muallimin) (Büyük tıp hocalarının sonuncusu) denilmiştir.

Bu büyük Galenos hekim öğrencilerine şunu söylemiştir

—Ben öldükten sonra şu fındık kadar madenden birini bir örs üstüne koyunuz. Birini de su dolu bir testiye atınız.

Bunu yaptılar. Koca bir örs eridi; aktı, iz bırakmadan kayboldu. Testideki su da buz tutmuştu.

Bu akılları durduran olay karşısında bilginler; (Calinos hekim her şeyin ilmini, fennini buldum. Ancak ölümün çaresini bulamadım) demek istediği sonucuna varabilmişlerdir.

YÖREMİZDEKİ ŞİFALI OTLAR VE MADDELER

Şifalı otları kullanan hekime “otacı”, “otçu” denmekte, iyi etme yöntemine de “otacılık” adını verilmektedir. Doğa ile iç içe yaşayan toplumlar, içinde buldukları ortamın olanaklarından sağlıkları için de yararlanmışlardır. Konargöçer Türkmen oymaklarının yerleşik düzene en son geçenler Tahtacılarla Yörüklerdir. Dolayısıyla en geniş bilgi birikimi bu kesimdedir.

Şifalı bitkilerden ilaç yapma yöntemleri:

1- Kaynatma ve demleme: Bitki soğuk su ile yıkandıktan sonra, ocakta 1-2 dakika kaynatılıp, 10-15 dakika demlenmesi için dinlenmeye bırakılır.

2- Haşlama ve pişirme: Bitkinin su, ateş ya da közde belli bir zaman süresince haşlanması, pişirilmesi ya da közlenmesi gerçekleştirilir. Bu işlemden sonra kullanıma hazır hale gelir.

3- Lapa yapma: Bitkinin kökü, yaprağı, çiçeği ya da meyvası kaynatılıp lapa haline getirilir.

4- Sıvısını elde etme: Bitkinin kaynatılıp özünü üsaresini bırakması ve bunun süzülen suyunun elde edilmesidir.

5- Ezilerek merhemleştirme: Bitki özü veya meyvası ezilerek, kök ve yaprakları kaynatılıp mayileştirilerek elde edilen macun işlemidir.

6- Bitki özü ve yağ çıkarma: Bitkinin çiçek, yaprak, kök ve tohumlarının kaynatılarak, ezilerek özünü ve yağını çıkarma eylemidir.

Otacı ya da otçuların en çok kullandığı şifalı otları alfabetik olarak sıralayalım:

ACIDÜLEK (Cırtlangiç, Karga düvleği, Ebucehil karpuzu, Hıyarcık ya da Eşek hıyarı): Zehirli bir bitkidir. Ağrılara karşı kökünü kaynatıp sürmekle; büyü ve akrep sokmasına karşı kökünü dövüp vurmakla; mayasıl durumunda oyulmuş kökünden birer parça yemekle; sızlayan yerlere kökündeki yumrusundan çıkan suyunu ya da olgun meyvelerini zeytinyağı ile güneşte eriterek sürmekle; sancı halinde dövülmüş kökünden bir parçasını balla karıştırıp yemekle; sarılıkta olgun meyvesinin suyundan bir damlasını pamuğa alıp buruna çekmekle; uyuz durumunda kökünü kaynatıp suyunu sürmekle şifa bulunur. Sinüzitte suyunu burna damlatmakla tedavi eder ama suyu öldürücü olabilir.

Acidüle

ADAÇAYI: Mide ağrısına ve soğuk algınlığına karşı kaynatılıp içilmesi şifa vermektedir.

ADAMOTU (Şeytan şalgamı): İnsana benzediği için adam otu ya da adem otu adı verilmiştir. Bir insan gibi dişili - erkekli olan bu kökleri, kişinin rahatsız olduğu uzva uygun yerinden koparılıp bir parça alınır, ezilerek ya suyu içilir ya da ilgili yere sürülür.

Bergama'da Aşağıbey köyü ve Madra Dağı'nın Çavdarlık ile Kazıkbatmaz mevkiinde bulunmaktadır. Her derde devadır; mayasıla birebirdir.

ADASOĞANI: Sızlayan yere ezilip zeytinyağı ile karıştırılarak sürülürse iyi gelir. Sancı çekenler ise kaynatarak önce gargara yapıp sonra bir kaşık kadar içerse iyileşir.

AĞDALI (Zakkum): Çiçeğini kaynatıp soğuk içilmesi halinde akıntılara, yaprağının suyunun sürülmesi ile de büyü ve akrep sokmalarına iyi geldiği bilinir. Sızlayan yerlere apraklarını inbikten çekip suyunu sürmek ya da çiçek ve yapraklarını zeytinyağı içinde güneşte eriterek sürmek yararlı olur.

Suyunu kaynatıp içenler için balgamı söker, mafsals ağrılarına iyi gelir, oyluktan tırnağına kadar damar ağrılarını keser, kabalardaki yeli giderir

denmektedir. Hatta üç gün yaprağının suyunu içen yarım felç ve kötürüm ise ayağa kalkarmış diye söylenmektedir.

AHLAT: Meyvesinden yemek ishale iyi gelirken zehirli hayvan sokmasında filizlerini dövüp o yere vurmak yararlı olmaktadır.

AKASYA: Çiçekleri kaynatılıp içilirse nefes darlığına iyi gelmektedir.

AKDUT: Sabahları çokça yenirse solucan düşürmek için iyidir.

AKIR-I KAHRA: Nezle otu kökü diye halk arasında bilinir. Dalları ve kökleri romatizma, mafsals ağrıları, felç, nefes darlığı ve astıma iyi gelmektedir.

AKKIZ (ŞEVKETİ BOSTAN): Tazesi haşlanır yenirse mide ağrılarına, kökünü kaynatıp çokça suyundan içilirse kum dökmeye, dalından çıkan sudan bir kaç damla içilirse sancıya, kökünü kaynatıp çokça suyundan içilirse sidik zoruna, dikenli yuvarlakları suda ıslatıp içilirse sızılara iyi gelir.

Akkız

ALİÇ: Yaprığı kaynatılıp içilir. Şeker hastalığına iyi gelir.

ALTINOT: Çay gibi kaynatıp içilirse mesane ve böbrek hastalıklarına ve nefes darlığına karşı giderici özellik verir.

ANASON: Kaynatılıp içildiğinde karın ve boğaz şişlerine şifa verir..

ANDİZ: Ezilen andız, birkaç gün su içinde bekletilir. Aynı suda kaynatılıp içilirse, akciğere faydalı olur. Nefesi açar.

ARDIÇ: Ardiç ağacının meyvası yani kozalağı nefes açmaya, idrar söktürmeye, kalp ve damar açmaya, damar sertliğine, kanı sulandırıp temizlemeye, karaciğer ve akciğer hastalıklarına, vereme, gut hastalığına karşı yararlı olmaktadır. Tohumu kaynatılıp içilirse kum düşürmeye ve sidik zoruna, tohumu yutulursa öksürüğe iyi gelir.

Kellik hastalığında katranını yılan gömleğiyle kaynatıp sürmek ve

sabahları sirke ile yıkamak yine katranını bir kâğıda alıp sürmek ya da üzerine oturtmak mayasıla, katranının suyunu içmek nefes darlığına, katranını hap ile yemek solucan düşürmeye yararlı olur.

ARPA: Kavrulur, dibekte dövülür, pekmez ile pişirilir, karın bölgesine lapa şeklinde sarılırsa, çocuğun ishalini keser. Ayrıca, arpa suda haşlanır. Suyu böbrek sancılarında kullanılır. Karın ağrılarına karşı ununu sirke ile karıştırıp üstüne nane ekip vurmak yararlı olur. Ayrıca kavrulmuşunu döverek yemek mayasıla, kaynatılarak suyunu içmek sidik zoruna,yakılarak isini sürme temrelere iyi gelmektedir.

ASMA: Göz ağrısına karşı dalından akan suyu damlatmak, yaralarda ise yaprağını üstüne koymak yararlıdır. İçkiden kurtulmak isteyenlere asma yaprağı suyu içmesi önerilir.

ATKESTANESİ: Baş ağrısı durumunda öğütülerek enfiye gibi çekmek. ishalde yarım nohut kadarını yutmak., mafsal ağrılarında yağını sürmek., nefes darlığında kaynatılarak soğuk suyundan içmek, sancı tutmada yarım nohut kadarını yutmak şifa vericidir.

AYIKULAĞI (Sığırkuyruğu): Sarı çiçekleri sabahları balla yenirse kuvvet verici, kuru yaprakları arpa unu ile hap yapıp yutulursa mayasıla, yapraklarının buğusuna oturulursa memeli basura, yaprakları kaynatılıp içilirse mide ağrısına, kökünün kaynatılmış suyundan içilirse sidik zoruna karşı yararlıdır.

AYIT (Hayıt): Arı sokmasında yaprağı ile tohumunu döverek arı sokulan yere bağlamak, ayak şişmesinde mor çiçeklerini kepekle kaynatıp banyosunu yapmak, hazımsızlıkta ve buruntuda dövülmüş tohumundan yemek ya da kaynatılmış tohumunun suyundan içmek, ishalde kaynatılmış yaprağının suyunu içmek, kulak ağrısında bir ucu ateşe sokulan taze dalının öbür ucundan çıkan suyunu oraya koymak çok iyi sonuç verir.

AYRIK: Kökünü arpa ve mısır püskülü ile kaynatıp soğuk içmek al-bümine, köklerini kaynatıp sıcak içmek sidik zoruna iyi gelir.

AYVADANA (Payavşan): Çiçeklerinin kaynatılıp içilmesi öksürüğe ve mide ağrılarına iyi geldiği söylenmektedir.

AYVA: Yaprağı kaynatılıp çayı içilirse, ishale iyi gelir. Taze filizlerin kaynatılmış suyunu içmek ishale, yapraklarının kaynatılmış suyu memeli

basura külde pişirip yemek mide hastalıklarına, yapraklarını kaynatıp içmek öksürüğe, çiçeklerin kaynatılmış suyunu içmek öksürüğe ve yürek çarpıntısına iyi gelmektedir.

AT ELMASI (Geyik elması): Yapağı çay gibi kaynatılır içilirse, kalp damarlarını açar. Meyvesi kaynatılır, suyu içilirse, aynı görevi görür.

AYRIK OTU: Ayrık otunun kökü kaynatılıp böbrek kumu ve taşıyı düşürmek amacıyla içilir.

BADEM: Ağız acılığını gidermede dövülüp, balla karıştırıp yemek, öksürükte sakızının kaynatılmış suyundan içmek çok yararlıdır.

BALDIRI-KARA (Karabacak): Bayanların aybaşı gecikmesinde, kum düşürmekte kaynatılmış soğuk suyundan içmek, mide hastalıklarında kaynatılmış suyundan soğuk içmek, sancıda kaynatılmış suyundan içmek, şişmede lapasını vurmak yararlıdır.

BALDIRAN: Diş kurdunda tohumunu suda kaynatarak ağızda çalkamakla şifa bulunur.

BAL: Çiğ yumurtanın sarısı, bal, süt karıştırılır. Bir kaseye konur. 15-20 gece uykudan uyanılıp içilirse, mide rahatsızlıklarına iyi gelir. Bal, limon suyu ile karıştırılır, sivilcenin üzerine sürülür. Bir kavanoz bala dörtte bir oranında çam sakızı karıştırılır, mide hastalarına aç karnına yedirilir.

BALSAMA: Kesik, ezik ve berede durumunda olgun kırmızı meyvesini zeytinyağı içinde güneşte eriterek ilgili yerlere sürmek çok iyi gelmektedir.

BAMYA: İltihaplı yaranın üzerine ateşte haşlanmış ve içerisine arya unu koyup sarılırsa iltihabı deşer. Tazesini veya kurusunun haşlanması çıbanın açılıp deşilmesine yarar, memeli basurda haşlanmış bamyanın süzölen suyunu sürmek iyileşme yapar.

BARDAK VURMA (Kupa çekme): İspirtoya batırılmış bir bez parçası, bir metal parçasına sarılır. Yanan bez, boş su bardağının içine atılır. Soğuk algınlığı ve üşötmeye bağı olan bölgenin üzerine 5-10 dakikada bir tekrar tekrar bardak kapatılır.

BEYAZ ZAMBAK: Vücut sızılarına karşı yemeklerde bir kahve

kaşığı, zeytinyağında (1/10 ezilerek) karıştırılması, yüz ve diş şişlerinde çiçeklerini zeytinyağı içine koyarak sürmek pek iyi gelir.

BILDIRCIN YUMURTASI: Çiğ olarak astımlılara, nefes darlığı olanlara bir süre içirilir.

YEŞİL BİBER: Yanık ve yaralara yeşil biber yaprağı az ısıtılıp sarılır.

ÖZEL BİR KARIŞIM: Limon soyulmadan yıkanır. Maydanoz doğranır. Sarımsak soyulur, kesilir. Bir kavanoza kat kat yerleştirilir. Üzerine şeker ve sirke eklenir. 15 gün bu kapalı kavanozdaki karışım günde birkaç kez sallanır. 15 gün sonra kapak açılır. Bitinceye kadar, iç hastalıklarından rahatsız olanlara birer kaşık yedirilir.

BODUR MAUMUT OTU (Mor çiçekli nane şeklinde bir ot): Kaynatılır suyu içilirse, basur'a iyi gelir. Kökboya otuyla kaynatılır içilirse, karın ağrısını geçirir. Yaprakını ağızda çiğnemek ve suyunu yutmak buruntuya karşı, sigara gibi yakılıp içilmesi göğüs darlığına karşı ve dallarının kaynatılmış suyunu içmek mayasıla karşı yararlıdır

BORU ÇİÇEĞİ: Sigara gibi içmek balgam sökmeye, göz kamaşmasında tohumu ile tütsü yapmak göz kamaşmasında önerilir.

BÖRÜLCE (Böğrülce-Ülübü): İdrar söktürmek için kaynatılıp içirilir. Anüs kaşınmasında kaynatılmış suyunu içmek, idrar zorunda tohumunun lapasını vurmaya, yanıkları kaynatılmış soğuk suyu ile yıkamak çok yararlıdır.

BÖĞÜRTLEN (Karantı diken): Kadın hastalıklarında kökü kaynatılıp içilir. Yağlı yoğurdun suyu ile böğürtlenin kökü kaynatılır. Böbrek sancısı ve taşları için içilir. Böğürtlen kökü kaynatılır, romatizmalıya içirilir.

Filizlerinin kaynamış suyunu soğutarak içmek akıntılara iyidir. Ayak şişmesinde kökünün kaynamış suyunu içmek, göz zafiyetinde üzümünü yemek, bayanların kanama kesilmesinde kökünün soğan kabuğu ile kaynatılmış suyundan içmek, ishalde üzümünü yemek veya suyunu içmek. hatta kökünün kaynamış suyunu içmek, kan basıncında kökünün kaynatılmış suyunu içmek, mesane taşında kökünün kaynamış suyundan soğuk içmek, sıızlarda üzümünü ispiro içinde eriterek sürmek. Şekerde kökünün kaynatılmış soğuk suyundan içmek, tansiyonda filizlerinin kay-

natılmış suyunu içmek, yanıklarda yapraklarının külünü sürmek bakımından yararlı sonuçları görülmüştür.

BUĞDAY: Buğday kavurgası ve üzüm pekmezi çocuklu kadının sütünü çoğaltır. Çiğnenmiş parmaktaki dolamanın üzerine sarılır.

BURÇAK: Öğütülüp toz haline getirilir. Sütün içerisinde karıştırılıp pişirilir. Çıban şeklindeki iltihaplı yaraların üzerine bağlanır. Ayrıca mide rahatsızlıklarında burçak taneleri kavrulur, öğütülür, ununa şeker karıştırılır içilir. Bertik ve berelerde lapasını vurmaktır. İshalde tanelerini dövüp biraz içmek, isilikte dövülmüşünü sirke ile karıştırıp lapasını vurmaktır, mayasızda kavrulmuş, dövülmüş ununu yemek yararlı olmaktadır.

CAVİ (Asilbant): Felçli hastaların burnuna tütsü olarak verilir. Büyüde de kullanılır.

CEVİZ YAPRAĞI: Ceviz yaprağı veya tavşan otu kına içine katılır. Kaynatılır. Saça sürülürse göz ağrısına iyi gelir. Yapraklarının kaynatılmış suyunu içmek balgam sökmeye, kabuğunu kaynatıp kına baştaki yaralara sürmek, halsizlik hallerinde yapraklarının kaynatılmış suyuyla banyo yapmak, diş temizliğinde yumuşatılmış yapraklarını dişlere sürmek, mide ağrıları için yapraklarının kaynatılmış suyunu içmek, idrar zorunda yapraklarının kaynatılmış suyundan soğuk olarak içmek, sıtmada taze meyvalarından birkaç gün yutmak ve yaralara karşı da yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek iyi gelmektedir.

ÇAM KATRANI: Çamın katranı kaynatılır. Çıkan ziftimsi madde, nohut büyüklüğünde aç karnına sabahları bir kaşık balla yenir. Bir ay kadar sonra mide ülserinin iyileştiği görülür. Uçlarının kaynatılmış suyunu içmek balgam sökmeye, filizlerinin ıslatılmış suyunu içmek boğmacaya, katranını sürmek ve üstüne tuz eklemek diş ağrısına, kömüründen sürmek diş temizliğine, dövülmüş fıstık çorbasını içmek doğum sancularına, fıstıklarının yağını içmek göğüs darlığına, güç kazanmak için filizlerinin kaynatılmış suyunu içmek ya da taze kozak çayını yemek çok iyidir. Fıstık helvası ise her derde devadır.

ÇAM REÇİNESİ: Çam reçinesi bir gazete kâğıdına sürüldükten sonra ağrıyan bele yapıştırılır. (Ege kemiği ağrısı için de aynı şekil uygulanır.)

ÇAVDAR: Samanın külünü, küllü su ile yıkayarak sürmek el kaşınmasına iyi geldiği bilinir.

ÇAY: Saç dökülmesini önlemek için demli çayla saç yıkanır.

ÇİĞ YUMURTA: Yumurtanın akının içine sabun doğranır. Macun şekline getirilir. Kırık üzerine bir bezle bağlanır. Hastanın yaşına göre sargı bekletilir.

ÇİRİŞ-OTU (Çirişlik): Kökünün yumrularının kaynatılmış soğuk su-yunu içmek akıntıya karşı, dövülmüş kökünün suyunu içmek memeli basura ve saçkırana, lapasını vurmak sızılara, dövülmüş kökünü iç yağı ile karıştırıp sürmekle de yemece hastalığı iyileşir.

ÇITLEMBİK: Ayak terlemesine karşı yapraklarını parmak arasına koymak, kum dökmeye yağından bir süre içmek, mide ağrısında tohumunun dövülmüşünden yemek ya da filizlerini haşlayıp yemek, öksürükte tohumunu kavurup, dövüp yemek, sancılarda yağından bir süre içmek, yaralarda sakızını sürmek iyi gelir.

ÇINAR: Sabahları kobaklarının kaynatılmış suyundan içmek akıntılara karşı, yaprağının kaynatılmış suyuyla diplerini yıkamak saç kepeklenmesine, yaprağının kaynatılmış suyuyla gargara yapmak diş ağrısına, kart kabuklarının kaynatılmış suyuyla banyo yapmak sızılara iyi gelmektedir.

ÇITIRGI: Dallarının lapasını vurmak yara ve bertiklere, kökünün kaynatılmış suyunu içmek mayasıla, dikenli dallarının kaynatılmış suyuyla banyo kaşıntılara, kökünün kaynatılmış suyunu sürmek sızılara taze filizlerini haşlayıp yemek barsak solucanlarına karşı yararlı sonuç vermektedir.

ÇÖREK OTU (Karacaot): Grip, nezle ve nefes açmada: Tavada kavrulur. Bir bez üzerine dökülür. Bezin içinden sıcakken koklanır. Çörek otu kavrulur, havanda dövülür öksürenler, kahve gibi içer. Zeytinyağı ile dövülen çörek otu, bağırsak yumuşatmada kullanılır. Ayrıca bu boğaz altına ve göğse nefes açmak için sürülür. Koyunun kuyruk yağı ile çörek otu dibekte dövülür. Karnı ağrıyan çocuğun karnına bir süre bağlanır. Kavrulmuşunun nöbet şekeriyle ya da balla dövülerek yenmesi mide hastalıklarına, kavrulmuşunun tozundan çekmek nezleye iyi gelmektedir. Çörekotu, ölümden başka her derde devadır.

Galenos Hekim «Karaçörek otunun çok faydalan vardır, insanın karnındaki yeli giderir, kurtları öldürür, gözdeki yaşa, koklanırsa nezleye ve baş ağrısına iyi gelir, sürülürse sivilcileri ve uyuzluğu geçirir, sirke ile boğaza bağlanırsa balgamı söker, sütü çoğaltır, yağı, ihtiyarlığı giderir, nefes darlığına iyi gelir hatta kıl bitirir» demektedir.

DAĞ-KARANFİLİ: Çiçeklerini balla karıştırıp sabahları yemek iktidarsızlığa, ıslatılmış çiçeklerinin acı suyundan içmek mide ağrılarına şifa vermektedir.

DAĞ-ERİĞİ: Bağırsak hastalıklarına peltesinden yemek, ishale karşı haşlanmasından yemek, karın şişmesinde peltesini zeytinyağı sürerek üstüne koymak, mide ağrılarına karşı reçelinden yemek iyi sonuç vermektedir.

DAM-KORUĞU: Kurdeşene karşı suda eriterek içilmesi yararlıdır.

DARI PÜSKÜLÜ: Kaynatılmış suyundan içmek idrar zorluğuna iyi gelmektedir.

DAVAR İÇYAĞI: İçine biraz mum koyarak davarın iç yağı eritilir. Çam çırasının yanığı (püse) eklenir. Soğumaya bırakılır. Buna yumurtanın sarısı çiğ olarak eklenir. Çalkalanır. Merhem haline gelince, bir kapalı kaba konulur. Kavuşmayan yaralara balta, bıçak kesiği, silah yaralarında kullanılır.

DEFNE (Tehnel): Tohumu ezilir, bademcik bölgesine sarılır. Ekzamalı yerlere yaprağının lapasını vurmak ve suyuyla yıkamak, kum dökmek için de yaprağının kaynatılmış suyundan içmek şifa vermektedir

DEMİR PITRAK OTU: Taze iken suyu sıkılır. Böbrek taşlarını döker.

DİKENLİ OT: Taş düşürmek isteyenler kökünün kaynatılmış suyunu içerler.

DİŞBUDAK (Akağaç): Kum ve taş dökmek isteyenler yaprağını kaynatarak birer bardak içerler. Şişkinlik ve sızılarda ise kabuğunun küllü suyundan sürerler ayrıca uyuza karşı külünü suya karıştırıp sürmektedirler.

Domuz topalağı/turpu (siklamen)

DOMUZ TOPALAĞI, DOMUZ TURPU (Soğanlı Bitki): Domuz topalağı ezilir, unla pişirilir. Bir bez üzerinde romatizmalı yere serilir. Siklamen çiçeğinin halk arasındaki adıdır.

DOMATES: Arı sokması durumunda acıyı ve zehri kesmek için doğranmış parçası üzerine konur, Çıbanlara karşı bir dilimini üstüne kapamak, diken ve cam batmasında kesilmiş bir parça domatesi üstüne koymak, isilikte suyundan sürmek, mayasızda ortasından bölerek oraya koymak, nasırlara kesilmiş parçasını yatarken üstüne sarmak, kan için meyvesini yemek veya suyunu içmek, yanıklarda suyundan bol miktarda sürmek yararlı olmaktadır.

EBEGÜMECİ (Develik): Kaynatılır, suyu üremi olanlara içirilir. Böbrek taşı olanlara da aynı işlem yapılır

Ateş yanıklarında lapasını zeytinyağı ile karıştırılarak üzerine vurulur, bağırsak hastalığında haşlanmasını yemek yararlıdır. boğaz inmesine karşı lapasını boğaza vurmak iyi gelir, burun tıkanmasına karşı buğusunu koklamak ve burun kanamasında tohumunun dövülmüşünü burna çekmek, bronşitte çiçeklerini kaynatıp içmek, çivi batmasında, dallarını sütle pişirilmiş lapasını vurmak, diş etleri hastalığında kaynatılmış suyu ile gargara yapmak, kulak ağrısında kaynatılmış suyunun ılık banyosunu yapmak., mide ağrısında yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek ve benzeri dertlere şifa verir.

EĞRELTİ-OTU (Yapıldak): Kaynatılmış suyundan sabahları soğuk içmek memeli basura ve bağırsak şeritlerine iyi gelmektedir.

EKŞİKULAK OTU: Tohumu kurutulur, ishalde içilir.

ELMA: Ekşi elma ocakta ısıtılır, dilimlenir, yaraya bağlanır.

ENGİNAR: Kaynatılmış yapraklarının suyundan içmek kemik hastalığına iyi gelir, yapraklarının kaynatılmış suyundan içmekse kum düşürmekte, haşlamasını yemek ya da yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek mide ağrılarında, kaynatılmış yapraklarının suyundan bir süre içmek şeker hastalığında şifadır.

Filiskin

FESLİĞEN: Arı sokmasında yaprağını ezip koymak, öksürükte kaynatılmış suyunu içmek şifa sağlar.

FİLİSKİN: Mide için kaynatılmış suyundan içmek, sızılara karşı yağını sürmek ve ovmak yararlı görülmüştür.

FINDIK: Dövülüp balla karıştırılarak yenirse öksürüğü keser ve yiyeni güçlendirir.

FISTIK: Dövlümüşünü balla yemek insana güç ve kuvvet verir.

FUNDA YAPRAĞI (Süpürge çalısı): Antibiyotik olarak kullanılır. Böbrek ve idrar yollarındaki kum ve iltihaba, rahim akıntısına, mesane akıntısına iyi gelir.

GELİNCİK ÇİÇEĞİ: Kaynatılmış suyu ile banyo yapılırsa, ciltteki alerjilere iyi gelir. Akciğerleri güçlendirmek için kırmızı yapraklarının şerbetini içmek, boğmacada kaynatılmış suyundan içmek, çıbanlarda yaprağını üstüne koymak, mide ağrılarında tazelerinin haşlamasını yemek şifadır.

GERDEME: Karın şişmesine karşı lapasını vurmak, mide için haşlamasından yemek, nefes darlığında kaynatıp içmek, öksürükte kaynatılmış tohumunun suyunu içmek, idrar zorunda kaynatılmış yapraklarının suyundan içmek çok yararlıdır.

GÖVELDEK: Karaçam üzerinde yetişen bir bitki. Kaynatılır, böbrek ve idrar yolları iltihabında içilir.

GÜL: Kanlı basura karşı yabanisinin göbeğiyle kaynatılmış suyunu içmek ve tohumunu yemek, yara ve berede yaprağını zeytinyağında kaynatıp sürmek iyi gelir.

GÜLHATMI: Çiçeğinin kuruşunu sigara gibi içilirse balgam sökmede, beyaz çiçeğinden çay gibi içilirse boğmacada, çiçeğinin lapasını vurulursa boğaz ağrısına, çiçeğinin kaynatılmış ılık suyuyla gargara yapılırsa diş etleri şişmesine, çiçeğinin kaynatılmış ılık suyu ile banyosu yapılırsa göz kanlanmasına, çiçeğinin kaynatılmış suyundan içilirse öksürüğü birebirdir.

Güzelvrat otu (Belladonna)

GÜZELAVRAT OTU: Yapraklarını kaynatılıp içmek ve banyosunu yapmak sinirsel gerilimlere iyi gelir. Eskiden bayanlar çok az miktarda 0,2gr yapraklarından aldıklarında gözbebeklerini büyüttüğü ve güzel görüldüğü ve bunun eskiden denmesi nedeniyle Güzelvrat otu diye anılmıştır. Oysa 0,2gr Güzelvrat otu yaprağı dahi öldürücü derecede zehirli olduğundan dikkat edilmesi ve asla bu maksat için kullanılmaması gerekir. Latince adı olan “Belladonna” da “Güzel kadın” anlamına gelir.

GÜNLÜK SAKIZI (Sığla yağı): Günlük ağacının yağı balla karıştırılır, aç karnına ülserli hastaya yedirilir. Ayrıca nefes darlığı, astım, bronşit, anjin, adet düzensizliği, sara ve unutkanlığa da iyi gelmektedir.

GÜZ DUTU: Dut gibi önce kırmızı meyveli olur, sonra kararır. Ağız yaralarında kullanılmak üzere kaynatılır, tülbentten geçirilir. Soğutulduktan sonra kapalı kapta saklanır. Ağız yaraları ve protez eziklerine iyi gelir.

HAMUR: Şekerli hamur yaradaki iltihabı boşaltır. Hamur yoğrulur. Ekmek gibi inceltir. Sıcak suda haşlanır. Suyu değmeyen yüzüne zeytinyağı sürülür, ılıkken burkulan yere sarılır.

HARDAL: Dövülmüş tohumunu koruk suyuyla karıştırıp yemekler arasında yemek iştah arttırıcıdır, ayrıca kan basıncında lapasını oynak yerlere vurmak iyi gelir, kanlı mayasılda kavrulmuş tohumundan balmumu ile ya-pılmış hapı yutmak, sızılarda tohumunun suyuyla banyo yapmak, soğuk algınlığında kavrulmuşunun dövülmüşünü sirkeye batırılmış bir bezle sürmek şifa vericidir.

HAŞHAŞ (Halaza): Haşhaş sakızından bir azını sirke ile karıştırıp yatırmak ishal ve dolamaya, kanlı basurda yararlıdır. Sakızını zeytinyağıyla ya da limonla karıştırıp vurmak sızılara iyi gelmektedir. Halaza yutulursa sarılıkta, akşamdan ıslatılıp sabah içilirse sızılara iyi gelir.

HAVACIVA (Tüylü boya): Gelincik hastalığında övülmüşünü karına sürülen balın üstüne ekme, şişliklerde zeytinyağında kaynatılıp vurmak iyi sonuç verir.

HAVUÇ: Dövülmüş tohumunu nöbet şekeriyle yemek akıntıya, haşlanmışını yemek bağırsak hastalıklarına, tohumunu dövüp birer parça içmek böbrek hastalıklarına, kaynatılmış suyundan çocuklara içirmek ishale, haşlamasını bir süre yemek göz zayıflığına, dövülmüş tohumundan bir parça yemek kanlı idrara, dövülmüş tohumunu yemeklere eklemek güçlenmeye, haşlayıp yemek ve tohumunun suyunu içmek sarılığa iyi gelir.

HİNDİBA: Kaynatılmış suyundan yapılan şurubu içmek egzamaya, yaprağının dövülmüşünü güneşten kaynaklanan göz ağrısına, kaynatılmış suyundan içmek kum düşürmeye, salatası mide ağrılarına, dövülüp sürmekle de zehirli hayvan sokmasına iyi gelmektedir.

HİNTYAĞI (Abdüselak): Tohumundan yemek kabızlığa, tohumunu zeytinyağı ile karıştırıp vurmak saçkırana karşı iyi gelir.

HIYAR: Suyu pamukla cilde sürülürse lekeleri çıkarır ve güzellik verir.

HÜNNAP (Gurnap-Çiğde): Kalp hastalığı, damar açma, damar sertliği, sindirim sistemi düzensizliği için kullanılır. Tansiyonu düşürür ve ayrıca şeker hastalığında da yararlı geldiği öne sürülür.

IHLAMUR (Fanbur-Süynük): İdrar, safra ve balgam söktürücüdür. Ayrıca grip, anjin ve soğuk algınlığına, göğsü yumuşatmaya, astım ve öksürüğe, cilt güzelliğine, vücuda rahatlık vermeye, uykusuzluğa, kansızlığa şifadır. Nezle ve soğuk algınlığına karşı kaynatıp limonlu içmek pek iyi gelir.

Hindiba

Isırgan

ISIRGAN (Dızlayan otu, Dalayan diken, Cimcar): Kaynatılmış, soğumuş suyu şeker hastalığına iyi gelir. Ayrıca kansere, idrar ve böbrek hastalıklarına, taş ve kum dökmeye, saçları beslemeye ve dökülmesini önlemeye, ödeme ve kalp ağrılarına karşı kullanılır. Akciğer şişmesinde yaprağının suyuyla gargara yapmak, aybaşı zorluğunda yaprağını arpa ile kaynatıp suyundan içmek, balgama karşı tohumunu üzüm ile kaynatıp içmek, burun kanamasında kurutulmuş yaprağından içmek ya da kaynatılmış yaprağının suyundan buruna çekmek, çıbanda tohumunun lapasını vurmak., dalakta tohumunun lapasını vurmak, egzamada yaprağının kaynatılmış suyundan içmek,

ellerin yumuşaması için yaprağının kaynatılmış suyuyla yıkama, kesilen yere dövülmüş yaprağını koymak, kum dökmeye yaprağını ayva ve ebegümece ile ya da tohumunu çokça kaynatıp içmek, kulak ağrısında yaprağının lapasını vurmak, mide ağrısında yaprağının kaynatılmış suyundan içmek., idrar zorunda kaynatılarak suyundan içmek ve posasını oraya vurmak., tansiyonun yükselmesinde kaynatılarak suyunu içmek., yaralarda kurutulmuş yaprağından o bölgeye ekmek pek yararlıdır.

ISPANAK: Kalp hastalıklarında yaprağı ezilir suyu içirilir.

İDRAR OTU: Böbrek rahatsızlıklarında kaynatılır suyu içilir.

İĞDE: Akşam yatmadan önce uzun bir süre yenirse, mide rahatsızlıklarına iyi gelir.

İNCİR: Basur için kaynatılıp içilir. Kuru incirin içi açılır, çıbanların üzerine sarılır.

ÖZEL BİR KARIŞIM: İshal ve üşütmeye bağlı kusmalarda yavşan otu, nane, kekik eşit oranda alınır, kaynatılır. Hamur haline gelince, üzerine kahve dökülür. Zeytinyağı eklenir. Yakı gibi karın bölgesine bezle bağlanır. Çocuklarda daha faydalı olur.

İTÜZÜMÜ (Yandıran): Üzümlerini zeytinyağı ve sirke ile karıştırıp vurmak sızılı yerleri iyileştirir.

İt tüzümü

KABAK: Akıntıda, barut yanmasında, boğaz inmesinde lapasını vurmak, sağırılıkta bütününün içine zeytinyağı konarak pişirilmişinin suyunu koymak, şeritte çekirdeğinin içini çokça yemek ve suyunu içmek, terlemek için kabağın lapasını oynak yerlere vurmak iyi gelir.

KABAKÜLAK-OTU (Dulkarı-döşeği): Baş ağrısına karşı yaprağını alnına koymak, çibani deşmek için yapraklarının tozunu üstüne ekmek, idrar zorunda yapraklarının suyundan içmek, sızıda lapasını zeytinyağı sürülerek koymak şifa vericidir.

KABARTAN (Soğanlı Bitki): Kabartlan otunun soğanı, unla birlikte ezilir, haşlanır, romatizmalı yerlere sarılır. Ayrıca, kabakulak bölgesine de sarılır.

KAKAĞAÇ: Kesiklerde kabuğunu zeytinyağında eriterek sürmek, sızıda kabuğunun lapasını vurmak, şeker hastalığında yaprak veya kabuğunun çokça kaynatılmış suyundan içmek, yaralarda dallarının uçundaki yumrulardan çıkan suyu sürmek iyi gelmektedir.

KAN OTU: Kaynatılmış suyundan içmek iştah açıcıdır, her türlü maraza iyi gelir.

KANTARON: Aybaşı sancısında kaynatılmışının suyundan içmek, deri kelliğinde kırmızı çiçeklisini bodurot ile kaynatılmış suyundan içmek, kesik ve yaralarda kırmızı çiçeklerinin güneşte zeytinyağında erimişinden sürmek, kuvvet için ak çiçeklisini balla yemek, mayasilda sarı çiçeklisinden kaynatıp içmek, mide ağrısında pembe çiçeklisinin dallarının demlenmişinden içmek, mide ülserinde çay gibi kaynatılarak içmek, sıtmada pembe çiçeklisinin kaynatılmış soğuk suyundan içmek, yara ve şişliklerde sarı çiçeklisinin lapasını vurmak iyidir.

Kantarlon

KARABİBER: Bir bardak sıcak suyla bir kaşık karabiber katılır. Azıcık beklenir. Yemekten sonra bağırsak gazını gidermek üzere içilir.

KARAÇALI (Çaltı dikenli): Göz ağrısına karşı tohumunun ince elenmişini gül suyu ile oraya koymak, ur için kabuğunun lapasını vurmak, yaralarda pullarının dökülmüşünü vurmak çok iyi sonuç vermektedir.

KARAÇULA (Ekliot) : Taş düşürmek için kaynatılmış suyundan içmek yararlı olmaktadır.

KARADUT: Ağız ağrısında şurubuyla gargara yapmak, dil pasında meyvesinin suyundan sürmek, kanama gecikmesinde kökünün kaynatılmış suyundan içmek, mide için sabahları olgun meyvelerinden yemek oldukça iyi gelmektedir.

Karahalile

KARAHALİLE (Küçük Halile): İç basur ve basur kanamalarına, mide yaraları ve kanamalarına, mide gazına iyi gelir.

KARAMUK: Göz ağrıları için karamukun kabukları kaynatılır. Göze damlatılır. Tohumlarının kaynatılmış suyundan içmek soğuk algınlığına iyi gelmektedir

KARANFİL: Doğum yapan kadının sağlığına erken kavuşması için karanfil kaynatılır, içirilir. Ağrıyan çürük dişe karanfil konur. Mor çiçeklerinin kaynatılmış suyundan içilirse hıçkırık tutmada engelleyici olur.

KARPUZ: Balgam sökmede bütününün içine konan tuzsuz sadeyağ ile fırında pişirilerek yemek, göz ağrısında suyuyla gözü yıkamak, mide için yemek üstüne bol yemek, sıracada sarı cinsinin kurutulmuş kabuğunun dövülmüşünü ekmek, solucanda sabahları bolca yemek şifalıdır.

KARGI: Ayıt külüyle kaynatılmış küllü suyunu içmek idrar sökücüdür.

KATIRTIRNAĞI: Saçı uzatmak için çiçeğinin yağından sürmek, sızılarda çiçeğinin kaynatılmış suyundan içmek pek iyi gelir.

KATRAN: Katran ağacının sakızı, el ve ayaklardaki çatlaklara konularak, sıcak bir demirle yakılır.

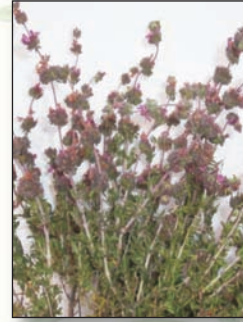
KAVUN: Ateşli hastalıklarda kabuğunun ezilerek oynak yerlere vurulması, bağırsak temizliğinde bolca yenmesi, doğumu kolaylaştırmada bir kaç dilim yenmesi yararlı olur.

KEÇİGEVİŞİ (Ballık): Kabakulakta tohumlarının lapasını vurmak, mayasılda tohumlarının dövülmüşünü arpa unuyla hap yapıp yemek, memeli ve kanlı basurda kökünün pürçeklerinin kaynatılmış suyundan içmek yarayışlı gelir.

KEÇİBOYNUZU: Keçiboynuzu meyvesi ezilir, çay gibi demlenir, öksürene içirilir.

KEDİTIRNAĞI: Mayasılda dövülmüşünü vurmak, diş ağrısında yağından oraya koymak şifa getirir.

KEKİK: Damıtma yöntemi ile kekiğin yağı çıkarılır. Bir kaba konulur. Üşütme, bulantı, mide ve ağrsak rahatsızlıklarında kullanılır. Kürdan üzerine sarılı pamuğa kekik yağı dökülür, dişin çürük yerine sokulur. Diş ağrısında yağından oraya koymak, kulunçta yağını sürmek, kurtlu yarada yağından oraya sürmek, sancıda kaynatılmış suyundan içmek ve lapasını vurmak, soğuk algınlığında yağını şekere damlatıp yemek iyi gelir.

Kekik

Kenger, Eşek dikenii

Boz cinsi kekik boğaz ağrısı için arpa unu ile kekik kaynatılır. İçilir.

KEKLİK YUMURTASI: Geç konuşan çocuğa keklük yumurtası yedirilir.

KENGER OTU: Kenger otunun sakızı, fitik olan çocuğun fitik çıkıntısının üzerine sarılır. Göğüs tutukluğunda çiçeklerini sigara gibi içmek, ishalde sakızından bir

Kenger bitkisinin gövdesi ve kökleri yenir.

parça yemek, mayasızda kavrulmuş, dövülmüş tohumundan yemek, mide sancısında yeşil sapından çıkan suyundan içmek şifa verir.

KEREVİZ: Kadınların aybaşı kanamalarının çok olması halinde maydanozla kaynatılmışının ılık suyundan içmek, romatizmada kaynatılmış tohumunun suyunu içmek, ses kısıklığında kaynatılmış suyundan gargara yapmak ve İçmek pek yararlıdır.

KESTANE: Çocuk sancısında yapraklarının zeytinyağında kaynatılmışından sürmek, ishalde kurusunun dövülmüşünü yemek şifalıdır.

Keten Tohumu

KETEN TOHUMU (Zelrek-Güdü): Solunum yolları iltihabına, zatürreye, boğmacaya, kabızlığa, şişliklere, ura, iştah açmaya, kabakulak ağrısına, sindirime, romatizmaya karşı tercih edilir. Boğmacada kavrulmuşunu döverek balla karıştırıp yemek, böbrek taşı iltihabında tohumunun kavrulmuş ve dövülmüşünden birer kaşık yemeklerde yemek veya kavrulmadan tülbent içine koyarak kaynatılmış suyundan üç gün sabahları içmek, on beş gün sonra yine içerse tamamen iyileşir. Çıbanlarda lapasını vurmamak, göğüs üşütmesinde kaynatılmış suyundan içmek, öksürükte kaynatılarak limonlu

suyundan içmek çok iyi gelir. İyi kolesterolü artırır. Galenos'un faydalarından bahsettiği bir bitkidir.

KINAKINA: Kalbi yatıştırmaya, sıtmaya, cinsel gücü arttırmaya, şekeri düşürmeye, kuvvet vermeye iyi gelir.

KIRKDAMAR OTU: Kökleri kaynatılıp suyundan içilirse ağızdan

ve bunundan gelen kanama durur, yaş yaprağını döverek üstüne koyduğumuzda kesikler iyileşir, öksürük ve nefes darlığında tohumunu balla yemek şifa vericidir.

KILIR KASNA: Yara ve bertiklerde yapraklarının lapasını vurmak, buruntularda tohumunun kaynatılmış suyundan içmek, diş ağrısında sakızından bir parçasını oraya koymak, idrar sökmeye iki baş kaynatılarak soğuk içmek, ishalde sakızından bir parça yemek, saçkıranda dövülmüş tohumunu zeytinyağıyla karıştırıp sürmek, şeritte tohumunu balla karıştırıp yemek çok yararlıdır.

KIZILCIK: Şeker hastalığı için meyvesi yenir.

KIRKBAŞ OTU: Ekseriyetle bacaklarda oluşan şişkin yaraların, morartuların tedavisinde kullanılır. Kırkbaş otu havanda dövülür, çiğ sütle birlikte kaynatılır. Bulamaç kıvamına gelinceye kadar içine arpa unu atılır ve ılık iken yara üzerine sürülür.

KIZILCIK OTU (Sarı çiçekli): Arpa unu birlikte bir tavada karıştırılır, pişirilir lapası bir beze dökülerek alınır, üzerine zeytinyağı damlatılır. Romatizmalı bölgeye sürülür.

KİREÇ : Bir avuç kireç bir tabağa konur. Üzerine su dökülür. Kireç yıkanır. Su akıtılır. Yeniden su konur. Kireç yeniden karıştırılır. Üçüncü kez bu işlem yinelenir. Tabakta kalan su da kireç duruluncaya kadar beklenir. Su başka tabağa alınır. İçine zeytinyağı konur. Karıştırılır yanık yerlere sürülür.

KİRAZ: Ayak ve karın şişinde saplarının ayrık ve mısır püskülü ile kaynatılmış suyundan içmek, idrar sökmek için saplarını arpa ile kaynatıp içmek, mide için meyvesinden yemek, idrar zorunda dövülmüş çekirdeğinin kaynatılmış suyundan içmek çok faydalıdır.

KİŞNİŞ: Dövülmüşünü balla yemek güç kazandırır ve solucan dökmeye de etkili olur. .

KİRİŞ OTU: Kökü üzelir, suyu tülbentten geçirilir. Hafif ısıtılır, pamuğa damlatılır. Ağrıyan kulağa konur.

KOKARSEDEF (Çıfıt): Dallarının zeytinyağında kavrulmuşunu soğuk sürmek çibanları dağılayıp yokeder, Çocukların gaz ve yelinde pişi-

rilmiş yağından sürmek iyi gelir, mide ağrısında yapraklarını çay gibi içmek ya da dallarını zeytinyağına bandırıp (sedef yağı) sürmek, sancıda dallarını kaynatıp içmek, yürek çarpıntısında tohumundan yemek esenlik sağlar.

KUMOTU: Adı üzerinde kum-taş düşürmekte kaynatılmış suyundan içilir.

KÖK BOYA OTU: Otun kökünün suyu bağırsak yumuşatmak için içilir.

KÖR DİKEN SAKIZI: Dişin çürüğüne ısıtılmış bir şişle sokulursa, ağrıyı keser.

KUŞBURNU: Böbrek taşı düşürmek için kaynatılıp soğutulmuş suyu içirilir. Kurutulmuş meyvesinin çayı soğuk algınlığına, üşütmeye, mide bağırsak hastalıklarına iyi gelir.

KUŞ-TIRNAĞI OTU: Basur hastalığında tohumunun tütsüsüne durmak, boğaz ağrısında kaynatılmış suyundan içmek pek yararlıdır.

Kuşdili

KUŞ-DİLİ OTU: Göğüs tutulmasında kurutulmuş yaprağını sigara gib içmek, mide ağrısında dallarının kaynatılmış suyundan içmek şekerde dallarının kaynatılmış suyundan bir süre içmek, tansiyonda yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek şifa getirici sonuç verir.

KURTLU DİKEN: Kökünün suyundan sürmek temreye, kökünün kaynatılmış suyundan kaşınan yerlere sürmek kaşıntıya, yapraklarının kurusundan ekmek yaralara iyi gelir.

KUZUKULAĞI: Akciğerler için yapraklarının suyunu içmek, buruntuda tohumunun kaynatılmış suyunu içmek, mide için haşlamasını yemek şifalıdır.

KÜPELİ OT : Suyu sızılara, üzerine sürülürse temrelere karşı iyileştirici olarak kullanılır.

KUYRUK YAĞI : Kesğin üzerine kuyruk yağı kısa bir süre konur.

Labada

LABADA: Bayanların aşırı kanamalarında tahta dövülmüşünü (sabaha kadar ıslatıp, süzerek sabahları) içmek, mesane tıkanmasında kaynatılmış suyundan içmek, mide için salatasından yemek, annenin sütlenmesi için yeşil tohumunun kaynatılmış suyundan içmek şifa vericidir.

LAHANA: Yara ve berelere haşlanmasını vurmak, iştah için salatasını yemek, güç-kuvvet için turşusunun suyundan içmek, mide için haşlamasını yemek, nezlede çorbasını içmek, faydalıdır.

LEYLEK KAKACI OTU: Mide rahatsızlığında dallarının haşlanmasını yemelidir.

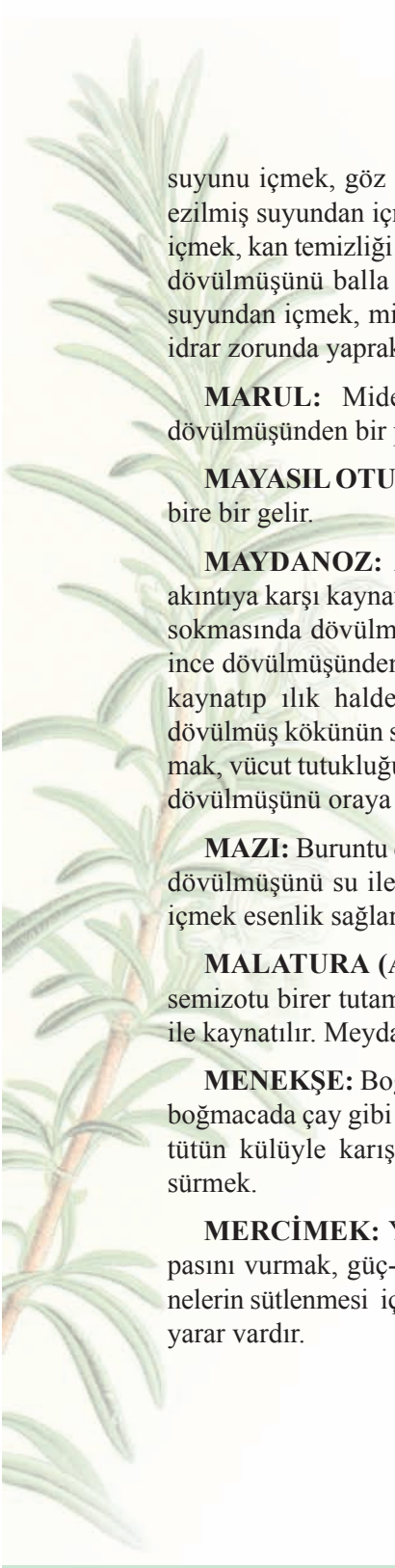
LİMON: Bayanların aybaşı aşırılığında suyunu içmeleri, bademcikte nişadırda eritilmiş suyuyla gargara yapmak, göz ağrısında suyundan göze koymak, baş ağrısında bir kaç dilimini alınına koymak, göz parlaklığı için kabuğunun kurutulmuşunu döverek buruna çekmek, mide ağrısında nane ile kaynatıp içmek, nasırda üzerine bastırmak, romatizmada yarım limonun çekirdekleri yerine afyon konarak ateşte pişirip ılıkken sürmek, saç dökülmesinde çokça kaynatılmış kepeğin içine suyunu sıkarak bir hafta yıkanmak, serinlemek için limonatasını içmek, sızıda yağından sürmek, soğuklamada kaynatıp suyundan içmek, terlemek için suyunun tuzla karıştırılmasını sürmek, yüz çillerinde suyundan sürmek, yüz çillerinde sünger taşı üstüne sıkılarak köpüğünü sürmek gibi yararları vardır.

MADIMAK: İshali önlemek üzere, kaynatılarak suyu içilir.

MAHMUZE: Kemik sızısında sütüyle ovmak, saçma ve kurşun yarasında sakızından üstüne koymak, sürgün için sakızından biraz yemek, yara kurutmada kökünün dökülmüşünü veya sakızını koymak pek şifalıdır.

MALATURA (Raziyane): Boğmaca ve öksürükte yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek, dalak şişkinliğinde ince dövülmüş tohumundan birer parça yemek, göz kuvvetinde ezilmiş tohumunun kaynatılmış

suyunu içmek, göz zafiyetinde, kökünün temizlenmiş kabuğunun taşa ezilmiş suyundan içmek, kan çıbanında kaynatılmış dallarının suyundan içmek, kan temizliği için baharda haşlamasını yemek, kan için tohumunun dövülmüşünü balla yemek, kum düşürmede yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek, mide hastalığında taze filizlerinin haşlamasını yemek, idrar zorunda yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek iyi gelir.

MARUL: Mide için tazesini yemek, sarhoşlukta tohumunun dövülmüşünden bir parça yemek, süt için salatasını yemek yararlı olur.

MAYASIL OTU: Adı üzerinde mayasıla karşı kaynatıp suyunu içmek bire bir gelir.

MAYDANOZ: Ağız kokmasına karşı kaynatılmış suyunu içmek, akıntıya karşı kaynatılmış suyundan içmek veya buğusuna oturmak, arı sokmasında dövülmüşünü oraya koymak, göz kaşınmasında tohumunu ince dövülmüşünden koymak, aybaşı aşırı kanama nedeniyle kereviz ile kaynatıp ılık halde içmek, idrar zorunda lapasını vurmamak, sıtmada dövülmüş kökünün suyunu limonla karıştırarak içmek, şişte lapasını vurmamak, vücut tutukluğunda kaynatılmış suyundan içmek, yara temizlemede dövülmüşünü oraya koymak iyileştirici rol oynar.

MAZI: Buruntu durumunda dövülerek göbek üstüne koymak, ishalde dövülmüşünü su ile içmek, sızıda yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek esenlik sağlar.

MALATURA (Anasona benzeyen bir bitki): Malatura, fesleğen, semizotu birer tutam bir araya getirilir. İçine biraz arpa unu atılır. Az su ile kaynatılır. Meydana gelen macun zorlu yaralarda kullanılır.

MENEKŞE: Boğaz ağrısında çiçeğinin kaynatılmış suyundan içmek, boğmacada çay gibi pişirilmesini içmek, sulu temrede yaprağının suyunu tütün külüyle karıştırıp sürmek, temrede ezilmiş yaprağının suyunu sürmek.

MERCİMEK: Yara ve berelerde dövülmüşünü yumurta akıyla lapasını vurmamak, güç-kuvvet için haşlamasını veya çorbasını yemek, anelerin sütlenmesi için lapasını üstüne bahar ekilerek karnına koymakta yarar vardır.

Mercanköşk

MERCANKÖŞK: Bulantıya karşı kaynatılmış suyunu içmek, mide ağrısında dallarının kaynatılmış suyundan içmek, soğuk algınlığında kaynatılmış suyundan içmek., yürek çarpıntısında yapraklarının kaynatılmış suyundan içilmesi önerilir.

MERSİN: İshal e karşı yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek., mayasilda filizlerinin kaynatılmış suyundan içmek, saç boyasında yağını sürmek, saçları büyütme için yapraklı dalları kaynatılarak bir süre

sabunla yıkamak sağaltım verir.

MERCİVAN OTU: Bağırsak solucanına karşı kaynatılmış suyundan içmek salık verilir.

MEYANKÖKÜ: Göğüs tutukluğunda suyuna su katarak içmek, mide ülserinde ballı suda eritilerek saatte bir yudum içmek, öksürükte balından biraz yemek veya kökünü kaynatıp içmek iyi gelir.

MISIR PÜSKÜLÜ: İdrar söktürmek üzere kaynatılır suyu içilir.

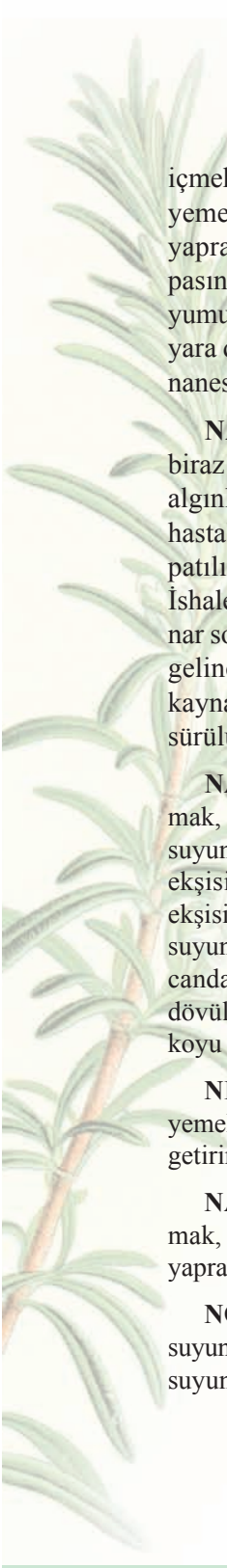
MURT (Mersin): Murt dalı, kökboya birlikte kaynatılarak, korku geçirenlere içirilir. Yapağı kaynatılır ve astımlıya içirilir.

MUSKAT : Bebeklerin gazını almak için kullanılır.

MUŞMULA: Kum düşürmede dövülmüş çekirdeğinin bakla çiçeği ile kaynatılmış suyundan içmek veya kavrulmuş çekirdeğinin dövülmüşünden birer parça yemek, mide için meyvasından yemek, idrar zorunda dövülmüş çekirdeğinin kaynatılmış suyundan içmek pek yararlıdır. Çiçeği çay gibi kaynatılır. Buharı buruna tutulduktan sonra, çay gibi içilir (sinüzitte). Muşmulanın taze yaprakları kaynatılır, öksürük ve boğaz ağrısında sabahları aç karnına içilir.

MÜHRÜSÜLEYMAN OTU: Güç-kuvvet için kökünü dövüp balla yemek, nezlede enfiye gibi çekmekte şifa vericidir.

NANE : Sırt ağrısında su nanesinin dövülmüş dallarını iki bez arasına sararak vurmak, basurda ise kaynamış su nanesinin suyundan bir miktar

İçmek, bel gevşekliğinde bayır nanesinin kurutulmuş yaprağından balla yemek., mide için ev nanesini çay gibi içmek, nezlede bayır nanesinin yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek., sızıda bayır nanesinin lapasını vurmak, terlemek için ev nanesini dövüp bileklere vurmak, vücut yumuşaklığı için bayır nanesinin dallarının kaynatılmış suyundan içmek, yaradeşmede su nanesinin dövülmüşünü vurmak, yürek çarpıntısında ev nanesinin dallarını lapa yapıp oynak yerlere vurmak iyi gelir.

NAR: Meyvesi mide ve bağırsak yaralarına iyi gelir. Nar ekşisine biraz tuz atılır, soğuk su ile ishaller hastaya içirilir. Nar ekşisi, grip, soğuk algınlığı, kolestrol, damar sertliği, kalp rahatsızlıklarına kullanılır. Şeker hastalarına da iyi gelir. Olgun nar kesilir. İçine toz biber koyup ağzı kapatılır. Ocağın sıcak bir yerinde pişirilir. Soğuk algınlığında kullanılır. İshale gerek narın kendisi gerek kaynatılmış kabuğu iyi gelir. Ekşi ve tatlı nar soyulur, çekirdekleri ezilir, süzülür, balla karıştırılır. Macun kıvamına gelince, 40 gün şeker hastalarına yedirilir. Ekşi nar, bütün olarak suda kaynatılır. Bu suya una katılır, yoğurulur. İnceltiyle bir bezin üzerine sürülür. Zeytinyağı eklenir, bademcikli boğaza bağlanır.

NAR AĞACI: Buruntuda ekşisinin kaynatılmış suyundan göbeğe koymak, ishalde çiçeğini mazı göbeğiyle içmek, ishalde yaprağının kaynatılmış suyundan içmek, kuvvet için tatlısını sulandırıp şerbet içmek, kuru kelliğe ekşisinin dövülmüş kabuğunu zeytinyağı ile sürmek, memeli basurda ekşisinin külde pişirilmişini ortasından bölüp koymak., sivilcede ekşisinin suyunu sirke ile karıştırıp sürmek, sivilcede tatlısının suyundan içmek, solucanda kabuğunun kaynatılmış suyundan içmek, uçukta ekşisinin ince dövülmüş kabuğundan ekmek, yarık yara ve kesikte kaynatılmış kabuğunun koyu suyun-dan sürmek şifa sağlayıcıdır.

NERGİS: Sara hastalığında dövülmüş tohumunu çörekotu ve balla yemek, vücutta çıkan beyaz lekelerde çiçeklerini derin derin koklamak yarar getirir.

NASIR OTU: Nasıra karşı kalın yaprağının ince zarı alınarak oraya koymak, parmak kabarcığında yaprağını oralara sarıp bağlamak, yara özünde yaprağını basıp sarmalamak iyi gelir

NOHUT: Güç-kuvvet için pişirilmişini yemek, mesane rahatsızlığında suyundan içmek, solucana karşı suda kabartılmışından aç karnına yemek veya suyunu içmek yararlıdır.

Oğulotu (Melissa)

OĞULOTU (Melissa): Kabızlığa karşı kaynatıp suyunu içmek, mide ve sinir için kaynatılmış suyundan bir müddet içmek, yürek çarpıntısında yapraklarından çay gibi içmek çok iyi gelir.

OKALİPTÜS: Okaliptüs yaprağı, çam dikenini, murt yaprağı birlikte kaynatılır. İç hastalıklarında çay gibi içilir. Boğaz inmesinde yaprağının buğusunu çekmek, göğüs tutukluğunda kuru yapraklarını tütünle içmek, nezlede yaprağının buharına durmak faydalıdır.

PALAMUT: Kabuğunun dövülmüşünden içmek ishale, ezilmiş pe-lidinden bir parça yemek basura, tırnaklarının dövülmüşünü zeytinyağı ile karıştırıp yemek ise saç kıran ve lekelere, kabuğunun ortasından çay gibi içmek de idrar zoruna çok iyidir.

PAMUK ÇEKİRDEĞİ: Yağından kulağa koyulursa kulak ağrısı ve şişine karşı rahatlatıcı etki verir.

PAMUK: Kan akmasında taze filizlerinin ezilmişini vurmak, uyuza filizlerinin kaynatılmış suyu ile banyo yapmak birebir iyilik verir.

PAMUKKALE SUYU: Göz rahatsızlıklarında bu su ile göz yıkanır.

PAPATYA: Akciğer rahatsızlığı olanlara papatya çayı içirilir. Saç dökülmelerine karşı papatya çayı ile saç yıkanır. Böbrek iltihabında ve tansiyon yüksekliğinde papatya çayı içirilir. Çocuk sancısında çiçeklerinin zeytinyağıyla kavrulmuşunu karnına vurmak, sancıda kaynatılmış suyundan içmek şifalıdır. Soğuk algınlığında ise kaynatılmış suyunu içmek ve gargara yapmak tavsiye edilir.

PARSA: Egzamada yapraklarının kaynatılmış suyunu içmek, vücut kokmasında yapraklarından yapılan hapi yemek, yürek çarpmasında ise dallarının kaynatılmış suyunu içmek pek iyi gelir.

PARSAMBA: Ağızdan kan gelmede yaprağının kaynatılmış suyundan içmek, burun kanamasında yaprağının suyunu buruna çekmek ve lapasını imiğe koymak, yara- bere de yaprağını dövüp üstüne koymak yararlıdır.

PATATES: Başağrısını gidermek üzere patates kesilir, tuz ekilir, altına bağlanır. Baş ağrısında dilimlerini alınına koymak, ergensellikte haşlamasını yemek, iğne yutmada haşlamasını yemek pek iyi olur.

PATLANGIÇ (Mürver): Boğaz ve diş ağrısında çiçeklerinin kaynamış suyuyla gargara yapmak, bağırsak temizlemede çiçeklerinin suyuyla hokna yapmak, ince dertle beyaz çiçeklerinin kaynatılmış soğuk suyunu içmek, kabakulakta dövülmüş yapraklarını vurmak, mayasız yumrularının kaynatılmış suyundan sabahları içmek, mide için çiçeklerinin kaynamış suyundan içmek, nefes darlığında köklerinin kaynatılmış suyundan içmek, öksürükte çiçeklerini çay gibi içmek, şişkinlikte yapraklarının lapasını vurmak yararlı olur.

PATLICAN: Ağız kabarcığında sapının külünü sürmek, akıntı için tohumunun kavrulmuşunu vurmak, egzamada lapasını sürmek, memeli basurda külde pişirip vurmak, idrar zorunda külde pişirip kasıklara vurmak, şişlikte kesip üstüne sarmak iyi gelir.

PAZI: Mide için haşlamasını yemek, sarılıkta suyunu içmek, buruna çekmek pek iyidir.

PEKMEZ: Üzüm pekmezi sabahları aç karnına karaciğer rahatsızlığı olanlara içirilir.

Pelin Otu

PELİN OTU: Boğmacada buğusuna yakın bulunmak, böbrek taşında kaynatılmışını içmek, iştah için dallarının suyunu çay gibi içmek, Mide hastalığında Melise yaprağı ile kaynatarak suyunu içmek, mide taşında kaynatılmış suyundan içmek, sıtmada leblebi unuyla yapılmış hapından içmek, şekerde deniz pelininin kaynatılmış suyundan içmek, tansiyon yükselmesinde dallarının kaynatılmış suyunu içmek derde devadır.

PİRİNÇ: Arpacıkla lapasını vurmak, ishalde lapasını yoğurtla yemek, kanlı idrarda lapasını yemek yararlıdır.

PIRASA: Kökü ocağa gömülür, ısınınca çıkarılır, suyu pamuğa damlatılır. Ağrıyan kulağa

konur. El beneklerinde kaynatılmış suyuyla yıkamak, gidişkende kaynamış suyuyla yıkamak, memeli basurda buğusuna oturmak, sinirde haşlamasını yemek iyileştiricidir.

PIRNAR: Yanıklarda küllü suyunu içmek insana şifa getirir.

PITRAK (DEVE ÇÖKERTEN): Akıntıya karşı kaynatılmış suyunu içmek çok yerinde olur. Uyku için ise dövülmüş tohumu.

PÜSE: Çam çırası ince parçalara ayrılır. Bir tandıra konur. Üzeri toprakla kapatılır. Üzerinde ateş yakılır. Altta kalan ve ısınan çıradan akan sıvı bir kapta toplanır. Bu püsenin üzerine su dökülüp içilirse mide ağrısına iyi gelir.

REZENE (Raziyane): Mide ve bağırsak gazına, iştah açmaya, anne sütünü artırmaya, boğmacaya, dalak hastalıklarına, kansızlığa, kan çıbanına karşı kullanılır.

SAÇ BAKIMI: Demli çay soğutulur. Bir kaba alınır. İçine bir yumurta kırılır. Bir kaşık zeytinyağı ve baharat eklenir, karıştırılır. Parmaklarla ovarak saça sürülür. Saç aynı gece yatmadan önce yıkanır.

SAKIZLIK (Arslan-dişi): Kan temizliği için kökü ile meyan kökünün kaynatılmış su-yundan içmek çok iyi gelir.

SALATALIK: Cild güzelliği için ispirto içinde çekirdeksiz eritilmişini sürmek, özellikle yüze kesilmiş bir parçasını sürmek güzelliğe güzellik katar.

SALEP : Göğüs darlığında sakızını sütle kaynatıp içmek, mide için dövülmüş kökünü kaynatıp içmek., ses kısıklığında sakızını kaynatıp içmek esenlik vericidir.

SAPARNA DİKENİ : Kadın hastalıklarında kökü kaynatılarak içirilir.

SARIBAŞ OTU: Şeker hastalığında kaynatıp içmek önerilmektedir.

SARI ÇİÇEK (Yılan-otu): Böcek ısırmasında çiçeklerinin kaynatılmış suyunu içmeyi, zehirli hayvan sokmasında yapraklarını dövüp vurmak iyileştiricidir.

SARMAŞIK: Baş ağrısında kurutulmuş üzümünün tozunu burnuna çekmek, kan için tefeklerinin salatasını yemek, mide için çalı sar-

maşığının haşlamasını yemek, nezlede dövülmüş tozundan çekmek, sızıda kırmızı üzümlerinden sürmek önerilmektedir.

SARIMSAK: Akropolde yetiştirilen özel sarımsak türünün hastalıklara şifa olarak Asklepion'da kullanıldığını ve Bergamalı ünlü hekim Galenos'un Tellidere'deki Arenada gladyatörlerin yaralarının tedavisinde zeytinyağı kullandığını biliyoruz. Antikçağ'da da sarımsak, Sağlık Tanrısı Asklepios'un sembollerinden biridir. Antik Dönem'in en ünlü asklepiyonlardan birinin kurulu olduğu Pergamon Antik Kenti'nin tam ortasında endemik bir Allium türü bulunur, hem de antik kentin tam merkezi olan akropolde yetişir: Allium proponticum subsp. proponticum bitkisi belki de Bergama Asklepionunda hastaların tedavisinde kullanılan bir bitkiydi.

Ağrıyan kulağa diş halinde konur. Mide rahatsızlıklarında 1 ay kadar sabah aç karnına yutulur. Akrep ve yılan sokmasında ezilir ve yaraya bağlanır. Arı sokmasında tuzla dövülmüş bir dişini koymak, arpacıkta suyunu sürmek, ateşi düşürmekte sarımsaklı ayran içmek, bağırsakta ağrısında imbikten çekilmişini içmek, bağırsak kurdunda bir kaç dişini kaynatarak suyundan hokna yapmak, basur için pişirilerek sürmek, dalak şişkinliğinde tuza batırılarak sürmek, diş ağrısında orasını sarımsakla ovmak, İmecede içyağ ve nişadırda dövülerek vurmak, ince dertte imbikten çekilmiş suyundan içmek, kulak ağrısında külde pişirilen bir dişini zeytinyağına batırarak kulağa koymak, kurbağacıkta dövülmüşünü dil altına koyarak salyayı akıtmak, memeli basurda üzüm çekirdeğiyle dövülerek vurmak, mayasılda yemeklerde yemek, mide için kaynatılmış suyundan unla yapılan hapları yutmak, nefes darlığında sarımsakla sadeyağ ve bal karıştırılıp birer parça yemek, öksürükte pişirilerek yemek, sancıda dövülmüşünü içmek, sarılıkta yoğurtla dövülerek hamamda sürmek, idrar zorunda dövülmüş bir başını bel sokumuna koymak, idrar zorunda birer diş yutmak, sızılarda ispiroto içinde eritilmişinden her gün bir kaç damla içmek, saçları büyütmede suyuyla ovmak ve taramak, şişte haşlanmış yaprağını vurmak, yeni etyaranda dövüp sarmak, zehirlenmede sirke içinde dövülmüşünü içmek sarımsağın üstün şifasını size verecektir.

SEMİZOTU: Çiğ semizotu sık sık yenirse, safra salgısını düzenler. Gebelik ağrısında yaprağının suyunu sürmek, meme ağrısında yapraklarını dövüp vurmak, mide için haşlanmışını yemek, siğilde ezilmiş yaprağını koymak pek iyi gelir.

SERKELE OTU: Saçlarını siyahlatmak isteyenlere kaynatılmış suyuyla başını yıkamaları önerilir.

SERVİ: Diş ağrısında kobakları sirke ile kaynatılarak gargara yapmak, idrar zorunda yaprakları kokar zedefle kaynatılarak içmek, yanıkta külünü sürmek, yarada yaprağını dövüp koymak pek yararlıdır.

SİRKE: Akıntılı kulağa birkaç gün damlatılır, ayrıca kanayan buruna da sirke damlatılır.

SİRKEN: Sızılarda dallarının kaynatılmış suyuyla yapılan kepek lapasını vurmak iyi gelmektedir.

SİCİMLİK (Kuş-otu) : Mide sancısında kaynatılmış suyundan içmek, kumda kaynatıp suyundan içmek, yürek çarpıntısında kaynatılmış suyundan içmek yararlıdır.

SOĞAN: İshal, bel ağrısı, geç yürüyen çocuklar için soğan kabuklu olarak ocağa gömülür. Çamın reçinesi oyulan soğanın içine doldurulur. Pişince ocaktan çıkarılır, soğutulur ve yenir. Arpacıkta pişirilerek üstüne koymak, yüksek ateşte ezilerek ek yerlerine koymak, bertikte dövülerek vurmak, çocuk sancısında kesilerek biraz tuz ekip göbeğine koymak, dalakta sirke ile kaynatıp vurmak, dalamada içine zeytinyağı ve katran koyup külde pişirilmişini bağlamak, el nasırında külde pişirilmişini üstüne koymak., karın ağrısında suyunu içmek, kolere hastalığında suyundan çokça içmek, kulak çıbanında az tuzlu su içine sıkılan suyunu ılık koymak, kulak kurdunda ılık suyundan koymak, mide ağrısında ortasından kesilmişinin üstüne kül ekerek vurmak, mide sancısında çokça kaynatılmış suyunun ayazlatılmışını içmek, uyku için yemek arasında yemek iyi gelir.

SÖĞÜT: Diş ağrısında külden koymak, göğüs tutukluğunda kusununu kaynatıp suyundan içmek, mesanede yapraklarını kaynatıp suyundan içmek, mide ağrısında kavından bir parça içmek, romatizmada yaprağının kaynatılmış suyuyla gargara yapmak ve biraz içmek, siğilde yaprak külü sirke ile kaynatılarak içmekte sayısız yarar vardır.

SU: Burun kanamasını önlemek için soğuk suyla baş yıkanır.

SULTAN OTU: Dermansızlıkta yapraklarını ufalayıp su ile içmek, romatizmada kaynatılmış suyunda banyo yapmak, mayasılda dövülmüş tohumundan yemek, memeli mayasılda kökünün kaynatılmış suyundan soğuk içmek, sızı ve büzülmede yaprağının dövülmüşünü vurmak, çibanda yapraklarını sütle pişirip vurmak, yara ve berede kökünün kurutulmuş kabuğunun lapasını vurmak tavsiye edilmektedir.

SUMAK: Kesik yaralarına yeşilken sumağın dalı kaynatılır, yıkanır. Kızılsumak, üzüm pekmezi ile karıştırılır azıcık kuru kırmızı biber eklenir, karıştırılıp pişirilerek bir bezin üzerine alınır, gebe kalamayan kadınların karınlarının üzerine birkaç kez sarılır.

SUSAM: Karın ağrısında tahin helvası vurmak, mide kaynamasında, tahinini veya helvasını yemek, nefes darlığında çokça yemek, şekerde yağından sabah akşam içmek pek iyidir.

SU ZAMBAĞI (Nilüfer): Diş etin rahatsızlığında çiçekleriyle sabahları ovmak iyi sonuç verir.

SÜPÜRCELİK: İshalde tohumunun kavrulmuşundan içmek, dalakta sütünden yapılan unlu haptan yemek (Zehirlidir).

SÜT: Çocuğun ağrıyan gözüne, anne sütü damlatılır.

SÜTLÜ OT (Cırtlak sakızı): Nane ve maydanozla karıştırılarak üşütmede içirilir.

ŞALGAM: Kuvvet için yapraklarının haşlamasını yemek, mide için şalgamın haşlamasını yemek, siyatikte kavrulmuş şalgamı sıcakça vurmak ve yemek esenlik sağlar.

ŞAPLA: Aybaşı gecikmesinde lapasının buğusuna oturmak, göz şişmesinde yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek, soğuk algınlığında kaynatılmış suyundan içmek, yakı olursa çay gibi içmek ve banyosunu yapmak iyidir.

ŞAHTERE: Egzamada kaynatılmış suyundan içmek çok yararlıdır.

ŞEFTALİ AĞACI: Güç-kuvvet için şeftali yemek, kurtlu yarada yaprağının suyunu sürmek, mayasılda çekirdeğinin tütsüsüne oturmak, öksürükte çekirdeğinin kaynatılmış suyundan içmek, sinek buruna kurt atmada yaprağının suyuyla gargara yapmak ve buruna çekmek, sıtmada

yaprağının kaynatılmış suyundan içmek, uyuzda çiğnenmiş yaprağını sürmek, yumuşaklık için yaprak ve çiçeğinin kaynatılmış suyunu içmek ve meyvesini yemek iyi gelir.

T AFLAN: Aybaşı gecikmesinde kırmızı tohumlarının kaynatılmış suyundan içmek şifa verir.

TARHANA: Tarhana, ocak toprağı, su, tuz karıştırılır, pişirilir, burkulan yere sarılır.

T AŞ-OTU (Akkaya-otu): Mide için kaynatılmış suyundan içmek çok iyi gelir.

TATULA (Boru çiçeğı): Göğüs tutukluğunda çiçeklerini sigara gibi içmek, nefes darlığında, kuru yaprak ve çiçeklerinin tütüsünü yapmak yararlıdır.

TE LL İ KAVAK: Mide suyunda kökünün kaynatılmış suyundan içmek, idrar zorunda yaprağının kaynatılmış suyundan içmek yararlı olur.

T İ R M İ Ş: Tirmis taneleri, kahve gibi kavrulur, havanda dövülür bir kavanozda saklanır, sabahları aç karnına basur olanlara içirilir.

TOPALAK: Akıntı için kökünün kaynatılmış suyundan içmek, amel için kökünden bir parça yemek, yine amel için kökünün yumrusunun suyundan bir parça içmek, karın şişliğinde kökünün kaynatılmış suyundan içmek insana sağlık verir.

TOPRAK: Toprak elenir, sacda kavrulur, bir bezin üzerine sıcak sıcak yayılır, çocuğun karnına ve sırtına bağlanır. Üşütmüş olan çocuklara iyi gelir.

TURP: Bademcik hastalığında suyunu burnuna çekmek, karın şişliğinde haşlanmışını yemek, kuvvet için ezilmiş tohumundan içmek, kulak ağrısında tuzlu suyundan akıtmak, öksürükte rendelenmişini balla yemek, sarılıkta suyunu burnuna çekmek, ses kısıklığında kaynatılmış suyundan gargara yapmak, sızıda karasını ezerek vurmak, ana sütü çoğaltmada salatasını yemek yararlıdır.

TURPOTU: Kan için salatasını yemek, kuvvet için tohumunu dövüp yemek, mide için haşlanmışını yemek çok iyi gelir.

TURUNÇ: Mide ağrısında iki turunç içini akşamdan yemek, sabah da kabuklarının kaynatılmış suyunu içmek iyidir.

UDİ HİNDİ: Mide ülserine karşı kullanılır.

UN: Un elenir, kepeği kiremit parçasıyla birlikte ısıtılır ağrıyan belin üzerine sarılır.

ÜZERLİK: Balgamda kaynatılmış tohumunun suyundan içmek, eklem sızısında tohumunun lapasını vurmak, kulunçla tohumunun suyunu içmek, mide ağrısında tavllanmış tohumu ateşte kurutularak birer parça yemek., sulu egzamada ezilmiş tohumundan birer parça içmek nice şifa verir.

ÜZÜM: Ateşli hastalıkta sirkesini sürmek, baş kepeklerinde sirke ile yıkamak, kabızlıkta cevizle karıştırıp yemek, kuvvet için taze ve kurusundan yemek, kurdeşende pekmezinden içmek mide için suyundan içmek, mide ağrısında sirke ile kızartılmış ekmeğin üstüne nane ekerek vurmak veya sirke içine kil karıştırıp vurmak, hatta sirke içinde tarhanadan lapa yapıp kuru nane ekerek bağlamak, yara kurutmada kaynatılmış pekmezini üstüne koymak çok iyi gelir.Çocuğun baş ağrısı ve göz ağrısı çekmemesi için, kuru üzüm çekirdeğinden ayıklanır. Dibekte dövülür hamur edilir. Islak bir bez üzerine yayılır. Ocağın kenarında ısıtılır. Isınmış üzüm bir başka beze alınır. Öğütülmüş karanfil üzümün üzerine dökülür. Yeni doğan çocuğun başı ile alnı arasına sarılır. Üzüm pekmezi tereyağı ile kaynatılıp yeni doğum yapmış kadına içirilir. Kuru üzümle kuyruk yağı karıştırılır, ezik yere sarılır. Üzüm yaprağı haşlanır, varisli bölgeye bağlanır.

YABAN GÜLÜ: Basurda ezilmiş tohumundan unla hap yapıp yemek, memeli basurda köklerini kaynatıp içmek ve buğusuna oturmak çok şifa vericidir.

YABANİ ELMA: Boğaz ağrısında kaynatılmış suyunu içmek ve lapasını vurmak, kuvvet için çiğ veya haşlamasını yemek, öksürükte külde pişirilmişini yemek, sancıda içine sakız koyup külde pişirerek yemek, soğuk algınlığında çiçeklerinin kaynatılmış suyundan içmek gerekir.

YAPIŞKAN (Duvar-peşanı): Albüminde lapasını şişlere vurmak ve suyundan içmek, bel soğukluğunda çokça kaynatılıp, suyundan içmek,

kanama çokluğunda dallarının demlenmiş suyundan içmek, kanlı basurda yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek, kelde kaynatılmış suyuyla yıkanmak, kum ve taşta kaynatılarak soğutulmuş suyundan içmek, idrar zorunda kaynatılarak suyunu içmek, şekerde kaynatılmış suyundan içmek, şişlikte lapasını vurmak iyi gelir.

YILAN BURÇAĞI: Berelerde kökünün dövülmüşünü vurmak, kabakulakta, ezilmiş kökünden zeytinyağı ve un ile yapılan hamurdan ılık oraya koymak, kıç kaşınmasında kırmızı tohumundan yemek, mayasızda tohumunun dövülmüşünden birer parça içmek, mayasızda dallarının haşlamasını yemek, mayasızda kökünün kavrulmuş, dövülmüşünü balla karıştırıp yemek, mayasızda kırmızısının suyundan yapılan haptan yutmak, mide ağrısında tohumundan bir kaç tane yutmak, idrar zorunda tohumundan bir kaç tane yutmak, yumurta yiyemeyene tohumunun dövülmüşünden bir parça içirmek, yılanıcıkta kökünün sütle pişirilmişini vurmak, yılan sokmasında yumrusunun bir parçasını sütle pişirip vurmak hemen iyileştiricidir.

YEMEK BUĞUSU: Geç konuşan çocuk, yemek buğusuna tutulur.

YILAN KAVI: Vücudunda siğili olanlara yedirilir.

YOĞURT SUYU: Böbrek sancılarında sabahları aç karnına içirilir.

YÜKSÜK DİKENİ: Gözün kuru ağrısında tohumunun tütsüsünü tutmak iyi gelir.

ZENCEFİL (Beyaz kök- Acı kök): Ağrı ve sızılara, grip ve soğuk algınlığına, balgam söktürmeye, göz kararmasına, kasmaya, karnı yumuşatmaya, ses kısıklığına, damar hastalıklarına karşı kullanılır.

ZERDALİ DİKENİ: Sıtında sarı çiçeklerinden içmek, zehirli hayvan sokmasında çiçeğini dövüp vurmak iyidir.

ZEYTİN AĞACI: Bademcik iltihabında yaprağının kaynatılmış suyuyla gargara yapmak, bertikte yağıyla ovmak, boğaz şişinde tanelerinin dövülmüşünü vurmak, damar açmasında ısıtılmış yağına şeker konularak yatarken bir fincan içmek, diş ağrısında sakızından koymak, dişeti ağrısında ezilmiş yaprağı ile ağız çalkalamak, doğum beresinde doğumdan sonra yağından içmek, kan fesadında yağından içmek, kara kabarcıkta yağı sürülerek kül ekmek ve hamurla kapamak, kulak ağrısında

yağı kırmızı biberle kaynatılarak süzül-müşünü damlatmak, kurdeşende yağından içmek, kuvvet için yağından içmek safra ve böbrek kumunda yağından aç karnına birer fincan içmek, sarılıkta yağından içmek, sızıda yağının içine deve iliği konarak ovmak, tansiyon düşürmede yapraklarının kaynatılmış suyundan içmek, yarada eritilmiş sakızından koymak iyileştirici rol oynar. Özetle zeytinyağı, sayısız faydalıdır. İhtiyarlığı geciktirir. Zehiri keser, karın ağrısını giderir ve kurtlarını düşürür.. Şehveti tahrik eder, ağız kokusunu alır.

ZEYTİN: Çocukların koltuk altı ve apış arasındaki pişiklere, taze zeytin ezildikten sonra sıkılır. Çıkan yağ, su ile karıştırılarak içirilir. Bergama'nın limanı Elea'nın zeytin anlamına gelmesi, zeytinin anavatanı olarak değerlendirilebileceği gibi şifa olarak da Asklepion'da bulundurulduğunu, Galenos'un yaralı gladyatörlerin tedavisinde kullandığı anlaşılmaktadır.

ZEYTİNYAĞI: Sırt ağrısına zeytinyağı sürülür. Donma tehlikesi atlatanların gövdesi zeytinyağı ile ovulur. Kabızlıkta sabahları aç karnına içilir. Zeytinyağı bir beze sürüldükten sonra, nasırlı ayağa birkaç akşam bağlanır.

KOCAKARI İLAÇLARI VE YÖNTEMLERİ

Kozak ve yöresinde eskiden hastalıkları iyileştirme, korunma ve ilaçlama için ilginç formüller uygulanırdı. Bunları okurken şaşırarak, belki de güleceksiniz, ama sakın ciddiye alıp uygulamaya kalkmayın, çünkü modern tıp karşısında şarlatanlıktan başka yeri yoktur.

AYDAŞ PİŞİRME: Aydaş (hasta) çocuk, bir kazanın içine oturtulur. Ocağın odunları vardır. Fakat yakılmaz. Kazana fındık, fıstık, leblebi gibi çerez atılır ve çocukla birlikte kepçe gezdirilerek döndürülür. Bir süre sonra çocuk kazanın içinden çıkarılır, çerezler de izleyen çocuklara dağıtılır.

DUŞSAK KESME: Yürümeye yeltenen ya da hastalık nedeniyle yürüyemeyen, gecikmeli çocukların iki ayağı bir iple bağlanır. Küçük bir törenle bu kuşak kesilir, izleyenlere de şeker-lokum dağıtılır.

DALAK KESME: Dalaklı çocukların iyileşmesi için kasaptan ya da kesimden dalak alınır, çocuğun göbeğinde törenle kesilir.

TUZ KAVURMA: Nazarlı ve hasta çocuklar için ocakta tuz kavrulur. Bir eleğin içine iri tuz, iğne, cep aynası, gümüş para ve üç eşek pisliği atılıp ocakta ısıtılır. Çocuğun başına bez örtülüp, elek üzerinde gezdirilir. Sonra iğne ve para bir yoksula verilir.

KÖZ SÖNDÜRME: Nazar değmiş çocuğun adı okunarak, kulağın-dan yana su serpilir, serpilene su ile ateş söndürülür. Leğende artan su ile de çocuğun eli, yüzü, ayakları yıkanır.

DERME DEVŞİRME: Salgın hastalık durumunda iki kadın eski-püskü erkek giysisi ve fes giyer. El-erinde değnek, yağ ibriği, omuz-larında torba ile dilenci gibi kapı kapı gezerler.

Yağ, bulgur, börülce, nohut, fasulye, salça toplayıp üç yol ağızındaki kazana boşaltırlar. Bunlar kazanda pişirilir ve derme-devşirme yemeğinden herkes yer, hastalığı karşı aşılanmış olurlar.

TEMRE ÇİZME: El ve yüzlerde çıkan bu cilt hastalığına yakalanan kişinin eli-yüzü, üç cuma güneş doğmadan ocağı olan bir adam tarafından iğne ile çizilir ve "haydi arkana bakmadan evine git" denir.

OTU KESME: Sulu kaşıntı hastalığı için yine ocağı olan bir adam üç cumartesi sabahı iyi gelecek otu kökünden çıkarır, toprağına tükürür, bıçağı ile çamur yapıp sürer.

DAYAZ SARMA: Kabarcık ve kaşıntı için üç yol ağızında, hasta yer-lere unlu deri ve sofraya bezi sarılır.

KURTLU KAN: Verem hastalığına karşı kaplumbağa kanına ekmek, meyva doğranır ve küçük kurt atılıp yedirilir.

KAZAN KARASI: Korku, kabus ve şok geçirenlere kazanın altın-daki kara kazınarak su ile karıştırılıp içirilir.

MAVİ BONCUK: Çocuğı yaşamayan kadınların boğazına bir kuşak bağlanır ve çocuğı çok olan yedi evi gezip mavi boncuk toplarsa çocuğı ömürlü olur. Adına da Yaşar, Dursun, Dursune, Döndü konur.

YARA-ÇIBAN MERHEMLERİ: Zeytinyağı-sabun merhemi kızgın

kaşıkla yaraya değdirilir. Salyangoz kabuğu, bamya ve şeker dövülerek sürülür. Küllü soğan kabuğu ezilip merhem olarak kullanılır. Şeftali yaprağının suyu ile yıkanır. Gaz dökülerek de yara iyileştirilir ya da yaralı yere işenirse iyi gelir. Yumurta akı ile rakı karışımı ilaç şifalıdır, yarasına çürük tahta tozu eklemek birebir gelir.

BUHARA ÇÖMELME: Basur olan hastalar, bir tencerede su kaynatıp buharına çömeldiklerinde iyi gelir.

TUZLU SU: Mayasıl olanların ayakları sıcak tuzlu su ile yıkanır ve kıl-çul ile sarılır.

ÇAMPÜRDANI: El kabarmasına karşı çam pürdani ocakta kızdırılıp avuç içinde yumulursa, balta, çapa nedeniyle oluşan el kabarmaları yok olur.

YAKMA OVMA: Siğil ve sivilceler yakılırsa, el çatlakları zeytinyağı ve limonla ovulursa hiçbir şey kalmaz.

SOĞAN VURMA: Ayağına pabuç vuran kişi kebab edilmiş soğan ya da hurmayı merhem yapıp sürmelidir.

PEYNİR EKMEK: Darbe, düşme sonucu yara ve çürüklere peynir-ekmek çiğneyip basılırsa iyi olur.

SARIMSAKLI ZEYTİNYAĞI: Sarımsak ve zeytinyağı ısıtılıp pamukla ağrıyan yere sürülür.

SARIMSAKLI KARANFİL: Diş ağrısına iyi gelir.

UNLU KÖMÜR: Kömür tozu ve un karıştırılıp dişlere sürülürse diş taşları yok olur ve dişler pırıl pırıl bir görünüm kazanır.

YUMURTALI RAKI: Yumurta akı ile rakı karıştırılıp bir bez ya da muşamba ile bele sarılırsa ağrısı kesilir.

KADIN SÜTÜ: Göz ağrısına karşı kadın sütü sürülürse iyileşir. Göz perdesine karşı ise rakı ile yumurta akı karışımı sürülür.

KÜLLÜ SU: Mide ağrısına karşı elenmiş kül ile su karıştırılır, durulunca içilir.

LEBLEBİ EKMEK: Kursak kaynamasına karşı kullanılır.

ÇAM SAKIZI: Kollar kökünden almak için kullanılır.

TÜYSÜZ SIÇAN: Kıl çıkması istenirse o yerlere tüysüz sıçan sürülür.

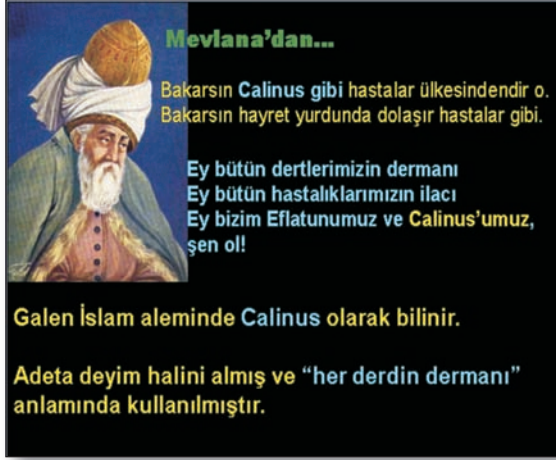
FARKLI YÖNTEMLER: Bayılan birini ayıltmak için soğan koklatılıp kalçası çimdiklenir. Kulunç girenler, sakatlara para verirse geçer. Arı sokunca çamur sürülür, sivrisineklere karşı sığır gübresi yakılırsa, tahtakurularına karşı acı biber ve kükürt yakılırsa yok olurlar. Akrep ısırınca orası ipe boğulur, bıçak ucuyla kanatılır, sarımsaklı yoğurt sürülür, akrebin ölüsü ezilip konursa iyi gelir. Ayrıca siyah eşek pisliği ısıtılıp sürülür.

Bergamalı Galen

Antik çağın en büyük hekimlerinden

Mevlana Şems-i Tebrizi'ye sesleniyor

EDEBİYATTA GALENOS

MEVLANA VE GALENOS

Mesnevi Cilt 1, Mevlana, Şefik Can Tercümesi, sayfa 15-16.

“ey oğul ne zamana kadar altının, gümüşün esiri olacaksın? Rızıklar denizini, bir testiye dökerek olsan, ne kadarını alır? Ancak bir günlük kısmet, bir günlük su...”

Harislerin, dünyayı çok sevenlerin göz testileri hiç dolmaz.

Sedef de kanaat edici olmayınca, içi inci ile dolmaz. Halbuki ilahi aşk yüzünden, nefsaniyetten kurtulan, benlik elbisesi yırtılan kimse, hırstan da, ayıptan da, kötülüklerden de tamamıyla temizlenir.

Ey bizim sevdası hoş olan, güzel olan aşkımız, ey bizim bütün manevi hastalıklarımızın, dertlerimizin tabibi; sevin, şâd ol...

Ey bizim kibir ve gurur hastalığımızın, böbürlenmemizin devası olan aşkımız!

Ey bizim hasta gönlümüzün Eflatun'u, Calinus'u!

MESNEVİ-IV

Aşk hekimi Calinus'a bir macun verseydi, otlar toplama yüzünden bunca dikenler mi çiğnerdi o? (VI, 13)

BEYİT;

Denizi bir testiye dökersen ne alır? Bir günün kismetini...

Harislerin göz testisi dolmadı.

Sedef, kanaatkâr olduğundan inci ile doldu.

Bir aşk yüzünden elbisesi yırtılan, hırstan, ayıptan adamakıllı temizlendi.

Ey bizim sevdası güzel aşkımız; şadol; ey bütün hastalıklarımızın hekimi;

Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı, ey bizim Eflâtun'umuz! Ey bizim Calinus'umuz!

Biz duvara asılı duran resimleriz.

Bizi yapan ressamın varlık şavkı

Duvarın üzerine bir vurdu mu,

Bakarsın o anda canlanıvermiş, kımıldanmışız

Onun selvi boyu bir göründü mü,

Bakarsın dünya güllük gülistanlık.

Kalktı bir salındı, kendini bir gösterdi mi.

Bakarsın kıyamet koptu gitti.

Bakarsın Calinus gibi hastalar ülkesindedir o.

Bakarsın hayret yurdunda dolaşır hastalar gibi.

Sustum artık ben, sustum artık

Bu şiir utanıyor ondan."

MEVLANA`DAN ESİNTİLER:

Hele dökseñ ne alır testiye bir denizi
Azar ancak yine hırsın da kızarmaz benizi.
Kanaatkar sedefin karnına incimizi

Seren eller güzel eller Calinus`umuz
İlacı kibrimizin, rehberimiz, usumuz..

Gülümüz bülbüle nazlansa da gök çekimi
Biliriz aşkı o yerlerde mi kalplerdeki mi
Yetişir derdimizin hüznümüzün hekimi

Saran eller güzel eller Calinus`umuz
İlacı kibrimizin, rehberimiz, usumuz..

“Yunus Emre, Galenos`tan söz ederken bize Galenos (Calinus), İslam dünyasından biriymiş gibi gelir.”

Hak Bir Gönül Verdi Bana

Hak bir gönül verdi bana
Ha demeden hayrân olur
Bir dem gelir şâdân olur
Bir dem gelir giryân olur

Bir dem sanasın kış gibi
Şol zemheri olmuş gibi
Bir dem beşâretten doğar
Hoş bağ ile bostân olur

Bir dem gelir söyleyemez
Bir sözü şerh eyleyemez
Bir dem dilinden dür döker
Dertilere dermân olur

Bir dem çıkar arş üzere
Bir dem iner taht-es-serâ
Bir dem sanasın katredir
Bir dem taşar ummân olur

Bir dem cehâletde kalır
Hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem dalar hikmetlere
Câlînus u Lokmân olur

Bir dem dev olur yâ peri
Vîrâneler olur yeri
Bir dem uçar Belkîs ile
Sultân-ı ins ü cân olur

Bir dem varır meşicdlere
Yüz sürer anda yerlere
Bir dem varır deyre girer
İncil okur ruhbân olur

Bir dem gelir İsâ gibi
Ölmüşleri diri kılar
Bir dem girer kibr evine
Fir'avn ile Hâmân olur

Bir dem döner Cebrâil'e
Rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelir gümrâh olur
Miskin Yunus hayrân olur

Yunus Emre

Niçe bir Cercîs ü Bercîs olam Mirrih olam

Niçe bir Câlînûs u Bukrât olam Lokman olam

Cercîs veya Circis, İsa Peygamberden sonra gelen ve onun şeriatına uyan bir peygamberin adıdır. Kavmi bu peygamberi yetmiş kere öldürmüş, oda yetmiş kere dirilmiştir.

Yunus bir şiiirinde;

“Eyyûb’am bu sabrı buldum

Cercîs’em ki bin kez öldüm”

Bercis veya Bircis, Müşteri adlı yıldızdır. Ege’de Zeus, Roma’da Jüpiter derler. Kudretli bir tanrı sayılmıştır. Kudretini yalnız kâder sınırlardı. Tahtının önünde iki fiçı bulunduğu, bunlardan hayrı ve şerri çıkardığı söylenirdi. Olimpus dağının tepesinde oturduğu, yıldırımları ve şimşekleri gönderdiği, bulutları idare ettiği, yağmurları yağdırdığı inancı güdüldü. Yıldız bilgisine göre büyük ve kutlu bir yıldızdır. Din, ilm, utanç, gönül alçaklığı, namus, belâgat ona mensuptu. Gökyüzü kadısı ve hatibi anlamına kaad-i felek, hatib-i felek diye anılırdı.

Mirrih, İran’da Behram diye anılan hayır meleklerindendi. Kaldanîler tarafından bir Tanrı olarak kabul edilirdi. Mares adıyla anılırdı. Sonradan Egeliler Ares, Romalılar Mars adını verdiler. İran’da yolcuları koruyan bu yıldız, Egelilerin fırtına tanrısı, sonra da savaş tanrısı oldu. Yıldız bilgisine göre rengi ateş kırmızısı olan bu yıldız, küçük kutsuz yıldızdır. Yıldızı Mirrih yani Merih olanlar, tahammülsüz, şehvete düşkün, vurucu, kırıcı olurlar.

Câlînos, bu büyük hekimin birçok eseri Arapça’ya çevrilmiştir. Bukrat ise İskenderden yüzyıl önce yaşamış meşhur bir hekimdir. Lokman da meşhur bir hekimdir. Eyüp Peygamber’in kızkardeşinin yahut teyzesinin olduğu Habeşî bir köle rivayeti vardır. 30. sûre Lokman sûresidir. 6-7. yüzyılda yaşayan Esope olarak kabul edenler de var.

Lokman Peygamber ise hâkimdir. Derviş ve mürşid-i kâmil için bir timsaldir. Yunus bir şiirinde Calinus ile birlikte Lokmanı anmıştır.

Bir dem cehaletde kalur bir nesneyi bilmez olur.

Bir dem talar hikmetlere Câlinus u Lokman olur.

Ey devay-ı nakhvet-ü namus-u ma

Ey tû Eflatun-u Calinus-u ma

SAİD EMRE

XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Yunus Emre, kendisinden sonra gelen pek çok halk şairini etkilemiş, bu şairler Yunus gibi söylemeyi amaç saymışlardır. İşte bunlardan biri de Said Emre'dir. Said Emre, Haçî Bektaş Velî'nin müridlerinden idi. XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olan bu tasavvuf şairinin ölüm ve doğum tarihlerini bilemiyoruz. Haçî Bektaş Velî'nin Arapça yazdığı "Makaalat" adı eserini Türkçe'ye çeviren odur. Fakat onun XIV. yüzyıldaki yeri ve önemi, Yunus gibi (duru Türkçe ile söyleyişi) devam ettirmesidir.

Hece vezni ile yazan Said Emre'nin bir divanı vardır.

Said Emre'den örnekler:

Eyüdün göyne göyne
Halimüz döne döne
Düşdük ışkın odına
Can gönül yana yana.

Ne olduk bilemezüz
Bir yerde olamazuz
Adımın diremezüz
Ne deyelim sorana.

Nedür, neyi sevelim
Neden ne isteyelüm
Nerden nere varalum
Olduk mest ü divane.

Akl ü cân yavı kıldık
Sermest ü şeyda olduk
Yüz bin cân feda kılduk
Bizi bizden alana.

Varlık içre barışduk
Kadimliğe karışduk
Kopduk tenden kavuştuk
Said'e cân olana.

-II-

Hüdavendâ kulum emrime ferman
Zira sensin benüm derdüme derman.

Senün işlerine kimse karışmaz
Âlimler cümlesi yolında hayran.

Bezedin yer yüzün rahmet nûriyle
Yarattın gökleri bu yere sayvan.

Ebedsin senden ayrugı fenadır
Kanı yıl götüren tahtı Süleyman.

Kanı Husrev, kanı Şîrîn ü Ferhad
Kanı ol Calinus hakîmi Lokman.

Bular geçdi belirmedi nişanı
Çürüdi tenleri canları pinhân.

Oku bismillâhi Rahmani Rahîm
Ki yüz bin cânuna ola nigeşban.

Said sen sözini câhile dime
Ne bilür şekkeri dağdaki hayvan?

Hak Bir Gönül Verdi Bana

Hak bir gönül verdi bana
Ha demeden hayran olur
Bir dem gelir şadi olur
Bir dem gelir giryarı olur

Bir dem cehalette kalır
Hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem dalar hikmetlere
Calinus ü Lokman olur

Bir dem gelir söyleyemez
Bir sözü şerh eyleyemez
Bir dem dilinden dür döker
Dertilere derman olur

Bir dem çıkar arş üstüne
Bir dem iner tahtessera
Bir dem sanasın katredir
Bir dem taşar umman olur

Bir dem gelir olmuş geda
Yalın tene giymiş aba
Bir dem gani himmet ile
Fağfur ü hem hakan olur

Bir dem gelir asi olur
Hak zikrini yavi kılır
Bir dem gelir kim yoldaşı
Hem zühdü hem iman olur

Bir dem günahın fikreder
Dosdoğru tamuya gider
Bir dem görür Hak rahmetin
Uçmaklara Rıdvan olur

Bir dem sanasın zerredir
Hiç bilmeyesin kim nedir
Bir dem Çalap aşkı ile
Güneş gibi tâban olur

Bir dem girer mescitlere
Yüzün sürer anda yere
Bir dem varır deyre girer
İncil okur ruhban olur

Bir dem gelir Musa olur
Yüz bin münacatlar kılur
Bir dem girer kibr evine
Fir'avn ile Hâman olur

Bir dem gelir İsa olur
Ölmüşleri diri kılur
Bir dem gelir gümrahleyin
Yolunda sergerdan olur

Bir dem divü bir dem peri
Viraneler olmuş yeri
Bir dem uçar Belkis'leyin
Taht ıssı Süleyman olur

Bir dem geyiktir meşede
Bir dem balıkdürür suda
Bir dem gelir arslan gibi
Âdemlere sultan olur

Dedim gönül bu ne işe
Düştün bu bitmez teşvişe
Eder beni suçlamanız
Bu iş bana Hak'tan olur

Anda ki Hak düzdü işi
Görmüş idim ben bu düşü
Anda ayân olan hüküm
Bunda kaçan pinhan olur

Nice biline bu gönül
Kim padişahlar ana kul
Alemlere boy vermeyen
Aşk işine ferman olur

Bir dem döner Cebrail'e
Rahmet saçar her mahfile
Bir dem döner İblis'leyin
Bu halk ile düşman olur

Bir dem Cüneyd ü Şibli'dir
Hem Bayezid ü Kerhi'dir
Bir dem gelir Mansur'layın
Boğazına urgan olur

Aşık bu gönül haline
İremedin ahvaline
Bu manâya ol ere kim
Akıl ona kurban olur

İbrahim Tennuri

SENİN AŞKIN

Senin aşkın kime kim düştü ey can
Ne mezhep kodu ne din ne iman
Ne dünya ahiret ne zühd ü takva
Ne gayret-i ar ü namus ne ad u san
Ne ilm ü na amel ne akl u tedbir
Ne havf ü ne reca ne şer'î erkan
Kamu yağmaladı aşkın ey Dost hay
Suret mülkün yıkup eyledi viran
Fakir eyledi halk içinde anı
Ana ta'n ider oldu dost u düşman
Bıraktı halk diline anı yavuz
Temamet aleme eyledi destan
Bu aşkın oyunına hiç kimse doymaz
Kapularda kul oldu nice Sultan
Bu aşk zincirine çünkim çekildi
Koyundan dahi yavaş oldu arslan
İşittin aşk oldu şah Edhem
Giyüp bir çul cihanda etti seyran
Şunun kim aşk alıptur kamu varın
Oladır deyr ü ka'be ana yeksan
Ezelden kim ki içti aşk şarabın
Ebed şöyle gider ol mest ü hayran
Kimin kim canına aşk odu düştü
Ol dem kaydadı taşıtı hem çü umman
Bu aşk güherlerin taşra bıraktı
Eğer talip isen dir anı raygan
Bu güheri ne bilsün değme sarraf
Ne anlasın bu remzi değme nadan
Bu hikmete ne Eflatun erişti
Bunu ne Calinus bildi ne Lokman
Bu dili canlılar bilmedi hergiz
O bildi bu dili ki oldu bican
Bu aşk esrarın Eşrefoğlu Rumi
Ko söyleme ki bilmez bunu insan
Bu ab u kil libasından çıkarsan

Ola bu ma'niler sana da asan
Eşrefoğlu Rumi Divanı

Sekkâkî, Mirza Uluğ Bey'e büyük âlim ve şöhretli padişaha bağışladığı kasidelerinde onun simasını, dış görünüşünü tasvir ediyor. Onu âdil ve fazıl bir şah diye tanıtıyor, eski Yunan ve daha sonraki Müslüman dünyası âlimleri ile kıyaslayıp yüceltiyor:

*"Aristalis u Eflatun u Batilumus u Calinus,
Ali Sina vü faylakus, Arastov u Ebu Ma 'şar,
Riyazî heşt u hikmeti resed, İksir u Iklıdus
Bedîy u sanaîni seningtek bilmedi onlar..."*

Yani, şair bu kasidede Uluğ Bey'i, Aristo, Platon, Ptolemey, Galen, Öklid, İbn-i Sina, Ebu Ma'şar'lardan da üstün görmektedir.

Alevi Ansiklopedisi

Ya nice bir dost ile ol ben olam ben ol olam
Ya nice irak düşem mahzun olam ahzan olam

Nice bir dertler ile odlara yanam yakılam
Nice bir şakir olam zakir olam mihman olam

Terkidem bu hak ü badı ab ü narı yüzüne
Şeş cihetten ben çıkam bi-cisim olam bi-can olam

Nice bir Cercis ü Bircis olam u Mirrih olam
Nice bir Calinus u Bukrat olam Lokman olam

YAHYA BEY

Yahya Bey de aşk hastalığının ilâcı olmadığını, Lokman ve Eflatun gibi nice bilginlerin bu konuda aciz kaldığını belirtir:

Derd-i aşkın zerrece kılmadılar dermânını
Âlem içre niçeler Lokmân u Eflâtun olur

FEHİM

Çeşm-i bimarındadır derman sana ey mürde can
Kande cellad-ı ecel üstad-ı Calinus olur

GALENOS İLE DELİ

Bir gün, doktorluk mesleğinin kurucusu sayılan ünlü Bergamalı doktor ve filozof Calinus, arkadaşlarına;

'Bana filan ilacı verin!'dedi.

Aralarından biri:

'Ey sanatının ehli hekim! İstedüğün ilaç deliliği tedavi etmek için kullanılır.

Delilik nerede sen nerede? Sakın böyle şeylerden söz etme bir daha' dedi.

Calinus;

Bugün delinin biri, önce geldi elbisemin koluna yapıştı, sonra gülümseyerek yüzüme baktı, göz kırptı ve beni bıraktı.

Eğer bende ona benzer bir şeyler bulunmasaydı, o çirkin yüzlü deli hiç bana yanaşır mıydı?

Kendindeki özellikleri bende görmeseydi, beni kendine yakın hissetmeseydi nasıl yanıma gelirdi?'

Evet, gerçekten de eğer iki kişi iyi anlaşıyorsa, aralarında muhakkak ortak noktalar vardır.

Bir kuş aynı cinsten olmayan bir kuşla hiç bir arada uçar mı? Yapıları ve huyları farklı, yaratılışları ayrı kişilerin birlikte dolaşmaları ölmeden mezara girmekle eş anlamlıdır.

ŞİRAZLI SADI

Calinus adındaki büyük bir hakim; bilgin bir adamın yakasına yapışmış ona saygısızlıkta bulunan bir budalayı görünce şöyle demiş:

"Gerçekten alim olsaydı işi bu dereceye düşürüp cahille yüz-göz olmazdı." Şirazlı Sadi

GEZGİN İBNİ BATUTA VE CALİNUS (EFLATUN) BİLGE

İbni Batuta adlı Arap gezgini 1333 yılında Bergama' ya da uğramış ve şu izlenimleri yazmıştır:

“Ertesi günü yola çıkarak Bergama' ya vardık. Harap bir kent olmakla birlikte, dağın üzerindeki kalesi sapasağlamdı. Eflatun bilgenin (Galenos olacak) bu belde halkından olduğu ve oturduğu evin hala tanındığı söylentisi vardır. Burada Ahmediye dervişlerinden birinin tekkesine indik. Sonra kentin ileri gelenlerinden biri bize gereğinden fazla ikramda bulunmak üzere kendi konağına götürdü.

Kentin egemeninin adı Yahşi Handır. Han sözü bunlara arasında sultan anlamını taşır. Yahşi ise güzel, iyi demektir. Buraya geldiğimiz zaman yaylada (Kozak) idi. Gelişimizi haber alınca bize yemekler ve ipekten yapılmış bir kat giysi göndermişti.

Sonra yolu göstermek üzere bir kılavuz tutup, pek yüksek ve sarp dağları aşarak Balıkesir' e ulaştık ki, burası da kalabalık nüfuslu, zengin ve renkli çarşıları olan bir kentti.”

İhya-i Ulûm'id-Din

filozof-hekim Calinus (Galen) şöyle der: 'Her şeyin bir sıtması vardır. Ruhun sıtması da sıkıntı veren kimselere bakmaktır'.

Ölümler kilitlenir beden cahilliğinin gecesine
İçimde bitmeyen bir ah ısrar ile Bir'de...
Bir yandan Heraklit'mişim, ama kendi pisliğine bürünen,
Sonra eceli saçları ve teniyle, itlerine sunulan...
Oysa benim de içimde bir aşk var,
Aşk kadar aşk,
Aşk kadar var, aşk kadar yok...
Aşk kadar gel, aşk kadar git...
İdrakına yansıyan ise sadece kamusal...
Kutsal İsa'm nedir seni gönlüme gebe kılan?
Nedir bir yanıma çağdaş Meryem olmaya zorlayan?
Gaflettesin, oysa her kadın Xanthippe'dir
Erkeği var kılan, belki çekilmez olan...

Hacer Nazan Toy

"Xanthippe kötü huylu bir kadındı, zaman geçsin eğlence olsun diye Sokrates'i döverdi." Ancak zamanımı sürekli sokaklarda insanlarla tartışarak geçiren, eve bir kuruş para getirmeyen, sürekli içmeye gittiği için eve düzensiz saatlerde gelen ve alay konusu olan Sokrates'le geçirilen bir hayat Xanthippe'yi çileden çıkarmış olabilir.

Ama o kocasını seven bir kadındır. Hem sever hem döver. Nitekim idam edilmeden önce iki gözü iki çeşme ağlayan Xanthippe "ama sen suçsuz yere idam ediliyorsun" diye isyan ederken Sokrates de umursamaz bir tavırla "be kadın, suçlu olmamı mı yeğlerdin?" der.

Pergamum (Bergama)'da doğmuş, bir hekim ve filozof olan Galenos da bu yönüyle Xanthippe'yi annesine benzetmiştir.

ŞEKSPİR VE GALENOS

- William Shakespeare'in bir oyununda Galenos'un adı geçiyor. Tıpkı Mevlana gibi ondan kurtarıcı gibi söz ediyor. Oyun kahramanı ölen bir sevdiğinin ardından Galenos'tan yardım diliyor adeta.

- O öldü mü?

- Aesculapius'um ne diyor? Galenos'um ne diyor?

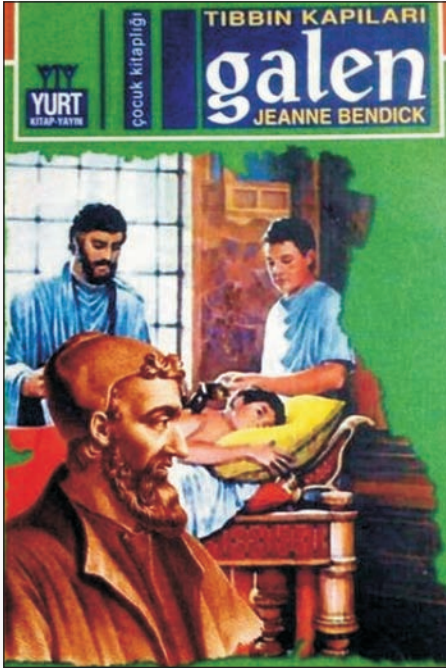
" ... is he dead, my Francisco?
ha, bully! What says my Aesculapius?
my Galen? my heart of elder? ha! is he dead,
bully stale? is he dead?"

- William Shakespeare,
(The Merry Wives of Windsor)

GALENOS VE ÇOCUKLARA TANITIM

Her ne kadar çocuklar için de olsa Jeanne Bendick'in, Galenos'le ilgili yazdığı kitabı yetişkinler de büyük bir tatla okuyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, "Ülkemizde çocuklarla ilgili farklı, nitelikli, özenle hazırlanmış bilim kitapları yayımlayan bir yayınevi var mı?" diye bir soru yöneltirse, vereceğimiz tek yanıt, "Yurt Kitap Yayın'ın Çocuk Kitaplığı Dizisi'ndeki

Jeanne Bendick kitapları," olur. Benjamin D. Wiker'in de söylediği gibi, bu kitaplar gerçekten çocuklar için yazılmıştır. Ama bu kitapları eğitimciler, öğretmenler, hatta anne-babalar da çocuklarıyla birlikte okumalıdır.

Kitap ve çocuk deyince aklımıza hep edebiyat kitapları gelir. Oysa günümüz çocuğunun edebiyatın yanı sıra bilim ve teknolojiye karşı da duyarlılığının geliştirilmesi ve bu tür kitaplarla da açılığının doyurulması gerekir. Bizde Bendick gibi çocuklar için bilim kitapları yazan yazarlar yok. Olanların da

yayıncılar tarafından ilgi gördüğünü sanmıyorum. Oysa gelişmiş ülkelerdeki yayınevlerinde bilim adamlarının çocukluklarından başlayıp biyografilerinin, düşüncelerinin, buluşlarının anlatıldığı yüzlerce dizi var. Biz daha bu konuda çeviriden öte gidemiyoruz. Onu da yapan Yurt Kitap Yayın gibi birkaç yayınevi var. Teknosa'nın düzenlediği "Küçük Mucitler" yarışmasında öylesine akılcı, yaratıcı, yaşamın her yanını kolaylaştırmak için çocuklar tarafından tasarlanmış, yaratılmış ve üretilmiş buluşlar vardı ki, şaşar kalırdınız. Bendick'in "Bilimin Kapıları - Arşimet" kitabını okurken de aklıma gelmişti. Kendilerinden önceki bilim adamlarını, onların düşüncelerini hiç bilmeden insanlar bir şey üretemezdi. Ama görerek, duyarak, araştırarak yine de bir yere varılabiliyordu. Yarışmacılar içinde, deprem için robotlar üretmiş üç çocuğa, ünlü İngiliz yayınevi Kingfisher'in ülkemizde yayınlanmış "Robotlar" kitabını okuyup okumadıklarını sordum. Daha pek çok yarışmacıya pek çok kitabı. Ne yazık ki hiçbiri, yarışmaya girdikleri uğraşlarıyla ilgili hiçbir kitap okumamışlardı. Bazıları yarışmada dereceye girdi, ödül aldı. Ya bu çocuklar bir de bu kitapları okusalardı neler çıkacaktı kim bilir?

* * *

Galenos, bizim ülkemiz çocukları için önemli biri. Çünkü Galenos, Bergama'da doğmuş bir ailenin çocuğu. Annesi öfkesiyle meşhur bir kadınmış. Bağırışları ve çığlıkları evin dışından, hatta sokaktan duyulmuş. Galen'in babası Nicon ise ünlü bir mühendis ve mimarmış. Aynı zamanda bir matematikçi, filozof, astronom ve botanik bilimcisiymiş. Zamanını hep okuyarak, araştırarak geçirirmiş. O zamanlar bitkilerle şifa veren doktorlara "kök söküçüler" denirmiş. Galenos iyi bir hekim olmasının yanı sıra iyi bir eczacıymış da. Belki de yaptığı ilaçlarda Anadolu topraklarında yetişen bitkileri kullanması bir rastlantı olmasa gerek. Üzümü, eğrelti otunu, hardal otunu, sarı papatyayı, sedef otunu, lavantayı, naneyi, keraviyeyi, kekiği, kendiri, böğürtleni, inciri, hanımeline, keten tohumunu, meyankökünü, narı, susamı, biberiyeyi ve sirkeyi...

* * *

Okullarda çocuklara, "Büyüyünce ne olmak istediği," sorulduğunda, genellikle, "Öğretmen, yazar," gibi yanıtlar veriyorlar. Arada bir de, "Televizyon sunucusu." Belki Jeanne Bendick'in bu kitabını okuyan çocukların hepsi hekim olmak isteyeceklerdir.

KAYNAKLAR

- İslam Ansiklopedisi 7: 32, İstanbul (1993).
- Küyel, M.T., Bilimin Felsefeye dayandığı Görüşünün Bir Timsali Olarak Galenos, Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi,C.4,S. 11, TTK. Basımevi, Ankara, 1989
- Yakıt, İ., Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar, Ötüken, Neşriyat, İstanbul, 2002
- Yakıt, İ., Semantik Analizler Işığında Hikmet, Hekimlik ve Tababet Kavramları, VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, bildiri
- Belleten, BERKSAV, 4. Sayı, Ocak 1993 Özmakas Y. Bergamalı Galenos
- Palaz Erdemir, Hatice “Bergamalı Galenos ve Tıp Kitabı Üzerine Bir İnceleme”, IV. Prof.Dr. Turhan Baytop Eczacılığın Babası Bergamalı Galenos, 1997
- Abdulkadiroğlu, Prof. Dr. Abdülkerim: Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları. Anıl Matb., Ankara 1997, 371 S.
- Acıpayamlı, Dr. Orhan: Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Ütütü. Sevinç Matb., Ankara 1974, 172 S.
- Acıpayamlı, Prof. Dr. Orhan: Türkiye Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı. Antropoloji, Cilt:1, Sayı:1, ss.37-62
- Acıpayamlı, Prof. Dr. Orhan: Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 1988), Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1989, ss.1-8
- Akçiçek, Dr. Eren: Türk Halk Hekimliğinde Sarımsak. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 1988), Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1989, ss.9-32
- Atilla A. N– Öztüre N 2001, Parşömen Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama’da Değişim, Öztüre Holding Kültür Yayınları İzmir – 2001
- Baltaş, Prof. Dr. Zuhâl: Sağlık Psikolojisi. Remzi Kitabevi, İstanbul 2000,
- Bayatlı O. Şifalı Otlar ve Lokman Hekim, İzmir 1947
- Bayladı D. 1997, Mitoloji Tanrıların Öyküsü, Say Yayınları, İstanbul 1997
- Bayraktar V. 1988, Pergamon Net Yayınları İstanbul 1988
- Baytop Turhan, Türk Eczacılık Tarihi 23 İstanbul 1985

- Baytop Turhan, Eczacılığın Babası Bergamalı Galenos, İstanbul 1997
- Baytop T. 1999, Türkiye’de Bitkilerle Tedavi, Nobel Tıp Kitapevleri İstanbul 1999
- Bergama’da Fikir Adamları, Osman Bayatlı, s: 24-49, Ticaret Matbaası, İzmir, 1941
- Bergama Uygarlık Tarihi, Eyüp Eriş, s: 280-282, Bergama Belediyesi Kültür yayınları Altındağ Matbaacılık, İzmir, 1990
- Bergama Söylenceleri, Eyüp Eriş, s: 55, Bergama belediyesi Kültür Yayınları, Altındağ Matbaası, İzmir, 1990
- Bergama Tarihinde Asklepion, Osman Bayatlı, yayına hazırlayan: Eyüp Eriş, s. 66-75 Bergama belediyesi kültür yayınları, Özen Matbaacılık, İzmir
- Blanck H. 2000, Antik Çağda Kitap, Dost Kitapevi Ankara 2000 Blinquez L. J. 1981, “Greek and Roman Medicine” Archaeology March / April 1981
- Bonbaz V. 2002, “Yazılı Belgeler Işığında Mezopotamya ve Anadolu’da Tıp” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Bonnefoy Y. 2000, Antik Dünyada ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt I Ankara 2000
- Bernabeo. R. "The Roman Schools of Medecine", Zanka, A. (ed.): Pharmacy Through the Ages 91. Parma 1987
- Boussel, P. et Bonnemain, H. Historie de la Pharmacie 63, Paris 1977
- Calinus, “Kitabu’l-Ahlâk li Calinus”, nşr. Paul Kraus, Mecelletu Külliyyetu’l-Âdâb bi’l-Camiati’l-Mısriyye, Kahire 1937
- Calinus, “Fi Enne Kuva’n-Nefs Tevâbî li Mizâci’l-Beden”, nşr. Abdurrahman Bedevi, Dirâsât ve Nusûs fi’l-Felsefe ve’l-Ulum İnde’l-Arab, el-Müessesetü’l-Arabiyye, Beyrut 1981
- Çavdar, C. Ayşegül: Günümüz Halk Hekimliğinde İslam Öncesi Halk Hekimliğinin İzleri.
- I.Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri (17-19 Şubat 1988), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, ss. 309-313
- Dumesnil, R.: Histoire Illustree de la Medecine 67, Paris 1935
- Erhat, Azra: Mitoloji Sözlüğü. Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 336 S.
- Galenos, Methodus Medendi

- Galenos, *Caldii Opera Omnia*, C. G. Kühn, 20 Cilt, Leipzig- Hildesheim 1965
- Galenos, *Corpus Medicorum Graecorum*, Leipzig- Berlin 1914
- Galenos, *Galen on anatomical Procuduris*, Çev. C. Singer, Oxford 1956
- Galenos, *Galen on the Natural Faculties*, Çev. A.J.Brock, Londra 1991
- Galenos, *Galen on Abnormal Swellings*, Çev. D.Sider-M. Mc. Vangh, Philadelphia 1979
- Galenos, *Galen on Respiration and the Arteries*, Çev. D. J. Furley ve J. S. Wilkie, Princeton 1984
- Galenos, *Galen: Three Treatises on the Nature of Science*, Çev. R. Walzer ve M. Frede, Indianapolis 1985
- Galen ve Spor Hekimliği” Dr. Erdem Aydın, 24. 12. 1992.
- Galen’in eserleri için bkz. Huneyn İbn İshak, er-Risale, no. 49, 113, 115. “İhtisar Kitabı’n-Nabzi’l-Kebir li Calinus”, “İhtisar Kitab-u Hileti’l-ber’i li Calinus, Telhis Kitabı’l-İleli ve’l-A’raz li Calinus ve Telhis Kitabı’l-A’dai’l-Alime li Calinus”
- Hekim Galenos, Sefa Taşkın, Sürgündeki Zeus s: 28-30, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, Altındağ Matbaası, İzmir, 1990
- Hieroi Logoi, Tales C. A. Behr, Amsterdam 1968
- Jackson Ralph, Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalıklar, Çev. Şenol Mumcu, İst. 1999
- Râzî, *Kitabu’ş-Sukuk ala Calinus, Kitabı’ş-Şukuk ala Calinus li Muhammed b. Zekeriya er-Râzî* için Mehdi Mohaghegh, el-Ma’hedi’l-Ali’l-Alemi li’l-Fikri ve’l-Hazreti’l-İslâmiyye, Tahran 1993
- Karagöz Ş. 2002 , “Eskiçağda Sağlık Merkezleri” 38. Uluslar arası Tıp Tarih
- Karagöz Ş. 2002, “Mitolojide, Hekimlik, Sağlık, Şifa Tanrıları ve Tanrıçaları” 38.
- Kremers, E. and Urdang, G. *History of Pharmacy* 14, Philadelphia 1941
- Pearcy L. T. Galenos’un Bergaması, *Archacology*, 38-6, 35-9, 1985
- O. Temkın, *Galenosculuk*, Newyork, 1973
- Oberhelman S. M. Rüyalara dayanan Tanı Üzerine Galenos, *JHM* 38, 36-47, 1983
- Nutton V. Çağdaşlarının Gözünde Galenos, *BHM*, 58, 315-24, 1984
- Nutton V. *Galenos: Sorunlar ve Olasılıklar*, Londra 1981
- Nutton V. Galenos’un Kariyerinde Süredizini, *Classical Quarterly*, 23, 158-71, 1973

- Mazal, O. Pflanzen, Wurzeln, Stafte, Samen, Graz 1981
- Moraux Nutton V.P. Galen de Pergame, Souvenirs d'un medecin, Paris 1985
- Schlenz. H. : Geschichte der Pharmazie 171, Hildesheim 1965
- Şehsuvaroğlu, B. N. Eczacılık Tarihi Dersleri 118, İstanbul 1979
- Serdaroğlu Ü. 1996, Eski Çağda Tıp, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları İstanbul 1996
- Uzel, İ. : "Galen ve Deneysel Tıp," Türk Tıp Tarihi Yıllığı 1:165 (1994)
- Uzel İ. 2000, Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri, Türk tarih Kurumu Yayınları Ankara 2000
- Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Ünver, S.: Tıp Tarihi 62, İstanbul (1943).
- Terzioğlu, A. : "Galenos ve Türk İslam Tababetine Etkileri," Türk Tıp Tarihi Yıllığı 1:145 1994
- Touwaede, A. ; "La Pharmacologie Galenique: Constitution et Influence," Türk Tıp Tarihi Yıllığı; 1,156 (1994).
- Sarton George, Galen of Pergamon, Born 1957
- Scarborough J. Galenos'un Sorunu, Sudhoffs Archiv 65, 1-31

GALEN KİTAPLARININ ÇEVİRİLERİ

Abhandlung darüber, dass der vorzügliche Arzt Philosoph sein muss. [Quod optimus medicus sit idem philosophus] translated by Peter Bachmann. Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1996. L'Âme et ses passions: Les passions et les erreurs de l'âme. Translated and notes by Vincent Barras. Paris: Les Belle Lettres, 1995.

Galen on Antecedent Causes. Edited and translated with introduction and commentary by R.J. Hankinson. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Galen on Bloodletting. Translated by Peter Brain. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Galen on Food and Diet. Translated and notes by Mark Grant. London: Routledge, 2000.

Galen's Institutio logica. Translated with commentary by John Spangler Kieffer. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1964.

Galen on Language and Ambiguity (De captionibus). Translated with commentary by Robert Blair Edlow. Leiden: Brill, 1977.

Galen on the Natural Faculties. Translated by Arthur John Brock. London: Heinemann, Ltd., 1952. Loeb series.

Galen on the Usefulness of the Parts of the Body (De usu partium). Translated with commentary by Margaret Tallmadge May. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1968.

Galen, The Therapeutic Method: Books 1 & 2 (De methodo medendi). Edited and translated by R.J. Hankinson. Oxford: Clarendon Press, 1991.

GALEN HAKKINDA YAZILAN BAZI KİTAPLAR

Ackerkecht Erwin H-Das Reich des Asklepios-Stuttgart 1966

Ärzte Zeitung-Galenus-von-Pergamon-Preis-29./30. Januar 1999

Barigazzi-Galeni De optimo docendi genere-Berlin 1991

Baumgarten Hans-Galen Über die Stimme-Göttingen 1962

Bayer Hans-Anatomie des Herzens nach Galen-1943

Brink Heinrich -Die allgemeine Therapie des Galen-1898

Brunner Felix G-Pathologie und Therapie der Geschwülste in der antiken Medizin bei Celsus und Galen-

Bürgel Johann C-Averroes contra Galenum-Zürich 1977

Barnes, Jonathan. "A Third Sort of Syllogism: Galen and the Logic of Relations" in *Modern Thinkers and Ancient Thinkers*. R. W. Sharples, ed. Boulder, CO: Westview Press, 1993.Boylan,

Boudon-Millot, ed, fr. tr. Introduction générale; sur ses propres livres que l'excellent médecin devienne philosophe. Paris: Les Belles Lettres, 2007.

Boudon-Millot, And Alessia Guardasole, and Caroline Magdelaine, eds. *La science médicale antique: nouveaux regards: etudes reunites en l'honneur de Jacques Jouanna*. Paris: Beauchesne, 2007.

Boylan, Michael. "Galen on the Blood, Pulse, and Arteries" *Journal of the History of Biology* 40.2 (2007): 207-230.

Boylan, Michael. "The Hippocratic and Galenic Challenges to Aristotle's Conception Theory" *Journal of the History of Biology* 15.1 (1984): 83-112.

Champier Symphorien-Speculum Galeni-Lyon 1512

De Boer-Galeni De propriorum animi cuiuslibet affectuum dignotione et curatione, De animi cuiuslibet peccatorum dignotione et curatione, De atra bile-Leipzig Berlin 1937

- De Lacy-Galeni De elementis ex Hippocratis sententia-Berlin 1996
- De Lacy-Galeni De placitis Hippocratis et Platonis-Berlin 1987
- De Lacy-Galeni De semine-Berlin 1992
- Dean-Jones David E-Galen On the constitution of the art of medicine-1993
- Deichgräber Karl-Galen als Erforscher des menschlichen Pulses-Berlin 1957
- Diels-Galeni In Hippocratis Prorrheticum I commentaria III-Leipzig Berlin
- Durling Richard J-A dictionary of medical terms in Galen-Leiden 1993
- Durling, Richard W.-Galenus Latinus I.-?
- Erhardt H-Aus Galen Über die Verschiedenheiten des Pulses-?
- Espich Valentinus-De errore externo quem Galenus plenneleian tio exothen dixit-Witebergae 1591
- F. Pfaff-Galens Kommentare zu den Epidemien des Hippokrates, Indizes der aus dem Arabischen übersetzten Namen und Wörter-Berlin 1960
- Fabricius Cajus-Galens Exzerpte aus älteren Pharmakologen-?
- Faller Adolf-Die Entwicklung der makroskopisch-anatomischen Präparierkunst von Galen bis zur Neuzeit-Basel 1948
- Faust Johann-Quarta figura quam Galenus medicus et logicus doctissimus invenit-Argentoratum 1659
- Fetz Friedrich-Gymnastik bei Philostratos und Galen-Frankfurt/Main 1969
- Fichtner Gerhard-Corpus Galenicum-Tübingen 1990
- Fortuna-Galeni De constitutione artis medicae ad Patrophilum-Berlin 1997
- DeLacy-Galen-1996
- Galenus-Anatomie-Osnabrück 1997
- Galenus-Die neuplatonische fälschlich dem Galen zugeschriebene Schrift Pros Gauron peri tu pos empsychutai ta embrya-Berlin 1895
- Galenus-Galen on respiration and the arteries-Princeton NJ 1984
- Galenus-Galenus-Venetiis
- Galenus-Galenus Latinus-Stuttgart
- Galenus-Speculum Galeni-Lugdunum 1517
- Galenus-Fieberbehandlung nach Galen-1898
- Galenus-Zur Wund- und Geschwürsheilung nach Galen-1898

- Galenus 1899-Beitrag zur Therapie des Galen-1899
- Galenus 1899-Zur diätetisch-physikalischen Therapie des Galen besonders beim Fieber-1899
- Galenus 1900-Beitrag zur Kenntnis der Therapie des Galen-1900
- Galenus 1900-Die Behandlung des Geschwürs nach Galen-1900
- Gillet Servatius-Galenus moralis ac mysticus-Lovania 1660
- Glaser Ernst-Zur Wund- und Geschwürsheilung nach Galen-1898
- Goldbach Richard-Die Laryngologie des Galen-1898
- Hankinson R.-Galen: On antecedent causes-Cambridge 1998
- Hankinson, R. J. "Evidence, Externality and Antecedence: Inquiries Into Later Greek Causal Concepts." *Phronesis* 32.1 (1987): 80-100.
- Hankinson, R. J. "Causes and Empiricism: A Problem in the Interpretation of Later Greek Helmreich Georg-Galenus de optima corporis constitutione-Hof 1901
- Helmreich Georg-Handschriftliche Studien zu Galen-Ansbach
- Hieber Bernhard-Galen: Ueber die Unterschiede der Pulse-1943
- Johannes <de Sancto Amando>-Die drei Bücher des Galen über die Temperamente-1894
- Koch K.-Galen De sanitate tuenda-Berlin
- Kollesch Jutta-Galen und das hellenistische Erbe - Galen Symposium 1989 Berlin Ost-Stuttgart 1993
- Krug, Antje-Heilkunst und Heilkult. Medizin in der Antike - Galen Symposium 1982 Kiel-1993
- Kudlien Fridolf-Galen's method of healing-Leiden 1991
- Lachs Johann-Die Gynaekologie des Galen-Breslau 1903
- Larrain, Carlos J.-Galens Kommentar zu Platons Timaios-1992
- Leupoldt Johann M.-Von einem neuen Alexandria und einem neuen Galen-München 1827
- MacCarthy Muriel-Galen remembered-Dublin 1986
- Mau Jürgen-Galen: Einführung in die Logik-Berlin 1960
- Mewaldt-De comate secundum Hippocratem-Leipzig Berlin
- Mewaldt-Galeni In Hippocratis De natura hominis commentaria III-?
- Meyer-Steineg Theodor-Ein Tag im Leben des Galen-Jena 1913

Michael. "Galen's Conception Theory" *Journal of the History of Biology* 19.1 (1986): 44-77.

Müller Iwan von-Ueber die dem Galen zugeschriebene Abhandlung -München 1898

Müri Walter-Der Arzt im Altertum - Griechische und lateinische Quellenstücke von Hippokrates bis Galen-Darmstadt 1986

Nickel-Galeni De foetuum formatione-?

Nickel-Galeni De uteri dissectione-Berlin 1971

Nickel Diethard-Galen Über die Anatomie der Gebärmutter-Berlin 1971

Nutton-Galeni De praecognitione-Berlin 1979

Nutton-Galeni De propriis placitis-?

Nutton Vivian-Galen: Problems and prospects-London 1981

Nutton Vivian-John Caius and the manuscripts of Galen-Cambridge 1987

Owlglass-Das Wasser bei Galen-Stuttgart 1906

Peters Reinhard-Galen aus Pergamon Über die Heilkunst-1978

Pfaff-In Hippocratis Epidemiarum librum II commentaria V-Leipzig Berlin 1934

Pietsch Walter-Anschauungen über die Bedeutung von Leber und Galle im Altertum bis Galen-1935

Plange Hubertus-Zusammenstellung der bei Galen auftretenden wichtigsten Theorien über die Sexualität unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zwischen Temperament und Sexus-1964

Reinecke Michael-Galen und Vesal-Münster 1997

Renschmidt Hanne-Teleologie bei Galen und Vesal-1971

Rescher Nicholas-Galen and the syllogism-Pittsburgh 1966

Roganus Leo-In Galeni libellum De pulsibus ad Tyrones commentarius-Venetiis 1575

Sarton George-Galen of Pergamon-1954

Schneck, Peter-Galen und das hellenistische Erbe-1993

Schöne Hermann-Galenus: De partibus artis medicativae-Greifswald 1911

Schröder Emil-Die allgemeine Wundbehandlung des Galen-1901

Schumacher Joseph-Antike Medizin-Berlin 1963

Stebler Franciscus A-An et quomodo verum sit: Dat Galenus opes?-Ingolstadt 1738

Strohmaier G.-Galeni In Hippocratis De aere aquis locis commentariorum versio Arabic-?

Strohmaier Gotthard-Galen: Über die Verschiedenheit der homoiomeren Körperteile-Berlin 1970

Tieleman Teun-Galen and Chrysippus-Utrecht 1992

Ullmann Oskar-Die Rhinologie des Galen-1900

Walzer Richard R-Galen on Jews and Christians-London 1949

Wandersleben Kurt-Beitrag zur Kenntnis der Therapie des Galen-1900

Wehren Hans-Joachim von-Vorbeugende Gesundheitspflege bei Galen-Hamburg 1965

Wenkebach-Galeni Adversus Lycum et Adversus Iulianum libelli-Berlin 1951

Wenkebach-Galeni In Hippocratis Epidemiarum librum I commentaria III-Leipzig Berlin 1934

Wenkebach-Galeni In Hippocratis Epidemiarum librum III commentaria III-Leipzig Berlin 1936

Wenkebach-Galeni In Hippocratis Epidemiarum librum VI commentaria I-VI-Berlin 1956

Wenkebach, K. Schubring-Galeni In Hippocratis Epidemiarum libros commentaria, Indices nominum et verborum Graecorum-Berlin 1955

N.N.-Galen und das hellenistische Erbe-1993

GALEN HAKKINDA DÜZENLENEN KONFERANSLAR

1981 English

Nutton, Vivian, *Galen: Problems and Prospects*. London: Wellcome Institute for the History of Medicine, 1981.

1982 English

Kudlien, F., & Durling, R. J. *Galen's method of healing : Proceedings of the 1982 Galen Symposium*. Paper presented at the Galen Symposium (1982 : Christian-Albrechts Universität); *Studies in Ancient Medicine*,; v. 1, 205. Leiden: Brill, 1991.

1986 3rd Italian

Manuli, P., & Vegretti, M. (1988). *Le Opere Psicologiche di Galeno : Atti del terzo Colloquio Galenico Internazionale*, Pavia, 10-12 Settembre 1986. Paper presented at the Colloquio Galenico Internazionale (3d : 1986 : Pavia, Italy); *Elenchos (Bibliopolis (Firm))* 13,

1989 4th German

Kollesch, J., Nickel, D., Humboldt-Universität zu Berlin, & Institut für Geschichte der Medizin. (1993). *Galen und das Hellenistische Erbe : Verhandlungen des IV. Internationalen Galen-Symposiums* veranstaltet vom Institut für Geschichte der Medizin am Bereich Medizin (charité) der Humboldt-Universität zu Berlin 18.-20. September 1989. Paper presented at the Galen Symposium (4th : 1989 : Humboldt-Universität Zu Berlin); *Sudhoffs Archiv.; Beihefte*,; Heft 32,

1995 5th English

Debru, A. (1997). *Galen on Pharmacology : Philosophy, history, and medicine : Proceedings of the Vth International Galen Colloquium*, Lille, 16-18 March 1995. Paper presented at the International Galen Colloquium (5th : 1995 : Lille, France); *Studies in Ancient Medicine*,; v. 16, 336. Leiden: Brill, 2007.

1988 Spanish

López Férez, J. A. (1991). *Galeno, obra, pensamiento e influencia : Coloquio internacional celebrado en Madrid, 22-25 de marzo de 1988*. Madrid : Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1991.

2002 Italian

Garofalo, I., Roselli, A., Fischer, K., *Galen, On the therapeutic method, & Book III*. (2003). *Galenismo e Medicina Tardoantica : Fonti greche, latine e arabe : Atti del Seminario Internazionale di Siena, Certosa di Pontignano, 9 e 10 Settembre 2002*. Paper presented at the *Annali Dell'Istituto Universitario Orientale Di Napoli*,; Sezione Filologico-Letteraria.,; Quaderni.,; 7,

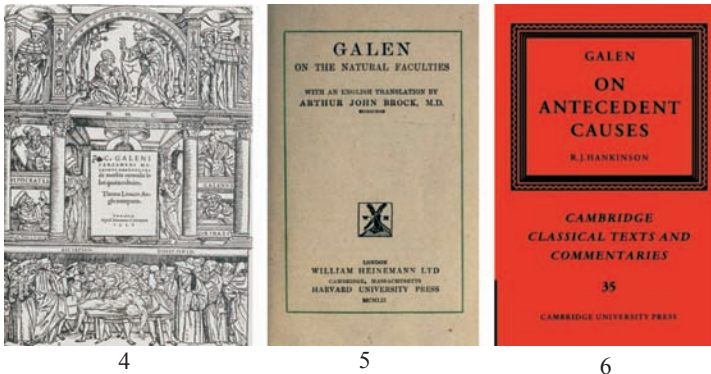
2002 English

Nutton, Vivian. *The Unknown Galen*. London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London, 2002.

GALENOS'UN BAZI KİTAPLARININ KAPAK RESİMLERİ

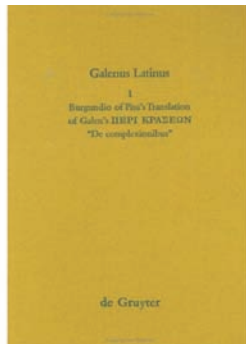
- 1) 1541 basımı Galen kitabı. Galenus: Clavdii Galeni Pergameni de sanitate tuenda libri sex Tubingae 1541
- 2) Galenus, Exhortatio ad bonas artes, praesertim medicinam, Bâle, Johann Froben, 1526, 8°
- 3) GALENUS (ca. 130-ca. 200). Operum omnium sectio prima [-octava]. Illustriores quàm unquam antea prodeunt in lucem omnes hi Galeni libri. 8 vols. in 10. Venice: [Apud Joannem de Farris, et fratres de Rioultella], 1541-1545. Illus., 56 plates. 16.4 cm. Old vellum over boards.

- 4) Galen - by Thomas Linacre, 1530
- 5) 1916, W. Heinemann, D. Appleton and Company Galen On the natural faculties in English
- 6) Galen On Antecedent Causes (Cambridge Classical Texts and Commentaries) Published June 10, 2004 by Cambridge University Press . Written in English.

7

8

9

- 7) Hapanta. Opera omnia. Editionem curavit Carolus Gottlob Kühn.
Published 1821 by Cnobloch in Lipsia . Written in Greek.
- 8) Galenus Latinus I. Auflhrsg. von Richard J. Durling, Fridolf Kudlien.
Published 1976 by De Gruyter in Berlin, New York . Written in Latin.
- 9) Selected works Galen; translated with an introduction and notes by P.N. Singer.

10

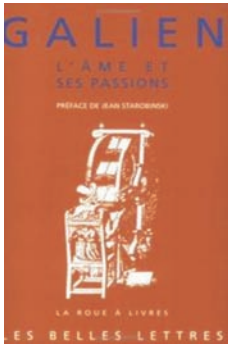

11

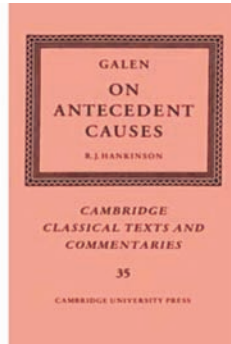

12

- 10) Published 1997 by Oxford University Press in Oxford [England], New York . Written in English.
Selected Works (Oxford World's Classics) Published June 20, 2002 by Oxford University Press, USA. Written in English
- 11) Souvenirs d'un médecin Galien de Pergame; textes traduits du grec et présentés par Paul Moraux.
Published 1985 by Société d'édition "Les Belles Lettres" in Paris . Written in French.
- 12) Systématisation de la médecine texte nouveau et traduction annotée, précédés d'études introductives Galien; ouvrage collectif sous la direction de Jacques Boulogne et Daniel Delattre. Published 2003 by Presses universitaires du septentrion in Villeneuve d'Ascq . Written in French.

13

14

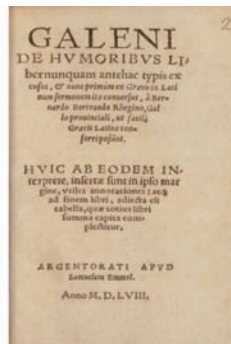

15

- 13) L' âme et ses passions Les Passions et les erreurs de l'âme. Les Facultés de l'âme suivent les tempéraments du corps Galien ; introduction, traduction et notes par Vincent Barras, Terpsichore Birchler, Anne-France Morand ; préface de Jean Starobinski. Published 1995 by Les Belles Lettres in Paris . Written in French.
- 14) Galen on antecedent causes edited with an introduction, translation, and commentary by R.J. Hankinson. Published 1998 by Cambridge University Press in Cambridge, New York . Written in English.
- 15) Claudii Galeni librum De parvae pilae exercitio ad codicum Laurentiani Parisini Marciani auctoritatem edidit Johannes Marquardt. Published 1879 by apud Opitzium in Gustroviae . Written in Latin.

16

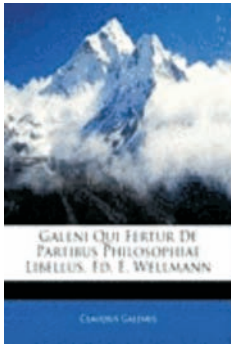

17

18

- 16) Galeni libellum qui inscribitur [hoti aristos iatros kai philosophos] recensuit et explanavit Iwanus Mueller. Published 1874 by Typis Joann. Paul. Adolph. Junge et Filii in Erlangae . Written in Latin.
- 17) De humoribus liber Author: Galenus Originally published: Argentoratum 1558 Context: Digitisation of the printed books of the 16th century published in the German-language area
- 18) Galenus Erschienen: Basilea 1537

19

20

21

- 19) Mehr zum Thema: History - General History
 Mehr von: Galenus, Claudius This is a reproduction of a book published before 1923.
- 20) De sanitate tuenda : Galenus Linacre, Thomas Erschienen: Colonia 1526 De morbis curandis libri quatuor decim
- 21) GALIEN / GALENUS / LINACRE, Thomas (trad.) Edition: Paris : Simon de Colines, 1530

22

23

24

- 22) Galeni librorum prima classis, naturam corporis humani... Auteur de l'ouvrage : GALIEN / GALENUS Edition : Venise : Juntas (Junte), 1565
- 23) Galenus, Exhortatio ad bonas artes, praesertim medicinam, Bâle, Johann Froben, 1526,
- 24) Galenus von Pergamon; Opera omnia. Prima classis humani corporis origine, formationem [...]. Librorum titulos et diligenter

25

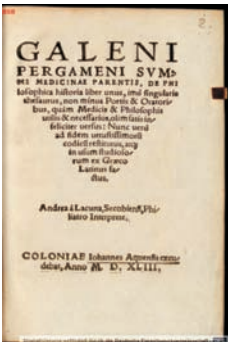

26

27

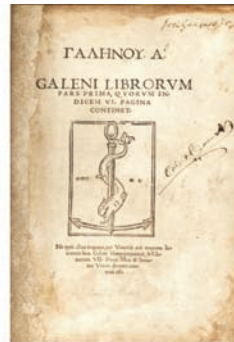
- 25) The front cover of the "Opera" by Galenus edited in Venice on 1547
 26) GALENUS, Claudius (129-ca. 200/216); HIPPOCRATES (460-ca. 370 B.C.). In librum Hippocratis de victus ratione in morbis acutis Commentarii quatuor. (With Latin text). Translated by Johannes Vassaeus. Lyons: Guillaume Rouill, 1549.
 27) Klauidiu Galenu Pergamenu Peri hygieion biblia hex Galenus Thorer, Alban Originally published: Basileae 1538 [erschienen] 1539

28

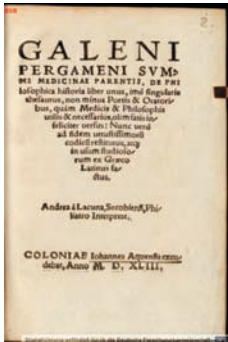
29

30

- 28) De philosophica historia liber unus: Galenus : Laguna, Andrés de Originally published: Colonia 1543
 29) Claudius Galenus Ars medica, quae et ars parua dicitur Lugduni: apud Gulielmum Rouillium, 1561. 680, [54] p. The Art of Medicine, Called the Minor Art, a work popular even in the XVIIth C., written by Claudius Galenus (ca.130 - ca.200), a Roman physician and a classic of ancient medicine. Venice: Aldus, 1525.
 30) Galeni librorum pars prima. . . . The first 2 volumes of the Aldine Galen (5 volumes were published).

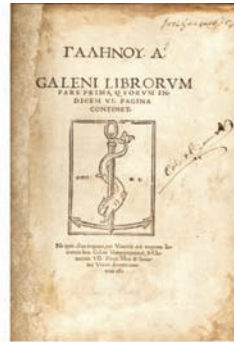

28

29

30

- 28) De philosophica historia liber unus: Galenus : Laguna, Andrés de Originally published: Colonia 1543
- 29) Claudius Galenus Ars medica, quae et ars parua dicitur Lugduni: apud Gulielmum Rouillium, 1561. 680, [54] p. The Art of Medicine, Called the Minor Art, a work popular even in the XVIth C., written by Claudius Galenus (ca.130 - ca.200), a Roman physician and a classic of ancient medicine. Venice: Aldus, 1525.
- 30) Galeni librorum pars prima. . . . The first 2 volumes of the Aldine Galen (5 volumes were published).

31

32

33

34

- 31) Galen, De naturalibus facultatibus libri tres. Claudius Galen of Pergamon.
- 32) Libri Tres..De Facultatibus Naturalium Substantia.Quod Animi Mores...De Propriorum Animi.Paris: Simon Colinaeus, 1528.
- 33) Prof. Dr. Turhan Baytop, Eczacıhın Babası Bergamalı Galenos, İst. 1997
- 34) Yavuz Özmakas, Bergamalı Galenos, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İzm,

BERGAMALI GALENOS

Antik Çağın en ünlü sağlıkçılarından Hipokrates kadar önemli birisi de Bergamalı Galenos'tur. M.S. 129 ya da 130 yılında doğan Galenos, tıpta birçok buluşların sahibi ve eczacılığın atasıdır. Galenos'un Roma İmparatorluk hekimi olarak görev yaptığı dönemde Roma İmparatoru Marcus Aeurelius kendisine bir madalyon armağan etmiş, üzerindeki işlemeli yazı ile Galenos'u "Hekimlerin İmparatoru" ibaresi ile onurlandırmıştır. Galenos, 81 yaşında Bergama'da öldüğünde tıp ve eczacılığa ilişkin birçok yeni tedavi yöntemi ve buluş bırakmıştır.

ISBN 978-975-95865-8-4

9 789759 586584